

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

ИЗДАЈЕ:

ОДСЕК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И ЛИНГВИСТИКУ

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У НОВОМ САДУ

НОВИ САД

53

2022

РЕДАКЦИЈА

Проф. др Ивана Антонић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Жарко Бошњаковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Душанка Звекић-Душановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Жељко Марковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Душанка Вујовић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Марина Курешевић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јасмина Дражић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Владимир Поломац (ФИЛУМ, Крагујевац), prof. dr Davide Astori (Università degli Studi di Parma Italia), prof. dr Motoki Nomachi (Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University, Japan), проф. др Наташа Киш (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Милан Ајџановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Ајџановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Редли (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), prof. dr. Monica Fin (Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari (DiSLL), Università degli Studi di Padova, Italia), prof. dr Tomasz Kwoka (Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filologiczny Instytut Filologii Słowiańskiej, Zakład Filologii Serbskiej, Kraków, Polska), доц. др Данка Вујаклија (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др Биљана Бабић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др Марија Брадаш (Катедра за српски и хрватски језик Univerzitet Ca' Foscari, Венеција), др Марина Обижаева (Институт славяноведения РАН, Москва, Россия)

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др Исидора Бјелаковић

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ

Проф. др Јелена Редли

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Жарко Бошњаковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Слободан Павловић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Душанка Звекић-Душановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Марина Куршевић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јасмина Дражић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Страхинја Степанов (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Ајџановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Редли (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др Анка Рађеновић (Филолошки факултет, Универзитет у Београду)

Владимир Поломац
(Универзитет у Крагујевцу,
ФИЛУМ, Одсек за филологију,
Катедра за српски језик)

Марко Милошевић
(Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ,
Центар за научноистраживачки рад)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'373.21'17/18'(497.5
Далмација)
DOI 10.19090/ppj.2022.53.5-31
Примљен: 27. 9. 2022.
Прихваћен: 6. 10. 2022.

ЛИЧНА ИМЕНА У ПОМЕНИКУ МАНАСТИРА КРКЕ*

САЖЕТАК

У раду су истражене најважније одлике система личних имена уписаних од 1756. до 1826. године у рукописну књигу Поменика манастира Крке која се чува у манастирској ризници под сигнатуром Крка 57. Будући да су на почетку сваког листа поменика, а ређе и на маргинама, наведени називи насеља из којих су уписивана лична имена, забележена грађа представља репрезентативан узорак за истраживање српске антропонимије северне Далмације и суседних области Лике и западне Босне у наведеном периоду. Поред анализе личних имена према пореклу и структури, рад је имао за циљ да детаљније укаже на методолошке проблеме у истраживању старих српских поменика, као и да провери тезу Ж. Бјелановића да се језгро савремене српске антропонимије у северној Далмацији формирало од краја XVII века. Поменута теза потврђена је на основу низа заједничких одлика у систему личних имена из Поменика манастира Крке и области Буковице у последњој четвртини XX века: подударња у систему презимена и породичних надимака, континуитета најфреквентнијих мушких и женских имена и континуитета латинских утицаја у антропонимији. У односу на друге до сада истраживане поменике специфичност поменика манастира Крке посебно се огледа у потврдама ретких или до сада незабележених имена: *Бјејоје*, *Брадиша*, *Вуколај*, *Вусин*, *Драјојица*, *Јахша*, *Рагасав*, *Саван*, *Франеш*; *Домка*, *Хојдана*, *Зрина*, *Зрнка*, *Јајеша*, *Језгарица*, *Малика*, *Мараја*, *Мрена*, *Пиена*.

* Део истраживања презентованог у раду реализован је у оквиру курса *Методологија научноистраживачког рада* на студијском програму докторских студија *Српски језик и књижевности* током академске 2021/2022. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: ономастика, антропонимија, стари српски поменици, манастир Крка, Далмација.

1. Увод

Антропономастичка истраживања старих српских поменика значајно су добила на замаху последњих година, а анализом су обухваћени рукописи из различитих крајева нашег језичког простора: са Косова и Метохије (в. Поломац 2010б; 2017; Ракић Младеновић 2021), из Црне Горе (в. Поломац 2019; 2022; Стојановић 2012; 2013а; 2013б; 2013в), са територије данашње Војводине (в. Новаков 2017), као и са територије данашње Северне Македоније, уже Скопске Црне Горе (в. Поломац 2015). Уз ранија истраживања антропонимије Поменика манастира Раче (в. Грковић 2002), као и уз дугу традицију историјских радова у којима се доносе лична и географска имена из ових рукописа (почев од Новаковић 1875 и Стојановић 1890), количина познате антропонимијске грађе знатно је увећана, што нам отвара могућности за шира дијахронијска и дијатопијска поређења са средњовековним повељама (према Грковић 1983; 1986) и турским дефтерима (према Пешикан 1982; 1983), али нас истовремено и усмерава ка даљем раду на синтези грађе из свих сачуваних поменика XV–XVIII века у виду посебног историјско-етимолошког речника (уп. Поломац 2021: 72).

На основу наведене скице истражености поменика као антропонимијских извора може се приметити како рукописи из западних српских крајева до сада нису били обухваћени истраживањима¹. Покушај да се овај недостатак макар делимично превазиђе представља основни циљ нашега прилога. За предмет истраживања узет је најстарији сачувани поменик из манастира Крке који се чува у манастирској ризници под сигнатуром Крка 57². Археографски опис В. Мошина и М. Радеке (1958:

¹ Делимични изузетак представља само рад Новаков 2014 у коме се анализирају рефлекси јата у Поменику манастира Крушедола (XVI–XVIII век), Поменику манастира Дечана (XVI–XX век), Тројичанском поменику (XVI век) и Поменику манастира Крке (XVII век).

² Наше истраживање спроведено је на фотографским снимцима рукописа из Археографског одељења Народне библиотеке Србије. Снимак је прибављен на

201)³ обавештава нас да је рукопис „izdan za ruskog patrijarha Adrijana, konac XVII v.“, те да је исписано „samo oko 60 listi (iz dalmatinskih sela 1756–1828), sve ostalo (većina) prazno“. Захваљујући чињеници да су на почетку сваког листа рукописа, а ређе и на маргинама, наведени називи насеља из којих су уписивана имена, можемо прецизирати тврдњу В. Мошина и М. Радеке (1958: 201) да је у питању грађа из далматинских села, те закључити како се у поменику у највећем делу доносе имена из далматинских насеља из шире околине манастира⁴, затим имена из суседних области Лике⁵ и

основу благослова г. Никодима (Косовића), епископа далматинског, коме и овом приликом исказујемо искрену захвалност.

³ Из истог извора сазнајемо да постоје још три млађа поменика која се у манастирској ризници чувају под сигнатурама Крка 58, Крка 59 и Крка 60. Поменик са сигнатуром Крка 58 издат је за руског цара Петра Великог и садржи само уписе Руса од 1705. до 1716. године (Мошин – Радека 1958: 201), те се стога не може узети као извор за српску историјску антропониимију. Поменици са сигнатурама Крка 59 и Крка 60 већим делом садрже празне листове, а малобројна посведочена имена с краја XVIII и почетка XIX века не доносе битно другачију грађу од Крка 57.

⁴ Највећи број далматинских топонима преживео је у истом или незнатно измењеном облику до данас: *Бабодол* (данас *Бободол*), *Баљци*, *Бенковац*, *Бељани* и *Биљани* (данас *Горње Биљане* и *Доње Биљане*), *Биовичино* (данас *Биовичино Село*), *Биочић*, *Бискуија*, *Бјелина*, *Бојотић* (данас *Бојотић*), *Брајишиковци*, *Бријуд*, *Брибир*, *Вариводе*, *Велушић*, *Вељане*, *Врбник*, *Врлика*, *Врушка* (данас *Брушка*), *Вукишић*, *Голубић*, *Груловић* (данас *Груловићи*), *Дабар*, *Добројољци*, *Драјишић* (данас *Драјишићи*), *Дрњиш*, *Ђеврска* (данас *Ђеврске*), *Жајровић*, *Жејар*, *Зајорје*, *Загар*, *Зверинац*, *Земуник* (данас *Горњи Земуник* и *Доњи Земуник*), *Змишићак*, *Зрмања*, *Ивошевици*, *Ислам* (данас *Ислам Грчки*), *Јајодња* (данас *Горња Јајодња* и *Доња Јајодња*), *Кайићула* (данас археолошко налазиште *Кайићул*), *Карин* (данас *Горњи Карин* и *Доњи Карин*), *Кисџање*, *Книн*, *Книнско Поље*, *Кожуловац* (данас *Кожловац*), *Колашац*, *Корлај*, *Косовска нахија*, *Кричке*, *Крушево*, *Кула Ајлаића*, *Лишани* (данас *Лишане Осјировичке*), *Лојуже*, *Лукар*, *Љубач*, *Међаре*, *Међења* (вероватно данашња *Медвића* код Бенковца), *Међујуће*, *Миличино брдо*, *Модрино* (данас *Модрино Село*), *Мокро Поље*, *Надин*, *Нунић*, *Обровац*, *Орлић*, *Осјирвица*, *Ојшишић*, *Ојшон*, *Пађени* (данас *Пађене*), *Парчић(и)*, *Пејорово поље*, *Плавно*, *Полача*, *Радељевац* (данас *Радељевац*), *Радошић*, *Рагучић*, *Рађе*, *Развође*, *Рашијевић*, *Рвеник* (вероватно данашњи *Горњи Рвеник* и *Доњи Рвеник*), *Риђани* (данас *Риђане*), *Руделе*, *Ружић*, *Сењска крајина*, *Сињска крајина*, *Скрадин*, *Скрадинско Поље*, *Смоковић*, *Смрдeље*, *Сјрмица*, *Тојоље*, *Турић*, *Уздоље*, *Церање*, *Цејина*, *Шибеник*, *Шишково*.

⁵ Највећи број забележених личких топонима има савремене континуанте: *Барлеше*, *Брлој*, *Брувно*, *Бунић*, *Вилић*, *Висућ*, *Вребац*, *Врховине*, *Гацко поље*, *Госић*, *Грацац*, *Дивосело*, *Заклојача*, *Кореница*, *Косињ* (данас *Горњи Косињ*

западне Босне⁶, а у знатно мањем броју и из насеља Херцеговине.⁷ Стога се лична имена из овога рукописа могу анализирати као хронолошки и географски јединствен корпус, што најчешће није случај са грађом из других поменика, у којима се по правилу бележе имена са различитих и удаљених територија у временском распону од више векова (уп. Поломац 2010а: 495–496). На географско јединство корпуса личних имена из поменика манастира Крке упућују и истраживања антропонимије Буковице у северној Далмацији из последње четвртине XX века у којима се истиче језичко и антропонимијско јединство ове области са суседним областима Лике и Босанске крајине (уп. Вјелановић 1988: 62):

„Jezično jedinstvo Bukovice s govorima Like i Bosanske krajine može biti potvrđeno i antroponimskom građom i to na dva načina: prvo, identičnim dijalektološkim rješenjima u fonologiji, morfologiji i tvorbi antroponimskih leksema i, drugo, identičnim formama za identifikaciju i kvalifikaciju ljudskih jedinki na prostorima koje dijele regionalne i subregionalne granice.”

Управо је могућност поређења са антропонимијом Буковице у северној Далмацији у последњој четвртини XX века (према Вјелановић 1988; 1989) у највећој мери одредила посебне циљеве и методологију нашег рада.⁸ Опис система личних имена у поменику манастира Крке и поређење са стањем антропонимије Буковице у последњој четвртини XX века требало

и Доњи Косињ), *Крбава*, *Ловинац*, *Мазин*, *Медак*, *Мекињар*, *Мојорић*, *Пећане*, *Плашки*, *Плоча*, *Почићел*, *Рагуч*, *Широка Кула*. Више података о овим топонимима доноси Матаја 2019.

⁶ У питању су топоними *Белајско њоље* (данас *Бјелајско њоље*), *Бобољуске* (данас *Бобољусци* у околини Дрвара), *Гламоч*, *Граово* (данас *Босанско Грахово*), *Дринић* (у околини Босанског Петровца).

⁷ Поред назива за ширу област *Херцеговина* и *Ерцеговина* бележе се топоними *Гацко*, *Добромани*, *Дувно*, *Леванско њоље*, *Ливна*, *Равно*, *Рајћи Бобани*, *Црвенице*, *Црни Луј*.

⁸ О размерама преклапања двају корпуса сведочи најпре податак да је од укупно 64 пункта области Буковице у поменику манастира Крке забележено чак 37 села: *Бенковац*, *Бенковачко Село*, *Биовичино Село*, *Бјелина*, *Брајишковци*, *Бријуд*, *Брибир*, *Брушка*, *Вариводе*, *Голубић*, *Горње Биљане*, *Горњи Ервеник*, *Горњи Карин*, *Добројољци*, *Доњи Ервеник*, *Доњи Карин*, *Ђеврске*, *Ивошевици*, *Кисћање*, *Кожловац*, *Колашац*, *Корлаић*, *Крушево*, *Кула Ајлаић*, *Лишане Остјоровичке*, *Медвиђа*, *Модрино Село*, *Мокро Поље*, *Нунић*, *Обровац*, *Ојтон*, *Паћене*, *Парчићи*, *Рађевац*, *Рагучић*, *Руделе*, *Смрдеље*.

би да нам пружи материјал на основу кога би се проверила теза да је језгро данашње антропониције севернодалматинског простора обликовано последњих неколико деценија XVII века (уп. Vjelanović 1988: 53–54; 2007: 160), односно да нам укажу на степен подударности и типове промена у антропонијском систему дате области током претходних векова.

2. Методолошки проблеми

Најзначајнији методолошки проблеми у раду односе се на немогућност реконструкције основног облика личног имена и разликовања хомоформних мушких и женских имена (уп. Поломац 2010а: 494–495). Оба проблема најпре су условљена тиме што се у поменику не налазе посебне рубрике за уписивање мушких и женских имена, као ни типичне формуле помени *џи раба својего ...* или помени *џи рабџ свою ...* Додатну тешкоћу представља чињеница да су лична имена уписивана не само у акузативу, већ и у другим падежима, најчешће у номинативу (уп. само *станиша* 9а или *латинџка* 12а), ређе и у дативу (уп. само *рџжици* 16б, *радоници* 20бб). Проблем је најизраженији код одређивања основног облика мушких и женских хипокористика, чему посебно доприноси и чињеница да се данас на простору северне Далмације, Лике и западне Босне мушки хипокористици на *-о* или *-е* деклинарају по промени женског рода (уп. Vjelanović 1988: 96; Дешић 1976: 239; Драгичевић 1986: 138–139; Павлица 1984: 393).

Поређење са антропонијским системом Буковице из последње четвртине XX века (према Vjelanović 1989) и грађом из парохијалних књига XIX века (уп. податке пописа за село Мокро Поље из 1831. године у Поповић 2017: 40) може помоћи да се разреше неке недоумице. Тако су нпр. у ослонцу на ове изворе лична имена *Јања* (x9)⁹, *Коса* (x3) и *Манда* (x14) сврстана у категорију женских имена¹⁰, као и *Слава* (x1)¹¹, забележена

⁹ У загради уз свако име наведен је број потврда у поменику.

¹⁰ Сва три имена бележе се само као женска у Буковици (уп. Vjelanović 1989: 247, 249, 251), а у попису становника села Мокро Поље из 1831. године бележе се *Јања* и *Манда* (уп. Поповић 2017: 40).

¹¹ У Vjelanović 1989: 224, 261 бележе се мушка имена *Слáве*, *Слáво* и женско име *Слáва*.

само у номинативу: *слава* 207a¹². У категорију мушких имена сврстани су *Гајо* (акуз. *гаю* 54b), *Беро* (акуз. *ћерџ* 37b), *Буро* (акуз. *ћџрџ* 8bx4, 10b, 11b, *гюрџ* 18a, *ћџроу* 32a, итд.), *Јово* (акуз. *јовџ* 34a), *Којо* (акуз. *кою* 31b, 33b), *Лазо* (ном. *лазџ* 205b, дат. *лази* 206b, 207a, акуз. *лазоу* 25b, 32ax2, *лазџ* 8b, 12b, итд.), *Мијо* (акуз. *мию* 12a, 34a), *Михо* (акуз. *михџ* 23b) и *Ђуро* (акуз. *ћирџ* 65a), као и *Вуле* (акуз. *вџлџ* 32b, *вџлоу* 42b) и *Добре* (акуз. *добрџ* 35b)¹³. Посебан случај представљају имена *Глијорија* (акуз. *глигорјю* 37b), *Димитрија* (акуз. *димитрјю* 15a) и *Дмитрија* (акуз. *дмитрјю* 15a) која су у ослонцу на сличне потврде из XIX и XX века третирана као мушка,¹⁴ као и *Василија* (акуз. *василјю* 27b, 64a, 64b, *василию* 37b) која је на основу исте методологије узета за женско име¹⁵.

На основу поређења са антропонимијским стањем Буковице из последње четвртине XX века за нешто већи број имена може се тврдити да припадају категорији мушких имена, али се не може са сигурношћу одредити њихов основни облик: према акуз. *ворџ* 44a може се реконструисати *Ђоре* или *Ђоро* (в. Vjelanović 1989: 185–186); према акуз. *крџтџ* 11b, *крџџ* 11b могу доћи *Крџте* или *Крџто* (в. Vjelanović 1989: 204); на основу акуз. *перџ* 38a можемо претпоставити *Пџре* или *Пџро* (в. Vjelanović 1989: 218); на основу акуз. *домџ* 8b, 35a, 47a, *дџмџ* 14a, *тџмџ* 8b, *томџ* 17a, 33b, *томоу* 30b могу се реконструисати *Тџма*, *Тџме* или *Тџмо* (в. Vjelanović 1989: 231–232); на основу акуз. *рџстџ* 32b претпостављамо *Рџсте* или *Рџсто* (уп. Vjelanović 1989: 221), односно *Хрџсте* или *Хрџсто* за акуз. *хрџтџ* 32b, *хрџстџ* 34a. Према именима *Гњџја* и *Гњџјо* (в. Vjelanović 1989: 195) можемо претпоставити да се иза акуз. *гњџтџ* 44b могу налазити имена *Гњџта* или *Гњџто*.

¹² Број наведен уз име представља страницу у поменику на којој се бележи потврда.

¹³ Основни облик наведених мушких имена реконструисан је према потврдама из Vjelanović 1989.

¹⁴ У Поповић 2017: 40 бележе се мушка имена *Аијаназија*, *Георјија*, *Гријорија*, *Иињаијија* и *Прокојија*, а у Vjelanović 1989: 313 и *Арсенија*, *Гњџијија*, *Иињаијија*, *Захарија*, *Закарија*, *Танасија*.

¹⁵ У Поповић 2017: 40 и у Vjelanović 1989: 265 *Василија* се бележи само као женско име.

Реконструкцију основног облика имена додатно компликује присуство потврда које се могу тумачити и као номинативи и као акузативи. Тако би се нпр. на основу потврда акуз. **вожѡ** 11bx2, 23a, 26b, 28b, 30a, 30b, 31ax2, 38a, 38b, **вожоу** 27b могли реконструисати ном. *Бѡжа* или *Бѡжо* (в. Vjelanović 1989: 186), при чему би обе реконструкције могле бити потврђене и примерима номинатива **вожа** 37ax2 и **вожо** 206a. Ипак, ако потврде **вожа** 37ax2 узмемо за акузативе, на шта би могли упућивати други забележени примери (сви несумњиво у акузативу) на стр. 37a (на којој се доносе имена из Лике), онда би се морало претпоставити присуство другог деклинационог обрасца (ном. *Божо*, акуз. *Божа*) на територији Лике у XVIII веку. На сличну ситуацију упућују потврде акуз. **васѡ** 20a, **гаврѡ** 8b, **ивѡ** 35b, **матѡ** 32b, **симѡ** 8b, 11b, 28b, 37b, 38b, **свмоу** 38a и ном. или акуз. **васа** 29b, **гавра** 48a, **даба** 26b, **ива** 207a, **мата** 27a, **сима** 19a, 29b. На основу прве групе примера, а у ослонцу на Vjelanović 1989, могли би се реконструисати облици *Váso*, *Ǧávro*, *Ǧíva*, *Ǧíve* или *Ǧívo*, *Máīīe* или *Máīīo* и *Símo*. Из друге групе примера треба искључити **васа** 29b и **сима** 29b будући да су забележени у XIX веку, као и **ива** 207a који вероватније представља номинатив. Пример **гавра** 48a забележен је у херцеговачком селу Рапти Бобани (код Требиња) тако да се на основу њега може претпоставити источнохерцеговачки деклинациони модел ном. *Гавро*, акуз. *Гавра* (уп. Ресо 2007: 22). Остаје нејасно да ли примери **даба** 26b (село Голубић у Далмацији), **мата** 27a (село Ислам Грчки у Далмацији) и **сима** 19a (село Поповци у Далмацији) упућују на имена *Даба*, *Маīīа* и *Сима*, на деклинациони модел ном. *Дабо*, *Маīīо*, *Симо*, акуз. *Даба*, *Маīīа*, *Сима*, или пак на нешто треће.

У одређеном броју случајева на основу поређења са антропонимијом Буковице из последње четвртине XX века може се реконструисати само основни облик, али не и припадност категорији мушких или женских имена. Тако се нпр. на основу акуз. **доучѡ** 41a и **ѡѡкѡ** 29a, 35a, 37b може реконструисати име *Дука*, односно *Ђука*, али се не може рећи да ли је у питању мушко или женско име.¹⁶ На основу акуз. **вожицѡ** 16b,

¹⁶ У Vjelanović 1989: 192–193, 244 бележе се мушка имена *Дука*, *Ђука* и женска имена *Дука*, *Ђука*.

17а, 31б, *петрицѣ* 30б, *савицѣ* 47а лако се реконструишу ном. *Божница*, *Пеѣрица*, *Савица*, али остаје нејасно да ли су у питању мушка или женска имена.¹⁷ На исти проблем упућују и акуз. *драгѣно* 11б, 20а, *милино* 26а, 44а, *милѣно* 20а, 27бх3, 28б, 31б, *павлино* 17а, 34а, *павлѣно* 29б, 35б, *срѣдѣно* 27б, *милиѣ* 14а, на основу којих се могу реконструисати номинативи мушких или женских имена *Драѣија*, *Милија*, *Павлија*, *Срѣија* и *Милика*.¹⁸ Посебно су занимљиви примери акузатива *савѣ* 8б, 10а, 17б, 24а, итд. (укупно 20 потврда), *савоу* 19б, 30б, 32а, 42бх2, 47а, *савѣѣ* 30б, 64а или *савѣѣѣ* 15а, 20а (у по једном примеру и номинатив *савѣ* 20ба и датив *савѣи* 60б). Чак и ако занемаримо мушка имена *Сѣве* и *Сѣво* (в. Вјелановић 1989: 222–223), те на основу једног забележеног примера номинатива у поменику и у осталим примерима претпоставимо основни облик *Сава*, не може се са сигурношћу тврдити када је у питању мушко име *Сѣва* (уп. Вјелановић 1989: 222; Поповић 2017: 40), а када женско *Сѣва* (в. Вјелановић 1989: 260; Поповић 2017: 40).

Упркос могућности поређења са антропонимијом Буковице из последње четвртине XX века, у неколико случајева реконструкција основног облика и разликовање мушких и женских имена представља нерешив проблем. Тако се на основу акуз. *павѣ* 19б, *тошѣ* 25а могу реконструисати мушка имена *Пѣвѣ*, *Пѣве*, *Пѣво* и *Тѣша*, *Тѣшо* или женска *Пѣва* и *Тѣша* (уп. Вјелановић 1989: 217, 232, 257, 264). На основу акуз. *радѣ* 11б, 30б, 31б, 34а, 42а, *цвѣно* 33б, *цвино* 37а, 37бх2 могу се реконструисати мушко име *Рѣге* (потврђено једном у ном.: *радѣ* 206б) или женско *Рѣга*, односно мушко име *Цвијо* (потврђено једном и у ном.: *цвиноу* 46б) или женско име *Цвија* (уп. Вјелановић 1989: 187, 220, 242, 258). Аналогно именима *Цвѣјо* и *Цвија* на основу акуз. *цвею* 25а могу се реконструисати и *Цвејо* или *Цвеја*. Посебан проблем представљају потврде ном. или акуз.

¹⁷ *Божница*, *Пеѣрица* и *Савица* потврђена су и као мушка и као женска имена у Вјелановић 1989. У попису становника Мокрог Поља из 1831. године бележи се само женско име *Пеѣрица* (в. Поповић 2017: 40).

¹⁸ *Драѣија*, *Милија*, *Павлија* и *Милика* бележе се у Грковић 1977 као мушка и женска имена, док је *Срѣија* незабележено. Ж. Вјелановић (1989: 190, 254) у Буковици бележи *Драѣија* као мушко, а *Милија* као женско име, док су *Павлија*, *Срѣија* и *Милика* незабележени.

цвѣна 33b, 35b, 38b забележене у селима Радучић, Радељевац и Ивошевци у Буковици на основу којих није могуће поуздано утврдити да ли је у питању мушко или женско име *Цвеја* или мушко име *Цвејо* са деклинационим моделом ном. *Цвејо*: акуз. *Цвеја*.

За неколико личних имена није било могуће поуздано утврдити основни облик и припадност категорији мушких и женских имена будући да се не бележе у Вјелановић 1989, а да су у Грковић 1977 потврђена и као мушка и као женска: мушка *Дешо* и *Деша* или женско *Деша* (акуз. *дѣшѣ* 37a), мушка *Лико* и *Лика* или женско *Лика* (акуз. *ликоу* 42b), мушко или женско *Раја* (ном. *раѣа* 48a), мушко или женско *Руса* (акуз. *рѣсѣ* 54b), мушка *Чаво* и *Чава* или женско *Чава* (акуз. *чавѣ* 14a), мушко или женско *Макивија* (акуз. *макивиѣ* 27b). У категорију мушких имена сврстани су *Љуцо* или *Љуца* (акуз. *люцѣ* 31a) и *Чудо* или *Чуда* (акуз. *чѣдѣ* 37a).¹⁹

3. Мушка имена

3.1. Порекло мушких имена

Не рачунајући лична имена за која се не може поуздано утврдити припадност категорији мушких или женских имена (в. претходну тачку), у поменику манастира Крке идентификовали смо укупно 249 различитих мушких личних имена (укључујући и различите фонетске варијанте истог имена) са укупно 1185 потврда. Статистички преглед мушких личних имена према пореклу наведен је у следећој табели.

Табела 1: Порекло мушких имена

Порекло	Број имена	Процент	Број потврда	Процент
Словенска	131	52,61%	503	42,44%
Хришћанска	110	44,17%	662	55,86%
Остала	8	3,21%	20	1,68%
Укупно	249	100%	1185	100%

Однос словенских и хришћанских мушких имена у поменику манастира Крке у великој мери се подудара са стањем у другим старим српским поменицима. Удео мушких словенских имена у Поменику

¹⁹ У Грковић 1977 не бележе се женска имена *Љуца* и *Чуда*.

непознатог манастира Липљанске епископије, Водичничком поменику и Дечанском поменику износи 52–55% према броју имена, односно 35–40% према броју потврда, док се удео хришћанских мушких имена креће око 38–39% према броју имена, односно 56–57% према броју потврда (в. Поломац 2022: 516)²⁰. У поређењу са овим рукописима, у поменику манастира Крке приметан је само нешто виши удео имена хришћанског порекла (42–43% укупног броја имена и потврда). Посебно истицање заслужује чињеница да међу десет најфреквентнијих мушких имена чак девет припада категорији имена хришћанског порекла:²¹ *Јован* (x72), *Никола* (x51), *Пејџар* (x50), *Илија* (x47), *Марко* (x37), *Иван* (x35), *Михаил(о)* (x26)²², *Лазо* (x24), *Лука* (x23), а само *Стијојан* (x26) категорији имена словенског порекла. Наведена најфреквентнија имена хришћанског порекла чине око трећине свих забележених потврда у поменику. О континуитету и стабилности именослова северне Далмације сведоче и подаци из пописа села Мокро Поље из 1831. године (в. Поповић 2017: 40) и из истраживања антропонимије Буковице у последњој четвртини XX века (в. Вјелановић 1989), у којима су забележена наведена најфреквентнија мушка имена из поменика.

²⁰ Другачији односи забележени су у Поменику манастира Св. Тројице код Пљеваља. У овоме рукопису удео имена словенског порекла (и по броју имена и по броју потврда) износи око 60%. Детаљније у Поломац 2022: 516–517.

²¹ Календарска имена *Јован*, *Никола*, *Пејџар*, *Марко*, *Михаило* веома фреквентно долазе и у другим поменицима (уп. Поломац 2010б: 229, 232; 2015: 345; 2017: 114).

²² Могуће је реконструисати *Михаил* (уп. Поповић 2017: 40; Вјелановић 1989: 210) или *Михаило* (уп. Вјелановић 1989: 210).

3.2. Творбена структура мушких имена словенског порекла

Статистички преглед структуре мушких имена словенског порекла приказан је у следећој табели.

Табела 2: Порекло мушких имена словенског порекла

	Број имена	Процент	Број потврда	Процент
Сложена	22	16,79%	99	19,68%
Изведена	100	76,33%	352	69,98%
Самотворна	9	6,87%	52	10,33%
Укупно	131	100%	503	100%

3.2.1. Сложена имена

Однос сложених и изведених мушких имена словенског порекла начелно се поклапа са стањем до сада истражених старих српских поменика (уп. Поломац 2017: 114; 2022: 518). Подударане се бележи и код питања најфреквентнијих словенских сложених имена од двеју основа, као и код учесталости основа у првом и другом делу сложених имена. Најфреквентнија словенска сложена имена *Рагосав* (x20) и *Рагивој(е)* (x12) налазе се међу најфреквентнијим сложеним именима и у другим до сада истраживаним поменицима (уп. Поломац 2010б: 231; 2015: 344; 2017: 114; 2022: 518; Стојановић 2013б: 79). Већим бројем потврда у поменику манастира Крке долазе и сложена имена *Вукосав* (x10) и *Милисав* (x10), за њима иду *Бојдан* (x7), *Драјосав* (x7), *Миросав* (x5), *Вуковој(е)* (x4), *Милосав* (x4), *Велисав* (x3), *Влајисав* (x2) и *Сїанисав* (x2), док се само изолованим примерима бележе *Берислав* (x1), *Вукмил* (x1), *Добровој(е)* (x1), *Љубомир* (x1), *Миливој(е)* (x1), *Рагасав* (x1), *Рагмил(о)* (x1), *Рагомир* (x1) и *Ранисав* (x1). Као и у другим истраживаним поменицима (в. Поломац 2017: 114; 2022: 518), и у поменику манастира Крке у првом делу сложеног имена најчешће долазе основе *раг-*: *Рагосав* (x20), *Рагивој(е)* (x12), *Рагасав* (x1), *Рагмил(о)* (x1), *Рагомир* (x1), *вук-*: *Вукосав* (x10), *Вуковој(е)* (x4), *Вукмил* (x1) и *мил-*: *Милисав* (x10), *Милосав* (x4), *Миливој(е)* (x1), а у другом делу најчешће долазе основе *-сав/-слав*: *Рагосав* (x20), *Вукосав* (x10), *Милисав* (x10), *Драјосав* (x7), *Миросав* (x5), *Милосав* (x4), *Велисав* (x3), *Влајисав* (x2), *Сїанисав* (x2), *Берислав* (x1), *Рагасав* (x1) *Ранисав* (x1), и *-вој*: *Рагивој(е)* (x12), *Вуковој(е)* (x4), *Добровој(е)* (x1), *Миливој(е)* (x1). У категорију сложених имена сврстали смо и префиксалне творенице, од којих је у нашем корпусу забележено само име *Осїоја* (x4).

На континуитет именованости на испитиваном простору упућује податак да је највећи број сложених имена забележен и у области Буковице у последњој четвртини XX века. У Вјелановић 1989 нису потврђени *Вуковој(е)* (x4), *Велисав* (x3), *Влајисав* (x2), *Вукмил* (x1), *Добровој(е)* (x1), *Рагасав* (x1), *Рагмило* (x1), *Ранисав* (x1), док се *Рагосав* (x20), *Драјосав* (x7) и *Сїанисав* (x2) бележе у варијантама *Рагослав*, *Драјослав* и *Сїанислав*. Посебно истицање заслужује име *Рагасав* (акуз. *рагасѧ* 31b), незабележено у Грковић 1977.

3.2.2. Изведена имена

Међу изведеним именима словенског порекла најчешће долазе *Сїојан* (x26), *Рагојица* (x20), *Божја/Божо* (x15), *Милин* (x13), *Вукадин* (x12), *Вучен* (x12), *Вучић* (x10), *Новак* (x10), *Сїанко* (x10), *Раган* (x9). На континуитет са савременим именованостима испитиване области упућује чињеница да је највећи број ових имена (изузев *Милин* и *Вучић*) забележен и у области Буковице у последњој четвртини XX века (према Вјелановић 1989).

Као и у другим истраживаним поменицима (уп. Поломац 2010б: 231–232; 2015: 345; 2017: 115; 2022: 519; Стојановић 2013в: 169–171, 176–178), и у поменику манастира Крке најчешће основе од којих се изводе словенска имена јесу *вук-* (заједно са хипокористичким основама *вуј-*, *вул-*, *вус-* и *вуч-*): *Вукадин* (x12), *Вукеља* (x4), *Вукајло* (x3), *Вукашин* (x3), *Вукоје* (x3), *Вукић* (x2), *Вукман* (x2), *Вукас* (x1), *Вуко* (x1), *Вукоиѧа* (x1); *Вујица* (x7), *Вујак* (x3), *Вујин* (x2), *Вујасин* (x1); *Вулеѧа* (x4), *Вуле* (x2); *Вусин* (x1)²³; *Вучен* (x12), *Вучић* (x10), *Вучеѧа* (x6), *Вучко* (x4), *Вучин* (x1), затим *раг-* (заједно са хипокористичким основама *рађ-* и *рај-*): *Рагојица* (x20), *Раган* (x9), *Рагас* (x8), *Рагоје* (x7), *Рагул(е)* (x6), *Рагиѧа* (x5), *Рагоиѧа* (x5), *Раѧко* (x4), *Рагоња* (x3), *Рагаѧин* (x2), *Рагак* (x1), *Раге* (x1), *Рагош* (x1); *Рађен* (x2); *Рајин* (x1), *Рајко* (x1), као и *мил-*: *Милин* (x13), *Милић* (x7), *Милош* (x7), *Миладин* (x6), *Милан* (x5), *Милеѧа* (x3), *Миланко* (x2), *Милашин* (x2), *Милинко* (x2), *Миловац* (x2), *Милиѧа* (x1), *Милоје* (x1), *Милун* (x1). Имена од наведених основа заузимају око 60% укупног броја потврда свих изведених имена. Посебност поменика манастира Крке представља

²³ У Грковић 1977: 61 бележи се само *Вусан* као варијанта од *Вуксан*.

чињеница да су имена од основе *вук-* (и хипокористичких основа *вуј-*, *вул-*, *вус-* и *вуч-*) најфреквентнија у корпусу изведених имена (око 25% укупног броја потврда свих изведених имена), фреквентнија чак и од имена са основом *раг-* и сродним хипокористичким основама *рађ-* и *рај-* (око 22% укупног броја потврда свих изведених имена). Овакво стање није неочекивано с обзиром на податке о пореклу становништва северне Далмације и језичким везама са говорима Пиве и Дробњака на које упућује Вјелановић 1988: 21–22:

„ ... štokavština sjeverne Dalmacije bliža je govorima Pive i Drobnjaka nego jeziku koji se nalazi u Vukovim djelima. A taj za dijalektologe izvanredno značajan podatak može i povjesničarima biti ispomoć u bližem određivanju nekadašnje domovine naroda Bukovice i u tumačenju sociološko-etnoloških odnosa u jugoistočnom dijelu naših zemalja prije turskih prodora, kad povijest nije dala izdašne podatke o kraju iz kojeg su zapadni štokavci krenuli prije XVI stoljeća ...”

У прилог овим везама и пореклу становништва данашње Буковице може говорити и чињеница да су лична имена са основом *вук-* веома фреквентна и у Поменику манастира Св. Тројице код Пљеваља, Поменику манастира Мораче, Поменику манастира Пиве и Поменику из Хоче (уп. Поломац 2022: 517; Стојановић 2013а: 43). Историјско језгро ових имена у српском језику према А. Ломи (2020: 28) преклапа се са простором првобитног српског насељавања на Балкану – то је динарски појас у коме су се зачели српска епска поезија и свадбени обичаји са вуком, док се њихово порекло на најдубљем плану везује за ратничке иницијације у којима млади ратници добијају *вучје име* чим постану привремени чланови *вучјеј чојора*.

Од осталих основа нешто већим бројем потврда или већим бројем изведених форми забележене су *сиој-*: *Сиојак* (x6), *Сиојан* (x26), *сиан-*: *Сијаниша* (x5), *Сијанко* (x10), *Сијаноје* (x1), *драј-*: *Драјић* (x6), *Драјоје* (x2), *Драјојица* (x2),²⁴ *Драјојло* (x1), *џруб-*: *Грубеша* (x1), *Грубшиша* (x1), *Грубор* (x2), *бор-*: *Боре/Боро* (x1), *Бороје* (x1), *нов-*: *Новак* (x10), *Новко* (x1), *оињ-*: *Оињан* (x2), *Оињен* (x1), *цвей-*: *Цвейан* (x1), *Цвейко* (x1), *Цвейоје* (x1). Само једним именом потврђене су следеће основе: *бајч-*: *Бајчеиша* (x1), *бјеј-*: *Бјејоје* (x1), *блај-*: *Блајоје* (x1), *бој-*: *Бојоје* (x5), *бож-*: *Божша/Божсо* (x15),

²⁴ Име није забележено у Грковић 1977.

браг-: Брадиша (x1),²⁵ *буг-*: Будиша (x1), *вој-*: Војин (x1), *ївозг-*: Гвоздан (x1), *їруј-*: Грујица (x5), *габ-*: Даба/Дабо (x1), *гобр-*: Добре (x1), *гош-*: Дошен (x1), *зав-*: Завиша (x4), *љуб-*: Љубоје (x1), *љуц-*: Љуца/Љуцо (x1), *мал-*: Малеш (x1), *мед-*: Медак (x1), *мир-*: Мирко (x1), *мишљ-*: Мишљен (x1), *мрђ-*: Мрђен (x1), *нен-*: Ненко (x2), *їеј-*: Пејин (x1), *сан-*: Санко (x1), *слав-*: Славко (x1), *смољ-*: Смољан (x2), *цвиј-*: Цвијан (x2), *чуг-*: Чуго/Чуда (x1).

Међу наведеним основама посебно истицање заслужује *бјеї-* у имену *Бјеїоје* (*вїегоџа* 17b, у селу Врбник у Буковици)²⁶ будући да се у њему огледа јакавски рефлекс, карактеристичан и за данашње православно становништво Буковице (уп. Вјелановић 1988: 22). С друге стране, мушка имена са основом *цвейї-* редовно долазе са екавским рефлексом: *Цвейїан* (*цвѣтана* 35b), *Цвейїко* (*цвѣтка* 8b), *Цвейїоје* (*цвѣтоџа* 17b), док се икавизам огледа у имену *Цвијан* (*цвиїана* 25a, 42b).

Продуктивност суфикса употребљених за извођење имена словенског порекла у поменику манастира Крке начелно одговара стању забележеном у другим истраживаним поменицима (в. Поломац 2010б: 232; 2015: 344; 2017: 115; 2022: 520–521). Ако изузмемо хипокористичке суфиксе *-а*, *-е* и *-о* које нисмо могли поуздано идентификовати (в. горе т. 2), најпродуктивнији суфикси у поменику манастира Крке су *-ко*: *Вучко* (x4), *Мирко* (x1), *Ненко* (x2), *Новко* (x1), *Рајко* (x1), *Раїко* (x4), *Санко* (x1), *Славко* (x1), *Сїїанко* (x10), *Цвейїко* (x1), *Миланко* (x2), *Милинко* (x2), *-оје*: *Блаїоје* (x2), *Бјеїоје* (x1), *Боїоје* (x5), *Бороје* (x1), *Вукоје* (x3), *Драїоје* (x2), *Љубоје* (x1), *Милоје* (x1), *Радоје* (x7), *Сїїаноје* (x1), *Цвейїоје* (x1) и *-ан*: *Гвоздан* (x1), *Милан* (x5), *Оїњан* (x2), *Раган* (x9), *Смољан* (x2), *Сїїојан* (x26), *Цвейїан* (x1), *Цвијан* (x2).²⁷ Велика продуктивност хипокористичког

²⁵ Лична имена са основом *браг-* нису забележена у Грковић 1977, 1983 и 1986. Мушко име *Брадиша* (акуз. *врдџишџ* 32a), потврђено у селу Кожуловац (данашњи Кожловац у Буковици), није забележено ни у Вјелановић 1989.

²⁶ Ово име бележи се у Грковић 1977: 36 само на основу књиге Максима Лудајића *Из срїске їрошлостїи* (Српски Сион, Сремски Карловци, 1895) у којој се налази списак имена направљен на основу ранијих матица у којима су убележена имена оних који су се исповѣдали 1735. године у Мохачко-нікопољском протопопијату.

²⁷ Суфикси *-ко* и *-ан* веома су продуктивни у извођењу мушких имена хипокористичке конотације у именослову Буковице у последњој четвртини XX века (уп. Вјелановић 1988: 143–144).

суфикса *-иша* представља специфичност нашег поменика, али и одлику именослова Буковице у последњој четвртини XX века (в. Vjelanović 1988: 144): *Брадиша* (x1), *Будиша* (x1), *Грубиша* (x1), *Завиша* (x4), *Мишиша* (x1), *Радиша* (x5), *Сѣаниша* (x5), У групу продуктивних суфикса спадају и *-ин*: *Војин* (x1), *Вујин* (x2), *Вусин* (x1), *Вучин* (x1), *Милин* (x13), *Пејин* (x1), *Рајин* (x1), *-ен*: *Вучен* (x12), *Дошен* (x1), *Мишљен* (x1), *Мрђен* (x1), *Оиђен* (x1), *Рађен* (x2) и *-ак*: *Вујак* (x3), *Мегак* (x1), *Новак* (x10), *Радак* (x1), *Сѣојак* (x6). Средње продуктивности су суфикси *-ић*: *Вукић* (x2), *Вучић* (x10), *Драјић* (x6), *Милић* (x7), *-еѣа*: *Бајчеѣа* (x1), *Вулеѣа* (x4), *Вучеѣа* (x6), *Милеѣа* (x3), *-ица*: *Вујица* (x7), *Грујица* (x5), *Драјојица* (x2), *Радојица* (x20) и *-ашин*: *Вукашин* (x3), *Милашин* (x2), *Радашин* (x2). У групу мање продуктивних суфикса сврстали смо оне који су потврђени једним или двама именима: *-агин*: *Вукагин* (x12), *Милагин* (x6), *-ајло*: *Вукајло* (x3), *-ас*: *Вукас* (x1), *Рагас* (x8), *-асин*: *Вујасин* (x1), *-еља*: *Вукеља* (x4), *-еш*: *Малеш* (x1), *-еша*: *Грубеша* (x1), *-ман*: *Вукман* (x2), *-овац*: *Миловац* (x1), *-ојло*: *Драјојло* (x1), *-оња*: *Радоња* (x3), *-ор*: *Грубор* (x2), *-оѣа*: *Вукоѣа* (x1), *Радоѣа* (x5), *-ош*: *Милош* (x7), *Радош* (x1), *-ул*: *Радул(е)* (x6), *-ун*: *Милун* (x1).

3.2.3. Самотворна имена

У малобројној групи самотворних мушких имена налазимо имена по животињама: *Вук* (x17), *Паук* (x1), *Славуј* (1), затим имена од партиципа *Радован* (x15), *Милован* (x8), *Њејован* (x1), *Познан* (x1), *Продан* (x1), као и *Гвозден* (x7), заштитно име настало од придева. Изузев имена *Њејован* у коме се огледа јекавски рефлекс јата (уп. Vjelanović 1989: 216), остала имена из ове категорије забележена су и у Поменику манастира Св. Тројице код Пљеваља (уп. Поломац 2022: 521).

3.3. Мушка имена хришћанског порекла

У корпусу мушких имена хришћанског порекла преовлађују библијска и календарска имена, углавном добро посведочена и у другим средњовековним изворима: *Аврам* (x2), *Агам* (x2), *Алексије* (x1), *Андреја* (x5), *Андрија* (x1), *Андреј* (x1), *Василије* (x1), *Васиљ* (x4), *Вилиј* (x2), *Вукола*

(x2),²⁸ *Гаврил(о)* (x4),²⁹ *Георџије* (x3), *Глиџорија* (x1), *Грџур* (x1), *Гриџорије* (x1), *Давид* (x2), *Дамјан* (x6), *Димитрија* (x1), *Димитрије* (x3), *Дмитијар* (x16), *Дмитрија* (x1), *Дујмо* (x1), *Ђеорђије* (x2), *Ђурађ* (x1), *Иван* (x35), *Илија* (x47), *Јаков* (x8), *Јоаким* (x1), *Јосиф* (x3), *Јаћим* (x1), *Јован* (x72), *Киријан* (x1), *Кирик* (x1), *Кирило* (x1), *Косџадин* (x1), *Косџанићин* (x2), *Лазар* (x6), *Лука* (x23), *Максим* (x4), *Манојло* (x1), *Марјан* (x2), *Марко* (x37), *Мијаило* (x8), *Микула* (x1), *Мисаило* (x1), *Митијар* (x1), *Михаил(о)* (x26), *Никола* (x51), *Николај* (x2), *Павел* (x1),³⁰ *Павле* (x7), *Панићелија* (x1), *Пеџар* (x50), *Пилиј* (x2), *Рафаил* (x1), *Симеон* (x3), *Сџеван* (x1), *Сџејан* (x9), *Сџефан* (x5), *Сџићан* (x3), *Сџејан* (x2), *Тадија* (x4), *Теодор* (x8), *Тодор* (x8), *Тома/Томе/Томо* (x8), *Тривун* (x2), *Трифун* (x2), *Филиј* (x6), *Христџофор* (x1), *Шимун* (x1). Међу наведеним именима најпре је потребно указати на присуство великог броја имена у различитим фонетским и морфолошким варијантама: *Андреја* (x5), *Андрија* (x1), *Андреј* (x1); *Василије* (x1), *Васиљ* (x4); *Вилиј* (x1), *Пилиј* (x2), *Филиј* (x6); *Глиџорија* (x1), *Гриџорије* (x1), *Грџур* (x1); *Георџије* (x3), *Ђеорђије* (x2), *Ђурађ* (x1); *Димитрија* (x1), *Димитрије* (x3), *Дмитијар* (x16), *Дмитрија* (x1), *Митијар* (x1); *Јоаким* (x1), *Јаћим* (x1); *Јован* (x72), *Иван* (x35); *Косџадин* (x1), *Косџанићин* (x2); *Мијаило* (x8), *Михаил(о)* (x26); *Никола* (x51), *Николај* (x2), *Микула* (x1);³¹ *Павел* (x1), *Павле* (x7); *Симеон* (x3), *Шимун* (x1); *Сџеван* (x1), *Сџејан* (x9), *Сџефан* (x5), *Сџићан* (x3), *Сџејан* (x2); *Теодор* (x8), *Тодор* (x8); *Тривун* (x2), *Трифун* (x2). Поред имена типа *Глиџорија*, *Димитрија*, *Дмитрија* о којима је већ говорено (в. т.2), дијалекатски значај има и варијантност која настаје као последица губљења /x/: *Михаил(о)* (x26), *Мијаило* (x8), затим као последица замене /ф/ са /в/ и /п/: *Филиј* (x6), *Пилиј* (x2), *Вилиј* (x1), *Трифун* (x2), *Тривун* (x2), као и варијантност која настаје због различитог рефлекса стерп. гласа *јай̄*: *Сџеван* (x1), *Сџејан* (x9),

²⁸ Варијанта имена *Вукол*, грч. Βουκόλος, пастир, календарско име (в. Грковић 1977: 60).

²⁹ Могуће је реконструисати *Гаврил* (в. Поповић 2017: 40) или *Гаврило* (в. Вјелановић 1989: 195).

³⁰ Име са овим фонетизмом забележено је у XIX веку у Мокром Пољу (в. Поповић 2017: 40).

³¹ Поред *Микула* које представља варијанту имена *Никола*, М. Грковић (1977: 133) бележи и *Микул*, за које претпоставља румунско порекло: *Micul* < *mic*, „мален”.

Стефан (x5), *Стишан* (x3), *Стијејан* (x2). Изузев имена *Вилиј* (акуз. *випипа* 14а, село Бискупија), *Стејан* (x9) и *Стефан* (x5),³² остале дијалекатски значајне варијанте потврђене су и у именослову Буковице у последњој четвртини XX века (уп. Вјелановић 1989).

Висока фреквенција имена *Иван* (x35), као и присуство хришћанских имена у којима се огледа латински утицај: *Гријур* (x1), *Дујмо* (x1), *Марјан* (x2), *Шимун* (x1), показује да лична имена на простору северне Далмације ни у прошлости нису доследно пратила конфесионалне и националне границе.³³

О уклопљености хришћанских имена у словенски именослов сведочи велики број хибридних твореница од основе имена хришћанског порекла и словенских суфикса. Највише имена изведено је од основе *мих-/миј-*: *Михо* (x1), *Михај* (x5), *Мијо* (x2), *Мијај* (x2), затим *ђур-*, *иван-/ив-* и *сав-*: *Ђуро* (x16), *Ђурашин* (x2), *Ђурица* (x2); *Иванко* (x2), *Ивица* (x1), *Ивош* (x1); *Саван* (x5), *Савај* (x5), *Савко* (x5), као и *јан-*, *јов-*, *кој-*, *христ-/риси-*: *Јанко* (x15), *Јанош* (x1); *Јово* (x1), *Јовица* (x9); *Којо* (x2), *Којадин* (x1); *Христје/Христјо* (x2), *Ристије/Ристио* (x1). Остале основе потврђене су само једним именом: *алекс-*: *Алекса* (x1), *вас-*: *Васо* (x2), *вукол-*: *Вуколај* (x1), *јавр-*: *Гавро* (x2), *јај-*: *Гајо* (x1), *ђај-*: *Ђајо/Ђајо* (x2), *дмијр-*: *Дмијрашин* (x1), *ђер-*: *Ђеро* (x1), *јак-*: *Јакша* (x1), *јер-*: *Јерко* (x2), *кузм-*: *Кузман* (x4), *лаз-*: *Лазо* (x24), *мај-*: *Мајје/Мајјо* (x2), *јав-*: *Павко* (x1), *јер-*: *Перо* (x1), *сим-*: *Симо* (x8), *јом-*: *Томиша* (x1), *ђир-*: *Ђиро* (x1), *фран-*: *Франеш* (x1).

Највећи број наведених имена представља хипокористике са суфиксом *-о* који је реконструисан према потврдама из именослова Буковице у последњој четвртини XX века (в. горе т. 2): *Васо* (x2), *Гавро* (x2), *Гајо* (x1), *Ђеро* (x1), *Ђуро* (x16), *Јово* (x1), *Којо* (x2), *Лазо* (x24), *Мијо* (x2), *Михо* (x1), *Перо* (x1), *Симо* (x8), *Ђиро* (x1). Овој групи треба додати и

³² Име *Стефан* потврђено је у XIX веку у попису села Мокро Поље (в. Поповић 2017: 40).

³³ О овоме феномену на простору Буковице у последњој четвртини XX века сведоче речи Ж. Бјелановића (1988: 220): „Prema onome što kazuje moj корпус, reklo bi se da je u izboru osobnog imena bilo znatno manje strogosti u življa srpske nego u življa hrvatske nacionalne pripadnosti kad nisu tako rijetki slučajevi da protivno crkvenim uzusima te vjerovanjima i običajima ima pored tolikih *Đurdā, Jōvanā, Simējūnā, Stēvānā, Vasiljā* itd. među Srbima i tolikih *Īvānā, Jōsipā, Mātā* ili *Šimā*.”

хипокористике који су могли бити изведени и суфиксима *-а* или *-е*: *Гњӑӑӑ/Гњӑӑӑо* (x2), *Мӑӑе/Мӑӑӑо* (x2), *Рис̆ӑе/Рис̆ӑӑо* (x1), *Хрис̆ӑе/Хрис̆ӑӑо* (x2). Од осталих суфикса највећим бројем имена заступљен је *-ко*: *Иванко* (x2), *Јанко* (x15), *Јерко* (x2), *Павко* (x1), *Савко* (x5), затим *-ӑӑ* (незабележен код словенских имена) и *-ица*: *Мијӑӑӑ* (x2), *Михӑӑӑ* (x5), *Савӑӑӑ* (x5); *Ђурица* (x2), *Ивица* (x1), *Јовица* (x9), као и суфикси *-ан*, *-ашин* и *-ош*: *Кузман* (x4), *Саван* (x5); *Дмйӑрашин* (x1), *Ђурашин* (x2); *Ивош* (x1), *Јанош* (x1). Остали суфикси потврђени су само једним именом: *-а*: *Алекса* (x1), *-агин*: *Којагин* (x1), *-ај*: *Вуколај* (x1), *-еш*: *Франеш* (x1), *-иша*: *Томиша* (x1) и *-ша*: *Јахша* (x1).

Међу наведеним хришћанским твореницама посебно истицање заслужује неколико ретких или незабележених имена: *Вуколај* (акуз. **вѣколаа** 64а, село Смоковић), бележи се и у Мокром Пољу у XIX веку (уп. Поповић 2017: 40), као и у Буковици у последњој четвртини XX века (в. Вјелановић 1989: 237), према М. Грковић (1977: 60) настало је од основе имена *Вукол*, *Вукола* и суфикса *-ај*, према имену *Николај*; *Гњӑӑӑ* или *Гњӑӑӑо* (x2) (од *Йњӑӑӑ*, *Йњӑӑӑије*, в. Грковић 1977: 65), у Вјелановић 1989: 195–196 бележе се *Гнјӑја*, *Гнјӑјӑш*, *Гнјӑјао*, *Гнјӑјӑса*, *Гнјӑјӑија* и *Гнјӑјӑијеса*; *Јахша* (акуз. **ѣхшѣ** 11b) (варијанта од *Јакша*), незабележено у Грковић 1977 и Вјелановић 1989; *Савӑӑӑ* (x5), незабележено у Грковић 1977 и Вјелановић 1989; *Франеш* (акуз. **франеша** 11b, Зрмања, презвитер; незабележено у Грковић 1977, а у Вјелановић 1989: 194 *Francisko*, *Fráne*, *Frànina*, *Fràniša*, *Fránko*, *Fráno*, *Fránjo*, као и имена *Гриур*, *Дујмо*, *Марјан*, *Шимун*, ушло је у српски именослов под латинским утицајем.

3.4. Остала мушка имена

У категорији осталих мушких имена налазе се имена страног порекла: грч. *Комлен* (x2), мађ. *Секул* (x1), затим имена која се могу тумачити и као словенска и као несловенска: *Виг* (x8) (од лат. *Vitus*, или хипокористик од *Вигосав*, Грковић 1977: 52), *Даниша* (x1) (од основе хришћанских имена *Данило*, *Данијел* или од основе имена *Бојдан*, Грковић 1977: 72), *Крс̆ӑе/Крс̆ӑӑо* (x2), *Крс̆ӑан* (x1) (превод грч. имена Σταύριος или хипокористик од *Хрис̆ӑӑифор*, *Хрис̆ӑӑофор*, Грковић 1977: 115), *Пӗӑӑко* (x4)

(хипокористик од *Петар* или према дану у недељи, Грковић 1977: 156), као и име *Реља* (x1) недовољно јасног порекла.³⁴

4. Женска имена

4.1. Порекло женских имена

Статистички преглед женских имена према пореклу приказан је у следећој табели.

Табела 3: Порекло женских имена

Порекло	Број имена	Процент	Број потврда	Процент
Словенска	48	44,85%	99	36,80%
Хришћанска	44	41,12%	134	49,81%
Остала	15	14,01%	36	13,38%
Укупно	107	100%	269	100%

Поређењем ових података са подацима из других до сада анализираних поменика (уп. Поломац 2019: 507) може се уочити висок степен подударња са Дечанским помеником и Помеником манастира Св. Тројице код Пљеваља. У ова два поменика хришћанска имена заступљена су са 43–44% укупног броја потврда (в. Поломац 2019: 507), док је у поменику манастира Крке овај проценат још виши и износи око половине свих потврда. О заступљености женских имена хришћанског порекла у поменику манастира Крке добро сведочи и листа од десет најфреквентнијих женских имена: *Марија* (x17), *Манда* (x14), *Јована* (x12), *Сијана* (x11), *Јања* (x9), *Сијоја* (x7), *Анђелија* (x6), *Ружица* (x6), *Вука* (x5), *Љиљана* (x5), *Марџа* (x5), међу којима су само *Сијана* (x11), *Сијоја* (x7) и *Вука* (x5) имена словенског порекла. О стабилности и континуитету именована на територији северне Далмације сведочи и чињеница да се сва наведена најфреквентнија имена бележе и у Буковици у последњој четвртини XX века (в. Вјелановић 1989), а да се у попису села Мокро Поље из 1831. године од наведених имена једино не бележи *Љиљана* (в. Поповић 2017: 40).

4.2. Творбена структура женских имена словенског порекла

³⁴ За име *Хреља* М. Грковић (2001: 743) претпоставља грчко порекло, док га П. Скок (1972: 195) везује за словенску именицу крило, в. и Лома 2013: 225.

Статистички преглед творбене структуре женских имена словенског порекла приказан је у следећој табели.

Табела 4: Структура женских имена словенског порекла

	Број имена	Процент	Број потврда	Процент
Сложена	2	4,16%%	2	2,02%
Изведена	37	77,08%	87	87,87%
Самотворна	9	18,75%	10	10,10%
Укупно	48	100%	99	100%

Однос сложених и изведених имена начелно се поклапа са стањем забележеним у другим до сада истраживаним поменицима (уп. Поломац 2019: 508). Међу сложеним именима словенског порекла бележе се само *Бојдана* (x1) и *Вигосава* (x1). Најфреквентније основе словенских изведених имена су *сїан-* и *сїој-*: *Сїана* (x11), *Сїанија* (x1), *Сїаница* (x1), *Сїанојка* (x2); *Сїоја* (x7), *Сїојана* (x1), *Сїојка* (x1), *Сїојна* (x1). Више од једног имена изведено је од основа *вук-/вуј-*, *мир-*, *смиљ-* и *цвейї-/цвијеї-*: *Вука* (x5), *Вујана* (x4), *Вујина* (x1); *Мирјана* (x3),³⁵ *Мирна* (x3); *Смиљана* (x4), *Смиљка* (x1); *Цвијеїа* (x3), *Цвейїа* (x1). Остале забележене основе потврђене су само једним именом: *бој-*: *Бојана* (x3), *весел-*: *Веселица* (x2), *виг-*: *Вига* (x1), *ївозг-*: *Гвоздана* (x4), *їруб-*: *Грубна* (x1), *деј-*: *Дејана* (x1), *дес-*: *Десанка* (x2), *зор-*: *Зорица* (x1), *зрин-*: *Зрина* (x1), *зрн-*: *Зрна* (x1), *језг-*: *Јездарица* (x1), *кос-*: *Коса* (x3), *љуб-*: *Љубица* (x4), *мал-*: *Малика* (x1), *мил-*: *Милица* (x2), *їшен-*: *Пишена* (x1), *рус-*: *Русојла* (x2), *слав-*: *Слава* (x1), *сїај-*: *Сїајка* (x2), *хојдан-*: *Хојдана* (x1). Поређењем са другим до сада истраживаним поменицима (уп. Поломац 2019: 509) може се уочити мања продуктивност основа *мил-* (само *Милица*) и *раг-* (вероватно *Рага*, в. горе т. 2), као и одсуство имена од основе *граї-*.

Неколико ретких или до сада незабележених изведених имена заслужује посебно истицање: *Зрина* (x1), код М. Грковић (1977: 255) само *Зринка*; *Зрна* (x1), код М. Грковић (1977: 255) *Зрна*, *Зрка* и *Зрња*; *Јездарица* (x1), до сада позната само на основу две потврде из Пећког поменика (уп. Новаковић 1875: 116), а отуд и код М. Грковић (1977: 260) која га везује за корен глагола *јездїи*, саставни део имена *Јездимир*, *Пријезда*, итд.; *Малика* (x1), име није забележено у Грковић 1977 и

³⁵ М. Грковић (1977: 281) допушта и хебрејско порекло овога имена.

Вјелановић 1989, али се среће у попису села Мокро Поље из 1831. године (в. Поповић 2017: 40); *Пишена*, код М. Грковић (1977: 295) *Пишеница* и *Пишена*; *Хојдана* (x1), забележено и у несачуваном Призренском поменику (в. Новаковић 1875: 111; отуд и у Грковић 1977: 319), као и у Поменику манастира Св. Тројице код Пљеваља, за које смо на основу стчеш. паралеле *Hoјden* претпоставили извођење од мушког имена *Хојдан* (в. Поломац 2019: 509). Посебно истицање заслужује и потврда ијекавског рефлекса јата у имену *Цвијеџа* (акуз. *цвѣтѣ* 27b, 31a, 35b) (поред *Цвеџа*, акуз. *цвѣтѣ* 12a).

Као и у другим до сада испитиваним поменицима (в. Поломац 2019: 509) најпродуктивнији суфикси за извођење женских имена су *-а*, *-ана/-јана*, *-ица*, *-ка*, и *-на*: *Сџана* (x11), *Сџоја* (x7), *Вука* (x5), *Коса* (x3), *Цвијеџа* (x3), *Цвеџа* (x1), *Вида* (x1), *Зрина* (x1), *Зрна* (x1), *Пишена* (x1), *Слава* (x1); *Вујана* (x4), *Гвоздана* (x4), *Смиљана* (x4), *Бојана* (x3), *Мирјана* (x3), *Дејана* (x1), *Сџојана* (x1), *Хојдана* (x1); *Љубица* (x4), *Веселица* (x2), *Милица* (x2), *Зорица* (x1), *Јездарица* (x1), *Сџаница* (x1); *Десанка* (x2), *Сџајка* (x2), *Сџанојка* (x2), *Смиљка* (x1), *Сџојка* (x1); *Мирна* (x3), *Грубна* (x1), *Сџојна* (x1). Остали малобројни суфикси забележени су изолованим примерима: *-ија*: *Сџанија* (x1), *-ина*: *Вујина* (x1), *-ика*: *Малика* (x1).

У категорији малобројних словенских самотворних женских имена налазимо најпре имена од назива биљака и животиња: *Вишња* (x1), *Трњина* (x1), *Куна* (x1), затим имена од придева: *Јасна* (x1), *Продана* (x1), *Сџамена* (x1), *Убава* (x1), као и *Вера* (x1) (једна од хришћанских врлина) и *Даница* (x2) (према називу јутарње звезде).

4.3. Женска имена хришћанског порекла

Међу именима хришћанског порекла издвајају се вишом учесталости *Марија* (x17), *Манда* (x14), *Јована* (x12), *Јања* (x9), *Анђелија* (x6) и *Мариџа* (x5). Наведена имена чине око половине свих забележених потврда хришћанских имена. Остала имена потврђена су мањим бројем примера: *Василија* (x4), *Јека* (x4), *Јела* (x4), *Кайџа* (x4), *Ивана* (x3), *Јана* (x3), *Јелена* (x3), *Мара* (x3), *Дамјана* (x2), *Бурђија* (x2), *Екаџарина* (x2), *Иваница* (x2), *Инђија* (x2), *Јајеџа* (x2), *Луција* (x2), *Романа* (x2), *Савка* (x2), *Сџефанија* (x2), *Теодора* (x2), *Ана* (x1), *Анастџасија* (x1), *Ануша* (x1), *Бенедеџа* (x1), *Берманка* (x1), *Бурђа* (x1), *Илинка* (x1), *Јевросима* (x1), *Јелица* (x1), *Јелисавеџа* (x1), *Јерина* (x1), *Јерка* (x1), *Јефимија* (x1), *Мараја* (x1), *Марица* (x1), *Рахилија* (x1), *Тадијана* (x1), *Томка* (x1), *Шџејанија* (x1).

Неколико забележених хришћанских имена заслужује посебно истицање: *Инђија* (x2), од *Инђелија*, варијанта имена *Анђелија* (в. Грковић 1977: 269), потврђено и у другим поменицима (в. Новаковић 1875: 66); *Јајетија* (x2), забележено и у изгубљеном Крушевском поменику (в. Новаковић 1875: 113), отуд и код М. Грковић (1977: 270) која га тумачи као варијанту имена *Ајајија*; *Луција* (x2), као и *Бенедејија* (x1) (незабележено у Грковић 1977), упућује на латински утицај; *Мараја* (акуз. **мараю** 20а), незабележено у Грковић 1977; *Шћејанија* (акуз. **сћејанию** 31b), упућује на јекавски рефлекс јата и јотовање.

4.4. Остала женска имена

У категорији осталих женских имена највише је фитонимски мотивисаних имена страног порекла: *Ружица* (x6), *Љиљана* (x5), *Неранца* (x2), *Наранца* (x1), *Давина* (x2), *Дафина* (x1). Остале категорије обухватају имена грчког порекла: *Десјина* (x3), *Десјинџа* (x3), затим имена мађарског порекла: *Бинђа* (x2), етнонимски мотивисана имена страног порекла: *Гркиња* (x1), *Урина* (x1), хидронимски мотивисано име *Дрина* (x2), као и имена недовољно јасног порекла: *Лайинка* (x4), фитонимски или етнонимски мотивисано име (в. Грковић 1977: 270); *Домка* (x1), незабележено у Грковић 1977, може бити од словенске основе *дом-* (в. мушко *Доман* и женско *Домана* у Грковић 1977: 244) или од основе страних имена *Доманија* (варијанта од *Томанија*), *Доминика*, *Доминикија*, *Доминка*, *Домника*, *Домникија* (в. Грковић 1977: 244); *Мрена* (x1), незабележено у Грковић 1977, а у *РЈА VII*: 54 на основу Вуковог *Рјечника* са напоменом „*Postaње tamno*”.

5. Презимена или породични надимци

Највећи број презимена или породичних надимака забележених у поменику потврђен је и у области Буковице у последњој четвртини XX века (према Вјелановић 1989: 268–304): а) презимена: *Безбрадица*, *Вулиновић*, *Галић*, *Илић*, *Јанковић*, *Јовић*, *Калинић*, *Кнежевић*, *Ковачевић*, *Масникоса*, *Миљевић*, *Мирчејија*, *Николић*, *Ојачић*, *Павасовић*, *Појовић*, *Рашковић*, *Релић*, *Санковић*, *Симић*, *Синобаг*, *Урукало*; б) породични надимци: *Вујићи*, *Вуковићи*, *Симићи*, *Илићи*, *Јовићи*, *Ковачевићи*, *Николићи*, *Рокићи*. За следећа презимена или породичне надимке није потврђен континуитет са

савременим именованом Буковице: *Бибић* (кѣѣа вѣѣиѣа 28b, *Дрниш*, каснији упис), *Жинић* (жинић 28b, *Дрниш*, каснији упис), *Кашићи* (кашићи 28b, *Дрниш*), *Перовић* (домъ перовиѣа 60b, *Скрадин*), *Смовић* (смовиѣъ 30b, *Модрино Село*), *Дучић* (дѣѣиѣъ 206b, *Вариводе*). Остала презимена или породични надимци забележени су изван области Буковице: *Дошеновић* (Госпић), *Луцић* (Крбава), *Јајић* (Шибеник), *Кондојањ* (Шибеник), *Ивејић* (Гламоч), *Миљковић* (Грахово), *Стијић* (Грахово), *Андријевић* (Паштровићи), *Давидовић* (Паштровићи), *Шурић* (Херцеговина), или представљају касније уписе који се не могу везати за одређено место: *Беркановић*, *Лазаревић*, *Стијарчевић*.

6. Закључне напомене

Спроведено истраживање антропонимије поменика манастира Крке потврдило је почетну тезу Ж. Бјелановића (1988: 53–54; 2007: 160) да је језгро савремене српске антропонимије на севернодалматинском подручју формирано последњих деценија XVII века. У прилог овој тези најпре треба навести велико подударање у систему презимена или породичних надимака из поменика манастира Крке и области Буковице у последњој четвртини XX века, затим континуитет најфреквентнијих мушких и женских имена из поменика у савременој антропонимији Буковице, континуитет западних (латинских) утицаја у антропонимији (уп. имена *Иван*, *Дујмо*, *Марјан*, *Гријур*, *Шимун*, *Франеш*; *Бенедеѣа*, *Луѣија*, *Романа*), продуктивност хипокористичког суфикса *-иша*, као и присуство мушких хришћанских имена типа *Глијорија*, *Гријорија*, *Димитрија*. У поређењу са другим до сада истраживаним поменицима специфичност поменика манастира Крке посебно се огледа у вишој фреквенцији мушких и женских хришћанских имена, мањој продуктивности основа *мл-*, *рад-* и *грај-* код женских имена, као и у потврдама ретких или до сада незабележених имена: *Бјејоје*, *Брадиша*, *Вуколај*, *Вусин*, *Драјојица*, *Јахша*, *Радасав*, *Савати*, *Франеш*; *Домка*, *Хојдана*, *Зрина*, *Зрка*, *Јаѣѣа*, *Јездарица*, *Малика*, *Мараја*, *Мрена*, *Пиена*. Анализирана антропонимијска грађа из поменика манастира Крке представља значајно сведочанство одређеним дијалекатским одликама српских говора у северној Далмацији у XVIII и XIX веку: о губљењу сугласника /х/ и његовој супституцији са /ј/ (*Ранисав*, *Реља*, *Рисѣе/Рисѣо*, али и *Хрисѣе/Хрисѣо*, *Мијо*, *Мијашло*, али и *Михо*,

Михаило; /x/ је очувано у *Хојдана*, а хиперкорекција се огледа у *Јахша*, уместо *Јакша*); о супституцији сугласника /ф/ са /в/ и /п/ (*Филиј*, *Пилиј*, *Вилиј*; *Трифун*, *Тривун*; *Стефан*, *Стеван*, *Стејан*, *Стејан*, *Стејан*; *Стефанија*, *Штејанија*; *Дарина*, *Давина*), а посебно и о примерима (и)јекавизма и икавизма: *Бјејоје*, *Њејован*, *Стејан*, *Цвејета* (али и *Цвејта*, *Цвејко*, *Цвејан*, *Цвејоје*), *Штејанија*; *Стејан*, *Цвијан*.

ИЗВОРИ

Поменик манастира Крке, крај XVII века (Ризница манастира Крке, сигнатура Крка 57) (Фотографски снимци микрофилма Археографског одељења Народне библиотеке Србије).

ЛИТЕРАТУРА

- Грковић, Милица (1977). *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић.
- Грковић, Милица (1983). *Имена у Дечанским хрисовуљама*. Нови Сад: Филозофски факултет–Институт за јужнословенске језике.
- Грковић, Милица (1986). *Речник имена Бањској, Дечанској и Призренској властелиниства у XIV веку*. Београд: Народна књига.
- Грковић, Милица (2001). Антропонимија и топонимија. у: *Насеља и селановништво обласи Бранковића 1455. године* (ур. М. Мацура). Београд: САНУ. 616–745.
- Грковић, Милица (2002). Значај Поменика манастира Раче за историју језика и ономастику. *Рачански зборник*. VII: 37–48.
- Дешић, Милорад (1976). Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник*. 21: 1–316.
- Драгичевић, Милан (1986). Говор личких јекаваца. *Српски дијалектолошки зборник*. 32: 1–241.
- Лома, Александар (2013). *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд: САНУ.
- Новаков, Драгана (2014). Неке дијалекатске особине у четири стара српска поменика. *Археографски њрилози*. 36: 83–90.
- Новаков, Драгана (2017). *Имена Поменика манастира Крушедола*. Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања.
- Новаковић, Стојан (1875). *Српски њоменици XV–XVIII века*. Београд: Државна штампарија.
- Павлица, Драган (1984). О говору околине Удбине. *Српски дијалектолошки зборник*. 30: 357–424.
- Поповић, Мирјана (2017). Село Мокро Поље према попису из 1831. године – пример демографских прилика код српског православног становништва у Северној Далмацији. У: *Зборник о Србима у Хрватској 11* (ур. В. Крстић). Београд: САНУ. 29–42.

- Поповић, Мирјана (2019). Православно становништво Далмације према статистичкој табели из средине 19. века. у: *Зборник о Србима у Хрватској 12* (ур. В. Крестић). Београд: САНУ. 41–65.
- Пешикан, Митар (1982). Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба. *Ономастолошки њрилози*. III: 1–119.
- Пешикан, Митар (1983). Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба (други део). *Ономастолошки њрилози*. IV: 121–254.
- Поломац, Владимир (2010а). Неке теоријско-методолошке напомене о ономастичком истраживању српских средњовековних поменика. *Српски језик*. XV: 491–501.
- Поломац, Владимир (2010б). Неколико напомена о личним именима у Поменику непознатог манастира Липљанске епископије. У: *Проблеми на балканској и славјанској езикозание* (ур. И. Харалампиев). Велико Трњово: Фаберъ. 226–243.
- Поломац, Владимир (2015). Антропонимија Водичничког поменика (Скопска Црна Гора, XVI век). У: *Пућевима српских идиома* (ур. М. Ковачевић и В. Поломац). Крагујевац: ФИЛУМ. 341–350.
- Поломац, Владимир (2017). Из антропонимије Дечанског поменика (XVI век). *Наслеђе*. 38: 111–123.
- Поломац, Владимир (2019). Женска имена у поменику манастира Св. Тројице код Пљеваља (XVI век). У: *Српско језичко и књижевно наслеђе на њросјору данашње Црне Горе*. Српски језик и књижевност данас (ур. Ј. Стојановић). Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори. 505–513.
- Поломац, Владимир (2021). Речник старосрпских личних имена: од концепције ка методологији. У: *Историјска лексикографија српског језика* (ур. Ј. Грковић-Мејдор и др.). Нови Сад: Огранак САНУ–Матица српска. 59–78
- Поломац, Владимир (2022). Мушка имена у Поменику манастира Св. Тројице (Пљевља, XVI век). *Црквене студије*. 19: 459–473.
- Ракић Младеновић, Југослава (2021а). *Лична имена у Поменику манастира Дечана (XVI–XX век) (необјављена докторска дисертација)*. Филолошки факултет, Београд.
- Стојановић, Љубомир (1890). *Сјари српски хрисовуљи, акти, биографије, лејојиси, њијци, њоменици, зајиси и др.* Београд: Српска краљевска академија.
- Стојановић, Јелица (2012). Лична имена по називима биљака и животиња у старим српским поменицима (Пивски поменик, Поменик из Хоче и Морачки поменик). У: *Српско језичко наслеђе на њросјору данашње Црне Горе и српски језик данас* (ур. Ј. Стојановић). Никшић: Матица српска – друштво чланова у Црној Гори – Матица српска у Новом Саду. 109–133.
- Стојановић, Јелица (2013а). Лична имена од основе *вук-* у старим српским поменицима и везивање „вука” за култ светог Саве код Срба. У: *Осам векова манастира Милешева* (ур. П. Влаховић), Милешева: Епархија милешевска. 31–45.
- Стојановић, Јелица (2013б). Словенска лична имена састављена од двају основа у Пивском поменику и Поменику Хоче. у: *На извору Вукова језика* (ур. Н.

- Вуковић). Жабљак–Шавник–Плужине: Фондација Вукове задужбине. 73–87.
- Стојановић, Јелица (2013в). Словенска и хришћанска имена у Пивском поменику и Поменику из Хоче. *Митолошки зборник*. 29: 163–195.

*

- Bjelanović, Živko (1988). *Antroponimija Bukovice*. Split: Književni krug.
- Bjelanović, Živko (1989). Rječnik antroponima Bukovice. *Ономајолошки ѓрилози*. 10: 175–363.
- Bjelanović, Živko (2007). Prezimena sjevernodalmatinskoga prostora u ispravama 17. stolecā. U: *Onomastičke teme* (autor Ź. Bjelanović). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 159–191.
- Juran, Kristijan (2015). Morlaci u Šibeniku između Ciparskoga i Kandijskoga rata (1570–1645). *Povijesni prilozi*. 49: 163–210.
- Loma, Aleksandar (2020). Problems of chronological and social stratification in historical anthroponomastics: The case of “lupine” and “equine” proper names among the Indo-European peoples. *Onoma*. 55: 15–34.
- Mataia, Ivica (2019). *Lička toponimija. Doktorska disertacija u rukopisu*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Mošin, Vladimir i Milan Radeka (1958). Ćirilski rukopisi u sjevernoj Dalmaciji. *Starine* 48: 189–215.
- Peco, Asim (2007). *Govori istočne i centralne Hercegovine*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- RJA: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1886–1976.
- Skok, Petar (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (I–IV)*. Zagreb: JAZU.

Vladimir Polomac
Marko Milošević

PERSONAL NAMES IN THE COMMEMORATIVE BOOK OF THE KRKA MONASTERY

SUMMARY

The paper investigates the most important features of the system of personal names recorded from 1756 to 1826 in the manuscript of the Commemorative Book of the Krka Monastery, which is preserved in the monastery treasury under the signature Krka 57. Since at the beginning of each sheet of a commemorative book, and less often on the margins, the names of

settlements from which personal names were entered are listed, the recorded material constitutes a representative sample for the research of Serbian anthroponymy in northern Dalmatia and the neighboring areas of Lika and western Bosnia during the aforementioned period. Along with the analysis of personal names according to their origin and structure, the aim of the paper was to provide a more detailed account of methodological problems in the research of old Serbian commemorative books, as well as to verify the hypothesis of Ž. Bjelanović that the core of contemporary Serbian anthroponymy in northern Dalmatia had been formed from the end of the 17th century onwards. The aforementioned hypothesis was confirmed based on a series of common features in the system of personal names from the Commemorative Book of the Krka Monastery and the Bukovica area in northern Dalmatia in the last quarter of the 20th century: the matching system of surnames and family nicknames, continuity of the most frequent male and female names, continuity of Latin influences in anthroponymy, productivity of the suffix *-iša*, as well as the presence of male Christian names, such as *Gligorija*, *Grigorija*, *Dimitrija*. Compared to other commemorative books investigated so far, the specificity of the Krka monastery Commemorative Book is particularly reflected in the confirmation of rare or hitherto unrecorded names: *Bjegoje*, *Bradiša*, *Vukolaj*, *Vusin*, *Dragojica*, *Jahša*, *Radasav*, *Savat*, *Franeš*; *Domka*, *Hojdana*, *Zrina*, *Zrnka*, *Jageta*, *Ježdarica*, *Malika*, *Maraja*, *Mrena*, *Pšena*.

KEYWORDS: onomastics, anthroponymy, old Serbian commemorative books, Krka monastery, Dalmatia.

Др Владимир Поломац
Катедра за српски језик, Одсек за филологију,
ФИЛУМ, Универзитет у Крагујевцу,
Република Србија
v.polomac@filum.kg.ac.rs

Мср Марко Милошевић
Центар за научноистраживачки рад,
ФИЛУМ, Универзитет у Крагујевцу,
Република Србија
marko.milosevic@filum.kg.ac.rs

Весна Бајић
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет,
Докторске студије језика и књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'374"17"
821.163.41.09 Orfelin Z.
DOI 10.19090/ppj.2022.53.33-51
Примљен: 24. 8. 2022.
Прихваћен: 13. 10. 2022.

ПРЕДЛОГ МИКРОСТРУКТУРЕ РЕЧНИКА ИСТОРИЈСКИХ ТЕРМИНА ПРЕДСТАНДАРДНЕ ЕПОХЕ РАЗВОЈА СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (НА ПРИМЕРИМА ЕКСЦЕРПИРА- НИМ ИЗ ДЕЛА *ЖИТИЈЕ ПЕТРА ВЕЛИКАГО* ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА (ЧАСТ 2, 1772))¹

САЖЕТАК

У овом раду дат је предлог елемената микроструктуре, тј. структуре лексикографског чланка речника термина из области историје предстандардне епохе развоја српског књижевног језика, заснован на термилошким јединицама ексерпираним из дела *Житије Пејтра Великаго* Захарије Орфелина (част 2, 1772).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историјска лексикографија, речник, микроструктура, лексикографски чланак, терминологија, историја, XVIII век, Захарија Орфелин.

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, чији сам стипендиста била. У раду је представљен део резултата ширег истраживања које је, у виду усменог саопштења, изложено на Шестом међународном интердисциплинарном скупу младих научника друштвених и хуманистичких наука Контексти, на Филозофском факултету у Новом Саду, 1.12.2021. Рад се симболично објављује у години јубилеја, 250 година након објављивања дела *Житије Пејтра Великаго* Захарије Орфелина. Проф. др Исидори Бјелаковић захваљујем на сугестијама.

1. Увод

1.1. Термин и терминологија

Терминологија као научна дисциплина представља поддисциплину лексикологије која се бави терминолошким системима, тј. лексичким јединицама које имају статус термина. Како би термине одвојили од лексема општег лексичког фонда, бројни аутори покушали су да дефинишу појам *термин*: „Termin je bilo koji konvencionalni simbol koji predstavlja pojam definisan u predmetnom polju” (Felber 1984: 1, према Šipka 1998: 127); „У типичном случају термин је реч која се односи на само један појам и има само једно значење” (Драгићевић 2007: 21); „Термини су речи које означавају са највећом тачношћу одређене појмове у науци, техници, уметности и, уопште, појмове у разним струкама” (Станојчић – Поповић 2008: 200). Термини не морају бити само научни, уметнички и стручни изрази већ се њима могу именовати и појмови из појединих сфера свакодневног живота (Šipka 1998: 127), те је тако, на пример, Г. Вуковић (1988) проучавала терминологију куће и покућства у Војводини. У свим наведеним дефиницијама истиче се тачност, прецизност термина, тј. њихова веза са једним појмом и, самим тим, чињеница да имају једно значење. Међутим, Р. Драгићевић (2007: 21–22) истиче да се у описним речницима уочавају још неки случајеви реализације термина: неке речи могу имати више значења, од којих су само нека терминолошка (нпр. *крућ*), док се код неких других јавља подударање терминолошког и општег значења (нпр. *језик*) (о томе в. у Гортан-Премк 1991: 51–52).

Због комплексности појма *термин* и чињенице да је тешко дати свеобухватну дефиницију, многи аутори бољим решењем сматрају навођење особина по којима се термини разликују од лексема општег лексичког фонда.

Д. Шипка (Šipka 1998: 127–128) каже да се форма термина везује за *појам*, док се форма општих лексема везује за *лексичко значење*. Самим тим, *коноџације*, *иласовна симболика* и сличне особине које се везују за лексеме општег фонда код термина се занемарују, док је значење термина *дефинисано* и *уклоњено у предметно поље*. Затим, термини су производ *свесне интјервенције* и примарна им је *писана форма*, док се код општих лексема ова форма изводи из *говорене*. Такође, код термина није толико

битна *дијахрона димензија*, важно је њихово функционисање у *актуелном језичком систему*, као и *корелација са терминима из других језика*.

Д. Гортан-Премк (1990: 16–20) такође истиче да је у семантичком садржају термина само појам,² те наводи још неке особине термина које их одвајају од лексема општег лексичког фонда. Термини, према овој ауторки, имају *ограничену способност развијања полисемије*,³ јер теже ка директном, симетричном односу знака и појма, те не могу да развијају пренесена, фигуративна, експресивна значења и да учествују у творби фразеологизама. Уколико пак и развију секундарна термилошка значења, механизам ће најчешће бити метонимија или синегдоха, врло ретко метафора. Такође, термини имају *ограничену деривациону способност*. Од њих се евентуално могу градити глаголске именице, затим именице и придеви с општим значењима, као и прилози (од придева). Ауторка истиче и да термини имају *ограничену способност развијања синонимије*. Синоними у терминологији могу имати само улогу међусобне заменљивости, те синонимске парове углавном чине термини различитог порекла.⁴ Стога бројни аутори у овом случају не говоре о синонимима, него о термилошким дублетима.⁵ Још једна особина по којој се термини разликују од лексема општег фонда јесте

² Такође, Д. Гортан-Премк (1991: 50) каже: „Семантички садржај термина експлицитан је, договорен, дефинисан, и самим тим дефинитиван, и чини га апстракцијом издвојена појмовна вредност реалije на коју се номинација односи”.

³ Д. Гортан-Премк (1990: 17–18) истиче да понекад исти термин може означавати различите појмове у оквиру различитих наука или сфера и наглашава да у науци постоји неслагање око тога да ли се у том случају ради о полисемији или хомонимији термина. Ова ауторка ближа је одређењу оваквих термина као полисемичних.

⁴ Б. Ћорић наводи још један случај термилошке синонимије – постојање дуже и краће варијанте термина, при чему краћа настаје деловањем закона језичке економије: „Могу ли, међутим, у термилошким системима постојати, на синхронном плану, две верзије истог назива у синонимичном односу, слично онима из општег језика (*нуклеарна електрирана* = *нуклеарка* и сл.)? Одговор на ово питање мора да буде потврдан већ и због тога што треба претпоставити да општи закон језичке економије делује и важи у свим сферама језика, па тако и у терминологији” (Ћорић 1996: 54).

⁵ Б. Оташевић (1996: 58) каже: „Специфичност варирања чланова термилошких система састоји се у томе што, за разлику од општег језика, синонимско варирање термина једнако је дублетности. Јединице вишечланог термина могу бити синонимичне, али је значење термина инваријантно”.

та што имају *већу моућност усїосїављања анїїонимских односа* с обзиром на то да у наукама постоји много појмова који су у контрастном односу. Ауторка наглашава да ове особине вреде док се термини употребљавају у оквиру затвореног термилошког система. Међутим, термини могу из језика науке, преко језика публицистике, ући у општи језик, те почети да се понашају потпуно исто као лексеме општег лексичког фонда.⁶

Бројни аутори наводе и особине које би термин у идеалном случају требало да поседује. Шипка (Šipka 1998: 128–129) наводи следеће: транспарентност (из саме форме термина назире се значење), интернационалност (термин је интернационално препознатљив), устаљеност (термин је општепознат и прихваћен), краткоћа (најбољи су једночлани термини), системност (термин је уклопљен у термилошки систем), недвосмисленост (термин остварује везу само са једним појмом), прецизност (термин у потпуности покрива свој појам), несинонимност (појам остварује везу само са једним термином). М. Дудок (1996: 17) наводи: мотивисаност, устаљеност, прецизност, системност, морфолошку и семантичку деривативност, једноставност, преводљивост на друге језике, интернационализацију и ослањање на домаћи лексички фонд. Б. Ћорић (1996: 53–54) помиње следеће: апсолутна корелација са специјалним појмом, одсуство синонимије, полисемије и разних конотација, краткоћа и употребљивост само у једној професионалној области. Сви поменути аутори слажу се у томе да је немогуће наћи термин који поседује све наведене особине, посебно стога што су неке од њих и контрадикторне. Сваки појединачни термин, заправо, представља резултат компромиса међу наведеним особинама.

⁶ В. Јовановић (2016: 51), говорећи о савременом проучавању термина, истиче: „Термини се проучавају у контексту, а као важне особине сада се показују полисемија и синонимија. Као основни механизми стицања термилошких значења речи истичу се метафора и метонимија, док је раније полисемија била сасвим изопштена из природе термина”.

1.2. Захарија Орфелин и његово дело⁷

Захарија Орфелин био је човек модерних схватања и напредних идеја у још увек конзервативном добу, зачетник просветитељства на нашим просторима, те претеча Доситеја Обрадовића, и, самим тим, једна од најзначајнијих личности српског XVIII века. У време у којем је култура код Срба била на ниском степену развоја, он се први ангажује, и то на многим пољима, како би Србију приближио културно развијеним државама Западне Европе. Лаза Чурчић (2002: 97) о Орфелину каже:

„био је учитељ, административац (канцелиста), калиграф, илустратор, графичар, бакрорезац, педагошки писац, песник, преводилац, теолог, пројектант, издавач, филолог, уредник календара и часописа, библиограф, историчар, рецензент, природњак, технолог и коректор, а можда и још понешто, што ће се тек сазнати. Извесно је да је говорио и руски, немачки, латински, нешто талијански и ваљда понешто француски, а писао је на српском, руском и немачком. Насупрот стваралаштву, његов животни пут обавијен је многим тајнама.”

Орфелин је готово читавог живота био склон мистификацијама, ретко је кад остављао белешке о својим путовањима и доживљајима, и бројна дела објавио је анонимно.

Једну од најкарактеристичнијих мистификација овог аутора представља његово презиме. Кад год је желео да остави неки податак о себи, бележио је увек презиме Орфелин. Након његове смрти, међутим, појавио се податак да се најпре презивао Стефановић, те да је сам себи наденуо презиме Орфелин, које представља спој имена митских певача Орфеја и Лина, или је инспирисано француском речју *orphelin* (сироче). Могуће је и да је, након што је изучио резачки занат, узео име француског медаљера Орфелина, који је живео у XVII веку. Ово презиме узели су и његови синовци, Јаков, српски академски сликар, и Александар, о ком се не зна много (Остојић 1923: 31–34; Чалић 1995: 7–8).

Тачан датум рођења Захарије Орфелина такође је непознат – зна се само да је рођен у Вуковару 1726. године, од оца Јована и мајке Сене (Мамузић 1987: 7). О детињству, младости и школовању Захарије Орфелина

⁷ Подаци о животу и раду Захарије Орфелина већином су преузети из Остојић (1923), Чалић (1995) и Чалић (2011), а подаци о делу из Чурчић (2002) и Чалић (2011).

такође нема много података. У предговору *Житија Пејра Великаѿ*, као и у великом лексикону угарских писаца (*Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum*) Алексија Хораџија забележено је да је Орфелин био самоук, да се није школовао, већ да се образовао читајући књиге. Међутим, Чурчић (2002: 31), на основу свих познатих Орфелинових способности и дела, каже:

„Толико много одиста није могао у оним временима да научи ниједан самоук, па није могао ни Захарија Орфелин. Он је морао учити и морао је завршити добру школу. Уверен сам да ће кад-тад наука то утврдити”.

Прво Орфелиново познато занимање потврђује да је морао бити образован: од 1749. до 1757. био је учитељ словенске школе у Новом Саду. Радио је и као канцелист код архиепископа и митрополита Павла Ненадовића, као благајник темишварске епархије код епископа Викентија Јовановића Видака, као редактор и коректор, могуће и издавач, а касније и службени ревизор у штампарији Грка Димитрија Теодосија у Венецији, и као коректор у штампарији Јозефа Курцбека у Бечу.

Нека од његових најпознатијих дела јесу: *Маловажноје ѿривейѿсѿвије (Поздрав Мојсеју Пуѿнику)*, *Горесѿни ѿлач славнија иноѿда Србији*, *Плач Србији*, *Мелодија к ѿролеђу*, *Песн исѿорическа*, *Књѿиѿа ѿроѿив ѿѿсѿива римскаѿ*, *Вечни календар*, *Искусни ѿогрумар* и, свакако, двотомни историјски спис *Житије Пејра Великаѿ*, писан руским књижевним језиком, традиционалном неререформисаном ћирилицом грађанског типа.

Орфелин је у Петру Великом, поред ратника, видео и владара који је руски народ извукао из вишевековног мрака незнања и празноверја и повео га путем европеизације, приближио га западној култури. М. Костић (2010: 273) каже: „Православље спојено с рационалистичким западњаштвом било је културни идеал Орфелинов. Тај идеал нашао је он оличен у Петру Великом. Стога је цар Петар Орфелину узор владара”. С обзиром на чињеницу да овако значајан владар није имао биографију на свом језику, Орфелин није могао бити миран, те је решио да ову неправду исправи и сам опише живот и дела Петра Великог на руском језику. *Житије Пејра Великаѿ*, двотомно дело, посветио је царици Катарини II (Чалић 1995: 20), а

пишући ово дело, он је, уз руске изворе, користио и много западних⁸ извора.⁹

Орфелин је ово историјско дело почео да пише 1765. године, штампање дела било је одобрено 27. септембра 1770, док је први пут штампано 1772, анонимно. О томе зашто у делу није наведено име аутора Чалић (2011: 367) каже следеће:

„Анонимне варијанте књиге настале су након што Димитрије Теодосије више није могао или желео да чека бакрорезне илустрације с чијом је изградом Орфелин каснио. Очекујући само за себе признање и награду руског двора, Теодосије је штампао насловну страницу без ауторовог имена те послао књигу на тржиште и тако украо Орфелиново животно дело”.

Он је овакав закључак извео на основу писма које је Орфелин 1775. године послао кнезу Александру Михајловичу Галицину и у ком је описао превару Димитрија Теодосија. Ово писмо објављено је у Москви 2000. године.

Орфелин је, док је писао и штампао *Житије*, имао на уму да ће оно бити илустровано (Чурчић 2002: 208–209), али, очигледно, 1772. године илустрације нису биле завршене, па је дело тада штампано без њих. Поуздано се зна да је Орфелин 1774. завршио умножавање *Генералне карије сверуске имперје*, која је била намењена илустровању овог дела, пошто ју је потписао и датирао. На насловној страници илустрованог издања бакрорезом су дати Орфелиново име, његова титула бечког академика и наслов који је Орфелин одавно наменио свом делу: *Историја о животи и славним делима великога владара императора Петра Првога, самодрнца сверуског*.

Орфелиново дело доживело је још једно издање – руско. *Житије* је, према анонимном венецијанском издању, штампано 1774. године у Санкт Петербургу. Ово издање је илустровано, али илустрације за њега није

⁸ Орфелин је, како истиче Т. Остојић, током рада уочио разлику између немачких и француских извора: „Французи теже на литерарност и уметност, док Немци много полажу на стварност, наводећи податке и доказе и на штету литерарне форме. Као ученик Немаца, као човек марљив, рационалан Орфелин је више ценио немачки начин” (Остојић 1923: 162).

⁹ Детаљан преглед познатих Орфелинових извора дат је у Остојић (1923: 146–160).

радио Орфелин. У њему се јављају поједине језичке и чињеничне исправке, али не помиње се име аутора оригиналног дела.

Илустровано, потписано издање, чини се, било је врло ретко с обзиром на то да је дело често, нарочито у руској науци, приписивано Димитрију Теодосију или име аутора није помињано. Није сасвим јасно због чега је ово капитално дело толико дуго занемаривано, тако да није обраћана пажња на оно што су још Орфелинови савременици бележили, а било их је неколико који су поменули да је аутор *Жиџија* Захарија Орфелин. Тек је 1887. године потпуно отклоњена свака сумња у Орфелиново ауторство, када је Димитрије Руварац пронашао илустровано издање дела (Чурчић 2002: 206–208; 211–212).

Орфелиново *Жиџије Петра Великаџо* представља „највиши домет наше графике XVIII века” (Медаковић 1954: 257) и сматра се „зачетком модерног српског историјског романа” (Чалић 1995: 20). Ово дело истиче се, пре свега, обимом: „И у данашњој нашој књижевности [...] врло се ретко јавља историска монографија од 191 штампана табака” (Остојић 1923: 137). Орфелиново *Жиџије* нарочито је значајно стога што је носилац титуле „прве књиге код Срба која је, што се садржаја тиче, рађена научним методом, са научном апаратуром” (Медаковић 1954: 256). О значају овог дела највише говори чињеница да су се поједини аутори служили њиме као релевантним извором. Руски аутори Голиков и Пушкин користили су Орфелиново *Жиџије* као извор за своје монографије о Петру Великом, док је Његош у овом делу нашао мотиве и слике које је уткао у *Горски вијенац* (Остојић 1923: 145; Чалић 1995: 20–21).

1.3. Теоријско-методолошки оквир истраживања

Предлог микроструктуре речника термина из области историје дат у овом раду заснован је на терминолошким јединицама ексцерпираним из дела *Жиџије Петра Великаџо* Захарије Орфелина (част 2, 1772). Корпус за ово истраживање чини првих педесет страница наведеног дела. Издвојено је 378 именичких термина (једночланих или вишечланих са именицом као семантичким центром).¹⁰

¹⁰ „Основна функција термина јесте номинација специјалних појмова одређене струке или науке. [...] Речи којима се исказује терминолошка функција у

Издвојени термини већином су једночлани (83,9%). Када је реч о вишечланим терминима (16,1%), уочено је неколико структурних модела:

1. придев + именица (нпр. *војенаја сила*)
2. придев + придев + именица (нпр. *восіочноје јерусалимскоје блаіочесіије*)
3. именица + придев (нпр. *маіазин оружејној*)
4. именица + именица (нпр. *инсіруменіі раіішфикаціји, раіішфикаціји йисмо*)
5. именица + предлог + именица (нпр. *йриуіоііовљеније к војне*).

Властите именице (имена историјских личности и народа, називи држава, ратова и сл.) нису овом приликом ексцерпирани и анализиране.

Будући да је Орфелиново дело писано руским књижевним језиком, традиционалном неререформисаном ћирилицом грађанског типа, одреднице су транскрибоване савременом српском азбуком. Приликом транскрипције грађе следили смо упутства А. Младеновића (1979), као и аутора *Правојиса срјскоја језика* (2017). Стога се нисмо бавили фонетском транскрипцијом, већ смо се ослањали на писани облик речи: „наш основни поступак није утврђивање руског изговора и наших најближих еквивалената за руске гласове него пресловљавање руске ћирилице” (Пешикан – Јерковић – Пижурица 2017: 217), нпр. *йосол*, а не *йасол*.

С обзиром на језик којим је дело писано, графема <ѣ> транскрибована је као /je/, /'e/, слово <щ> као /шч/, док је секвенца <ер> која одговара српском вокалном /р/ транскрибована као /ер/. Наведена решења илуструју следећи примери: <завладѣніе> → завладјеније, <лѣто> → љето, <возмущеніе> → возмушченије, <первоначалъникъ> → первоначалник.

одређеном појмовном значењу у основи припадају именичкој категорији, а секундарно придевима и глаголима. [...] Разлог због којег именице чине окосницу терминологија лежи у категоријалној природи ових речи. Именице могу самостално, без других речи означити конкретне и апстрактне појмове, па се стога за категорију именица може рећи да су језички знаци за номинацију појмова.” (Јовановић 2016: 77)

2. Предлог микроструктуре речника историјских термина

Под микроструктуром речника подразумевамо све оне елементе који су карактеристични за одредницу (Ѕирка 1998: 139), тј. за речнички (лексикографски) чланак.¹¹ Универзални списак елемената речничког чланка не постоји с обзиром на то да његова структура зависи од много фактора, као што су, на пример, намена речника, обим корпуса, намера аутора, количина расположивог простора и сл. (Бјелаковић 2013: 232). На основу истраживања термилошких јединица издвојених за потребе овог рада и прегледа принципа израде различитих термилошких и нетермилошких, синхрониских и дијахрониских речника, сматрамо да би оптимална микроструктура речника историјских термина ексцерпираних из дела *Житије Пејра Великога* могла да подразумева следеће елементе:¹²

1. одредницу (транскрибовану једночлану или вишечлану термилошку јединицу), дату верзалом и масним слогом;
2. граматичку информацију – обележје рода (м, ж, с);
3. регистровану форму у оригиналу, дату у угластим ортографским заградама;
4. дефиницију, дату курзивом;
5. потврду у контексту у којем је забележена, са одговарајућим бројем странице, датим у загради.

2.1. Одредница

2.1.1. Термини се као одреднице наводе у свом основном облику, тј. у номинативу јединине. Једини изузетак јесте именица *лаџи*, која нема облик јединине, те се наводи у номинативу множине и означава као *pluralia tantum*:

¹¹ Оно што поједини аутори, као што су, на пример, Д. Шипка и Л. Згуста, називају *одредницом* (Ѕирка 1998: 142; Zgusta 1991: 234), ми у овом раду називамо *речничким (лексикографским) чланком* (уп. нпр. Бјелаковић – Суботић 2011: 155; Бјелаковић 2013: 232), док оно што поменути аутори називају *одредничком речју*, ми називамо *одредницом*.

¹² Структура лексикографског чланка предложена у овом раду најсличнија је оној датој у Огледној свесци *Речника славеносрпског језика* (Бјелаковић – Цветковић Теофиловић – Милановић 2017).

ЛАТИ ж рl. t. <латахъ> *мeтaлнa oдeћa рaји́ника кaо зaштитa oд oрyжјa нeйрaјицeлa; oклoй*. – На баталію сію імѣтся медаль, представляющая съ одной страны образъ Царскій съ обычнымъ Латинскимъ титуломъ; а на оборотѣ видится планъ лагеровъ обоихъ войскъ, гдѣ Марсъ, представляющей здѣсь побѣдителя, въ латахъ и въ Шлемѣ, держа правою рукою щитъ, а лѣвою копье, устрѣмляется къ бою (48).

2.1.2. Статус терминологичке варијанте обрађене у оквиру једног речничког чланка имају оне лексеме код којих постоји несигурност у погледу одређења рода, нпр.:

ВОЈСКО/ВОЈСКА с/ж <войска; войски; войско> **1.** *гeо oрyжaних сна́а кaо јeднa цeлинa (oбичнo у рaју), сiсoбнa дa извршaвa рaјнe зaдaйткe; вoјскa, aрмија*. – Мы обязаны наисильнѣйшимъ Союзомъ съ Его Кралевицкимъ Величествомъ и Республикою, чтобъ Тридесять тысящъ чловѣкъ войска къ службѣ ихъ въ Польшѣ содержать, а въ случаи большей нужды и со всею Нашею военною силою противъ всѣхъ и всякаго непріятеля имъ помогати (12–13); Между тѣмъ какъ Его Царское Величество учреждалъ новую съ иностранными въ Санктпетербургѣ комерцію, и залагалъ Александроневской Монастырь, войски Его въ Германіи, совокупно съ Данезами и Саксонцами не дали Шведскому Генералу Штейнбоку нигдѣ убѣжища (42); **2.** *људскo вoјскe, вoјници*. – [...] Его Царское Величество [...] отдалъ указъ чтобъ набирати новое войско къ дополненію полковъ (31);

или номинативног облика, нпр.:

МЕДАЛ/МЕДАЛЬ ж <Медаль; Медаль> плочица, најчешће округла, направљена од метала, са разним релефним сликама и натписима, која се даје као награда за нешто или у знак сећања на нешто; медаља. – [...] објавили Онъ всѣмъ упомянутымъ народамъ свое позволеніе къ отправленію комерції въ Петербургѣ, чему въ самомъ томже 1713 году и начало учинено, на которое удѣлана была Медаль съ изображеніемъ на одной страны високой Его Царскаго Величества Особы; а на другој видится большой на морѣ корабль (42); На взятіе града Абова імѣтся Медаль, на которой одной страны портретъ Его Величества, съ надписью: [...] (48).

Варијанте које потичу из различитих етапа језичког развоја обрађују се у оквиру засебних речничких чланака, нпр.:

АРМЕЈА ж <армеамъ; армеи> **1.** *гeо oрyжaних сна́а кaо јeднa цeлинa (oбичнo у рaју), сiсoбнa дa извршaвa рaјнe зaдaйткe; вoјскa*. – [...] Вамъ

да не будеть противно, когда Мы тѣмъ побуждены будучи, повелимъ Нашимъ армеамъ ради безопасности Нашея выступити на границы (16); **2.** *највећа ојеративна јединица у војсци, формирана ради извршења одређених циљева, која комбинује више родова војске.* – Князь Кантемиръ съ своимъ Молдавскимъ войскомъ къ армени прибыльъ (26);

АРМИЈА ж <арміи; армією> **1.** *део оружаних снаја као једна целина (обично у райу), способна да извршава рајне задатке; војска.* – Развѣ изъ другихъ мѣстъ довольно имѣемъ извѣстїе, что Посолю Нашѣ посажденъ въ Едикуль, и что въ Константинополѣ чрезъ прокламацію, а въ другихъ провинціяхъ указомъ объявлено, чтобъ арміи къ границамъ выступили (20); **2.** *највећа ојеративна јединица у војсци, формирана ради извршења одређених циљева, која комбинује више родова војске.* – Съ главною армією соединился и находившіися въ Польшѣ Россійскій корпусъ (25).

2.1.3. Као што је већ истакнуто, вишечлане термилошке јединице наводе се и обрађују као посебне одреднице, у оквиру засебних лексикографских чланака, а не као изрази уз одговарајућу једночлану одредницу. Овај поступак сматрамо јединим исправним с обзиром на то да ови лексички спојеви упућују на одређени појам само у датој формацији.¹³ Свакако, лексикографски чланак у ком се наводи вишечлани термин има исте елементе као и чланак чија је одредница једночлана термилошка јединица:

БЕЗОПАСНИ КОНВОЈ м <безопасный конвой> *оружана йраїиња додељена у циљу заштити.* – По силѣ сего разсужденія заключено наконецъ, чтобъ Кралю Шведскому подати безопасный конвой (5).

2.1.4. Код придевско-именичких термилошких спојева у предстандардној епоси развоја српског књижевног језика врло је честа била појава постпонованог атрибута. У оквиру одреднице увек се бележи редослед који је забележен у тексту, нпр.:

ЛЕВКОВИ ТАЛЕР м <левковыхъ талеровъ> *врѣиа сребрної новца, настїала йо уїледу на немачки йталер.* – [...] Верховнымъ Везиремъ опредѣлилъ Балтаджу Махомета Пашу, и притомъ велѣлъ дати

¹³ Већина аутора термилошких речника заступа овакав став; међу њима је и Л. Згуста: „Leksičke jedinice od više riječi leksičke su jedinice istog statusa i funkcije kao i pojedinačne riječi; stoga je potrebno i normalno da bi ih trebalo odabirati, obrađivati i navoditi kao cjeline” (Zgusta 1991: 228).

Шведскому Кралю 500 мѣшковъ левковыхъ талеровъ, которыхъ взаемъ требоваль (15);

МАГАЗИН ОРУЖЕЙНОЈ м <Магазинъ оружейной> *складшише оружја*. – [...] понеже Россія самою большею Сѣвера частію владѣть, естли себѣ Флотъ и при Нарвѣ гавень и Магазинъ оружейной построить, то не токмо въ Ливонію, но и во всю Германію съ войсками своими пройдутъ (40).

2.1.5. Уколико се неки једночлани термин у тексту не јавља самостално, већ само у оквиру вишечланог термина који представља његов хипоним, тај једночлани термин (у овом случају хипероним) обрађује се у оквиру засебног речничког чланка и даје у истом контексту као и вишечлани термин у чијем се саставу јавља, нпр.:

ВОЈЕНИ СОВЈЕТ м <военный совѣтъ> *рајѣни савейѣ, рајѣно веће*. – И того ради собрала Она немедленно военный совѣтъ, въ которомъ за нужно быть найдено, чтобъ учинити Туркамъ предложеніе о мирѣ (28);

СОВЈЕТ м <совѣтъ> *назив разних виших колеѣијалних орѣана који имају савейѣодавни, йонекад и изврѣини каракѣпер; веће, савейѣ*. – И того ради собрала Она немедленно военный совѣтъ, въ которомъ за нужно быть найдено, чтобъ учинити Туркамъ предложеніе о мирѣ (28).

2.2. Граматичка информација

2.2.1. С обзиром на то да смо ексцерпирали само именичке термине, уз одредницу се наводи информација о роду (м, ж, с) именице која има функцију термина или се налази у семантичком центру вишечланог термина, нпр.:

ВЛАДЈЕТЕЛСТВО с <владѣтельства> *обласѣи, ѣерѣиѣорија која се налази йод нечијом владавином*. – и сего году весною намѣреніе имѣемъ, да бы не токмо возмощи Намъ противу непрѣтеля онаго Бусурмана отпоръ чинитъ, но и съ сильнымъ оружіемъ въ средину владѣтельства Его вступитъ, и утѣсненныхъ православныхъ Хрѣстіанъ, аще Богъ допуститъ отъ поганскаго Его утѣсненія и ига освободитъ, на которую войну полагаемъ крайныя наши таланты (24);

ВОЈУЈУЩАЈА СТРАНА ж <воюющимъ странамъ> *зараѣена/рајѣујућа сѣрана*. – [...] скоро послѣ того, аименно 6 Октомвра, въ Шведѣ между Кралемъ Прусскимъ и высокими Сѣверными Союзниками заключенъ такой трактатъ, который воюющимъ странамъ, какъ то и самой Швеціи, болѣе на пользу, нежели на вредъ служити мogle (45).

2.2.2. Уколико постоји несигурност у погледу рода именице, наводи се ознака за оба рода, нпр. *с/ж* (в. **ВОЈСКО/ВОЈСКА** под тачком 2.1.2).

2.2.3. Једина додатна ознака у оквиру граматичких информација јесте *pl. t.*, која се наводи уз именице које немају облик јединице (в. **ЛАТИ** под тачком 2.1.1).

2.3. Регистрована форма у оригиналу

2.3.1. С обзиром на то да су термини у оквиру одредница транскрибовани, неопходно је навести њихов оригинални граfiјски лик у угластим ортографским заградама. Овај лик не наводи се увек у основном облику термина (номинатив јединице), већ само онда када је у том облику потврђен у тексту. Уколико основни облик није регистрован, термин се у угластим заградама наводи у потврђеном облику како би се сачувала аутентичност граfiјског израза термина и избегло читавање које би понекад било неизбежно у случају реконструкције основног облика терминолошке јединице:

ГОСУДАРИЊА ж <Государыня> *суѝруѝа рускоѝ цара*. – Государыня Царица ЕКАТЕРЫНА, которая была тутже, увѝдомясь о Намѝренѝи Государя своего, почла оное не меньше за весьма отважное, коль и за весьма опасное (28);

ЛЕЈБГВАРДИЈА ж <Лейбгвардѝи> *одабрани, ѝривилеѝовани гео Руске царске војске и морнарице, најсѝремниѝи и најсѝособниѝи*. – [...] Она и собрала сколько болѝе могла червоныхъ, и придавъ еще свой изъ драгихъ камней Шмукъ, [...] послала все то чрезъ Шепелова Унтеръ-Офицера Лейбгвардѝи, къ Верховному Везиру и къ Совѝтнику Его Кѝаи (29).

2.3.2. Уколико је термин полисемичан и потврде његових различитих значења имају различит граfiјски израз, као и у случају несигурности у погледу одређења рода или номинативног облика термина, у угластим ортографским заградама наводе се све релевантне реализације терминолошких јединица (уп. све примере наведене под тачком 2.1.2).

2.4. Дефиниција

2.4.1. У речнику овог типа дефиниције су често описне, нпр.:

БЛАГОРОДИЈЕ с <Благородѝямъ> *ѝѝѝѝула додељивана наследним и личним ѝлемиѝима*. – Сѝя Нашего Царскаго Величества доброжелательная

граммата Вашымъ Благородіямъ вручена будетъ отъ посланниковъ Нашихъ (25).

Понекад се поред описног дела може навести и еквивалент у савременом српском језику, нпр.:

ПОЛК м <полковъ> *самостјална војна јединица, већа од батальона, која улази у састав бригаде и дивизије; њук.* – [...] Его Царское Величество [...] отдалъ указъ чтобъ набирати новое войско къ дополненію полковъ (31).

Понекад, када је то довољно информативно, наводи се само одговарајући савремени српски термин, нпр.:

ВОЗМУШЧЕНИЈЕ с <возмущеніе> *усѣанак, њобуна.* – [...] подданники Кралевства Шведскаго [...] пришли въ крайнее возмущеніе, а въ Штокхолмѣ мало что не и явной бунтъ оказался (50).

2.4.2. Код вишезначних термина све дефиниције се дају у оквиру истог речничког чланка, под различитим тачкама (бројевима), а хијерархизују се према критеријуму познатости – од најраспрострањенијих значења ка оним мање устаљеним, нпр.:

МИР м <мира; миръ> **1.** *мирни, мање или више усклађени међународни, међудржавни односи, сѣање без рати.* – Краль Шведскій ушедъ въ Бендеры старается склонити Оттоманскую Порту къ нарушенію мира съ Россією (1); **2.** *ѡресѣанак ратиных нейријатѣльсѣава, ѡрекид рати.* – [...] **ПЕТРОМЪ АЛЕКСѢВИЧЕМЪ,** [...] миръ на тридесять непрерывно - послѣдующихъ лѣтъ заключенъ (6); **3.** *ѡисани сѣоразум о ѡѡѡѡном ѡрекиду ратиных дејсѣава; мировни ѡѡвор.* – Въ Шестомъ артикулѣ приупомянуто, чтобъ по силѣ Прутскаго мира разоренныя крѣпости, на рѣкѣ Самарѣ Богородицкой и на Днѣпрѣ Каменной затонъ болѣе не обновляти (34).

Треба напоменути, такође, да се у терминолошким речницима наводе само она значења полисемичних лексема која припадају области која се обрађује, о чему Згуста (Zgusta 1991: 197) каже: „[...] unose se samo stručni termini i prihvataju kao odrednice a u slučaju polisemičnih riječi navode se samo stručno terminološki smislovi, preko drugih, neterminoloških smislova prečutno se prelazi”.

2.4.3. С обзиром на то да дефиниције у терминолошким речницима треба да буду научно коректне, али и општеразумљиве (Zgusta 1991: 240), приликом дефинисања терминолошких јединица служили смо се

речницима стандардног језика и савременим приручницима, пре свега следећим: *Речник српскога језика* (МС 2007), *Велики речник сјраних речи и израза* (Клајн – Шипка 2008) и *Речник руској и српскохрватској језика* (Московљевић 1963).

2.5. Потврда

2.5.1. С обзиром на то да је ексерпција „vrijedna prije svega ili samo ako je određena leksička jedinica (riječ) navedena sa leksičkim kontekstom i po mogućnosti drugim napomenama, kao što su navodi izvora ekserpcije itd.” (Zgusta 1991: 214), у речнику овог типа потврду терминолошке јединице треба навести у оптималном контексту и додати податак о броју странице дела са које је термин преузет. Под оптималним контекстом у овом раду ми подразумевамо реченицу, те се потврда сваког обрађеног термина даје у оквиру реченице, кад год је то могуће. Уколико је пак нека лексема потврђена само у наслову или неком сличном одељку без предиката, наводи се у том, ужем, контексту, нпр.:

САМОДЕРЖЕЦ м <САМОДЕРЖЕЦЪ> онај који има неојраничену власи, айсолућни владар, аућокраћиа; самодржац. – БОЖЕЮ МИЛОСТЮ МЫ ПЕТРЪ ПЕРВЫЙ, ЦАРЪ И САМОДЕРЖЕЦЪ В СЕРОССИЙСКИЙ, и проч. и проч. и проч. (23).

2.5.2. Углавном се за свако терминолошко значење наводи по једна потврда. Изузетак представљају они термини код којих постоји несигурност у погледу одређења рода или номинативног облика. У овим случајевима дају се по две потврде у контексту (уп. **ВОЈСКО/ВОЈСКА** (значење 1) и **МЕДАЛ/МЕДАЉ** под тачком 2.1.2).

2.5.3. Приликом навођења контекста делови текста који нису релевантни за тумачење и разумевање одреднице испуштају се, а та се места означавају трима тачкама датим у угластим заградама – [...], нпр.:

ХАН м <Хану> владарска тићула монћолских и неких исћочњачких народа; кан. – Султанъ [...] спросиль у него, какой онъ приказъ отдалъ Крымскому Хану (8).

3. Закључак

На основу структуре рада, сматрамо да је на месту закључка сврсисходно дати илустрацију структуре лексикографског чланка речника историјских термина предстандардне епохе развоја српског књижевног језика, засноване на анализи термилошких јединица из области историје ексцерпираних из дела *Житије Пејра Великаго* Захарије Орфелина (част 2, 1772):

ТЕРМИН / ФРАЗНИ ТЕРМИН¹⁴ граматичка информација <регистрован оригинални графички израз термина> *значање*. – потврда у контексту (број стране).

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора и Љиљана Суботић (2011). Концепција дијахронијског термилошког речника. У: *Лексиколоија, ономастика, синтакса. Зборник у часи Гордани Вуковић* (ур. В. Ружић и С. Павловић). Нови Сад: Филозофски факултет. 149–162.
- Бјелаковић, Исидора (2013). Елементи микроструктуре дијахронијског термилошког речника. У: *Језици и културе у времену и просјору. Тематски зборник* (ур. С. Гудурић и М. Стефановић). Нови Сад: Филозофски факултет. II/2: 231–242.
- Бјелаковић, Исидора, Ирена Цветковић Теофиловић и Александар Милановић (2017). *Речник славеносрпског језика: оледна свеска*. Нови Сад: Матица српска.
- Вуковић, Гордана (1988). *Термилоија куће и љокућства у Војводини*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Гортан-Премк, Даринка (1990). О месту термина у лексичком фонду. *Научни саставак слависти у Вукове дане*. XVIII/1: 15–21.
- Гортан-Премк, Даринка (1991). О термилошким јединицама и њиховој обради у Речнику САНУ. *Наш језик*. XXIX/ 1/2: 49–54.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексиколоија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Дудок, Мирослав (1996). Термин и текст. *Стандардизација термилоије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 17–20.

¹⁴ Под фразним термином подразумева се вишечлана лексичка јединица (multiword lexical unit) која функционише као термин (Riggs 2003: 343, према Бјелаковић – Суботић 2011: 156).

- Јовановић, Владан (2016). *Српска војна лексика и терминологија*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Клајн, Иван и Милан Шипка (2008). *Велики речник сџраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Костић, Мита (2010). Култ Петра Великог међу Русима, Србима и Хрватима у XVIII веку. У: *Од Рачана до Сџерије: Српска књижевност XVIII века (барок, просвећеност, класицизам, ѓредромантизам): хрестоматија* (прир. Н. Савковић). Нови Пазар – Нови Сад: Државни универзитет у Новом Пазару – Завод за културу Војводине. 253–274.
- Мамузић, Илија (1987). *Захарија Орфелин сџваратељ и сџрагаатељ*. Крушевац: Багдала.
- Медаковић, Дејан (1954). Илустровано издање Орфелинове историје Петра Великог. *Историски часопис: орјан Историској инсџиџуџи САН*. IV: 253–258.
- Младеновић, Александар (1979). Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века. *Зборник за филологију и линџвистику*. XXII/2: 95–129.
- Московљевић, Милош (1963). *Речник руској и српскохрватској језика*. Београд: Научна књига.
- Остојић, Тихомир (1923). *Захарија Орфелин: животи и рад му*. Београд: Српска краљевска академија наука и уметности.
- Оташевић, Ђорђе (1996). Варијантност вишечланих термина (на материјалу железничке терминологије). *Сџандарџизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 57–60.
- Пешикан, Митар, Јован Јерковић и Мато Пижурџа (2017). *Правопис српској језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РСЈ: *Речник српској језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (2008). *Граматиџа српској језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ђорић, Божо (1996). Кратка верзија термина. *Сџандарџизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 53–55.
- Чалић, Боривој (1995). *Орфелин*. Вуковар: Народна библиотека „Вуковар”.
- Чалић, Боривој (2011). Предговор. Хронологија. Приређивачке напомене. У: *Анџологијска еџиџа Десетџ векова српске књижевности, књ. 13: Захарија Орфелин* (прир. Б. Чалић). Нови Сад: Издавачки центар Матице српске. 7–22; 339–344; 363–374.
- Чурчић, Лазар (2002). *Књига о Захарији Орфелину*. Приредио Боривој Чалић. Загреб: Српско културно друштво Просвјета.

*

Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
Zgusta, Ladislav (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.

Vesna Bajić

A PROPOSAL OF MICROSTRUCTURE OF A DICTIONARY OF HISTORICAL TERMS OF THE PRE-STANDARD PERIOD OF THE SERBIAN LANGUAGE (ON THE EXAMPLES EXCERPTED FROM THE WORK *THE LIFE OF PETER THE GREAT* BY ZAHARIJA ORFELIN (PART 2, 1772))

SUMMARY

This paper presents a proposal of the elements of microstructure, i.e. the structure of a lexicographical article of a dictionary of terms belonging to the field of history dating from the pre-standard epoch in the development of the standard Serbian language, based on the terminological units excerpted from the work *The Life of Peter the Great* by Zaharija Orfelin (part 2, 1772).

KEYWORDS: historical lexicography, dictionary, microstructure, lexicographical article, terminology, history, 18th century, Zaharija Orfelin.

Мср Весна Бајић
Нови Сад
Србија
vesna.bajic93@gmail.com

Јована Војводић
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Докторске студије језика и
књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'373"18"
811.163.41:929 Milovuk K.
DOI 10.19090/ppj.2022.53.53-91
Примљен: 19. 5. 2022.
Прихваћен: 6. 10. 2022.

ТЕРМИНОЛОГИЈА У ПЕДАГОГИЦИ КАТАРИНЕ МИЛОВУК (1866)¹

САЖЕТАК

У раду се као примарни циљ истраживања поставља израда педагошког термилошког система у делу *Педагоџика* Катарине Миловук, штампаном 1866. године. Забележена грађа дата је у виду речника са дефиницијом и контекстом, а потом је подељена према семантичким пољима којима припадају термини, и према њиховом пореклу. На крају, анализирана грађа је упоређена са термилошким системом савременог српског језика.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: терминологија, педагогија, речник, термин, Катарина Миловук

1. Увод – појам терминологије

Назив *терминологија* потиче од латинског *terminus* што значи 'међа, граница, циљ' и *logos* што значи 'реч, говор' од којих је К. Готфрид Шуц, немачки професор поезије и реторике, сковао сложеницу *terminologie*. *Терминологија* је наука која проучава термилошки систем и означава скуп термина који именују одговарајуће појмове у одређеној области (Михаљевић 1998: 7).

¹ Прилог је настао као резултат истраживања на докторским студијама на предмету *Историја српског књижевног језика: његов јангардни њериод* под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

Милица Михаљевић у *Термиолошком љриручнику* (1998: 18) каже да није увек једноставно утврдити шта је термин, а шта лексема општег лексичког фонда. Често се дешава да термини продиру у општи лексички фонд, и обрнуто, што је очекивано, јер су настали у истој језичкој заједници. Данко Шипка (2006: 151) наводи особености које термини морају да поседују како би се правилно разлучила њихова припадност. У сваком случају, јасно је да термини имају специфичан статус у односу на лексеме општег лексичког фонда (Драгићевић 2007: 21) и, према томе, ваља их третирати на одговарајући начин у односу на научну дисциплину у оквиру које постоје. Није редак случај да термини изађу из термиолошког и постану део општег система (детерминологизација), а исто тако да поједини термини могу да постоје у више система (термиолошка хомонимија).

Главни и основни део лексичког фонда чине лексеме које истовремено имају и номинациону и семантичку функцију. Оне, дакле, имају способности именованја и означавања, а њихов семантички садржај чини појам (архисема) с елементима реализације (семама), релевантним за парадигматски тип коме лексема припада. Код термина је, међутим, ситуација нешто друкчија. Имајући у виду високи степен апстракције којом је издвојена појмовна вредност реалије на који се номинација термина односи, у садржају термина налази се само архисема (Мацановић 2018: 11).

Термини су настали из потребе да се именује и дефинише нека специјална реалија у одређеној, углавном научној области. У функцији инструмената у научној и стручној комуникацији термин представља један од индикатора научног функционалног стила (према Гортан Премк 1998: 15–16; Дудок 1996: 17; Бјелаковић 2017а: 18–19).

Исидора Бјелаковић (2017а: 23–24) износи мишљење да је код Срба постојала јасна свест о неопходности израде термиолошког апарата, али да је сваки покушај реализовања овог процеса имао карактер индивидуалног и стихијског. Своје тврдње поткрепљује наводом да је о потреби српског народа за изграђеном терминологијом и термиолошким речником писао још Павле Соларић у свом *Кључићу* из 1804. Ауторка наводи да су постојали различити ставови у погледу начина попуњавања система: (1) с једне стране, осећао се изразит пуризам према страном, интернационалној лексици (П. Соларић, С. Мркаљ, Ј. Стерија Поповић и др.), (2) с друге – према славенизмима (вуковци), а (3) с треће, постојало је

и умереније мишљење према којем страну лексику није требало замењивати домаћом. Будући да је подстицај ка стварању нових термина у језику директно условљен степеном развоја датог друштва и његове уклопљености у опште цивилизацијске токове, управо социјално-политички напредак код Срба у 19. веку наметнуо је потребу за разрадом и формирањем терминологије. У раду „Друштво српске словесности и проблем израде терминологије” И. Бјелаковић (2017б: 62–67) излаже чињеницу да је, упркос томе што је процес изградње терминолошког апарата у првој половини 19. века текао стихијски и спонтано, постојало неколико покушаја оснивања друштва чији је један од циљева била елаборација будућег српског стандарда, што је подразумевало и израду институционализованог и систематичног, јединственог терминолошког система. Тако је 1841. године основано Друштво српске словесности. У два наврата је Друштво иницирало рад на изради терминологије, заступајући следећи концепт: (1) уклањање термина заснованих на грчком и латинском језику и њихово превођење или грађење одговарајућих кованица, (2) благонаклон став ка лексици рускословенске и руске провенијенције. У изради научне терминологије учествовали су: Јован Стерија Поповић, Атанасије Николић, Јован Стејић, Исидор Стојановић и др. Расправљајући о појединим терминима на седницама, покушавали су да пронађу најбоље решење за одговарајућу латинску или немачку форму. Након тога, састављен је списак коначних предлога у извештајима. Грађа је публикована у *Подоунавци*, а коначна идеја била је да се на крају сви термини обједине у јединствени „називословни” речник. Чини се да је овај корак био један од пресудних за рани крах започетог посла јер су појединци јавно иступали против решења Друштва и тако пољуљали концепцију и рад. Иако су и касније поједини аутори читали предлоге својих термина, Друштво је у потпуности обуставило ранији вид израде терминологије и појединци су заиста почели да објављују дела из појединих научних дисциплина, нудећи у њима и своја терминолошка решења.

Даљи развој терминологије код Срба ишао је путем прихватања све већег броја интернационализама (од друге половине 19. века), заснованих на грчким и латинским основама. У литератури се наводи да су до краја седме деценије 19. века уклоњена колебања у разним

појединостима, гласовним и морфолошким, те да је тада основни слој терминологије био створен и стабилизован (Бјелаковић 2017а: 30).

Оно што се десило у 20. веку јесте суочавање са чињеницом да је терминологија српскохрватског језика била крајње разуђена те да је био неопходан рад на њеној стандардизацији и унификацији. Веће интересовање за тематска лексичка истраживања у србистици почиње крајем седамдесетих година двадесетог века (Бјелаковић 2017а: 31).

2. Развој педагогије као научне дисциплине

Од свог настанка, друштво је осећало потребу да на млађе генерације преноси своја знања, животну и радну искуство. Ову потребу оно је задовољавало васпитањем и образовањем. Са проширивањем и богаћењем сазнања о свету, преношење искуства постало је сложен процес. Отуда се јавила потреба да се васпитање не само издвоји у посебно организовану друштвену делатност него да се и посебно проучава и истражује. У вези са тим појавила се и потреба за конституисањем педагогије као науке. Педагогија као наука новијег је датума, мада су се многа педагошка учења и теорије јавили много раније (у оквиру филозофских схватања). Педагогија није производ једне епохе јер се непрекидно развијала, а ниједно ново учење није одбацило сазнања претходника. Прави зачетак, може се рећи, дешава се кад се у предмету истраживања успева открити суштина педагошких појава (Теодосић и др. 1968: 5–6).

Педагогија је наука о васпитању која проучава законитости у подручју васпитања. На темељу проучавања праксе те традиције и укупног људског искуства, наука настоји да што јасније конкретизује и садржајно одреди основне појмове. О дефиницији главног појма који означава предмет којим се педагогија бави, зависи и природа методологије научних истраживања, те разгранатост система педагошких дисциплина. У већини европских земаља, уз појам *васпитања* се веже и појам *образовање*. Зато се говори да педагогија проучава васпитно-образовни, а не само васпитни процес. За конкретизацију предмета истраживања, не можемо изоставити појмове попут: настава, знање, вештине, навике, способности и друге исходе васпитања и образовања.

Појам *васпийтање* означава процес (и резултат) којим треба да се омогући најбоље остваривање индивидуалних могућности појединца. Другим речима, васпитање је свесно и намерно преношење друштвено-историјског искуства старијих генерација на млађе. Једна од новијих дефиниција гласи: васпитање је целоживотни процес усвајања знања и способности, било путем формалног образовања као што су школе или неформалним искуственим учењем (Матијевић – Билић – Опић 2016: 16–17).

Под појмом *образовање* дефинише се један облик васпитно-образовног процеса који омогућава задовољавање спознајних, доживљајних и психомоторичких интереса појединца активним усвајањем и даљим развијањем културних и цивилизацијских достигнућа (Матијевић – Билић – Опић 2016: 446).

Ради научних и стручних потреба педагози су се приклонили подели подручја учења, васпитања и развоја на три поља: когнитивно, афективно и психомоторичко. То значи да се порука швајцарског педагога Песталоција да људска јединка учи главом, срцем и рукама сматра мотом педагошког настојања. Данас је уобичајено исходе учења у когнитивном и психомоторичком подручју назвати *образовањем*, а исходе учења у афективном подручју *васпийним исходима*. Зато је важно истицати јединство васпитног и образовног процеса употребом термина васпитно-образовни процес (Матијевић – Билић – Опић 2016: 17–18).

2. 1. Историјски преглед развоја педагогије²

Васпитање потиче од настанка првих заједница. У тим првим заједницама, васпитање је подразумевало опонашање радњи и поступака старијих чланова племена. Први процеси учења у заједницама догађали су се путем емпатије, идентификације и имитације. Први учитељи били су старији чланови племена и/или родитељи уз које су деца учила потребне вештине. Васпитање је било индивидуалног карактера и требало је да оспособи појединца за преживљавање. Прве школе јавиле су се у

² У целости наведено према: Матијевић – Билић – Опић (2016: 33–47).

Месопотамији у трећем миленијуму пре нове ере, у оквиру сумерске цивилизације.

Када је реч о античком свету, спартански начин васпитања односи примат, а специфичност се огледа у крутом кажњавању карактеристичном за војно оспособљавање. Као водећа сила на Пелопонезу, Спарта је сматрала да младеж мора бити спремна за одбрану земље и освајачке походе. У војничким камповима мало пажње се посвећивало читању и писању, више је био истакнут телесни аспект: издржљивост, лукавост, храброст, суровост итд. Посве другачији принципи владали су у Атини. Атина је, као богато културно средиште Грчке, васпитање темељила на развоју младе особе с истакнутим менталним, физичким и моралним особинама. Циљ атинског васпитања била је калокагатија, склад доброте и лепоте (са телесним изгледом). Предшколско је васпитање (до седме године) поверавано „образованим робовима”, тј. *paidagogosima*. Школовање није било обавезно, али га је већина ипак упражњавала у оквиру приватног подучавања и оно се одвијало кроз три фазе: граматиста (читање, писање, рачунање), китариста (свирање, певање, плес), телесног васпитања.

Римљани су, такође, били изразито посвећени васпитању. Васпитање је било намењено искључиво богатима, док су сиромашни грађани учили основе читања и писања. У Риму су се основале прве државне школе (*ludus litterarum*) за децу до 12 година. Након завршетка основног образовања, деца су могла да наставе подучавање у граматикусима, где су се до 16. године изучавали латински и грчки језик. Римски реторичар (и педагог) Марко Фабије Квинтилијан говорио је о потреби употребе различитих наставних метода у подучавању, уз поштовање карактера и специфичних способности ученика. Такође, он је упозорио на опасност кажњавања деце, истичући важност игре и телесног аспекта васпитања и упоређујући улогу учитеља као другог дететовог родитеља. Сматрао је да је нужно прилагодити се појединцу, истовремено пазећи на степен његове мотивисаности: како да наставни садржај предочи на што занимљивији начин.

За време феудалистичког уређења државе, ученик је био само објект у васпитном процесу, а настава се, у црквеним школама, темељила на памћењу текстова. Циљ васпитања тог времена био је створити снажног и вештог витеза. Развој градских школа, изузетих од строгог догматског црквеног утицаја, доводи до јачања грађанског сталежа, а васпитање се

усмерава на знања и вештине примењиве у животу. Попуштање крутог утицаја цркве над васпитањем почиње у схоластичкој филозофији која је учинила искорак у развоју научног размишљања.

Јан Амос Коменски сматра се оцем савремене педагогије. Његовим највећим достигнућем сматра се подела васпитног раздобља на четири стадијума, чиме је практично постављен темељ модерног школског система. Коменски је међу првима истакао пресудну улогу васпитања у друштву, те надређеност васпитања над образовањем и направио велики искорак у дидактици својим делом *Didactica magna* у ком су развијена основна дидактичка начела.

Жан Жак Русо свој педагошки идеал излаже у делу *Емил или о васпитању* у ком се супротставља крутом кажњавању детета и истиче да васпитање мора бити у сагласју са природом (натурализам) у којој дете треба пустити да се слободно развија, да учи од природе и у њој. Он поштује личност детета и његов узраст.

Осим већ поменутог Песталоција који је заговарао природно учење темељено на љубави и човечности, на крају помињемо и научника који је итекако био под његовим утицајем и који се сматра утемељивачем педагошке дисциплине – Јохана Фридриха Хербарта. Он је дефинише као нормативну науку која се заснива на психологији и етици. Према Хербартовом мишљењу, васпитна средства су: вођење детета (у раном детињству, подразумева опомену, надзор, заповест, забрану, игру, ауторитет, љубав), настава и васпитање (јасноћа, асоцијација, систем, метода).

2. 2. Развој педагогије код Срба

У претходним пасусима наведене су најважније ставке историјског прегледа педагошке дисциплине уз личности које су деловале и оставиле значајан траг, а то је било неопходно изнети како би се сагледао развој педагогије у језгру српске научне делатности.

Ако бисмо кренули од претеча педагошког устројства и васпитања, кренули бисмо од самих зачетака српске историје и културе – са средњовековљем. У српском је народу Свети Сава био просветитељ, учитељ свега у животу. Аутори сматрају да се може говорити о педагогији Светог

Саве под условом да се појам педагогије схвати у ширем значењу, а не као технички и модеран израз за једну научну дисциплину. Ипак, свака педагогија у ширем смислу почива на схватању суштине човека, његовог живота, света у коме живи. Тада је оправдано светитеља Саву сагледати као просветитеља у смислу савременог рационалистичког васпитатеља. Примарни и секундарни извори проучавања експлицитно указују како Свети Сава има судбину да кроз историјске епохе прима на себе „наслаге” идеја, мишљења, веровања испод којих се, без обзира на утицаје, нашао лик правог светитеља, педагога своје земље и свога народа. Педагогија Светог Саве има обележја христоликости која се огледа у директно и индиректно формулисаном циљу васпитања човека – верника православља који поседује, али и негује, божанске, христолике врлине. Футуролошки посматрано, принципи православне педагогије за Светог Саву имали су за циљ оптималну реализацију имплицитних образовних, функционалних и васпитних задатака са жељом да се васпитањем негују особине попут човекољубивости, правдољубивости, истинољубивости, родољубивости (Михајловић – Илић 2020: 249–250). У средњем веку, при манастирима су постојале школе, али су оне биле доста скромног научног и васпитног домета с обзиром на то да су и саме оскудевале по броју учитеља, књига и постојања основних услова. образовање које се тамо стицало углавном је било верски означено с обзиром на простор где се школовање одвијало.

Тек с епохом просветитељства, када је утицај цркве био знатно ослабљен, могло би се говорити о нешто формалнијем педагошком образовању. У том смислу не можемо да не поменемо име Доситеја Обрадовића, који је сматрао је да се друштво управо васпитањем може учинити бољим и разумнијим. Иако није написао ниједно педагошко дело, његова дела су итекако прожета идејама те науке јер имају васпитни и дидактички карактер. Он је уверен у моћ васпитања, те сваки социјално-политички проблем своди на педагошки. Уверен је и у то да је душа детета чиста, али да и поред тога постоје разлике у темпераменту – свако дете се може васпитати и свако је понаособ способно за образовање.

О томе колико је васпитање било укоренено у свест обичног народа, говори у прилог то да је још од Вука Стефановића Караџића осетна такозвана народна педагогија (о којој пише чувени српски педагог Јован Миодраговић у истоименој књизи *Народна педагогија у Срба или Како наш народ људиже њород свој*), која подразумева доследно држање и спровођење

традиционалних радњи различито намењених. У зависности од пола, дете се учило обављању оних делатности за које се сматрало да су му намењене. Када довољно стаса, независно од пола, дете би се припремало за најважније подухвате у животу, а то је брачни живот и родитељска улога. Срби у овом периоду, како видимо, нису потребовали школе у којима ће се одвијати главнина процеса васпитања, већ су, захваљујући фолклорном наслеђу, преносили своја знања и искуства млађим генерацијама, односно својим потомцима, и на тај начин их образовали у васпитању. У светлу савремене педагогије такви принципи сматрају се углавном превазиђеним и на њих се данас гледа као на богато наслеђе културе (иако се, истина, и данас чувају понеки). Из наведених, итекако неоспорних и важних чињеница, овај је период у контексту историје педагогије немогуће изоставити или занемарити.

Ако бисмо говорили о значајнијим педагозима на нашим просторима, свакако да у том смислу не бисмо могли да изоставимо име једног од првих, а то је Ђорђе Натошевић. По опредељењу лекар, Натошевић је деловао и на другим пољима попут књижевности, школства. Основао је први педагошки часопис под називом *Школски листи* и прве дечије новине *Пријатељ српске младежи*. Свој педагошки рад употпунио је приручницима и радовима (Монашевић 1887: 249–251). У тим делима је изложио своја педагошка схватања која су чинила теоријску основу реформе српских школа последњих деценија 19. века. Натошевић се свесрдно залагао за развој школства у различитим областима.

Србија, у периоду од 1878. до 1914. ради на оформљењу школског система у свим његовим аспектима. Будући да у том послу полази од нуле и нема сопствену школску традицију, она нема избора већ да се ослони на искуства европских земаља. Сходно томе, могли бисмо рећи да се педагошка наука код нас током првих деценија двадесетог века развијала у два правца: у духу Русоових и Песталоцијевих педагошких мисли (правилан однос према детету уз поштовање његове психолошке структуре као и развојних карактеристика) и у духу Хербартове педагошке науке (идеја о формалним ступњевима наставе: анализа, синтеза, асоцијација, систематизација и примена; делатност Војислава Бакића) (Петровић – Добросављевић – Симић 2019: 276–277).

Развој и одржавање педагогије као науке и као наставног предмета у нашој земљи током 19. века помогли су Стеван Д. Поповић, Милорад Шапчанин и Милан Ђ. Милићевић превођењем и издавањем књига. Њихов рад на почетку 20. века настављају Јован Миодраговић и Сретен Ацић, образовани педагози и немачки ђаци, који пишу дела из методике и опште педагогије. Ипак, највећа заслуга за развој педагогије као научне дисциплине у том периоду припада Војиславу Бакићу (Јовановић 1939: 11, према Петровић – Добросављевић – Симић 2019: 269).

Период после Првог светског рата представља период рада знаменитих српских педагога који су својим теоријским радом доприносили развоју српске педагошке мисли, а школској пракси понудили мноштво напредних идеја. На Катедри за педагогију, после Војислава Бакића, предавали су и Стеван Окановић, Вићентије Ракић и Милан Шевић, који су доприносили како развоју Катедре тако и педагошке науке. Ови педагози, поред преношења нових, свежих педагошких идеја из Европе, развијају и своју оригиналну педагошку мисао. Неки од њих дају и изузетан допринос развоју преводне књижевности као што то чини Милан Шевић, окренут социјалној и културној педагогији (Петровић – Добросављевић – Симић 2019: 273).

Овај период, осим ентузијазма научних радника на пољу педагогије, карактерише и рад великог броја младих учитеља. Учитељски покрет је у периоду између два светска рата био веома активан. После 1937. интензивно се радило на ширењу марксистичке мисли превођењем капиталних руских педагошких публикација и марксистичких педагога, помагањем ђачких литерарних дружина, формирањем скојевских организација у редовима студената и средњошколаца. Тако се у српској просветној заједници ствара основа за развој социјалистичке и марксистичке педагогије која ће после Другог светског рата доминирати српском школом (Петровић – Добросављевић – Симић 2019: 275–276).

Кад је реч о савременим токовима педагогије, важно је истаћи њене фокусе који се, управо у последњим годинама, нарочито у 21. веку, идући у корак с информатичким и технолошким развојем, њима и воде и то тако што их покушавају искористити у најбољем смислу. То значи да се тежи васпитању и усавршавању младих генерација у области медијске писмености, тимских вештина, ефективне комуникације, сарадње (колаборације) и сл.

3. Предмет, задаци и корпус истраживања

Предмет овог рада јесте анализа термина из области педагогије у делу *Педагоџика* Катарине Миловук из 1866. године. Овај уџбеник настаје у времену започете стандардизације, онда када језик у највећој мери чине осавремењени термини (који су и данас присутни).

Основни задаци овог истраживања јесу: издвајање термина из области педагошке дисциплине у виду речника, утврђивање њиховог порекла и поређење са стањем у стандардном српском језику. Исто тако, корпусом истраживања обухваћени су и они термини који припадају другим научним областима, а имају педагошку функцију у тексту. Тако су се у раду нашли термини из књижевности, психологије, биологије (басна, интелигенција, нагон и сл.). Са друге стране, постоје одређене лексеме општег лексичког фонда које, такође, имају исту функцију, па су и оне обухваћене анализом.

Ексерпирана грађа (термина) дата је у виду речника с одговарајућим дефиницијама и контекстом, а потом је спроведена анализа. Циљ истраживања јесте и да се забележени терминолошки систем упореди са савременим педагошким терминима и да се утврди у којој мери он одговара стању у терминолошком систему стандардног српског језика. Другим речима, основна сврха рада је одговор на питање зашто је дошло до опстанка/губитка појединих термина.

4. Лексикографска обрада

4.1 Макроструктура речника³

Макросџрукџура речника обухвата све оне лексикографске елементе који се везују за речник у целини (Шипка 2006: 139). Другим речима, оно подразумева селекцију корпуса и одабир лексичких јединица које ће добити статус одреднице (Hartmann 2005: 196).

³ Више о макроструктури речника в. у Бјелаковић – Суботић (2011); Бјелаковић – Цветковић – Теофиловић (2017).

Како је већ напоменуто, рад се бави израдом и анализом термилошког речника који је заснован на педагошкој грађи ексцерпираној из *Педагоџике* (1866) Катарине Миловук. Издвојено је укупно 96 термилошких јединица.

У већинском броју, термини су једночлани:

- именице (*басна, васџиџач, лакомиленосџи, савесџи* итд.);
- глаголи (*образоваџи се, расџознаваџи* итд.).

Постоје и изузеци, те тако можемо наћи и вишечлане термине:

- придев + именица (*јавна школа, колерска џемџераменџа, џриродни наџон, човечија џприрода*, итд.);
- придев + именица + именица (*сџољашња сила џосмаџрања*);
- именица + именица (*наџон делања, сила воље, сила џосмаџрања, чусџиво виђења* итд.).

4. 2. Микроструктура речника⁴

Под *микросџрукџуром речника* подразумевају се они лексикографски елементи карактеристични за речнички (лексикографски) чланак (Шипка 2006: 139).

Структура речничког чланка у овом раду подразумева следеће елементе:

1. одредницу (транскрибовану једночлану или вишечлану термилошку јединицу) маркирану болдом;
2. граматичку информацију:
 - а) уз именице: обележје рода (м, ж, с),
 - б) уз придеве: наставци који су носиоци обележја рода (-а, -о),
 - в) уз глаголе: обележје вида (сврш. и несврш.);
3. регистровану форму у оригиналу (дата у угластим ортографским заградама);
4. дефиницију (ако је пронађена у изворима), а ако није, употребљен је симбол (?);

⁴ Више о микроструктури речника в. у Бјелаковић (2013); Бјелаковић – Цветковић – Теофиловић (2017).

5. потврду са контекстом у којем је пример забележен, с одговарајућом страницом на којој је налази цитиран пример, односно навод.

Лексикографски чланак овог речника илустративно би се могао представити на следећи начин:

ѿермин / *фразни ѿермин*⁵ граматичка информација <регистрован оригинални графички израз термина> *значење*, контекст (број стране)

Дефиниције и коресподентни савремени термини преузимани су из следећих речника: *Речник српскога језика* (РСЈ, 2011), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (Београд: САНУ, 1959–), *Педагошка енциклопедија I и II* (Београд: Завод за уџбенике, 1989), *Речник психологије* (Београд: Стубови културе, 2008), при чему је посебна пажња обраћена на то да ли су термини потврђени у контролним савременим уџбеницима и приручницима.

У раду се наводи контекст у оној мери и обиму који се чинио као оптималан. Углавном је навођен ужи контекст, међутим, уколико би била реч о термину који није део савременог лексикона српског језика или пак о термину чије значење није било довољно транспарентно, у том случају навођен је шири контекст.

⁵ Под *фразним термином* подразумева се вишечлана лексичка јединица која функционише као термин (Riggs 2003: 343, према Бјелаковић – Суботић 2011: 15)

5. Речник⁵⁵

Б

БАСНА ж <баснама> *књиж. крајика моралнојоучна њрича у којој ѓлану улоју имају живојише с ѓудским особинама*. Васпитач и учитељ јако се мора чувати, да код детета одвећ нераздражи силу уображења, и да та сила недобије рђав правац, особито у волшебним и сујевејним представљањима; но треба ту силу да негује и да је поставља у движење моралним причама и баснама. (16)

БЛАГОДАРНОСТ ж <благодарност> *осећање оноја који је блајодаран, захвалносћ*. Благодарност, то је осећање, које се уздиже од обичног на нешто више и показује бољу природу човечију тако точно као што топломер (термометра) показује степен топлоте. (34–35)

БРЉАВОСТ ж <брљавост> *особина или сћање оноја који је брљив, смејеносћ, неозбиљносћ*. Брљавост

⁵⁵ Скраћенице: м – именица мушког рода, ж – именица женског рода, с – именица средњег рода, несврш. – несвршени глаголски вид, сврш. – свршени глаголски вид, тур. – термин турског порекла, грч. – термин грчког порекла, лат. – термин латинског порекла, слав. – славенизам, биол. – биологија; биолошки, псих. – психологија; психолошки.

то је честа мана код деце од колерске темпераменте, особито кад имају живу фантазију. (40)

БУДАЛАШТИНА ж тур. <будалаштина> *будаласћ, ѓлуј, нејромишљен, неразборић ѓосћујак*. Кад се нађе прилика, да се детету улије милосрђе и радост о туђој срећи; кад му се укратко али основно и то ако је могуће живим примерима докаже, да је завист једна будалаштина, а особито кад се за њ побринемо, да нађе добро друштво, да му неостане времена [...]. (33)

В

ВАСПИТАВАЈУЋЕ СРЕДСТВО с <васпитавајућих средстава> *начин, ѓосћујак, оруђе које васћићава, ѓоучава*. Највећи део успеха зависи од тога, јер само онај на дете може да има постојаног утицаја и изнаћи у избору васпитавајућих средстава оно, што је најбоље, који добро познаје особености детета. (8)

ВАСПИТАВАЊЕ с <васпитавање> *ѓланско развијање нечије моралне, умне и физичке сћособносћи*. Искуство нас учи, да време за наше образовање није ограничено само на неколико година, но да наше васпитавање траје, докле живимо. (5–6)

ВАСПИТАЧ м <васпитача> *онај који некоја васћићава, одјаја, који води брију око нечијеј васћићања*. Зато увек треба ценити васпитача, који веселим лицем и срцем свој посао врши. (50)

Г

ГЊЕВ м <гњева> *велика љуџина, сриба, бес, јаросїї*. Напраситост ваља разликовати од гњева, јер је овај унутрашња и опасна страна те мане. (38)

ГОВОР м <говору> *начин сїоразумевања међу људима, исказивање мисли и осећања звучним језичким средствима, речима, ѿворење; сїособносїи изражавања, исказивања мисли и осећања [...]*. Зато ми ступамо од предмета к речи, од ствари и њене делатељности ка говору (језику) а никако друкчије. (14)

Д

ДЕТИЊСТВО с <детињство> *најраније доба човекової живоїиа од рођења до ѿлної сазревања, дечје доба*. Ту нећемо говорити о младежи која обухвата повећу девојку, или тако званог младїћа, већ ћемо се ограничити само на детињство, т. ј. на онај узраст, кад је растећем човеку најпрече место у народској школи. (6)

Ж

ЖЕНИЈАЛНА ТЕМПЕРАМЕНТА ж <(женијална) темперамента> *сїој најбољих урођених особина*. [...] која је у правцу ума. [...] то је онај одвећ срећњи природни мираз, који се показује у красној хармонији сваког душевног правца, тако да нема надмоћ ни осећање, нити ум, ни фантазија. Људи ове темпераменте, увек су пријатни и разликују се у томе, што макар и да нису учили, опет нађу у свему што чине и говоре само оно, што

ваља и како ваља. Ова (женијална) темперамента познаје се код деце по здравом духу, по окретности, без да су зрела пре времена, по прилежању без усињавања, по умиљатости без ћудљивости, п обично превазилазе наде и очекивања о њима. (26–29)

ЖИВО ДЕТЕ с <жива деца> *їун живоїиа, їун живосїии, акїиван, динамичан; весео*. [...] а жива су деца или колерска или сангвинска. (26)

З

ЗАВИСТ ж <завист> *осећање їакосїи, завидљивосїи изазваном їуђим усїехом, срећом, злоба*. Завист то је један од најгорих порока, ког је тешко искоренити. Завист најбоље се опажа на лицу завидљиваца и то као неповољност због тога, што су други одличнији. (32)

И

ИНСТИНКТА ж лат. <инстинкта> *урођен образац їонашања који је у одређеним условима инсїрументїалан за одржање јединке или врсїе, инсїинкїи*. Код животиње нагон је управљен на одржавање телесног организма а дејствује без погрешке, и зове се инстинкта. (18)

ИНТЕЛИГЕНЦИЈА ж лат. <интелигенција> *оїиїиа менїиална ефикасносїи или сїособносїи за обављање сложених коїниїивних акїивносїи у којима је кључна одлика новосїи їроблемске сїїуације за чије је решавање нужно увиђање бїїиних односа*. Ова сила човечијег духа зове се

сила суђења, или у страном изразу интелигенција. (3)

Ј

ЈАВНА ШКОЛА ж <јавна школа> *васијино-образовна установа за децу у којој се сичу основна и сисџемска знања из разних наука, сџрука и вешијина и израђује морална и друшијвена личносџ ученика, васијинаника*. Свагда пак је нагон дружења доказ, да је учење, радење и сиграње у друштву сасвим природно, па зато да је по природи детета боља јавна школа, где се састају деца једног узраста, него приватно васпитавање и приватно учење. (20)

ЈЕЗИК м <језику> *сисџем речи који функционише њо одређеним ѓраматичким ѓравилима а служи за изражавање мисли ѓри комуникацији међу ѓудима*. Зато ми ступамо од предмета к речи, од ствари и њене делатељности ка говору (језику) а никако друкчије. (14)

Л

ЛАГАНОСТ ж <лаганост> *сџоросџ; ѓромосџ*. Лаганост то је као нека лењост и сплетеност разума; обичај да сваки душевни рад лагано, трудно и без воље свршава. (44)

ЛАКОМИСЛЕНОСТ ж <лакомисленост> *особина оноја који је лакомислен, оноја шџо је лакомислено; лакомислен, брзојлеџ ѓосџуџак*. Лакомисленост укореења је у сангвинској темпераменти, узима све олако и неможе да прими дубље и трајуће утиске. (48)

ЛУКАВСТВО с <лукавство> *лукаво изведен ѓосџуџак, добро смишљена и*

вешијо скривена ѓревара, ѓодвала, лукавосџ. Лукавство, то је она гадна себичност, која вара и лаже, само да сакрије своју подлост. (48)

Љ

ЉУБАЗНОСТ ж <љубазност> *особина оноја који је ѓубазан: биџи ѓознаџ ѓо ѓубазносџи*. Љубазност, то је она лепа искреност, поверење и срдачност, коју опажамо у сангвинској темпераменти код деце и код одраслих. (49)

М

МАТЕРНИ ЈЕЗИК м <матерни језик> *ѓрви, у ѓородици научен језик, свој језик (за разлику од сџраноја)*. Кад помислимо, с каком ванредном брзином дете научи свој матерни језик, колико хиљада речи научи без усиљавања, и тако ређи играјуђи, онда се веђ мора увидити и то, да дете има огромну силу памтења. (15)

МИРНО ДЕТЕ с <мирна деца> *геџе који мирује, које је ѓџхо и нечујно, не ѓоказује изразиџију акџивносџ*. Две се велике врсте разликују: мирна и жива деца. Мирна су деца флегматска или меланколска [...]. (26)

МЛАДЕЖ ж <младежи> *млади нарашиџај, младо ѓоколење, омладина, мљади*. Но ми се неђемо занимати овим обштим васпитавањем и образовањем, веђ ћемо обратити пажњу само на васпитавање младежи. (6)

Н

НАГОН м биол. <нагон> *оџиџи назив за све унуѓрашње чиниоце ѓонашања, физиолошка сџања која су у вези са*

йојединим врсџама агајџивној йонашања. Зове се природни нагон, јер је без разлике урођен сваком човеку зато, да се одржи и да унапреди свој живот. (17)

НАГОН ДЕЛАЊА м <нагон делања> *сџање акџивној рада на нечему, акџивно сџровођење, йредузимање.* Опажамо, како већ код малог детета с највећом снагом дејствује нагон делања, а кад му се такови ускрати, да је одмах хрђаво расположено. (19)

НАГОН ДРУЖЕЊА м <нагон дружења> *йоџреба за уџражњавањем блиских, йријаџељских односа, груџовање.* Нагон је дружења код детета онакав, као код неких животиња, н. пр. код мравца или пчеле, и састоји се у томе, као да га нешто гони, да тражи себи равне и да с њима дели задовољство и делање. (19)

НАГОН ПОДРАЖАВАЊА м <нагон подражавања> *уљедање (на некоја, на неџџо), йрађење (нечијеј йримера) у ойхођењу, рагу и сл.* Заједно са нагоном делања долази и нагон подражавања, који је особито јак, па је и одвећ важан за васцело образовање детета. (21)

НАПРАСИТОСТ ж <напраситост> *особина оноја који је најрасџџ, необузданосџ, йлаховџосџ, йрџавосџ.* Напраситост то је мана, коју имају многа деца, а најлакше може да се позна: кад дете одма и без већег узрока врџшти, бије око себе, лупа ногама о земњу и грди, кад радо ствари дрпа, квари и разорава [...]. (37-38)

НАРОДСКА ШКОЛА ж <народској школи> *васџџџно-образовна усџанова за ученике нижеј узрасџа.* Ту нећемо говорити о младежи која обухвата повећу девојку, или тако званог младића, већ ћемо се ограничити само на детињство, т. ј. на онај узраст, кад је растећем човеку најпрече место у народској школи. (6)

НЕНАВИСТ ж <ненавист> *особина оноја који је ненавидан, мржња; зависџ.* Ненавист то је тиха, али дубока мржња на друге људе, сама по себи расте, па кадкад и из најмањих узрока, али обично долази од увреда и подсмевања. (31)

НЕПОСЛУШНОСТ ж <непослушност> *нейокораване вољи, захџевима груџој, обично сџаријеј и/или моћнијеј.* Упорства једна је страна тврдоглавост, а друга непослушност. (39)

О

ОБРАЗОВАЊЕ с <образовање> *скуџ знања сџечених учењем, йросвећеносџ, кулџура.* Искуство нас учи да, време за наше образовање није ограничено само на неколико година, но да наше васпитавање траје, докле живимо. (5–6)

ОБРАЗОВАТИ СЕ несвр. <се образује> *учџџи се, школоватџи се.* Пчела још и дан данашњи као и за време Адама гради своје воштане ћелије, па и сва остала животна заостају на првобитноме степену, - само човек може све више да се

образује и да напредује све већем савршенству. (2)

ОДВАЖНОСТ ж <одважност> особина онога који је смео, храбар; смелости, храбрости. Одважност то је главна врлина воље. (51)

ОПШТЕ ЧУСТВО с <опште чувство; општим чувством> чулни доживљај, надражај као последица утицаја спољној, материјалној свети, предмета или физичких појава, на нервни систем [...] начин доживљавања, уочавања, сазнавања, одн. субјективној оцењивања појава, дешавања и сл. у спољашњем свету [...] способност да се нешто осети, уочи, одабере, оцени (као право, ваљано), добро чуло, смисао [...]. Ово сротство,⁵⁶ које посредују живци тела, зове се опште чувство, а нагон је овим општим чувством правац снаге и цели одржања самога себе и унапређења нашег живота. (17)

ОСЕТЉИВОСТ ж <осетљивост> особина онога који је осетљив, онога што је осетљиво. Мане су у овој области:⁵⁷ осетљивост, лакомисленост, лукавство и фантастичност; а главна је врлина: љубазност. (47)

ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ с <основно образовање> [...] знања, умећа и навике потребне за животи

⁵⁶ Мисли се на „сротство душе са животом наших органа“ (Педагогика, К. Миловук, Београд: Државна штампарија, 1866).

⁵⁷ Мисли се на „Област фантазије“, како ауторка и назива VI поглавље књиге.

сваком човеку независно од његове професије и подручја делатности која му помажу да се сналази у одређеним друштвеним и животињим условима, да разуме свети у коме живи, да нађе своје место у томе свету [...]. Ми ћемо дакле учити, како ваља да је основно образовање, које предходи васпитавању. (6-7)

ПАЖЉИВОСТ ж <пажљивост> особина, постојак онога који је пажљив, пажња. Пажљивост то је врлина, која води величини душевној. (46)

ПАМТЕЊЕ с <памтење> задржавање (реципиција) једном научној, усвојеној садржаја, памћење. Памтење, то је она душевна сила, која нас чини способним да не заборавимо утиске и представљања. Иначе памтење зовемо силу сећања, уколико је незаборављање у свези са свешћу и потоме се неких представљања хотимице сећамо. (14)

ПЕДАГОГИКА ж грч. <педагогика> наука о васпитању, образовању и настави, педагогија. Грчка реч „педагогика“ значи науку, како треба васпитати младеж. (6)

ПОЈАМ м <појам> мисао о суштини (битним својствима, особинама и односима) предмета мишљења. Затим се опажа потребност, да се таква разна представљања у духу приведу у јединство, па се онда одлучује оно, што је свима обште и нужно, од случајног; срањава се и разликује се; скупља се све што је једноврсно, и тако постаје појам. (5)

ПРЕДСТАВЉАЊЕ

с <представљања> *садржај свесџи који се јавља љри сећању на раније оиажени објекџи, љредсџава. Представљања* бивају, кад дух скупи и сједини поједине примете од предмета, о којима је већ средством чуства добио посматрања, дакле кад у њему заостану ликови од предмета. И посматрања и представљања односе се на поједине предмете, али само представљање остаје стално још и онда, кад је већ нестало предмета. (11)

ПРИВАТНО ВАСПИТАВАЊЕ

с <приватно васпитавање> *индивидуално развијање моралне, умне и физичке сџособносџи у домаћим условима, најчешће у кућним. Свагда пак је нагон дружења доказ, да је учење, радење и сиграње у друштву сасвим природно, па зато да је по природи детета боља јавна школа, где се састају деца једног узраста, него приватно васпитавање и приватно учење. (20)*

ПРИВАТНО УЧЕЊЕ

с <приватно учење> *индивидуално сџицање знања у оквирима који нису јавни и званични. Свагда пак је нагон дружења доказ, да је учење, радење и сиграње у друштву сасвим природно, па зато да је по природи детета боља јавна школа, где се састају деца једног узраста, него приватно васпитавање и приватно учење. (20)*

ПРИЛЕЖАЊЕ

с <прилежање> *љрилежносџи, исџрајносџи, вредноћа. Прилежање* то је врлина воље а

највише се налази код колерске темпераменте. (40)

ПРОТУВОСТ

ж <протувост> *намеџљивосџи. Протувост* то је оно, кад се дете у свашта уплеће, кад све хоће боље да зна, – а то је знак плитког духа и незрелог искуства, – а долази од претераног уображавања у самога себе и од мажње мајкине. (43)

Р**РАЗМИШЉАЊЕ**

с <размишљање> *мисаони љроцес који се односи на резонување или доношење одлука. Ако је делатељност оваког [хотимичног] сећања потежа, онда се то зове размишљање. (14)*

РАЗУМНОСТ

ж <разумност> *особина оноџа који је разуман. Разумност* то је правичност и справедљивост у делању и суђењу, долази од оштроумности, која лако види у дубљину дела, брзо и точно сравања и разликује. (52)

РАСПОЗНАВАТИ

несвр. <распознаје> *љознаџи, љреџознаџи, иденџификованџи, уочџи разлику међу љосмаџраним љојавама, разазнаџи: ~ иџџа је добро иџџа лоше. Дух човека има способност да промишља о самом себи и о осталом телесном свету, т. ј. он може међу собом да сравни предмете; он разликује узроке и дејства, он суди по делима и знацима, он распознаје шта је добро, лепо и право. (3)*

РОДИТЕЉ

м <родитељи> *оџац, мајка, [...] сџаралац, храниџељ. Слаби*

родитељи највише су криви кад мажењем унесреће своје дете! (31)

С

САВЕСТ ж <савест> *осећање моралне одговорности за своје постојање, за свој рад.* Савест није нешто готово, што би било детету урођено, што би му бо подпуни судач, који се никад неvara, већ је та савест с почетка тек природна способност, која се може подпуно образовати. (23)

СВЕСТ ж <свест> *способност човека да мисли и расуђује о објективном свету, о својим постојанима, о самом себи; највећа нервна делатност човека, разум.* Ово унутрашње чувство иначе се зове свест. (11)

СЕНТИМЕНТАЛНОСТ ж <сентименталност> *својство, стање онога који је сентименталан, осећајност, болешљивост, сладуњавост;* вид. *осељивост*. Осетљивост (сентименталност) то је позната мана, која се у свима темпераментима показује у узрасту, кад је прелазак из детињства у мужество. (47)

СИЛА ВОЉЕ ж псих. <силу воље> *способност човечије духа која се испољава у свесном доношењу одлука и свесном постојању, деловању; стање свесности усмерено на смислено деловање, стварање и извршавање одлуке.* Најпосле дух има снагу, да оно што је у слободи својој познао даје добро или рђаво, [...] да изабере полезно, а да одбаци шкољиво[...] да се у слободи одрекне радости и уживања, и своје делање да подвргне

неким вишим законима [...]. Дакле дух човека има и силу воље. (3-4)

СИЛА МИШЉЕЊА ж псих. <сила мишљења> *облик исихичке делатности као највиши степен свесности, који се састоји од поимања, суђења и закључивања, а јавља се као реакција појединца на утисаје спољашње ствари; расуђивање.* Сила је мишљења у човеку двострука: или се односи на самога себе, т. ј. на сопствени свој дух, или на спољашњи свет. (4)

СИЛА ПАМТЕЊА ж <силу памтења> *способност лакој усвајања и задржавања одређеној садржаја.* Кад помислимо, с каком ванредном брзином дете научи свој матерни језик, колико хиљада речи научи без усилжавања, и тако рећи играјући, онда се већ мора увидити и то, да дете има огромну силу памтења. (15)

СИЛА ПОЗНАВАЊА САМОГА СЕБЕ ж <сила познавања самога себе> *расуђивање о сопственој личности.* Кад се сила мишљења односи на сопствени дух, онда се она зове сила познавања самога себе, која тај дух схваћа онако, какав је, па га сравава са образцем, какв би ваљало да буде, и најпосле с тим се образцем или слаже или неслаже. (4-5)

СИЛА ПОЗНАВАЊА СВЕТА ж <[сила] познавања света> *знање, упућеност, обавештеност о ономе што се налази у човековом окружењу.* Кад се дух човечији обраћа свету, онда долази до познавања света, које почиње од осећања и утисака појединих предмета на чуства, па тиме

се производе представљања о стварима. (5)

СИЛА ПОСМАТРАЊА ж <сила посматрања> *ѿажљиво ѿедање у некоја или нешто*. Сила посматрања то је она способност духа, по којој чуства опажају предмете и промене. (11)

СИЛА СЕЋАЊА ж <силу сећања> *задржавање (реѿенција) једном наученој, усвојеној садржаја, ѿамћење*. Иначе памтење зовемо силу сећања, уколико је незаборављање у свези са свешћу и потоме се неких представљања хотимице сећамо. (14)

СИЛА СУЂЕЊА ж <сила суђења> *ошѿија менијална ефикасносѿ или сѿособносѿ за обављање сложених којнијивних акѿивносѿи у којима је кључна одлика новосѿи ѿроблемске сѿѿуације за чије је решавање нужно увиђање бијних односа*. Ова сила човечијег духа зове се сила суђења, или у страном изразу интелигенција. (3)

СИЛА УОБРАЖЕЊА ж <силом ображења> *сѿособносѿ замисљања ѿојмова и ѿредмеѿа о којима је знање сѿечено искусѿвом*. Памтење је сродно са силом ображења, која нас на бивша представљања од одсуствујућих ствари тако живо опомиње, као да су те ствари сада пред нама. (15)

СИЛА ЧУСТВОВАЊА ж <силу чуствовања> *емоционалносѿ, сензѿивносѿ*. Дух дакле има силу чуствовања. (3)

СЛАБОСТ ж <слабости> *ѿелесна и душевна немоћ, изнемојлосѿ*. Због слабости и нејакости душевних и телесних сила, дете мора имати помоћи од одраслих, зато је код детета приврженост родитељима и осећање њиног надмоћја. (22)

СПОЉАШЊА СИЛА ПОСМАТРАЊА ж <спољашња сила посматрања> *сѿособносѿ оѿажања различѿијих сѿања, ѿјава, ѿредмеѿа који се налазе у ѿросѿору*. Уколико се ова сила посматрања односи само на спољашњи свет, зове се она чувствена, или спољашња сила посматрања. (11)

СПОСОБНОСТ ж <способности> *особина оноја који је сѿособан, који је у сѿању, који уме, може нешто да уради*. То знање утемељено је у познавању опште човечије природе, јер и дете је оно, што и одрасли човек, само с том разликом, што су многе способности код детета тек у клици и у почетку развитка. (9)

СТАЊЕ с <стање> *ошѿије ѿриликѿ, околносѿи, ѿоложај у коме се неко или нешто налази*. Дух човечији познаје своје стање, он се или саглашава или се неслаже са оним што је упознао; он осећа, да добро, право и лепо одговара његовом правом животу, и разликује пријатна и непријатна осећања. (3)

СТВАРАЈУЋА СИЛА УОБРАЖЕЊА ж <стварајућа сила ображења> *сѿособносѿ ѿовезивања различѿијих знања на основу раније сѿеченој искусѿва; вид. фанѿазија*. Кад сила ображења бивша

представљања с другим представљањима сједини, па тако створи неке нове, но таке ликове, који непостоје, онда се то зове стварајућа сила уображења, или фантазија. (15)

СТРАСТ ж <страсти> снажна *тешња, необуздан унутрашњи подстицај, нагон према нечему; осећање јаке телесне привлачности, љубуда*. Код темперамената примећива се уопште, да се у меланколској укоречава ђудљивост, [...] у колерској страсти [...]. (29)

СТРАХ м <страх> *примарна и чисти инстинзивна емоција коју изазива перцепирана опасност, а очистије се у осећању неуритивној узбуђења, у бројним телесним променама изазванима активношћу симпатикуса [...] и у реакцијама бега или повлачења (скривања)*. Страх то је природно чувство, које се обично губи с годинама. Као што одрасли човек у црном мраку не може да господари својим чувствима, јер не може да распозна своју околину, и како му је немило кад је усамљен, тако је и код деце коју треба да сматрамо као да су свагда у мраку и сумрачку, јер им је још слабо искуство. (33–34)

СУДИТИ несвр. <суди> *давати, износити мишљење, суд о коме, о чему, ценити*. Дух човека има способност да промишља о самом себи и о осталом телесном свету, т. ј. он може међу собом да сравни предмете; он разликује узроке и дејства, он суди по делима и знацима, он распознаје шта је добро, лепо и право. (3)

СУЂЕЊЕ⁵⁸ с <суђење> *свој љубова којима се нешто тврди или јориче, мисао која поседује неку истиносну вредност (шј. која је истинитија или неистинитија)*. Суђење је *исихички процес којим се долази до суда*. Да нагон подражавања не дејствује само спољашње, но да има утицаја и на наравствени правац и на суђење (савест), то нам вели једна древна пословица: али примери кваре добре нарави. (21–22)

СУРОВОСТ ж <суровост> *особина, стицање онога који је суров, онога што је сурово; суров, немилосрдан љостујак, љубоси*. Суровост је следство хрђавог васпитања и грђавог друштва. (36)

а) Спољашња суровост ж <суровост спољашња> Ако је суровост само спољашња, онда се показује у неотесаном делању и суровим речима, а тиме се деца обично диче [...]. (36)

б) Унутрашња суровост ж <суровост унутрашња> Ако-ли је суровост унутрашња, онда се она показује у грубијанству и свирепости, особито према животињама и створењима, која се неумеју бранити. (36-37)

Т

ТВРДОГЛАВОСТ ж <тврдоглавост> *особина и држање онога ко је тврдоглав, својелавоси*. Упорства

⁵⁸ Ауторка у *Педагогици* (1866) под термином *суђење* наводи у загради, као синоним, термин *савест* (в. стр. 22), те је и објашњење појма такође наведено према истој одредници из *Речника српскога језика Матице српске* (2011: 1159).

једна је страна тврдоглавост, а друга непослушност. (39)

ТЕМПЕРАМЕНТА ж лат.
<темперамента> *карактеристичне*
појаве емоционалне природе,
укључујући осетљивости на
емоционални подстицај, уобичајену
снагу и брзину реаковања, квалитет
расположења који преовлађује и све
особености и флукуације и
интензивности расположења [...],
карактеристичан начин реаковања
појединца на различите дражи и
ситуације, темперамент.

Темперамента је душевни дар природе; то је оно, за што је човек првобитно опредељен, и у томе му је његова најбоља снага. (25)

а) Колерска темперамента ж
<колерска темперамента>
раздражљив, најрасијан карактер.
Колерска темперамента – у правцу воље; [...] познаје се по напроситости, радо се инати, хоће свагда да има право, радо разорава, а особито јој је раздражен нагон делања. Деца ове темпераменте радо раде, уопште је нешто у њима поштено и часно, али хоће да заповедају својим вршњацима. (26-28)

б) Меланколска темперамента ж
<меланколска темперамента> [...] *апатичан, тужан, пошмићен,*
снужден, сећан карактер.
Меланколска темперамента, – у правцу сећања; [...] познаје се по томе, што прима спољашње утицаје (и у томе што је противна флегматској

темпераменти), по ђутљивости и што је рада кад је сама и без друштва; потоне, што све хоће да зна дубоко и основно [...] Деца овог ове темпераменте обично су нежна и слабачка, али се добро уче, талентнија су и много напреднија од својих свршењака. (25–27)

в) Сангвинска темперамента ж
<сангвинска темперамента> [...] *преосетљивости на спољне утиске,*
ваљености, њлаховитости, жесток
темперамент, санвиничности.
Сангвинска темперамента – у правцу фантазије; [...] познаје се по особитој живости и веселости, па и по лакомишљености, и да јој је вечитих промена (противно флегматској темпераменти) па и по површности, одвише брљавости и безазлене искрености. Деца ове темпераменте понајвише су љупка, али ретко ће испунити очекивања, која се полагају у њих. (26–27)

г) Флегматска темперамента ж
<флегматска темперамента> *који се не*
узбуђује, миран, хладнокрван,
равнодушан [...] Флегматска темперамента – у правцу разума; [...] познаје се најпре по равнодушју према спољашњим утицајима, потоне по наклности, да остану у стању у коме су (у недвигању или дигању), а најпосле по томе што воле све оно што је полезно, светско и прозајско. Деца ове темпераменте обично су здрава и јака. (26–27)

ТРОМОСТ ДУШЕВНА⁵⁹ ж <тромост душевна> *равнодушносћ, немар, нехај. Тромост душевна* то је немарљивост душевна за спољашње утиске. (42)

Ћ

ЋУДЉИВОСТ ж <ћудљивост> *склоносћ ка изненадним и ирационалним променама расјоложења и необичном, хировијом йонашању. Ова особина се чесћо среће код емоционално незрелих и хистеричких особа.* Код темперамената примећива се уопште, да се у меланколској укоренава ћудљивост, [...]. (29)

У

УНУТРАШЊА СИЛА

ПОСМАТРАЊА ж <унутрашњу силу посматрања> *сјособносћ ојажања сјања која насјају у човеку и односе се на његов духовни асјекћ.* Уколико је способност у нама, да опажамо стање и промене, које бивају у нашој унутрашњости, ту ми зовемо унутрашњу силу посматрања или унутрашње чувство. (11)

УПОРСТВО⁶⁰ с <упорство> *исћирајносћ, нейојусћљивосћ,*

⁵⁹ Ауторка уз термин наводи његов синоним на латинском језику *indolencia*, те је објашњење термина преузето из *Речника српскога језика Матице српске* (2011: 457), нађено под истом одредницом (*индоленија*). Видети: *Педагогика*, К. Миловук, Београд: Државна штампарија, 1866, стр. 42.

⁶⁰ У *Речнику српскога језика Матице српске* (2011: 1375)

йосћојаносћ. Упорство долази од тесног круга виђења, својевољства или од прекомерне попустљивости васпитача. (39)

УРЕДНОСТ ж <уредност> *особина и сјање оноја који је уредан, оноја ишћо је уредно.* Децу ваља навикнути на уредност. (41)

УЧИТЕЉ м <учитељима> *йросвејни радник са учийељском ишћолом; уојишће онај који йоучава, йреноси своје знање, или какву веишћину на друје; онај од која се може неишћо научишћ.* Дете види ово мерило најпре у својој околини, у родитељима, учитељима и васпитачима. (24)

Ф

ФАНТАЗИЈА ж грч. <фантазија> *сјособносћ сликовийој йредсјављања, дочаравања сјвари и дојаја, йојава у мислима независно, одн. мимо ојажања у сјварносћи, маишћ, имаинација, уобразиља [...].* Кад сила уображења бивша представљања с другим представљањима сједини, па тако створи неке нове, но таке ликове, који не постоје, онда се то зове стварајућа сила уображења, или фантазија. (15)

ФАНТАСТИЧНОСТ ж грч. <фантастичност> *особина оноја ишћо је фаниасћично, оноја који је фаниасћичан.* Фантастичност, то је лепо и слатко говорећи будалитост, не од зле намере, већ само зато, да се као тобож свет диви. (49)

пронађен је термин *упорност* и наведена је његова дефиниција.

Ч

ЧАСТОЉУБЉЕ с <честољубље> особина онога који је *чистиљубив, њежња за личним уважавањем, њошњовањем, амбициозности.* Честољубље то је врлина, која хоће да нешто важимо у очима других људи и пред нама самима. (52)

ЧОВЕКОЉУБЉЕ с <човекољубље> однос према људима који *позначава љубав, бригу, саосећање, самилости, њошњовање свакој људској бића и сиремности да се добротинствима њомине било ком човеку, а њосебно невољнику.* Ч. је *црпна карактера, али и хришћанска врлина.* Човекољубље то је мираз женијалне темпераменте, код осталих темперамената показује се тек у зрелијем узрасту, кад су већ разни душевни правци у хармонији. (51)

ЧОВЕЧИЈА ПРИРОДА ж <човечије природе> *скућ бијних, изразитих и ситалних морално-њсихичких и интелектуалних особина њојединца или заједнице, карактер, ћуд, нарав.* То знање утемељено је у познавању опште човечије природе, јер и дете је оно, што и одрасли човек, само с том разликом, што су многе способности код детета тек у клици и у почетку развитка. (9)

ЧУСТВЕНИ УТИСАК м <чувствене утиске> *субјективно осећање, ограз у*

свесности који осећавања какав доживљај који је ојажан неким чулом. Дете већ пре овог времена има многе чувствене утиске, који су важни за његово образовање; но ми никако не можемо да измеримо силу тих утисака, ових следства и узрок, зато се у томе ослањамо на природу, и чувамо само против оног, што би могло дејствовати одвећ јако и забуњујући. (13–14)

ЧУСТВО ВИЋЕЊА с <чувство виђења> *способности да се ојажаци чула прећворе у знање.* Пре свега се развија и ради чувство виђења, које наједаред обузима мложину предмета по боји, изгледу и споредностима. Дакле онај, који васпита, највећма мора да мотри на то чувство виђења, па да му у редовном следству доводи предмете и да се труди, да регула рад тог чувства. То чувство виђења највише је у дејству и понајвише приноси општем образовању човека, зато и зовем сва опажања укупно „посматрања”. (10)

ЧУСТВИТЕЉНОСТ ж слав. <чувствителност> *преосетљивости.* Чувствителност то је болешљива раздраженост чувствувања, кад га вређа свака маленкост; говори се о осетљивом човеку: ваља га чувати као пресно јаје. (30)

6. Анализа

У анализираном корпусу регистровано је укупно 96 педагошких термилошких јединица. Прикупљена грађа најпре је подељена у тематске групе, а затим је анализирана. Подела на тематске групе олакшава анализу грађе, а на тај начин стичемо и увид у то које су области педагошке (и са њом блиске, психолошке) терминологије биле развијене током прве половине и на почетку друге половине 19. века.

Да би се упоредила грађа са педагошком терминологијом у стандардном српском језику, током истраживања узети у обзир, на првом месту, уџбеници из педагогије, приручник за учитеље и наставнике, али и један уџбеник из психологије. Наиме, Катарина Миловук у *Педагоџици* користи извештај број термина који нису директно везани за дисциплину именовану у наслову дела, већ су у већој мери својствени психологији због тога што именују неке од психолошких феномена као што су темперамент, нагон, емоције и др. Без тих феномена, педагошки постулати не би могли правилно да се изучавају и разумеју, па верујемо да је њихово узимање у обзир релевантно, као и коришћење поменутог уџбеника.

Забележена грађа може се поделити на следеће тематске целине односно групе:

Називи основних емоција: СТРАХ

Називи негативних емоција: ГЊЕВ, ЗАВИСТ, НЕНАВИСТ

Називи књижевних појмова: БАСНА

Називи пожељних човекових својстава: БЛАГОДАРНОСТ, ЛАКОМИСЛЕНОСТ, ЛУКАВСТВО, ЉУБАЗНОСТ, НАПРАСИТОСТ, НЕПОСЛУШНОСТ, ОДВАЖНОСТ, ОСЕТЉИВОСТ, ПАЖЉИВОСТ, ПРИЛЕЖАЊЕ, ПРОТУВОСТ, РАЗУМНОСТ, СЕНТИМЕНТАЛНОСТ, СУРОВОСТ, СПОЉАШЊА СУРОВОСТ, ТВРДОГЛАВОСТ, БУДЉИВОСТ, УНУТРАШЊА СУРОВОСТ, УПОРСТВО, ЧАСТОЉУБЉЕ, ЧОВЕКОЉУБЉЕ

Називи језичких појмова: ГОВОР, ЈЕЗИК, МАТЕРНИ ЈЕЗИК

Називи везани за област људске психике: САВЕСТИ, СВЕСТИ, СТАЊЕ, СТРАСТ, ТРОМОСТ ДУШЕВНА, ФАНТАЗИЈА, ФАНТАСТИЧНОСТ, ЧОВЕЧИЈА ПРИРОДА

Називи појмова појављених са педагошком функцијом: БРЉАВОСТ, БУДАЛАШТИНА, ЛАГАННОСТ, МЛАДЕЖ, СЛАБОСТ, УРЕДНОСТ

Називи основних психолошких функција: СИЛА ВОЉЕ, СИЛА МИШЉЕЊА, СИЛА ПАМТЕЊА, СИЛА ПОЗНАВАЊА САМОГ СЕБЕ, СИЛА ПОЗНАВАЊА СВЕТА, СИЛА ПОСМАТРАЊА, СПОЉАШЊА СИЛА

ПОСМАТРАЊА, СИЛА СЕЋАЊА, СИЛА СУЂЕЊА, СИЛА УОБРАЖЕЊА, СТВАРАЛАЧКА СИЛА УОБРАЖЕЊА, СИЛА ЧУСТVOВАЊА, УНУТРАШЊА СИЛА ПОСМАТРАЊА

Називи који су уско везани за поље образовања, шк. школства: ЈАВНА ШКОЛА, НАРОДСКА ШКОЛА, ОБРАЗОВАЊЕ, ОБРАЗОВАТИ СЕ, ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ

Називи који постоје из области психологије: ИНСТИНКТА, ИНТЕЛИГЕНЦИЈА, ПАМТЕЊЕ, ПОЈАМ, ПРЕДСТАВЉАЊЕ, РАЗМИШЉАЊЕ, РАСПОЗНАВАТИ, СПОСОБНОСТ, СУДИТИ, СУЂЕЊЕ

Називи човекових урођених нагона: НАГОН, НАГОН ДЕЛАЊА, НАГОН ДРУЖЕЊА, НАГОН ПОДРАЖАВАЊА

Називи везани за темперамент: ТЕМПЕРАМЕНТА, ЖЕНИЈАЛНА ТЕМПЕРАМЕНТА, КОЛЕРСКА ТЕМПЕРАМЕНТА, МЕЛАНКОЛСКА ТЕМПЕРАМЕНТА, САНГВИНСКА ТЕМПЕРАМЕНТА, ФЛЕГМАТСКА ТЕМПЕРАМЕНТА.

Општи педагошки термини: ВАСПИТАЊЕ, ВАСПИТАЧ, ВАСПИТАВАЈУЋЕ СРЕДСТВО, ДЕТИЊСТВО, ЖИВО ДЕТЕ, МИРНО ДЕТЕ, ПЕДАГОГИКА, ПРИВАТНО ВАСПИТАЊЕ, ПРИВАТНО УЧЕЊЕ, РОДИТЕЉ, УЧИТЕЉ

Називи психичких процеса везаних за чула, шк. осећаје: ОПШТЕ ЧУСТВО, ЧУСТВО ВИЂЕЊА, ЧУСТВЕНИ УТИСАК, ЧУСТВИТЕЉНОСТ

6. 1. Анализа порекла

Ако анализирамо порекло забележених термина, лако можемо увидети да је број термина домаћег порекла много већи у односу на оне страног порекла. У време када Катарина Миловук ствара, пуризам је био присутан, па овакво стање у термилошкој систему не би требало да изненади. Чистунство се односило првенствено на турцизме, али и друге речи страног порекла, што је допринело активирању бројних синонимних посрбица (Милановић 2013: 8).

Поред тога што су славенизми словенског порекла, ауторка им није била нарочита наклоњена, што и видимо кроз податак статистичке природе – у уџбенику налазимо свега један термин тог порекла. Могли бисмо констатовати да су речи домаћег порекла засигурно најзаступљеније, што би онда одговарало мишљењу тог времена да треба пре свега употребљавати домаће речи. Када су у питању термини пореклом из грчког

и латинског језика, Катарина Миловук их је унела у дело, додуше у невеликом броју, што је чини онда умеренијим пуристом.

Од термина *домаћеї њорекла* можемо издвојити њих 86 (93,48% од укупног броја термина), а то су: басна, благодарност, брљавост, будалаштина васпитавајуће средство, васпитање, васпитач, вредност, гњев, говор, детињство, живо дете, завист, јавна школа, језик, лаганост, лакомисленост, лукавство, љубазност, матерни језик, мирно дете, младеж, нагон, нагон делања, нагон дружења, нагон подражавања, напраситост, народска школа, ненавист, непослушност, образовање, образовати се, одважност, опште чувство, осетљивост, основно образовање, пажљивост, памтење, појам, представљање, приватно васпитање, приватно учење, прилежање, протувост, размишљање, разумност, распознавати, родитељ, савест, свест, сентименталност, сила воље, сила мишљења, сила памтења, сила познавања самог себе, сила познавања света, сила посматрања, сила сећања, сила суђења, сила уображења, сила чувствовања, слабост, спољашња сила посматрања, спољашња суровост, способност, стање, стваралачка сила уображења, страст, страх, судити, суђење, суровост, тврдоглавост, тромост душевна, ћудљивост, унутрашња суровост, унутрашња сила посматрања, упорство, уредност, учитељ, фантастичност, честољубље, човекољубље, човечија природа, чувствени утисак, чувство виђења.

Посебно ћемо издвојити термине: женијална темперамента, колерска темперамента, меланколска темперамента, сангвинска темперамента, флегматска темперамента, будући да ови термини имају специфичан статус, и то због друге компоненте овог вишечланог споја која није домаћег порекла. Реч је о термину *ѿемїераментїа* који води порекло из латинског језика (о томе више у наставку рада).

Међу терминима домаћег порекла највише је оних који представљају *називе њожельних човекових својсїѿава* (21): благодарност, лакомисленост, лукавство, љубазност, напраситост, непослушност, одважност, осетљивост, пажљивост, прилежање, протувост, разумност, сентименталност, суровост, спољашња суровост, унутрашња суровост, тврдоглавост, ћудљивост, упорство, честољубље, човекољубље. Како би прецизност у анализи била у потпуности спроведена, напомињемо и то да су од 21 термина из наведене групе, сви домаћег порекла. Овакво стање не изненађује јер се називи људских особина условно могу сматрати основним лексичким фондом сваког језика, односно спадају међу лексеме које

именују основне појмове који окружују човека. Стога можемо да очекујемо да је и српски, као и већина језика, развио свој термилошки систем у овој тематској области.

Затим, нешто мање заступљени су термини домаћег порекла који представљају *називе основних психолошких функција* (13): сила воље, сила мишљења, сила памтења, сила познавања самог себе, сила познавања света, сила посматрања, сила сећања, сила суђења, сила уображења, сила осећања, спољашња сила посматрања, стваралачка сила уображења, унутрашња сила посматрања. Ова тематска област специфична је по томе што се уз назив основне психолошке функције придодаје реч *сила*. У случају да се она изостави, значење термилошког израза се не би променило. Данас влада такво стање: изоставља се понављајући, први део израза и наводи само његова главнина – појам психолошке функције, нпр. воља, мишљење, посматрање итд.

Термини домаћег порекла који представљају *ојшће педагошке термине* (10): васпитање, васпитач, васпитавајуће средство, детињство, живо дете, мирно дете, приватно васпитање, приватно учење, родитељ, учитељ.

У нешто мањем броју, заступљени су термини *који јошчу из области психологије* (8): памтење, појам, представљање, размишљање, распознавати, способност, судити, суђење.

По бројности, одмах потом, следе термини *људске психе* (6): савест, свест, стање, страст, тромост душевна, човечија природа.

Међу терминима домаћег порекла у само једном броју мање заступљени су они који се односе на групу *назива који су уско везани за поље образовања, иј. школска*: јавна школа, народска школа, образовање, образовати се, основно образовање, и групу *назива ојшће јознајоси са педагошком функцијом*: брљавост, лаганост, младеж, слабост, уредност.

Четири термина домаћег порекла налазе се у тематској целини *назива човекових урођених наона*: нагон, нагон делања, нагон дружења, нагон подражавања.

Од *назива који су везани за нејативне емоције* имамо гњев, завист, ненавист. Дакле, укупно три (3) термина, исто колико и у групи *назива језичких термина*: говор, језик, матерни језик.

На крају, од *назива основних емоција* налазимо страх, а од *књижевних појмова* забележен је, исто тако, само један домаћи термин, а то је басна.

У *Педагоџици*, посебно место заузимају термини *грчкој* и *латинској* *порекала* којих је издвојено укупно пет, односно 5,43% од укупног броја.

Од термина грчког порекла издвојени су фантазија и педагогика. Три придевске форме су изведенице од лексеме страног (у овом случају грчког) порекла и, као такве, оне се више не посматрају као стране, него као одомаћенице: колерска [темперамента], меланколска [темперамента], флегматска [темперамента]. Од забележена два термина грчког порекла, један припада *обласћии назива везани људску њсиху* (2) (фантазија) и један *оџиџии њедаџоџки њтермин* (1) (педагогика).

Што се тиче термина *фанџиасџичности*, његова основа јесте страна, али је лексема претрпела процес деривације због чега је данас посматрамо као одомаћеницу.

Латинског порекла издвојено је такође три термина: инстинкта, интелигенција, темперамента. Прва два наведена термина припадају групи *назива из обласћии њсихолоџије* (инстинкта, интелигенција), а један из скупине *џтермина везаних за џтемџераменџи* (темперамента).

У случају термина *санџвинска [џтемџераменџа]*, исто је као и код три придевске форме које су већ поменуте: то јесу изведенице лексеме страног порекла, међутим, баш зато што су изведене, не посматрају се као термини страног порекла.

Термин који се посматра као изведеница од основе лексеме турског порекла, али не и као турцизам, јесте *бугалаџиџина* – назив за будаласт, глуп, непромишљен, неразборит поступак. Ако узмемо у обзир историјске околности, можда би се могао очекивати већи број турцизама.

Од славенизама појављује се свега један термин (*чусџвиџиџелности*), истовремено чинећи, процентуално гледано, 1,09% укупне грађе.

На крају, након анализе порекла ексцерпираних термина увиђамо да је оних страног порекла 6, а домаћег чак 86. Термини домаћег порекла су процентуално најзаступљенији међу називима везаних за област људских особина, али треба рећи да они чине доминантну већину и у свим осталим побројаним скупинама. *Педагоџика* је, с обзиром на своју стручну природу,

у лексичком погледу, обogaћена грцизмима и латинизмима, поред свега једног славенизма.

6. 2. Однос према савременом терминолошком систему из области педагогије

Након поређења педагошких термина из *Педагоџике* Катарине Миловук (1866) са савременим стањем,⁶¹ увиђамо да су се до данас сачувала 52 термина што чини 54,17% од укупног броја. Већина је сачувала свој фонолошки изглед, али и значење (постоји, додуше, извештан број примера код којих је могуће увидети минималне измене – случајеви да су синоними у чешћој употреби од забележених термина, нпр. живо дете: живахно дете): басна (П1: 117), благодарност (РСЈ: 87), будалаштина (РСЈ: 113), васпитање (П1: 5), васпитач (П1: 78), говор (П1: 47), детињство (П4: 86), живо дете (РСЈ: 353 – живахно дете), завист (П4: 250), интелигенција (П2: 122), јавна школа (П2: 426), језик (П1: 193), лаганост (РСАНУ: 467), лакомисленост (РСЈ: 610), лукавство (РСЈ: 642), љубазност (РСЈ: 646), мирно дете (РСЈ: 698), младеж (РСЈ: 703), нагон (П1: 70), напраситост (П4: 770), непослушност (РСЈ: 808), образовање (РСЈ:), образовати се (П1: 216), одважност (П1: 71), осетљивост (П2: 88),⁶² основно образовање (П1: 166), пажљивост (П1: 399), појам (П1: 113), приватно васпитање (П1: 54), приватно учење (П2: 14), размишљање (П1: 158), разумност (П4: 1104), распознавати (П3: 120), родитељ (П1: 83), савест (П4: 26), свест (П1: 55), сентименталност (РСЈ: 1191), слабост (П1: 100), способност (РСЈ: 1234), стање (П4: 54), страст (РСЈ: 1251), страх (П1: 78), судити (РСЈ: 1261), суђење (РСЈ: 1159), суровост (П2: 35), тврдоглавост (РСЈ: 1281), ћудљивост (РСЈ: 1331),

⁶¹ Извори савременог стања термина су: *Педагоџика: уџбеник за учитељске школе и педагошке акадџије*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево, 1968. (П1), *Pedagogija za učitelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016. (П2), *Педагоџика: уџбеник за учитељске школе*, Знање, Београд, 1949. (П3), *Општа психологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004. (П4), *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2011. (електронско издање) (РСЈ).

⁶² Забележен је јекавски облик речи.

учитељ (П2: 81), фантазија (П3: 28), фантастичност, (РСЈ: 1401), честољубље (РСЈ: 1474), човекољубље (П2: 207).⁶³

Посебно ћемо истаћи следеће термине: сила воље (П3: 59), сила мишљења (П3: 14), сила памтења (РСЈ: 894), сила посматрања, (П1: 181), сила сећања (РСЈ: 1193), сила суђења (РСЈ: 1159), сила уображења (РСЈ: 1371) због тога што у наведеним изворима не постоје потврде примера у конструкцији „сила + именица”, већ се налази само именица, нпр. *мишљење*, *посматрање*. Исто је и са терминима везаним за људске нагоне (нагон делања (РСАНУ: 201), нагон дружења (РСЈ: 310), нагон подражавања (П3: 98), јер нема потврда примера конструкције „нагон + именица”, већ, такође, стоји само именица (делање, подражавање, дружење).

Код 14 термина, што чини 14,58% од укупног броја, изменила се фонолошка или творбена структура: брљавост (РСЈ: 108 – брљивост), гњев (П4: 246 – гнев), инстинкта (П2: 229 – инстинкт),⁶⁴ колерска темперамента (П4: 314 – колерични темпераменат),⁶⁵ матерни језик (П1: 75 – матерњи језик), меланколска темперамента (П4: 315 – меланхолични темпераменат), памтење (П4: 129 – памћење), педагогика (П1: 5 – педагогија), представљање (П3: 201 – претстављање), сангвинска темперамента (П4: 314 – сангвиничан темпераменат), темперамента (П2: 231 – темперамент),⁶⁶ упорство (РСЈ: 1375 – упорност), флегматска темперамента (П4: 314 – флегматични темпераменат), човечија природа (РСЈ: 1031 – човекова природа).

Код вишечланих израза *васийӣавајуће средсй̄во*, *сила й̄ознавања самої себе*, *сила й̄ознавања свет̄а*, *сй̄ољашња сила й̄осмай̄рања*, *сй̄ољашња суровосй̄*, *сй̄варалачка сила уображења*, *унуй̄рашња сила й̄осмай̄рања*, *унуй̄рашња суровосй̄* не постоје потврде у савременим изворима.

⁶³ Забележен је јекавски облик речи.

⁶⁴ Забележен облик у уџбенику: *инсй̄инкй̄* (финално -а се временом изгубило).

⁶⁵ Код свих типова темперамената се губи финално -а и мења се фонологија придева, тј. типа темперамента.

⁶⁶ У овом извору стоји *й̄емй̄ераменй̄* (изоставља се -а- у последњем слогу), а у осталим *й̄емй̄ераменай̄* (уметнуто је -а- у последњем слогу).

Постоје термини који су у савременом српском језику замењени другим формама. Такви су термини који садрже морфему *чусѣво*: сила чуствовања, опште чувство, чувство виђења, чувствени утисак, чувствителност. У зависности од контекста, данас бисмо употребили термине осећај, доживљај, осећање или чуло, што значи да је термин *чусѣво* некада био полисемичан. У примеру *оѣшѣе чусѣво* могли бисмо рећи да се ради о човековој општој способности да користи чула (дакле, реч је о чулности), а у примеру *чусѣвиѣелностѣ* мисли се на осећајност.

Посебно можемо издвојити оне термине (2 > 2,08%) који се од термина у савременом српском језику разликују у погледу творбеног форманта: упорство – упорност (РСЈ: 1375). За термин *ненависѣ* пронађена је потврда у *Речнику срѣскоѣ језика* у форми *ненавидностѣ* (РСЈ: 803). У савременом језику, израз је потиснут у корист лексеме *зависѣ*, што и стоји као синоним у речничком појашњењу појма.

Одређен број термина пронађен у изворима савременог стања термина (уѣбеници из педагогије, педагошки приручник, уѣбеник из психологије) не постоје у *Педагоѣици* Катарине Миловук: активност (П1: 137), анализа (П3: 124), ауторитет (П3: 301), биолошке предиспозиције (П2: 124), вербално насиље (П2: 455), вештина (П1: 251), владање (П1: 447), ген (П2: 131), градиво (П2: 345), дидактички принципи (П3: 135), дисциплина (П3: 335), доживотно учење (П2: 19), друштво (П3: 3), еманципација (П2: 80), емпатија (П2: 262), задатак (П1: 449), заједница (П2: 33), игре улога (П2: 160), индивидуализација (П2: 153), интеракција (П2: 440), когнитивни интерес (П2: 142), колектив (П1: 79), комуникација (П2: 15), компетенција (П2: 302), мајеутика (П2: 37), мотивација (П1:148), навика (П1: 165), настава (П3: 13), наставни метод (П3: 191), одговорност (П1: 446), ординална скала (П2: 382), перцепција (П1:124), поверење (П1: 73), потенцијал (П2: 87), потреба (П3: 93), поучавати (П2: 45), правила (П2: 108), равноправност (П1: 73), развој (П2: 90), ривалство (П1: 245), самоконтрола (П1: 325), сарадња (П1: 456), самоуправљање (П1: 217), симулација (П2: 161), солидарност (П2: 84), социјалан контекст (П2: 86), стратегија (П2: 453), толеранција (П2: 143), усмено излагање (П2: 154), физичко васпитање (П1: 59).

Код вишечланих термилошких јединица у највећем броју примера управо именица представља обавезни конститутивни члан, док придеви веома често функционишу само као детерминативне јединице уз дате именице, дакле, не и као самостални термини (*јавна школа, флејмајска тѐмјераментѝа, човечија ѝрприода* итд.)

6. 3. Разлози очувања (фаворизовања) и губљења термина

Из претходне анализе можемо видети какав је био историјски термилошки систем у првим деценијама друге половине 19. века, али и како се мењао до данашњих дана. Због чега је, заправо, дошло до промене овог система? Да би се дао одговор на ово питање, постављена су три критеријума: критеријум порекла, критеријум структуре и семантичко-творбено-функционални критеријум.

6. 3. 1. Критеријум порекла

Једна од идеја Вука Карацића и његових следбеника која је, уосталом, и прихваћена, гласила је да славенизме треба искоренити и дати предност домаћим речима. Тако ће већина термина или бити посрбљена или замењена неком другом формом: опште чувство > осећај, дожиљај, осећање; чувствителност > осећајност, доживљајност, осетљивост; чувство виђења > чуло вида.

Термини грчког и латинског порекла углавном су очувани у неизмењеном облику (*фанѝазија, инѝелиѝенција* итд.) са појединим изузецима који су србизирани, нпр. уместо облика *фанѝасѝичносѝ* у савременом српском језику се усталио облик *машѝа*, нешто ређе *убразиља*, јер се ипак предност даје постојећем србизираним термину грчког порекла који задовољава критеријуме прецизности, недвосмислености.

Иако су међу терминима домаћег порекла многи сачувани, неки су променили структуру или значење. Термин *ненависѝ* постоји у РСЈ, али се данас ретко као такав употребљава будући да је потиснут у корист термина *зависѝ*. Кад је реч о терминима *живо деѝе* и *човечија ѝрприода*, измењен је облик придева (*живахно деѝе, људска ѝрприода*).

Споменућемо и изведеницу од основе лексема турског порекла, сачувану и кориштену данас – *будалашићина* – с напоменом да се ова лексема у савременој педагогији не сматра термином.

Термини *женијална ѿемйераменѿа*, *народска школа*, *йосѿојансѿиво*, *йрилежање*, *йроѿувосѿи* не постоје у савременом српском језику.

6. 3. 2. Критеријум структуре

Када је структура термина у питању, у савременом језику се тежи језичкој економији, тако да ће се усталити једночлани термини на рачун оних двочланих где је то могуће (нпр. *воља* : *сила воље*).

Када је у питању редослед компонената вишечланог термина, у анализираној грађи уочава се појава постпонованог атрибута, типичног за предстандардну епоху (нпр. *ѿромосѿи душевна*). Такво стање није типично за савремено језичко стање, тако да ће атрибут бити у препонованој позицији (нпр. *душевна ѿромосѿи*).

6. 3. 3. Семантичко-творбено-функционални критеријум

Овај критеријум односи се на конкурентне термине код којих су се само неки стабилизовали у грађи тако да, ако постоје два термина који означавају исти појам, где је један моносемичан, а други полисемичан, предност се даје моносемичном јер то доприноси прецизности коју, по дефиницији, термин мора да поседује. У примеру *фанѿазија*: *фанѿасѿићносѿи* чешће ћемо пронаћи термин *фанѿазија*, чију потврду налазимо и у уѿбеницима. *Фанѿасѿићносѿи* поред овог значења може да има и значење ‘особине онога што је фантастично, онога који је фантастичан: *~снова*, *~ мисли*, *~ моѿива*’, док *фанѿазија* има значење ‘способности сликовитог представљања, дочаравања ствари и догађаја, појава у мислима независно, одн. мимо опажања у стварности, машта, имагинација, уобразиља’, на шта се у контексту у *Пегаѿоѿици* Катарине Миловук и мисли.

Такође, ако постоје два термина која означавају исти појам, где је значење тог појма једном термину примарно, а другом секундарно, предност се даје оном коме је то значење примарно. То видимо у

забележеним примерима *расуђивање: суђење*. Термину *суђење* (> *расуђивање*) ово је секундарно значење, те ће се због тога усталити термин *расуђивање*, што и видимо након ексцерпције грађе из уџбеника. Ово значење термина *суђење* налазимо у *Речнику Мајице српске*, али не и у уџбеницима.

7. Закључак

Педагојика (1866) Катарине Миловук показује нам да је термилошки систем из области педагогије у времену када је вођена борба за стандардизацију српског језика, односно у завршној фази тог процеса (ако се узме у обзир година 1868. када званично можемо да говоримо о стандардном српском језику), у одређеној мери истоветан у односу на онај који је утврђен данас. С обзиром на то да је *Педагојика* писана непосредно након елаборације вуковског језика, овакво стање је и очекивано. Ако бисмо били још прецизнији, рекли бисмо да је К. Миловук штампала своје дело онда када је на филолошкој сцени у току био процес акцентуације, односно имплементације и експанзије новог идиома.⁶⁷

Ако посматрамо порекло термина, констатујемо да је 8,33% од укупног броја страног порекла. Термини страног порекла означавали су апстрактне појаве и појмове у вези са психолошким феноменима итд. Међу њима се издавајају славенизми, који су од Вукове реформе системски уклањани тако што су србизирани или замењени другим формама. Такође, заступљени су термини грчког и латинског језичког порекла, али њих није задесила судбина славенизама. Термини из грчког и латинског језика углавном су сви сачувани или су прилагођени норми српског језика. У скоро занемарљивом броју јављају се позајмљенице из турског језика које, попут оних из грчког и латинског, такође опстају и у савременом српском термилошком систему.

⁶⁷ Немојмо заборавити чињеницу да је 60-их година 19. века заживео назив *српскохрвајски/хрвајскосрпски* језик, а деценију раније потписан је Бечки књижевни договор (1850), неформални споразум о заједничком језику Срба и Хрвата, тј. о јединственим књижевнојезичким и правописним начелима Срба и Хрвата.

Када су у питању термини домаћег порекла, забележено их је много више у односу на оне страног порекла. Ти домаћи термини, забележени у *Педагоџици*, сачувани су и до данас углавном у неизмењеном облику, евентуално су у чешћој употреби синоними појединих термина. Структурно посматрано, фразни (двочлани) термини замењени су једночланим где је то било могуће, а позиција атрибута прилагођена је правилима стандардног српског језика (препоновани атрибут).

ИЗВОРИ

Миловук, Катарина (1866). *Педагоџика*. Београд: Државна штампарија.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора и Љиљана Суботић (2011). Концепција дијакхронијског термилошког речника. У: *Лексиколоџија, ономаџија, синџакса: зборник у часопису Гордани Вуковић*. Нови Сад: Филозофски факултет. 149–162.
- Бјелаковић, Исидора (2013). Елементи микроструктуре дијакхронијског термилошког речника. У: *Језици и културе у времену и џросџору: џемаџијски зборник II/2* (ур. Снежана Гудурић и Марија Стефановић). Нови Сад: Филозофски факултет. 231–242.
- Бјелаковић, Исидора и Ирена Цветковић-Теофиловић (2017). Макроструктура и микроструктура Речника славеносрпског језика (огледна свеска). *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска* (ур. И. Бјелаковић, И. Цветковић-Теофиловић, А. Милановић). Нови Сад: Матица српска. 17–32.
- Бјелаковић, Исидора (2017а). *Термилоџија код Срба у 18. и 19. веку (маџемаџијска џеоџрафија и карџоџрафија)*. Нови Сад: Два пера.
- Бјелаковић, Исидора (2017б). Друштво српске словесности и проблем израде термилоџије. У: *Књижевности и језик у Друшћу српске словесности. Научни скуџови, CLXVIII. Одељење језика и књижевности Књиџа 29* (ур. Предраг Пипер и Владан Јовановић). Београд: САНУ. 61–76.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ, 1959 – .
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Јесипов, Петровић Борис и Николај Кирилов Гончаров (1949). *Педагоџика: уџбеник за учџићеске школе*, Београд: Знање. (ПЗ)

- Мацановић, Ана (2018). *Српска језикословна терминологија у 19. веку*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Миодраговић, Јован (2009). *Народна педагогија у Срба или Како наш народ додиже пород свој*. Београд: Радио телевизија Србије.
- Михајловић, Татјана и Миле Илић (2020). Христолитост педагогије Светог Саве. У: *Зборник радова Филозофског факултета, год. 50, бр. 4* (ур. Јашар Реџепагић). Приштина: Филозофски факултет. 249–269.
- Монашевић, Каменко. „Др Ђорђе Натошевић”. *Босанска вила: лист за забаву, поуку и књижевност*, број 16, година II, 1887.
- Петровић, С. Јелена, Даница М. Добросављевић и Мирјана М. Симић (2019). Развитак школства и педагогије у првој половини XX века – најзначајнији научни и друштвени утицаји. У: *Зборник радова Филозофског факултета, XLIX, број 2* (ур. Јашар Реџепагић). Приштина: Филозофски факултет. 263–281.
- Поткоњак, Никола и др. (1989). *Педагошка енциклопедија I и II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Рот, Никола (2004). *Општи психологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. (П4)
- Теодосић, Радован и др. (1968). *Педагогика: уџбеник за учитељске школе и педагошке академије*. Сарајево: Завод за издавање уџбеника. (П1)

*

- Hartmann, R. R. K. (2005). Pure or hybrid? The development of the mixed dictionary genres. *Facta universitatis: series, linguistics and literature Vol. 3, No 2*. 193–205.
- Matijević, Milan, Vesna Bilić i Siniša Opačić (2016). *Pedagogija za učitelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (П2)
- Mihaljević, Milica (1998). *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Šipka, Danko (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

Jovana Vojvodić

TERMINOLOGY IN *THE PEDAGOGY* BY KATARINA MILOVUK (1866)

SUMMARY

The primary goal of the research is to create a pedagogical terminological system in the work *The Pedagogy* by Katarina Milovuk, printed in 1866. The recorded material is given in the form of a dictionary with

definition and context, and then it is divided according to the semantic fields to which the terms belong and according to their origin. Finally, the analyzed material is compared with the terminological system of the modern Serbian language.

KEYWORDS: terminology, pedagogy, dictionary, term, Katarina Milovuk

Мср Јована Војводић
Одсек за српску књижевност и језик
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду,
Република Србија
jovanav997@gmail.com

Кристина Стаменковић
(Универзитет у Београду, Филолошки
факултет,
Докторске студије српског језика)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'367.625.43''18''
DOI 10.19090/prj.2022.53.93-111
Примљен: 24. 5. 2022.
Прихваћен: 5. 9. 2022.

СТАТУС ПАРТИЦИПА У СРПСКИМ ГРАМАТИКАМА ИЗ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 19. ВЕКА

САЖЕТАК

У раду се анализирају систематизација, структура и нормативни статус партиципског система у дескриптивним граматицима за Србе које су објављиване од 1811. до 1850. године, с циљем да се испрате тенденције губљења ове морфосинтаксичке категорије у првој половини 19. века. Региструју се вредновања и нормативистичке препоруке пласиране у освит језичке кодификације у вези с партиципским облицима, те скреће пажња на термилошка разилажења међу приручницима који их презентују. Резултати указују на вернакуларизацију предметног језика и модернизацију метајезика у публикацијама овога профила штампаним реформисаном ћирилицом и фонолошким правописом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: партицип, партиципски систем, граматика, граматички приручник, 19. век.

1. Увод

Исходишну тачку стандардизације имплицитне језичке норме представља објављивање нормативних приручника: правописа, речника и граматике. Управо се с продуктивном граматографијом приметну комплексан кодификациони процес српског језика у првој половини 19. века. Представници ондашњег широко образованог грађанства који нису нужно били језикословни посленици (Бјелаковић 2016: 57–58) прихватили су се састављања граматика, чиме су оставили богату текстовну грађу која данас окупира пажњу лингвиста дијахронијског усмерења. Штавише,

оцењује се да су граматички приручници и други филолошки текстови из ове епохе ресурси „битни не само за изучавање историје српског народног, књижевног и стандардног језика, већ и за историјат питања при истраживањима савременог српског језика” (Милановић 2016: 145).

Предмет овога рада чини граматички опис партиципâ као морфосинтаксичке категорије, с циљем да се: прати њихово присуство у дванаест српских граматика објављених од 1811. до 1850. године (в. *Изворе*), те региструје тенденција њиховог губљења и размотре (ван)језички чиниоци који су на то утицали; проблематизује нормативни статус партиципског система и уоче морфонолошке и термилошке особености с њиме у вези, које би се уклапале у одговарајуће језичке концепције епохе. Циљ је, дакле, дефинисати статус описаних књишких наноса оличених у *партиципима*, флективној категорији изопштеној из народног језика.

2. Дефиниција и порекло партиципâ

Због двојне природе којом се одликује, партицип стоји самостално наспрам других елемената глаголског система: изолују га морфолошка блискост с именским речима, те предикативна или атрибутска функција. Наиме, то је

„категирија која се налази између глагола и придева. Са глаголима га спаја заједничко лексичко значење и основа, категорија времена – процесуално значење, са придевима – заједничка синтаксичка функција, конгруенција са именицом и флексија.” (Суботић 1984: 5)

У питању је, дакле, деклинабилна „glagolska reč u pridevskoj funkciji” (СХЈ 1971).

Мада се постојање именских форми изведених од глаголских основа реконструише до праиндоевропске језичке епохе,

„партиципски систем наслеђен из прасловенског почео се редуковати на прагу историјске епохе словенских народа. У језику Словена из околине Солуна, овај систем се [...] није распао, те Ћирило и Методије [...] оживљавају већ постојеће форме. Старословенски језик [...] разликовао је пет морфолошко-семантичких категорија партиципа: 1) партицип презента пасивни на /-мъ/; 2) партицип презента активни; 3) партицип претерита активни; 4) партицип претерита пасивни на /-нъ/-ѡъ/ и 5)

партицип перфекта на /-лъ/, /-ла/, /-ло/”, али „народни говори редуковали су партиципски систем” (Суботић 1984: 5–6),

свевши га на окамењене облике у придевској или прилошкој функцији. Ипак, неодрживост књишких модела у народном језику није се, из културноисторијских разлога, пројектовала на раван писаног. Тако се, подржане конкуренцијом норми, партиципске форме протежу до књижевних и научних текстова 19. века.

3. Терминологија

Научни терминолошки апарат у раном 19. веку обилује лексичким славенизмима, који пред савременог истраживача стављају додатан задатак. „Застарелост и замагљеност семантике нарочито постају видљиве у тадашњим лингвистичким радовима, чији је метајезик базиран на архаичној терминологији” (Милановић 2016: 139), коју су аутори, по преузимању, ортографски и фонолошки прилагођавали. Тако у већини граматика обухваћених корпусом у вези с партиципским системом фигурира термин *ѣричасѣије* и његови деривати *дјејѣричасѣије* и *ѣричасѣиодјејѣије*.

Табела 1: Инвентар термилошког регистра у вези с партиципима

ИЗВОР	ТЕРМИН	ЗНАЧЕЊЕ
Мраз. 1811	причастије	партицип
	дјејепричастије	партицип у функцији глаголског прилога
	причастодјетије	придев
Вук 1814	причастије/наклонење причастно	партицип
Вук 1818	причастије	глаголски прилог
Сол. 1831	причастије	партицип
	дјејепричастије	партицип у функцији глаголског прилога
	причастодјетије	придев/радни глаголски придев
Зах. 1832	причастије цијело	партицип
	причастије усјечено	партицип у функцији глаголског прилога
	причастодјетије	придев
Вид. 1838	причастије	партицип
	дјејепричастије	партицип у функцији глаголског прилога
	причастодјетије (gerundium)	придев
Мил. 1838	причастије	партицип
Поп. 1843	причастије	партицип
	дјејепричастије (gerundium)	партицип у функцији глаголског прилога
	причастодјетије	придев

Зах. 1847	причистије	партицип
	дјејепричистије	партицип у функцији глаголског прилога
Нин. 1848	причистије ¹	партицип
	дјејепричистије	партицип у функцији глаголског прилога
Цук. 1850	причистије	глаголски прилог
	причастни прилог/прилог причистија ²	партицип
Дан. 1850 (без термина за партиципе)	глаголски прилог садашњег времена	глаголски прилог садашњи
	глаголски прилог пређашњег времена	глаголски прилог прошли
	први глаголски придев	радни глаголски придев
	други глаголски придев	трпни глаголски придев

Термин *ѵричасѵије* је калк латинског *participium*. Са заступљеношћу од 75% у корпусу у истом значењу, испуњава критеријум „прихваћености унутар групе која се бави граматику” (Обућина 2011: 317). Твореницу *дјејепричасѵије* пак, према А. Мацановић (2018: 252, 313), сковао је сâм Мразовић за своју граматику, те су је од њега системски преузимали следбеници. Међутим, у референтном етимолошком речнику налазимо да је ова реализација првобитно посведочена у знатно ранијем језикословном спису: „Термин введен в науку М. Смотрицким в нач. XVII в.” (Цыганенко 1989², под *деепричасѵије*). Термином *ѵричасѵогјеѵије* именује се придев изведен од одговарајуће глаголске основе и сложеног суфикса /-теленъ/ (*ѵиѵѵаѵѵи:ѵиѵѵаѵѵеленъ, -лна, -о*³).

¹ У другом издању, које није ушло у корпус, јавља се и варијанта са српским фонетизмом: *ѵричешѵе* (Мацановић 2018: 270).

² Аутор терминолошку синтагму с конгруентним атрибутом користи за партиципе помоћних глагола, а ону с падежним за остале.

³ П. Соларић напомиње да овај придев „у старом нашем езѵку [...] значи: кой, коя, кое треба да се пита; а у езѵку садашњѵм [...]: кой, коя, кое има моћ или силу питати” (Сол. 1831: 186–188).

4. Анализа

Утврђено је да се механизам састављања првих српских граматика заснива на адаптацији словенских (Обижајева 2008: 96). Као најважнији узор у том послу у првих педесет година 19. века показао се М. Смотрички, руски духовни и филолошки делатник који је живео у 16. и 17. столећу. Граматичке законитости које је он поставио дуго ће одјекивати српским језикословљем након што 1794. године А. Мразовић свој ослонац нађе у њима. Препознавши у његовом приручнику стожер за опис језичког устројства, потоњи граматографи користиће га, с већим или мањим варирањима, као узор, те партиципе углавном издвајати у посебну врсту речи у складу с књижевнојезичким концепцијама које су дефинисали у предговорима или другим пропратним текстовима својих граматика.⁴

У раду ћемо настојати да одговоримо на пет питања: да ли приручник региструје партиципе као врсту речи; да ли их експлицитно дефинише као граматички појам; да ли описује њихово морфосинтаксичко понашање; да ли их социолингвистички контекстуализује, тј. да ли препоручује/одбацује неке облике на основу нормативистичких критеријума; да ли их користи у метајезику.

4.1. Врста речи, дефиниција и дескрипција

У граматикама с црквенословенском и славеносрпском базом⁵ партиципи се по устаљеном маниру дефинишу као „имена прилагателнаа ѿ глаголовъ происходащаа, њже [...] и времена показуютъ” (Мраз. 1811: 145). Приписују им се различите граматичке категорије, од којих их неке морфолошки везују за глаголе (нпр. време и стање), а неке су иманентне придевима (нпр. род, падеж, компарабилност⁶). Према стању су подељени

⁴ Нпр. приручник И. Захаријевића (Зах. 1847) не садржи никакав програмски напис у којем би били формулисани концепцијски ставови, па се ови морају реконструисати из самог описа језичког устројства.

⁵ Реч је о неким приручницима обухваћеним корпусом који су штампани неререформисаном ћирилицом: Мраз. 1811, Вук 1814, Сол. 1831, Зах. 1832, Мил. 1838, Поп. 1838, Зах. 1847. За прегледнији увид в. одговарајуће податке у *Табели 2*.

⁶ Прецизира се да неки активни партиципи „послѣ ѣ уцеплюю н и уступенію какоти: Могућій, могућній, могућнійшіи” (Сол. 1831: 222), али да степеновању чешће подлежу они пасивни.

на оне *залоѿа гјејсѿивѿелнаѿо* (радно) и *залоѿа сѿѿрагаѿелнаѿо* (трпно), па се према тој дихотомији, која се даље рашчлањује, образлажу модели грађења појединачних облика.

У односу на тако утврђен предложак, модификације најпре уноси Вук (1814: 69) посматрајући *ѿричасѿиѿа* као један од пет глаголских модуса (*наклонења*) и оскудно их описујући (исто: 108), што се може тумачити као наговештај будућег отклона према овој класи речи, па и као одсуство научне дужности да се она акрибичније представи, с обзиром на то да не постоји у идиому чија се структура описује. У *Срѿској ѿрамаѿици* (Вук 1818) пак, пунокрвном изразу његове реформе, оличеном у потпуном прихватању вернакулара, напушта поделу на модусе и региструје само глаголске прилоге и трпни придев, који су настали петрификацијом активних партиципа и партиципа претерита пасивног.

Даље, у *Вхогу* П. Соларића (Сол. 1831: 223) стоји да се глаголско стање реализује у четири вредности: *гјејсѿивеној (нѿтаѿѿиѿ)*, *сѿѿрагалној (нѿтаемѿиѿ)*, *судјејсѿивеној (стоѿѿиѿ)* и *сусѿѿрагалној (чудѿѿиѿ се)*.⁷ Овако нефункционална и непрецизна рашчлањеност на суптилне нијансе (нпр. нигде не износи морфосинтаксичка дистинктивна обележја облика *нѿтаѿѿиѿ* према *стоѿѿиѿ*) опомиње да се Соларић држао традиционалних токова, „као носилац оних идеја које ће на Вуковој стази [...] реформе стварати низ препрека” (Бјелаковић 2020: 53).

Г. Захаријадис запажа да су партиципи средство које обogaђује израз на естетској а потенцијално и на равни језичке економије: „Причасѿѿе скраћуе слово съ многомъ красотомъ и израженѿемъ. Нпр. вмѿсто: [...] Прѿиди и помози намъ, може се краће казати: пришедъ помози намъ” (Зах. 1832: 171), што указује на његов нарочито афирмативан став према овој категорији.⁸

⁷ Вук (1818: ЛШ) ће закључити да *сѿѿрагаѿелних* глагола „нити има у Славенскоме нити у Српском”.

⁸ У истом духу и на истом трагу, Захаријадис се непоколебљиво залаже за употребу неререформисане ћирилице чак и у профаним написима на народном језику: „Кадъ што пишешъ – ако и онако пишешъ као што у повседневномъ

Д. Милаковић напомиње да

„причастія замѣною собомъ двѣ рѣчи: мѣстоименіе кои и глаголь у изьявительномъ наклоненію; напр. мѣсто: сынъ почитующій своего отца, – може се рећи, као што и народъ свагда говори: сынъ, кои почитуе своего отца; мѣсто: кнѣгоноша изъ войске дошавшій, – може се рећи: кнѣгоноша, кои є дошао изъ войске” (Мил. 1838: 190).

Овде, наиме, објашњава кондензаторску функцију партиципа,⁹ која је у старословенском језику и била основна, умећући коментар да у народном језику односна реченица с глаголом у финитном облику има апсолутну предност. Он једини региструје радни глаголски придев (континуант партиципа перфекта) као део партиципског система, што представља архаизацију у односу на претходнике, који га посматрају искључиво као „формант” за грађење сложених глаголских облика, не помињући га при дескрипцији осталих партиципских форми. Иновацију доноси увођењем прагматичког слоја кад је реч о употреби овог облика: „кадъ кому желимо добра или зла, кадъ кога благосилямо или кунемо [...] Богъ му дао рай; не веселіо се; не дошао живъ до куће” (исто: 114), тј. при изрицању говорних чинова благослова и клетве.

Иако су партиципи одређени као самостална врста речи и у граматички М. Видаковића (Вид. 1838), њихова дефиниција изостаје. Намеће се закључак да је реч о случајном превиду, будући да је осталих седам врста (в. исто: 50) конкретно дефинисано на одговарајућим местима у тексту. Нема помена ни о њиховим инхерентним и морфолошким граматичким категоријама, па самим тим, ни о њиховој дуалној природи оличеној у везаности за две несродне врсте речи.

При опису ове категорије и И. Захаријевић (Зах. 1847) чини битне искорак у поређењу с претходницима. Наиме, тврди да се партиципи не могу „сравњавати, а сва друга свойства прилагателны имаю” (исто: 64), при чему под том истоветношћу с придевима подразумева и ред речи који заузимају у реченици у односу на друге чланове, о чему досад ниједан

разговору Србљинъ са Србљиномъ говорити обычествуе – а Ты се држи опасно орфографіе Славенске” (Зах. 1832: XIII).

⁹ Реченична кондензација је употреба „средстава без предикације у финитном глаголском облику у функцији саопштавања реченичног садржаја” (према Суботић 1984: 5).

граматичар није писао. Исто тако, први пут се експлицитно износи граматичко правило о рекцији партиципских облика: „Причастія захтеваю оне падеже, кое ньіови глаголи изискую” (исто, 90). У одељку *О скратњи предложенія* ’О кондензацији реченице’ (исто: 97–98) каже:

„Скратня предложенія быва, кадъ се изъ два или више предложенія едно начини, кое може быти [...] обраћанѣмъ глагола у причастіе [...], кадъ су у споредномъ израженію”,

а затим објашњава овај синтаксички поступак и наводи примере („Ученикъ, кои добро учи, заслужуе похвалу. Краће: Ученикъ добро учеій заслужуе похвалу”).

У трима најмлађим приручницима из корпуса партиципи нису издвојени у посебну врсту речи. Ипак, неправилности изнете у делу П. Нинковића (Нин. 1848) указују на ослабљено језичко осећање у вези с грађењем ових облика, очекивано за тако касну фазу конституисања књижевнојезичке норме. Тако се као партицип презента активни глагола *давати* наводи *давають* м. *дајући*,¹⁰ а од непрелазних глагола *лећи* и *йаси* творе се партицип претерита пасивни *леженный* и *паднутый* (исто, 75–76) и сл.

4.2. Нормативистичке напомене

Препоруке ове врсте, те било какви коментари који би указали на нормативистички проседе потпуно изостају у приручницима с ненародном базом. На пример, истакавши у предговору (Мраз. 1811, *Предисловіе*) да ће читалац уз његову граматику савладати „основаніа и свойства *собственнаго* [курзив наш] азыка”, Мразовић имплицира да српски народни језик није идиом који треба уздићи у ранг стандардног. Будући да у народном партиципи као категорија не постоје, разуме се да не могу

¹⁰ Грешка није случајна, јер у пропратном тексту „Мѣсто предговора” налазимо адвербијализован партицип презента активни (глаголски прилог садашњи) **ѣредлајајући* м. *ѣредлажући*: „Предлагаюћи Читательима ову Граматику, увѣравам ии”.

постојати ни конкурентне партиципске форме које би требало вредновати, те на основу евалуације прописати употребу једне од алтернатива.

Међутим, зачеци нормативистичког поступка провејавају кроз Вукове (Вук 1814) коментаре и експликативне фусноте, где он, свестан колизије у којој су конкурентни идиоми, обавештава читаоца о морфолошким недоумицама и употреби партиципâ. Препоручене облике, притом, одређује према томе:

а) да ли су се уобичајили у писаном језику: нпр. уз партицип презента пасивни глагола *карати*, *карајѐми*, *-а*, *-о*, напомиње: „Ово причастие садашњег времена код народа нечујесе, него је узето из Славенскога и већ је ушло у обичај” (Вук 1814: 85). Или: футурска форма активног партиципа *будушти*, *-а*, *-е* маркирана је астериском поред којег стоји: „Ни код једнога глагола нејма код нас причастија у будуштем времену; но код јесам ушло је у обичај” (исто, 73);

б) да ли је њихов гласовни састав уобичајен: нпр. при опису активних партиципа помоћног глагола *хтети*, *хотећи*, *-а*, *-е* (презент) и *хотјевши*, *-а*, *-е* (претерит), наглашава:

„Ово причастие, у обадва времена, види се да је начињено од Славенскога хотјети; но ја не знам како би друкчије могло бити, већ ако: оћећи, а у прошавшем времену оћевши, но ово би било са свим необично; а код народа ја га ни јесам чуо никако” (исто: 79).¹¹

Видимо да се критеријум „како се у народу чује” још увек није утврдио као једини меродаван у погледу нормирања партиципских форми (самим тим што су оне изложене у граматичици), али да Вук већ сад скреће пажњу на релевантност парадигме успостављене у народном језику. У *Српској граматичици* пак овај критеријум је из подређеног израстао у једини релевантан. Наиме, Вук (1818: LX–LXI) наводи да облике *сијајући* и *сијавши* „народ [...] свагда узима као gerundia [...]. А као причастија нијесам чуо да се говоре”.

¹¹ Важно је истаћи да за основни облик овог глагола Вук узима 1. л. јд. презента – *оћу* (уп. *Сјрезање глагола оћу*; Вук 1814: 77), а за инфинитив (*наклонѐње неопређелено*) – *ћети*. Ни у једном облику из конјугације, изузев партиципских, не фигурира иницијално /x/, што кореспондира с експликацијом да су они саграђени „од Славенскога хотјети”, а не од неког народног облика.

М. Видаковић, опет, самим поднасловом своје граматике уз дескрипцију обећава прескриптивни карактер: „не само како [...] Србли обично говоре, но и како треба да говоре, а нарочито, да књиге пишу”. Мада је акценат и даље само на опису система, као нормативистичке препоруке могу се тумачити коментари уз поједине партиципске облике. Они се односе на допуштање варијантности на плану графиције, што кореспондира с једним од кључних спорова ове епохе: питањем реформе ћирилице. Да је Видаковић „из ината према Вуку и даље упорно кокетирао са славеносрпском традицијом” (Ивић – Кашић 1981: 344), имплицира то што уз партицип презента активни глагола *питати* – *питающий*, -а, -е напомиње: „Питаюћии [...] више є Србски; но іощь ніє у употребленію” (Вид. 1838: 104). Показујући свест о вертикалној стилској раслојености, варијанту с графемом <ћ> уместо лигатуре <щ> бележи још у *зовуцій*, -а, -е (*зовућии*, -а, -е) (исто, 114) и *учацій*, -а, -е (*учећии*, -а, -е) (исто, 123), у којем је руски облик с вокалом /а/ сасвим посрбљен. Такође, у свим *више српским* облицима примећујемо замену традиционалног диграфа <ій> у финалној позицији атипичном секвенцом <и>.

Пописујући инвентар писма којим се „мы Србли, Болгари, Россіяни, и Власи [...] служимо” (исто, 18), набраја само графеме <і> и <и>, с тим што у сегменту о подели гласова (исто, 21) помиње и <й>, „кратко иже”, које очигледно има гласовну вредност /j/: змай, Божій, славуј. Међутим, у диграфским спојевима бележење је кроз читаву граматiku спроведено недоследно – без очекиване свести о односу славенизама и народне лексике, па се, нпр., <и> јавља у придеву с руском компарацијом изряднѣиши (исто, 6), а <ій> у неодређеној придевској заменици нѣкій (исто, 2) из народног језика.

Д. Милаковић и у овом параметру иде корак даље: први расветљава језик писаца као нормативистички критеријум. Наиме, иако у пасивне партиципе убраја само претеритални облик, осврће се и на презентски, маркирајући га као књишку црту:

„У нашим гдѣкоима књигама налази се ово причастіє и у садашнѣмъ времену употреблѣно; нпр. почитаємый, уважаємый, избираємый,

„има своје собствено Подлежеће [‘граматички субјекат’] [...], то временикъ онај обраћавасе у причастіе и заедно са своимъ Подлежећимъ у Дателный падежъ полагесе, а частице [‘зависни везници’] изоставляюсе [...], н. п. Кадъ є Хрістосъ Спаситель дошао у Виѳанію, народъ, а особито незлобна дѣвица, съ великомъ радостіу дочекали Га. Овдѣ су два Подлежећа; Хрістосъ и Народъ, слѣдователно, изоставляюћи частицу кадъ, овако треба то сачинити: Хрісту Спасителю у Виѳанію дошавшемъ, народъ и пр. [...] Но многи пишу [...] оба Подлежећа са Именителнымъ; при коемъ пакъ можесе гдѣгодъ сумня родити; зато болѣ є съ Причастіемъ”. (Поп. 1843: 127)

Дајући предност конструкцији с апсолутним дативом,¹³ која кондензује темпоралну реченицу, уздиже партиципе у ранг престижних облика који разрешавају евентуалну „сумњу” или двосмисленост. Тиме се Поповићева књижевнојезичка концепција још више дистанцира од парадигме установљене у народном језику.

4.3. Метајезик

Како Мразовић и његови следбеници занемарују проблематику језичког плурализма, метајезик у њиховим грамастикама подудара се с предметним језиком. Тако су партиципи лексикализована морфосинтаксичка категорија и учестало се користе као средства за кондензацију реченице (нпр. „имена прилагателна означавајућа време” (Мил. 1838: 113) → ‘која означавају’; „страданіе бивајуће у єдан мах” (Сол. 1831: 142) → ‘које бива’) и као елементи терминосистема.¹⁴ У оквиру њега се као најстабилнија реализација активира антонимски пар партиципа презента пасивног *склањајем*:*несклањајем*, који именује морфолошку

¹³ Апсолутни датив је типично средство књишког израза које није „продужи[л]о свој живот ни у једном од словенских језика. Његово присуство у [...] славеносрпском језику [...] треба сматрати старословенском традицијом” (Суботић 1984: 43).

¹⁴ Наишли смо и на терминологизовану именицу *движимості* (‘глаголски вид’, в. Сол. 1831: 142), сатворену од партиципа презента пасивног *движим* и суфикса /-ост/. Ово је, на нивоу корпуса, изолован пример деривационог обрасца [партицип] + [суфикс с апстрактним значењем] при терминологизацији.

дихотомију *йроменљив:нейроменљив*.¹⁵ Бројни су термилошки околиналнзми: *лишаеміи глаголи* (Сол. 1831: 148) 'глаголски облици који немају сва лица';¹⁶ *починюћи временицы* (Поп. 1838: 53) 'итеративни глаголи'; *присваяюћа заимена* (Цук. 1850: 39) 'присвојне заменице' итд.

С друге стране, граматика приложена уз *Срїски рјечник* (Вук 1818) у термилошком слоју прва напушта традиционалну струју и потискује партиципски систем. Загледан у ово дело, али подигнут на вишу раван научности, Ђ. Даничић 1850. године још радикалније модернизује термилошки апарат, те њега „можемо сматрати *оцем* српскохрватске граматичке терминологије” (Ћорић 1983: 10).

5. Закључак

Анализа партиципског система према описаном стању показала је следеће. Од дванаест ексцерпираних граматика:

- а) осам (66,7%) партиципе издваја у посебну врсту речи;
- б) седам (58,3%) их експлицитно дефинише као морфосинтаксички појам;
- в) девет (75%) описује њихово граматичко понашање и моделе грађења;
- г) пет (41,7%) вреднује и препоручује употребу одређених облика према неком нормативистичком критеријуму;
- д) девет (75%) их региструје као део метајезика, и то као термилошке јединице и/или средства за реченичну кондензацију.

¹⁵ Ове термилошке реализације употребљава и Вук у *Писменици срїскоја језика* (Вук 1814), иако доследно избегава партиципе као кондензациона средства – изузев у посвети М. Никишићу (исто: 27) и *Предсловљу* (исто: 29–31). Наиме, у обама пропратним текстовима, који су морали бити састављани према славеносрпским стереотипним узусима, очекује се употреба партиципских форми, јер су оне једно од првих прибежишта при уздизању стила. Тако се јавља нпр. партицип презента активни: „Сербљима *незнајућим* свога матерњег језика [курзив наш]”.

¹⁶ Ту се, додуше, не експлицира појмовни садржај овог термина, али ниже стоји: „У обстојанію повелителном сви Глаголи лишаваюсе первога лица числа единственог: сам себы обычно нитко не заповѣда” (Сол. 1831: 164), што значи да императив нема 1. л. јд. (*лишен* је тог лица). Варијанта тог термина јавља се у Вид. 1838 и Поп. 1843.

Табела 2: Параметри за анализу

ИЗВОР	ПАРАМЕТАР				
	врста речи	дефиниција	дескрипција	нормативистичке напомене	метајезик
Мраз. 1811	+	+	+	–	+
Вук 1814	+	+	+	+	+
Вук 1818	–	–	–	+	–
Сол. 1831	+	+	+	–	+
Зах. 1832	+	+	+	–	+
Вид. 1838	+	–	+	+	+
Мил. 1838	+	+	+	+	+
Поп. 1843	+	+	+	+	+
Зах. 1847	+	+	+	–	+
Нин. 1848	–	–	+	–	–
Цук. 1850	–	–	–	–	+
Дан. 1850	–	–	–	–	–

Видимо да партиципе потискују граматике писане реформисаном ћирилицом и фонолошким правописом, у којима је кодификован језик на народној основи: *Српска ћрамаићика* (1818) и *Мала српска ћрамаићика* (1850). То се слаже с чињеницом да је губљење ове категорије текло у правцу њене трансформације у прилоге и придеве. Дакле, континуитет на револуционарној линији Вук–Даничић јесте одржан, али је, паралелно с том струјом, текла друга, која је баштинила доминантну славеносрпску традицију и чувала овај систем у већој или мањој мери. Ипак, ваља нагласити да се Вук и Даничић о партиципима експлицитно не изјашњавају као о редундантном изражајном инструментарију у контексту кодификације морфолошког нивоа.

Нормативистичка вредновања у виду коментара и напомена које су граматичари остављали при опису партиципског система социолингвистички су контекстуализовала ову категорију. Критеријално гледано, препоруке се врше према:

- а) стању уобичајеном за писани језик;
- б) стању у народним говорима (чему се прикључује и прескриптивна димензија);
- в) језику писаца.

У граматикама где, као последица одређене књижевнојезичке концепције, корелација с вернакуларом изостаје, нема ни осврта на нормативни статус партиципâ.

Кад је реч о појединачним елементима петочланог партиципског система, наслеђеног из старословенске епохе, приметили смо да, од десет граматичких приручника у којима се ова категорија презентује:

(а) активне партиципе и партицип претерита пасивни региструје сваки (100%);

(б) партицип презента пасивни региструје њих четири (40%);

(в) партицип перфекта региструје један (10%).

Табела 3: Дистрибуција партиципâ

ИЗВОР	ПАРТИЦИП				
	презента		претерита		перфекта
	активни	пасивни	активни	пасивни	
Мраз. 1811	+	+	+	+	–
Вук 1814	+	+	+	+	–
Вук 1818					
Сол. 1831	+	+	+	+	–
Зах. 1832	+	–	+	+	–
Вид. 1838	+	–	+	+	–
Мил. 1838	+	–	+	+	+
Поп. 1843	+	+	+	+	–
Зах. 1847	+	–	+	+	–
Нин. 1848	+	–	+	+	–
Цук. 1850	+	–	+	+	–
Дан. 1850					

Дакле, партиципи који су подлегли адвербијализацији и адјективизацији показали су највећу стабилност и функционалност, док се партицип презента пасивни осећао као књишка црта. Партицип перфекта пак од почетка граматичке традиције третиран је индивидуално, као саставни део сложених глаголских облика. Добијени резултати подударни су с онима насталим на основу истраживања језика књижевности ове епохе.

У светлу диглосије и дугом традицијом подржане дистанце између писаног и говорног језика, закључујемо да се граматичко тежиште није лако померало с уобличених узуса. Домети се нису ширили кад је реч о окретању вернакуларној бази и изопштавању партиципског система. Он је, упркос морфонолошкој и графичкој ненормираности и семантичким

варирањима на термилошкоком плану, чувао своје место у граматичким приручницима, егзистирајући упоредо с Вуковом реформом.

ИЗВОРИ

- Вид. 1838. *Граммати́ка Србска или паче краткое испытословію у Србскій ѣзыкѣ Руководство, по чистому, у садашине време, нарѣчію: Не само како у Србији и у Срему; у Бачки, Славонији итд. Срблѣ обичноу говоре, но и како треба да говоре, а нарочитѣ, да книге пишу, придержавајући се своихъ, ѣзыку своиственныхъ, правила и орѣографіе сочинено Милованомъ Видаковичемъ бѣвшимъ Латинске Грамматіке Профессоромъ, у Пешти: Писмены Іос. Баймела.*
- Дан. 1850. *Ђуро Даничић, Мала српска ѣрамајѣика, у Бечу: Шѣтамѣарија јерменскоја манасѣира.*
- Зах. 1832. *Георгій Захаріадѣ, Славенска граммати́ка содерѣаща етѣмологию и сѣнтаѣисъ, у Будиму: Писмены Кралѣвскога Всеучилища Пештанскога.*
- Зах. 1847. *Илія Захарієвић, Србска Грамматика, у Београду: Правителственна Књигопечатња Княж. Србскогѣ.*
- Вук 1814. Вук С. Караѣић, Писменица Србскога ѣзика по говору простога народа написана Вуком Стефановићем Србијанцем, у Виенни, 1814. У: *О језику и књижевности I*. Сабрана дела Вука Караѣића, 12. Београд: Просвета. 21–121.
- Вук 1818. Вук С. Караѣић, Српска граматика. У: *Српски рјечник 1818*, Сабрана дела Вука Караѣића, 2. Београд: Просвета. 29–71.
- Мил. 1838. *Димитріє Милаковић, Србска граммати́ка састављена за црногорску младеж. Часть прва, у Црној Гори: Књигопечатња Правителя Црногорскога.*
- Мраз. 1811. *Авраам Мразовић, Руководство кѣ славенстѣй граммати́цѣ во употребленіе славенско-србскихъ народныхъ училищъ, у Будиму: Писмены Кралевскогѣ Всеучилища Пештанскогѣ.*¹⁷
- Нин. 1848. *Петаръ Нинковић, Србска граматика, у Београду: Друштво србске словесности.*
- Поп. 1843. *Јован Поповић, Србска граммати́ка или Писменица: по начину, коимъ најславнији наши садашњи Спѣсатели пишу, нарочно на ползу премиле младежи Србске устроена, у Новом Саду: Писмены Катаріне Јанковића Удове.*

¹⁷ Због уклапања у временски оквир у наш корпус је ушло прво издање објављено у 19. веку.

- Сол. 1831. *Вход к писменици и језикознанију (1831) / Павле Соларић* (прир. И. Бјелаковић, А. Милановић, Ј. Миливојевић). Нови Сад: Матица српска, 2020.¹⁸
- Цук. 1850. *Коста Цукић, Србска граматика за основне србске школе, Београд: Књигопечатња Княжества Србскогъ.*

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора (2016). Језикословци и њихове писменице (структура граматичких приручника српског језика у XIX веку). У: *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију : зборник у част Љиљани Суботић* (ур. Ј. Дражић, И. Бјелаковић, Д. Средојевић). Нови Сад: Филозофски факултет. 55–67.
- Бјелаковић, Исидора (2020). Графијско-ортографска и граматичка начела Павла Соларића и почеци стандардизације српског језика. *Јужнословенски филолој*. LXXVI/2: 47–77.
- Ивић, Павле и Јован Кашић (1981). О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. У: *Историја српског народа*. V/2. Београд: Српска књижевна задруга. 311–380.
- Мацановић, Ана (2018). *Српска језикословна терминологија у 19. веку*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Милановић, Александар (2016). Филолошки текстови из прве половине 19. века као ресурс за истраживање српског језика. *Научни састајник слависти у Вукове дане*. 45/3: 135–147.
- Обижајева, Марина (2008). Онтологија првих српских граматика (црквено)словенског језика за Србе. *Зборник Мајнице српске за славистику*. 74: 95–129.
- Обућина, Предраг (2011). Вуков граматички терминосистем и савремени граматички метајезик. *Научни састајник слависти у Вукове дане*. 40/1: 313–327.
- Окука, Милош (2019). *Вход к' Писменици и езикознанију Павла Соларића из 1831. године*. У: *Festschrift für Gerhard und Svetlana Ressel*. А. Bierich, Т. Bruns, Н. Stahl. Trierer Studien zur Slavistik. 115–137.
- Суботић, Љиљана (1984). Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку. *Прилози проучавању језика*. 20: 5–81.
- СХЈ (1971). *Srpskohrvatski jezik*. Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja. Beograd: Interpres.
- Ћорић, Божо (1983). О Граматици Ђуре Даничића. *Књижевности и језик*. XXX/1–2: 7–12.
- Џыганенко, Галина (1989²). *Этимологический словарь русского языка*. Київ: Радянська школа.

¹⁸ Ово је прво интегрално издање приручника који је, по Соларићевој смрти, у наставцима излазио у *Лейојису Мајнице српске*. О околностима његовог настанка и проблемима датирања в. Окука (2019: 117–118).

Kristina Stamenković

PARTICIPLE STATUS IN SERBIAN GRAMMARS IN THE FIRST HALF
OF THE 19TH CENTURY

SUMMARY

This paper analyzes the systematization, structure and normative status of the participle system in descriptive grammars for Serbs published from 1811 to 1850, in order to follow the tendencies of losing this morpho-syntactic category in that period. Evaluations and normative recommendations placed at the dawn of linguistic codification in relation to participles are registered, and attention is drawn to terminological differences among the manuals that present them. The results indicate the vernacularization of the idiom and the modernization of the metalanguage that appears in these publications printed in reformed Cyrillic.

KEYWORDS: participle, participle system, grammar, grammar manual, 19th century.

Мср Кристина Стаменковић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
Србија
kristinastmnkvc43@gmail.com

Лука Николић
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Докторске студије језика и
књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'367.625
821.163.41.09 Obradović D.
DOI 10.19090/ppj.2022.53.113-138
Примљен: 31. 8. 2022.
Прихваћен: 6. 10. 2022.

ПУТЪ У ЕДАНЪ ДАНЪ: ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ И ТЕМПОРАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА ФИКЦИОНАЛНОГ НАРАТИВА¹

САЖЕТАК

Као језички знак, типичан је наратив увек супстанцијално одељен од апстрактног значења које конструише. Зато је нужно оптерећен двоструком темпоралношћу, двама потенцијално коегзистентним временским токовима: временом приче и временом дискурса, међу којима влада специфична привлачно-одбојна релација. На који је начин однос међу двама наративним хронологијама уређен на плану текстуалне употребе глаголских времена, покушаћемо да овом приликом осветлимо на примеру приповетке Доситеја Обрадовића *Путъ у еданъ данъ*, која представља унеколико модификован превод енглеске приповетке Самјуела Џонсона објављене у 65. броју часописа *The Rambler*. Употреба наративног презента уместо оригиналне наративне прошлости испоставља се као најупадљивија специфичност превода, а њена природа, подржана другим темпоралним одликама конкретног наратива, може се објаснити као интенционална.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фикционални наратив, време приче, време дискурса, глаголска времена, Доситеј Обрадовић.

¹ Рад је настао у оквиру курса *Историја српској књижевној језика: њредсџандардни њериод*, који се одржава под руководством проф. др Исидоре Бјелаковић на Филозофском факултету у Новом Саду.

1. Увод

1.1. О наративу

Једном од најпроминентнијих појмовних одредница западне културе од последњих деценија 20. века до данас може се са сигурношћу сматрати наратив. Иако је још Ролан Барт (1966) експлицитно најавио/започео тзв. наративни преокрет у друштвено-хуманистичком научном контексту, тренутно сведочимо екстензивнијем преокрету истог предзнака у целокупној друштвеној јавности, чије нарочито плодно тло представљају друштвене мреже (Mäkelä et al. 2021). Неумољива експанзија наратива праћена је последичним растом теоријског интересовања за ову свепрожимајућу културну доминанту, које је данас нужно интердисциплинарног карактера и тежи ка све широј дисциплинарној умрежености (Kreiwirth 1992).

1.1.1. Појам наратива

Међутим, можда би се дало учинити да диверсификација наративних теорија унеколико угрожава сам појам наратива у његовој претпостављеној појмовној стабилности, будући да се његов значењски спектар већ приметно оптеретио различитим нијансама конкретних теоријских провенијенција: на пример, тек једна од њих тиче се концепције наратива из когнитивног научног угла (e.g. Негман 2014). С друге стране, теоријска обремененост наративног концепта ипак показује изврстан континуитет још од генеалогски најранијих покушаја његовог систематичног објашњења. Тако, на пример, Аристотел, покушавајући да у својој *Поетици* изнесе изразито прагматички усмерену теорију поезије у најширем смислу (фокусирајући њене педагошке потенцијале и, генерално, модалитете њеног позитивног утицаја на публику), као унифицирајућу одлику свих поетских текстова (па и оних наративног типа) нуди

и́редста́вљање, ре́йпрезенти́ацију (стгрч. μίμησις),² да би у истој традицији функционисале и многе класичне и посткласичне наративне теорије.³

„Dakle, ep i tragedija, zatim komedija i ditiramb, i najveći deo auletike i kitaristike: sve te umetnosti u celini prikazuju *podražavajući*, a postoji između njih trostruka razlika: one podražavaju ili različnim *sredstvima* ili različne *predmete* ili različnim *načinom*, a ne na isti način.” (Aristotel 1955: 5)

И овом ће приликом репрезентативност бити схваћена као дефинишућа особина наратива; другим речима, наратив ћемо примарно посматрати као знак, што би донекле могло бити баналаном уводном напоменом – не само због тога што је овакав поглед на наративни феномен увелико потврђен као парадигматски, и ни на који начин не одудара од континуирано усвајане теоријске основе чији идејни корени сежу бар у 4. век пре нове ере, већ и стога што је прототипичан наратив супстанцијално у вези са језиком, знаковним системом *par excellence*. Премда се око миметичког костура могу даље организовати различите наративне детерминанте, као што је чин, акција, догађај (стгрч. πρῆξις), који истиче Аристотел (1955: 15ff.), или хумана/антропоморфна инстанца која на неком нивоу наратива има експеријенсерски статус, а коју промовише Моника Флудерник (1996), једна од првих представница тзв. природне наратологије, тј. великог когнитивног обрта у посткласичној наративној теорији, за нас ће аксиолошки приоритет имати темпорална наративна детерминанта.

1.1.2. Двоструко лице наративне темпоралности

Наиме, наратив на најмање два нивоа успоставља однос са временом: на нивоу приче – као комплекса појединачних догађаја – коју би наратив, према структуралистичкој (сосировској) концепцији знака, требало да репрезентује; и на нивоу самог наративног дискурса, у коме се примордијална прича различитим средствима обликује у наратив сам.

² Аристотелово поимање *мимезе* није пак тако једноставно, на шта указује и велики број истраживања посвећених овом проблему; једну од детаљнијих расправа нуди нпр. Woodruff (1992).

³ Као један од могућих синтетичких прегледа наративних теорија од преаристотеловског до посткласичног периода cf. Liveley (2019).

Термине *прича* (енг. *story*) и *дискурс* (енг. *discourse*) употребљава Симор Четмен, амерички филмски и књижевни критичар и истакнути представник класичне структуралистичке наративне теорије, како би експлицитно потврдио темпоралну дихотомију ма ког наратива, која је стекла готово аксиоматску вредност у наративним теоријама:⁴

„Следећи такве француске структуралисте као што су Ролан Барт, Цветан Тодоров и Жерар Женет, постављам *шта* и *како*. *Шта* у наративу називам његовом *причом*; *како* називам његовим *дискурсом*.” (Chatman 1978: 9)⁵

Својеврсна примордијалност приче у односу на дискурс превише је структуралистички мотивисана и данас се лако може критиковати из перспективе постструктуралистичких теорија (попут теорије Жака Лакана, Ролана Барта, Жака Дериде или Мишела Фукоа), које инсистирају на *приматју ознаке* (енг. *primacy of the signifier*). Стога би требало имати на уму да се фабула (прича) конструише (а не реконструише) на основу постојећег сижеа (дискурса), чак и онда када потенцијална неспретност научног језика овог рада наизглед идеализује њихову обрнуту хијерархизацију. У сваком случају, темпоралност приче и темпоралност дискурса међусобно се разилазе, тако да се линеарност прве, која се често узима *a priori*, нужно јавља у неколикој дисторзији на нивоу потоње. Међу њима увек постоји структурални јаз, који се може теоријски експлицитирати на различите начине,⁶ али који представља неизбежну константу сваког наратива. То би нам дало за право да свој аксиолошки приоритет у приступу наративном феномену одредимо као хронолошку тензију, напетост, нарочиту привлачно-одбојну релацију која постоји између наративне приче и наративног дискурса. И док је ова временска дуалност у

⁴ Треба напоменути да је еквивалентну терминолошку дихотомију раније понудио Емил Бенвенист (1966), само на француском језику: *histoire* vs. *discours*. С друге стране, дотични концептуални дуализам јавља се још у оквиру руског формализма, и то у виду терминолошке опозиције између *фабуле* (рус. фабула) и *сижеа* (рус. сюжет) (cf. Томашевский 1925).

⁵ Превод аутора. Оригиналано: "Following such French structuralists as Roland Barthes, Tzvetan Todorov, and Gérard Genette, I posit a *what*, and a *way*. The *what* of narrative I call its *story*; the *way* I call its *discourse*."

⁶ Једну од најугицајнијих теоријских експликација излаже Жерар Женет (1980).

својој дивергентној природи веома инспиративна за различите теорије наратива или њихову конкретну примену, хармонију којој међусобно теже време приче и време наратива такође треба подвући, будући да се тек на основу ње даје успоставити идеална линеарност фабулативног тока.⁷

1.2. О предмету истраживања

У овом раду пажњу ћемо поклонити темпоралној организацији наратива – заправо, једном од егзистенцијалних модалитета специфичне напетости која постоји између латентне хронологије која се гради на основу наратива и експлицитне хронологије наратива самог – и то на примеру приповетке *Путь у едань дань*, коју је Доситеј Обрадовић превео са енглеског језика и објавио у оквиру књиге *Езопове и прочихъ разнихъ баснотворцевъ басне* (1788: 447–451).⁸ Конкретније, испитаћемо функције које глаголска времена употребљена у тексту приповетке имају на плану временског уређења наратива, те на који начин регулишу амбивалентан однос између времена приче и времена дискурса.

1.2.1. Доситејев језик

У ситуацији изразите полиморфности српског књижевног језичког идиома друге половине 18. века, славеносрпског језика, појава Доситеја Обрадовића непосредно конституише још један тип књижевног језика – доситејевски језик (Ивић 1990). Иако се славеносрпски језик дијахронијски може одредити као динамичан производ градуелне вернакуларизације

⁷ За детаљнију елаборацију дуалног концепта времена у наративу као нарочито релевантне наративне одреднице cf. Wittenberg (2018).

⁸ Пуни назив овог дела, штампаног 1788. године у Лајпцигу, гласи: *Езопове и прочихъ разнихъ баснотворцевъ, съ различни езика на славеносербски езикъ преведене, садъ први редъ съ наравоучителними полезними изяснѣніами и наставлѣніами издате и сербскои юности посвећене басне*. У њему је Доситеј Обрадовић, уз басне и приповетку *Путь у едань дань*, објавио још једну приповетку преведену са енглеског језика (оригинално објављену у 96. броју часописа *The Rambler*, а чији је аутор, такође, Самјуел Џонсон) – *Истина и прелестъ*, други део своје аутобиографије (у епистоларној форми) и малу збирку изрека.

рускословенског језика (cf. Суботић 2004: 178ff.), због чега се и доситејевски тип књижевног језика може посматрати као одмакли стадијум оваквог развоја славеносрпског језика, ипак је Доситеј Обрадовић први јасно истакао „да је народни језик циљ према којем књижевност треба да тежи” (Ивић 1990: 13) и доследно се придржавао своје идеје у ауторској пракси. Стога изолацију доситејевског језичког типа – који је, дакле, у основи одговарао хронолошки кореспондентном српском говорном језику, при чему је тзв. славенизмима (књишким/црквенословенским језичким специфичностима) по правилу попуњавао специјалне лексичке регистре – сматрамо оправданом и овом ћемо је приликом прихватити. Међутим, доситејевским језиком није писао само његов експлицитни зачетник и епоним (Суботић 2007: 244–245), па би требало нагласити да *доситејевски језик* није исто што и *Доситејев језик* (потоњи се односи искључиво на језик који налазимо у опусу Доситеја Обрадовића).

Доситејев језик, контекстуално смештен у многобројну и многоврсну литературу посвећену различитим аспектима свеукупне активности Доситеја Обрадовића, његовог живота и плодотворних зрачења његовог дела која му живот сам надилазе (cf. Живановић 2017), у зачудно је скромној мери био у фокусу синтетичких интересовања, међу којима би можда било најрелевантније истаћи две такве тенденције: Сучевић (1914) и Куна (1970). Монографија Херте Куна (1970) не само да је временски значајно постериорна раду Милована Сучевића (1914), на који је истовремено упућена, већ је и по свом захвату у проблем паноптичког сагледавања Доситејевог језика значајно исцрпнија. Од нарочите ће важности за наш рад бити поглавље посвећено синтакси глаголских облика у Доситејевом језику које у својој монографији нуди Херта Куна (1970: 199–215), мада се оно ни на који експлицитан начин не дотиче конкретног предмета наше пажње. С друге стране, не бисмо били упознати ни са једним претходно спроведеним парцијалним истраживањем темпоралне организације наратива у Доситејевом језику, па ни неког ширег домена његове синтаксе глаголских облика, уз нужну свест о могућем превиду, нарочито када је реч о литератури чији медијум није српски језик, а у којој је, свакако, личност Доситеја Обрадовића већ нашла своја вишеструка места.

1.2.2. Глаголско време и наратив

Темпорална организација наратива није регулисана искључиво лингвистичком категоријом глаголског времена, па ни глаголског облика уопште: друге лингвистичке категорије које се могу функционално преплитати са њом јесу и нпр. глаголском времену специфично сродан феномен глаголског вида, временски прилози или демонстративи; а осим ње, у регулисању темпоралних наративних релација посебну релевантност могу стећи и различити паралингвистички параметри, као што су поглед или функционална парцелација тела (van Krieken et al. 2019). Оно што би глаголско време најпре издвајало из хетерогеног комплекса средстава којима се један наратив може темпорално уредити јесу уједно и две опште дискриминанте појма глаголског времена – његова граматикализованост и консеквентна условљеност општим граматичким принципима конкретног језика, што га чини унеколико обавезним лингвистичким маркером времена. Врло утицајном одређењу глаголског времена које даје Бернард Комри (1985), а које дотичну лингвистичку категорију дефинише као граматикализовани израз временске локализованости, додали бисмо једну ограду: по угледу на теоријски и термилошки оквир рада Николић (2021), овом ћемо приликом у обзир узети само егзофоричка глаголска времена, па и она употребљена у ендофоричком контексту, док ћемо супстанцијално ендофоричка глаголска времена искључити из домена наше тренутне пажње.⁹ У традиционалној термилошкој констелацији савремене србистике, фокусираћемо се, заправо, само на личне (финитне) глаголске облике, и то на оне чија је конкретна употребна вредност временска, док ћемо по страни оставити глаголске начине и неличне (инфинитне) глаголске облике.

⁹ Термилошка опозиција између *ејзофоричких* и *ендофоричких* глаголских времена у начелу одговара традиционалној термилошкој дихотомији *ајсолујна* vs. *релативна* глаголска времена. За одговарајућу расправу о потенцијално адекватнијој природи првог термилошког решења, као и за нарочит третман егзофоричких глаголских времена у ендофоричком контексту cf. Николић (2021: 12–15).

1.2.3. *Путѣ у еданъ данъ*

Приповетка *Путѣ у еданъ данъ*, с алтернативним насловом (или поднасловом) *Изображеніе челоѵгчесокога живота*, изворно је објављена у 65. броју лондонског часописа *The Rambler* (1750), који је излазио двапут недељно у периоду од 1750. до 1752. године, састојећи се сваком приликом од једног анонимног есеја. Периодични су текстови имали поглавито дидактички карактер, а њихов аутор највећма је био Самјуел Џонсон. Текст који је са енглеског на доситејевски тип српског књижевног језика превео Доситеј Обрадовић и коме је дао (недостајући) наслов *Путѣ у еданъ данъ* – оригинално је дело Самјуела Џонсона и представља једну од пет тзв. оријенталних приповедака које су објављене у часопису *The Rambler*,¹⁰ и то моралистичку сатиру. Реч је о фикционалном хетеродијегетичком наративу који је изложен у трећем лицу,¹¹ што централни део нашег истраживања на својеврстан начин оптерећује вишеструким претпоставкама, које ће убрзо постати фокусом пажње овог рада. Коначно, премда природа наше анализе није примарно контрастивнолингвистичка, напоменули бисмо да ћемо у обзир узети и оригинални текст приповетке, будући да се различите упадљиве одлике превода Доситеја Обрадовића могу осветлити као интенционалне специфичности тек својим поређењем са текстуалним предлошком.

2. Централни део рада

2.1. Наративна прошлост

Фикционални хетеродијегетички наратив који је изложен у трећем лицу типично се користи наративном прошлоћу, тј. прошлим глаголским временима која се употребљавају у наративном контексту. Везивање наративне прошлости за фикционалне наративе уопште мотивисано је когнитивним и комуникативним факторима: наиме, ако се фикционални наратив поима као нарочита врста поруке у интерперсоналној

¹⁰ Остале четири *оријенталне приповећке* објављене су у следећим бројевима часописа: 38, 120, 190 и 204/205.

¹¹ Термин *хетеродијегетички* користимо по угледу на Genette (1980) – њиме карактеришемо наратив који је представљен из угла наративне инстанце која није интегрални део наративног света.

комуникацији, као порука која, начелно, позива своју реципијенткињу или реципијента на контемплацију, а не на директну акцију, онда би смештање наративног света у прошлост било веома функционално на комуникативном нивоу; когнитивно, садржај такве поруке удаљава се од момента комуникације саме, те тако губи на својој непосредној релевантности за ма какво имедијатно делање саговорног лица. Штавише, посебну везу између прошлог глаголског времена и ирелевантности њиме обележене ситуације за деиктичко *сага* – а консеквентно и имагинарности, иреалности – потврђују и испитивања дечијег говора (cf. Verhagen 2019). Прошло би се глаголско време у фикционалном наративном контексту, будући овако схваћеним маркером фикционалности, могло назвати не само *наративном* већ и *фикционалном* прошлошћу.

(1) *Орао и лисица учинилисѹ међу собомъ дружество; и щоби то било всегдашнѹ и постоянно, договорилисѹсе и согласили да живу у комишлуку, даби у потреби еданѹ другомъ могли помоћъ дати.* (Обрадовић 1788: 13)

(2) *У почетку света Истина ѡ дошла међу люде озгорѹ, а лажливостъ оздо.* (Обрадовић 1788: 443)

(3) *Obidah, the son of Abensina, left the caravansera early in the morning, and persued his journey through the plains of Indostan.* (Johnson 1750: 345)

У басни *Орао и лисица*, иницијалној басни у његовој књизи *Езопове и прочихъ разнихъ баснотворцевъ басне* (1788), Доситеј Обрадовић отвара фикционални наратив напоредном (копулативном) употребом трију перфекатских форми (cf. пример 1). На сродан начин исти аутор формулише апстрактно-оријентациони сегмент наративне радње у приповетки *Истина и прелестъ* (cf. пример 2).¹² Али док, такође, Самјуел Џонсон своју приповетку објављену у 65. броју часописа *The Rambler* одмах временски транспонује у неспецификовану (фикционалну) прошлост,

¹² Термин *ајсѹтракѹино-оријентациони* (сегмент наративне радње) извели смо према одговарајућим елементима структуре наратива коју нуди Labov (1972), а односи се на уводне наративне делове, у којима се централне тематске осе наратива унеколико сажимају у тзв. тематске исказе, односно поставља наративна сцена, одређена параметрима као што су време, место, персоне (хумане/антропоморфне инстанце са експеријенсерском функцијом), догађаји и сл.

обележену облицима енглеског простог прошлог времена (cf. пример 3), превод Доситеја Обрадовића, наизглед зачудно, изневерава претпостављену и претходним примерима (а нарочито последњим) потврђену праксу:

(4) *Обидань син Абесиновъ изиће рано у ютру изъ гостилнице и предузме свой путь преко Индостански равница.* (Обрадовић 1788: 447)

2.2. Презент

Иако би се прва истакнута глаголска форма у примеру (4) – чисто графички – дала интерпретирати и као аористна, њена блиска синтаксичко-семантичка координативна веза са следећим презентским обликом ипак даје предност њеном презентском тумачењу. На који би се начин могла објаснити ова девијација у преводу Доситеја Обрадовића? Да ли она собом подразумева нарушавање типичним прошлим временским оквиром конструисане фикционалности, или је пак реконституише у координатама наративне садашњости? Да ли је идеални временски ток приче Самјуела Џонсона модификован променом почетно употребљеног прошлог глаголског времена? Како бисмо одговорили на ова питања, неопходно је осврнути се на општа теоријска запажања у вези са употребом презента у фикционалном наративном контексту.

2.2.1. Наративни презент, или презент основне наративне ситуације

У традиционалном фикционалном наративу, у коме је неутрално глаголско време, дакле, наративна прошлост, презент се појављује као маркирана категорија. Ма колико се феномен оваквог презента – термилошки обично обележеног као *историјски* (или *ипријоведачки*) презент – покушавао сагледати кроз призму опште категорије презента и његових екстранаративних употребних вредности, па чак и у савременој србистици (cf. Кликовац 2021),¹³ никаква семантичка или прагматичка црта не може се успоставити као њему инхерентна. Наиме, трагању за јасно дефинисаним концептом који се може повезати са презентском ознаком у наративном контексту већ је релативно одавно, као претерано

¹³ По инерцији се и даље наводи да се нпр. радња исказана историјским презентом представља као *живахна* и *сликовитија* (Кликовац 2021: 271), премда су овакве тврдње већ подвргнуте критици и напуштене (Fludernik 1991: 367).

есенцијалистички усмереном, општи лингвистички примат одузела усредсређеност на конкретну природу односа који маркирани историјски презент успоставља са неутралном наративном прошлошћу, коју у одговарајућем сегменту наратива потискује (e.g. Schiffrin 1981; Wolfson 1982; Fleischman 1990; Fludernik 1991). Неки генерални закључак дискурсно оријентисаних приступа функцијама историјског презента био би следећи: историјски презент обично алтернира са наративном прошлошћу у евалуативним наративним сегментима, којима треба сугерисати важност наратива самог, као и у кулминативним тачкама радње, након којих следи разрешење заплета и реинтеграција наратива у неутралну прошлост.

Међутим, у приповетки *Путь у едань дань* презентска форма појављује се већ у наративном инципиту, иницијалном (отварајућем) сегменту. Штавише, она није ограничена само на почетак наратива, већ се регуларно протеже кроз целину приповетке. Ако бисмо на плану супстанцијалне напетости која постоји између времена приче и времена дискурса неопходну хармоничну димензију овог односа, која је дефинисана хронолошки линеарним током, означили као основну секвенцу догађаја, или радњу, онда се лако може приметити да се у фокализованој приповетки основни догађајни ентитети који изграђују радњу исказују управо презентским обликом:¹⁴

(5) *Тако онь путоваше докѣсѣ сунце приближи на подне, и све то већа врућина начнега разслабљавати; ондасѣ онь обазре ищущи кою покойнѣю путаню. Угледа на десно неке меће, кое, съ волновиднимъ движенѣмъ стѣни свои чиняхумусе као да га у ладѣ свой призивлю; улѣзе ту и наће неизказано услажденіе у нѣовой прохлади и зелени.* (Обрадовић 1788: 447–448)

(6) *Овде Обидань устависе за неко време, и почне размишљавати далимусе безбѣдно удалявати се одѣ праве и обще стазе; но споминюхисе де садѣ врућина у найвећој сили бѣше и да э равница пуна праа и не еднака, науми*

¹⁴ У многоструким потврдама које ћемо истаћи – чисто графички – може бити реч и о аористним формама. Међутим, ослањајући се на основни наративни низ у целисти, који укључује и немали број дистинктивних презентских облика, и то по правилу оних у блиској синтаксичко-семантичкој координативној вези са могућим аористним облицима, ипак ћемо их све тумачити као презентске форме.

напредовати|новонашастомъ путаніомъ, коя по нъговомъ мнѣнію не чиняше разве мале околише; и то, ради различности мѣста; и даѣесе до последка на обици друмъ доконати. – Кадъ тако утишии свою бригу почне опетъ ступати, али всегда у сумни да не иде право. (Обрадовић 1788: 448)

(7) *Стане замишлѣнь и смуѣнь; ићи на предѣ, бояшесе да не иде на криво, а къ тому видећи да нѣ времена за оклеванѣ. Мучеѣисе сирома у такомъ недоумѣнію, кадъ алити потамни воздухъ одъ облачина, изчезне данѣ изпредѣ очію нъгови, и напрасна грмљавина стане надѣ нимъ лупати. (Обрадовић 1788: 449)*

Основне наративне ситуације по правилу су пунктуалне и теличне: оне мењају конфигурацију чињеничног стања у наративу, мање-више спецификују ток потоњих догађаја и истовремено представљају једну од могућности даљег тока радње пројектованих претходном основном наративном ситуацијом (уколико она постоји) (Timberlake 2007: 332),¹⁵ такве су ситуације илустроване свим истакнутим облицима презента у примеру (5), облицима *йочне*, *науми*, *уишии* и *йочне* у примеру (6) и почетним обликом *сїане* у примеру (7). С друге стране, ситуација исказана презентом *усїависе* у примеру (6) није пунктуална, будући темпорално одређена предлошко-падежном конструкцијом *за неко време*; ипак, она на плану догађајног комплекса функционише као један од сукцесивних елемената, због чега се и она може одредити као основна наративна ситуација. Напоредним (копулативним) формама *йотїамни*, *изчезне* и *сїане* у примеру (7) обележене су ситуације *sui generis*, ситуације које имају наглашено прекретнички карактер у основном наративном низу, који драстично преусмеравају. Поврх тога, додатно су оптерећене есктерним евалуативним сигналимa нараторске инстанце који дате ситуације треба да представе као неочекиване, изненадне – везници *кадъ* и *али*, али и специфично употребљена лична заменичка енклитика за друго лице једине у дативу *ићи*, која упућује на идеалну реципијентску инстанцу (тзв. етички датив).

¹⁵ На пример, првом презентском формом у наративном инципиту ове приповетке (cf. пример 4) јесте означена пунктуална и телична наративна ситуација, али њој не претходи ниједна друга ситуација, па је она унеколико посебна. Стога би се могла и терминолошки издвојити као *оквирна* наративна ситуација.

Сви истакнути облици презента у примерима (4), (5), (6) и (7) обележавају основне догађајне ентитете, који, дакле, развијају радњу у идеалном линеарном хронолошком поретку, те функционишу као својеврсни сигнали хармоничног односа између фабулативног и сижејног времена. Међутим, како нису све презентске форме у овом наративу употребљене у истој функцији, требало би узети у обзир и специфичан однос синергије који феномен глаголског времена успоставља са формално и концептуално изразито блиским феноменом глаголског вида. Наиме, презент основне наративне ситуације увек је свршеног вида, што је условљено и самом природом видског перфектива, чијом се употребом ситуација представља као монолитна (недељива) са становишта своје интринзичне временске конституције, и то са чврстом импликацијом финалног временског граничника (Comrie 1976: 16; Dahl 1985: 78). Као таква, ситуација се доводи у граничну везу са ситуацијом која јој следи, чиме се отвара могућност конкатенације појединачних догађаја у целину наративне радње. С обзиром на то да се функција развијања основног наративног низа у фикционалном наративу типично приписује наративној прошлости, као што је у енглеском језику просто прошло време (Comrie 1986), које доследно користи и Самјуел Џонсон у изворној верзији приповетке (1750), тј. аорист или перфективни перфекат у српском језику (Кликовац 2021), можемо рећи да је регуларна употреба презента у позицији типично резервисаној за наративну прошлост такође наративна (али не историјска/приповедачка), па стога и фикционална (cf. Fludernik 1996, где се експлицитно дефинише феномен наративног презента).

2.2.2. Презент употребљен у ендофоричком синтаксичком контексту

(6) Овде Обидань устависе за неко време, и почне размишлявати далимуге безбѣдно удалявати се одъ праве и обще стазе; но споминюћисе де садъ врућина у највећој сили бѣше и да з равница пуна праа и не еднака, науми напредовати|новонашастомъ путаніомъ, коя по нѣговомъ мнѣнїю не чиняше разве мале околише; и то, ради различности мѣста; и даћесе до последка на обици друмъ доконати. – Кадъ тако утиши свою бригу почне

опетъ ступати, али всегда у сумни да не иде право. (Обрадовић 1788: 448)

(7) *Стане замишлѣнь и смуѣнь; ићи на предѣ, бояшесе да не иде на криво, а къ тому видећи да нїе времена за оклеванѣ. Мучећисе сирома у таковома недоумѣнїю, кадѣ алити потамни воздухъ одѣ облачина, изчезне данѣ изпредѣ очїю нѣгови, и напрасна грмявина стане надѣ нимѣ лупати.* (Обрадовић 1788: 449)¹⁶

(8) *У овимѣ забавамѣ нитисе већ брояху часи цо пролазе; у нѣговимѣ странпутицамѣ замрсимусе и паметѣ, нити онѣ већ знаѣаше кудамусе окренути.* (Обрадовић 1788: 449)

Да специфичну употребну вредност одређено наративно време може остварити тек у садејству са глаголским видом, показују и презентске потврде истакнуте у горенаведеним примерима (6), (7) и (8). Иако би се можда оне дале интерпретирати у кључу традиционално успостављене категорије релативног глаголског времена, ми ћемо се овом приликом уздржати од таквог тумачења. Све истакнуте облике посматраћемо као нарасе егзофоричка глаголска времена употребљена у специфичном синтаксичком контексту – зависној реченици, која је својом субординираном природом нужно упућена на себи суперординирану (матричну) синтаксему. Зато бисмо субординирани синтаксички контекстуални моменат истакнутих презентских облика термилошки означили као *ендофорички*, те бисмо о дотичним формама говорили као о егзофоричким глаголским временима употребљеним у ендофоричком синтаксичком контексту.

Глаголско време феномен је деиктичке природе, који собом нужно подразумева референтну временску тачку, временски локус, према коме се оријентише; временски локус, с друге стране, феномен је субјективног и променљивог карактера. Тако, на пример, имперфекатска форма *брояху* у примеру (8) ситуацију смешта у фикционалну прошлост с обзиром на референтну тачку која се поклапа са почетним координатама нараторске инстанце (нараторско *ја-овде-сага*). Насупрот томе, презентска форма *пролазе* у истом реченичном комплексу означава ситуациону симултаност

¹⁶ Презентске облике у конструкцијама попут (*бояшесе*) *да не иде* не посматрамо као чисто презентске уопште. Наиме, сматрамо да је у оваквим случајевима реч о субјунктивном глаголском начину, који је представљен комбинацијом субординатора (некада партикуле) *га* и презента.

према референтној тачки која се поклапа са измештеним (секундарним) координатама нараторске инстанце, које су сада еквивалентне времену реализације ситуације обележене имперфектом *бroyаху*. Дакле, нараторска инстанца може мењати своје субјективне временске координате, у односу на које се одговарајуће егзофоричко глаголско време протејски обликује. На сродан је начин употребљен и презентски облик *нiе* у примеру (7), односно презентски облик *э* у примеру (6). Овакве облике не можемо одредити као наративне у најужем смислу ове детерминанте, која остаје резервисана за презент основне наративне ситуације, али они ипак испуњавају своју посебну функцију у наративу: успоравају ток дискурсног времена својом констативном природом – њима се констатује или додатно разрађује (али никада не мења) одређено стање ствари у наративу – због чега доприносе успостављању нужне дискрепанце између сичејне и фабулативне хронологије.

2.2.3. Микронаративни презент, или презент финалне наративне евалуације

(9) Сине мой; речему стараць: углуби у срце твое погрешке, будалащине, и избавльнiе бѣда данашнѣга дана! Не забораवляйи никада дае чловѣчески животѣ еднога днeви путованѣ- Ми сви устаемо у ютро младости пуни снаге и благонадеждiя; предузимамо путованѣ одушевльни упованiемѣ, и съ веселимѣ усердiемѣ, и напредуемо за неко доба правимѣ друмомѣ благоразумiя и боголюбiя къ пожелателнимѣ обиталищамѣ покоя. Но укратко време плашеѣисе целодневнога труда разслаблявамосе у усердiю, и начнемо искати неко умекчанiе дужности наше, и полакша средства за доѣти къ концу намѣренiя нашега- Ми тада станемо ладнити одѣ прве топлоте, небоеѣисе толико злоба и порока що су предѣ нами; и тако по случаю прикучуемосе къ онимѣ бѣдама, о кое никада за никада нисмо мислили додирнути. (Обрадовић 1788: 450)

Наративна кода, односно финални сегмент наратива, дата је у облику примарно интерне резултативне евалуације, која се обликује кроз директан говор старца (пустињака). Наиме, реч је о другостепеном наративу, или микронаративу, који је интегрисан у општи наратив, или макронаратив, при чему је нараторска инстанца инхерентно трансформисана из неидентификоване и хетеродијегетичке (оне која није интегрални део наративног света и не учествује активно у њему) у

спецификовану и хомодијегетичку (ону која јесте интегрални део наративног света и учествује активно у њему). Стога се и референтна тачка основног наративног низа резултативне евалуације реконституише као старчево *ја–овге–сага*. Ситуације се у наративној коди поглавито оријентишу као симултане временском локусу и исказују се презентом. Међутим, за разлику од централног догађајног комплекса макронаратива, основне се наративне ситуације у овом случају примарно исказују несвршеним презентом, те формирају тзв. имперфективни низ (Радовановић 1969), који се на моменте прекида употребом перфективног презента. Ако обратимо пажњу на истакнуте презентске облике у примеру (9), приметимо да се имперфективни низ прекида двома контактним свршеним формама: *начнемо* и *сиџанемо*, након чега се опет може успоставити.

Трудећи се да, у духу дискурсне анализе наративних глаголских времена, избегнемо есенцијалистичке закључке, на овом бисмо месту тек напоменули да се, диференцијално посматрано, перфективни презенти појављују као сигнали преокрета у наративном току, након чега се нови правац развоја радње поново треба консолидовати имперфективним низом, као што је то учињено и пре наративног преокрета. Притом, и имперфективне и перфективне форме микронаративног презента употребљене су хабитуално и/или панхронијски, што у потпуности одговара функцији секундарног наратива у макронаративној структури – то је функција коначне евалуације претходних догађаја у макронаративу, при чему она на посебан начин флукутира између интерне и екстерне евалуације, будући да се прво лице множине које старац махом употребљава у својој дијегези може протегнути и до (идеалне) реципијенткиње или реципијента, те тако искорачити изван фикционалног света (двају) наратива.

2.3. Наративни имперфекат

(10) *Обиданъ синь Абесиновъ изиће рано у ютру изъ гостилнице и предузме свой путъ преко Индостански равница. Онъ бјаше младъ и у снаги одъ покоя: надеждага одушевљаваше, и желаніе возбуждаваше; бистро преко долина прелазећи, упажаше брда гдисе предъ нимъ мало по мало возвишавашу. Преко кои прелазећи уши нѣгове ушлававаху утреннимъ поянѣмъ птичица; тихо диханіе вѣтра прохлађавашега, и*

ситна роса съ мирисни грана окропяваше: Онъ другада смазраше са удивльнѣемъ на преузвишени верхъ раста цара холмскога; а друга уловльнъ съ прѣятнимъ мирисомъ ружице, найстарѣе кѣри пролећа, сва нѣгова чувства бяху услаћена, и свако попеченіе изъ срца нѣгова изагнато. (Обрадовић 1788: 447)

(11) *Кадъ тако утиши своју бригу почне опетъ ступати, али всегда у сумни да не иде право. Ово неизвѣстїе ума заустављашега при свакомъ новомъ предмету, и представљашему такове мисли, каковега могаху оспокоитвовати или забавити. Онъ прислушаваше наймани гласъ, пеняшесе на сваку главицу за нове погледе, свраћашесе къ свакомъ паданю вода, и милому бяху слѣдовати за теченіемъ кое тихе рѣке щосе ваљаше између дресеа, и съ многообразнимъ своимъ савіянѣмъ одну ширую страну наводняваше. (Обрадовић 1788: 448–449)*

Константан маркер дивергенције дискурсне хронологије у односу на време приче представља имперфекат. Према презенту основне наративне ситуације имперфекатске се форме по правилу понашају двојачко: истовремено му се супротстављају – тако што регуларно алтернирају са њим – али и подржавају његову примарну функцију развијања основног догађајног низа. Наиме, имперфекатске форме увек су упућене на наративне презентске облике, прате их и промовишу у централни наративни комплекс. С друге стране, оне се саме организују у секундарни план макронаратива, који се може термилошки одредити као *дескриптивна позаина*.

Имперфекатски облици, метафоричким језиком осликано, граде својеврсну мапу на којој су нарочитом бојом истакнуте тачке основне наративне секвенце, обележене формама наративног презента. Осим што на тај начин обезбеђују канвас за оцртавање наративне радње, облици имперфекта уједно и експлицирају различите параметре којима је конкретна догађајна тачка одређена. То, на пример, у случају почетка Обидановог путовања могу бити његова екстрапсихичка или интрапсихичка стања (попут оних илустрованих облицима *бяху*, *одушевљаваше* и *возбуждаваше* у примеру 10), укључујући и његове реакције на различите визуелне или аудитивне дражи које је том приликом опажао, а које се могу даље описивати независно од његове перцепције (cf. остатак истакнутих

форми у примеру 10).¹⁷ Елаборација детерминаторних параметара јединствене тачке у основном наративном низу окамењује фабулативно време у датом моменту радње, те га тако удаљава од идеалне линеарности сижејне хронологије.

С друге стране, имперфекат може хронологију дискурса унеколико и убрзати с обзиром на време приче. Оваква функција имперфекта везује се за сингулативно представљање вишеструких ситуација које се понављају, а дотиче се оног сегмента наративне темпоралности који Жерар Женет (1980) назива *фреквенцијом*. На пример, имперфектом *заустављаше* у примеру (11) једнократно је обележена свака појединачна манифестација итеративне ситуације, а идентична или слична темпорална кондензација одликује и потоње имперфекатске форме. Док би у фабулативном временском току свака појединачна ситуација морала добити своје издвојено место, у сижејној хронологији то није случај, на основу чега се међу двама лицима наративне темпоралности још једном продубљује структурални расцеп. Међутим, и имперфекатски облици у примеру (11) опет се обликују као позадински према одговарајућим наративним презентским формама, што их једнозначно повезује са претходном елаборативном (и стога временски инхибиторном) функцијом имперфекта.

2.3.1. Имперфекат употребљен у ендофоричком синтаксичком контексту

Требало би напоменути да се имперфекат може појавити као конкурент презенту употребљеном у ендофоричком синтаксичком контексту. Ако упоредимо презент који је истакнут у примеру (8) (*нитисе већ брoяху часи що пролазе*) са кореспондентним имперфектима истакнутим у примеру (11) (*и милому бјаше слѣдовати за течениѣмъ кое тихе рѣке що се валяше између дрeвеса, и сѣ многообразнимъ своимъ савиѣнтѣмъ едну широку страну наводняваше*), приметимо да се обе глаголске форме појављују у релативној реченици која је, начелно,

¹⁷ Занимљиво је да Доситеј Обрадовић имперфектом *уѣажаше* преводи енглеско просто прошло време *saw* из оригиналног текста приповетке (cf. Johnson 1750: 345). Остаје нејасно који је ефекат овом модификацијом постигнут: да ли је реч о итеративизацији, тј. умножавању ситуације у времену, или о наглашеном неодређеном трајању једне ситуационе реализације. У сваком случају, ситуација је имперфектом једнозначно маркирана као позадинска.

субординирана према матричној реченици чији је предикат у облику имперфекта. Другим речима, не постоји ниједан синтаксички параметар који би условио појаву једне или друге форме у ендофоричком синтаксичком контексту, чија је дистрибуција, с друге стране, дефинитивно условљена различитим временским локусима према којима се дотичне форме оријентишу: у случају презента, то су секундарне координате нараторске инстанце (измештене у време реализовања ситуације матричне реченице); у случају имперфекта, то су примарне координате нараторске инстанце, према којима је цео макронатив смештен у неспецификовану (фикционалну) прошлост.¹⁸ Што се тиче неких релевантних семантичких момената према којима би се наведени облици дистинговирали, у овом их моменту не можемо изоловати (а да се не упустимо у чисто субјективне интерпретације одговарајућих наративних сегмената). У читавом тексту може се пронаћи само један минимални контекстуални пар ових двају облика где је могуће колико-толико објективно говорити о имплицитној семантичкој дистинкцији.

(6) Овде Обидань устависе за неко време, и почне размишлявати далимуе безбѣдно удалявати се одъ праве и обще стазе; но споминюѣисе де садъ вруѣина у найвеѣој сили бяше и да э равница пуна праа и не еднака, науми напредовати|новонашастомъ путаніомъ, коя по нѣговомъ мнѣнію не чиняше разве мале околише; и то, ради различности мѣста; и даѣесе до последка на обыи друмъ доконати. – Кадъ тако утиши свою бригу почне опетъ ступати, али всегда у сумни да не иде право. (Обрадовић 1788: 448)

У примеру (6) имперфекат и презент појављују се као форме предиката у координираним комплементним реченицама, при чему можемо рећи да је обликом *бяше* исказана ситуација за коју је јасно да је важила само у тренутку реализовања суперординиране ситуације, док је обликом *э* обележена ситуација која би могла бити свевременска. Но, будући да је реч о изолованом примеру, не бисмо даље разрађивали нити генерализовали ову скромну напомену. Додали бисмо пак само следеће: како се

¹⁸ Да је реч о прошлости, упркос примарној употреби наративног презента, дефинитивно потврђује наративном презенту комитативна употреба имперфекта у тексту приповетке.

имперфектом, за разлику од презента у ендорфоричком синтаксичком контексту, организује секундарни (позадински) наративни план и у зависним и у независним реченицама, због чега директно алтернира са наративним презентом, њега бисмо могли термилошки означити као *наративни* имперфекат.

2.4. Ретка глаголска времена

2.4.1. Хабитуал

Наративом приповетке *Путь у едань дань* апсолутно доминирају наративне форме презента и имперфекта, тако да је употреба других глаголских времена ограничена на ретке изузетке. Такав је, на пример, усамљени пример двају координираних хабитуала, којима се, попут наративног имперфекта итеративне ситуације, сажима дискурсна хронологија у секундарном (позадинском) плану наратива.

(12) *Онъ дакле за неко време све еднaкo слѣдоваше ходѣти, без најманъгъ ослаблѣнїя у своемъ усердїю; изъванъ цоѣцѣ другда позауставїосе за послушати пѣнїе птица, кое э вруѣина сатерала била у те ладове; и другда бисе позабавїо чупаюѣи гдикои цвeтaкѣ кадѣ съ ове кадѣ съ оне стране путанѣ, и беруѣи воѣна на гранами висеѣна.* (Обрадовић 1788: 448)

2.4.2. Аналепсе: перфекат, плусквамперфекат и аорист

Идеална линеарност хролошког тока приче може бити нарушена на нивоу дискурса и различитим процепима у низању основних наративних ситуација, различитим искорацима у неку тачку наративног низа која идеално не следи претходној. Угледајући се још једном на утицајни термилошки апарат студије Genette (1980), овакве ћемо темпоралне искоракe назвати *анахронијама*, или *анахронизима*, при чему ћемо јасно разликовати њихова два вида: *аналейсе*, као искоракe у неку прошлу тачку наративног низа, и *ѣролейсе*, као искоракe у индиректну (неколиком потоњом тачком наративног низа или пак његовом целином посредовану) будућност.

Аналептичку функцију остварују, пре свега, перфекатске и плусквамперфекатске форме. Њихова дистрибуција јасно је оцртана (али не и апсолутно одељена): аналептички се перфекат појављује у контакту са

презентом основне наративне ситуације или имперфектом и хабитуалом наративне позадине, док се аналептички плусквамперфекат јавља искључиво у непосредној вези са последњима (cf. примере 13, 14 и 15). И док ниска фреквенција и специфична употребна вредност прошле anteriornosti одликује плусквамперфекат у Доситејевом језику уопште, реткост перфекта и ограниченост његове семантике на anteriornost унеколико је посебна у опусу Доситеја Обрадовића (Kuna 1970: 155, 204–205).

(13) *Онѣ другая сматраше са удивлѣніемъ на преузвишени верхъ раста цара холмскаго; а другая уловлѣнъ съ прїятнимъ мирисомъ ружице, найстаріе кѣри пролећа, сва нѣгова чувства бяху ушлаѣна, и свако попеченіе изъ срца нѣгова изагнато.* (Обрадовић 1788: 447)¹⁹

(14) *Премъ да онѣ незаборавляше на коюби страну морао путовати, обаче нашивши ту стазу ограничену съ цвећемъ, коя мусе чиняше да къ оној истой страни кудъ и велики друмъ воћяше; радовашесе у себи даѣ чрезъ тай часливи опитъ нашао средство у исто време путовати и увеселяватисе; и безъ труда, получить награжденіе свое прилѣжности, Онѣ дакле за неко време све еднако слѣдоваше ходѣти, безъ наймангѣгъ ослаблѣнїя у своемъ усердію; изъванъ цоби другая позаустваюсе за послушати пѣніе птица, кое ѣ врућина сатерала била у те ладове; и другая бисе позабавіо чупаюћи гдикои цвѣтакъ кадъ съ ове кадъ съ оне стране путангъ, и берући воћа на гранами висѣћа.* (Обрадовић 1788: 448)

(15) *Примига стараць и угостига съ набранимъ воћемъ; по вечери запитага да му каже, каковъ случай гаѣ ту довео? Придодавши, да за 20. година одъ кадъ онѣ ту живи нїе човека видіо.* (Обрадовић 1788: 449)

Само једним примером несумњиво је потврђен аорист у тексту приповетке, и то као аналепса везана за наративну презентску форму (cf. пример 17). Ограниченост употребе аориста, и фреквенцијски и вредносно, такође би могла бити изненађујућа ако се узме у обзир његова *досїа добро*

¹⁹ У овом примеру истакнути су координирани пасивни облици плусквамперфекта глагола *ушлаѣиши* и *изагнаиши*. Међутим, њихова интерпретација, осим пасивне, може бити и резултативна; у том се случају не би дало говорити о пасивној плусквамперфекатској форми наведених глагола, већ о резултативној конструкцији имперфекта глагола *бииши* и *n/t*-партиципа.

потврђена употреба у Доситејевом језику уопште (Куна 1970: 144). Притом, да би изолованом потврдом наизглед подржан закључак о нарочитој вредносној нијанси доживљености или емоционалости која би се истицала као специфичност аористне употребе (а на којој, говорећи о аористу у српскохрватском језику, посебно инсистира Сладојевић 1955/1956, према чијем се запажању уподобљују и напомене гледе аориста у Доситејевом језику које даје Херта Куна [1970: 202]) био неадекватан, показује нам пример (16), тј. аналептичка перфекатска форма која је употребљена на исти начин као и аористна – у првом лицу множине, у ендофоричком синтаксичком контексту и у старчевој дијегези (хомодијегетичком финалном евалуативном сегменту макронатива).

(16) *Ми тада станемо ладнити одъ прве топлоте, небоећисе толико злоба и порока що су предъ нами; и тако по случаю прикучуемосе къ онимъ бѣдама, о кое никада за никада нисмо мислили додирнути.* (Обрадовић 1788: 450)

(17) *Сада ми топрвъ починѣмо погледати натрагъ, на протекши данъ живота нашега съ ужасомъ съ печалию и раскаянѣмъ; и жалимо, но касно, и често за луду, защо се свратисмо съ правога пута добродѣтели!* (Обрадовић 1788: 451)

Пролепсе, с друге стране, нисмо учили.

3. Закључак

У покушају да осветлимо дуалну природу наративне темпоралности на примеру приповетке *Путић у еганъ данъ*, нарочито се фокусирајући на граматикализоване модалитете текстуалне формализације привлачно-одбојног односа између хронологије наративне приче и хронологије наративног дискурса, пажњу нам је закупило неколико проминентних момената. Најпре, основна наративна секвенца, која би имала да репрезентује хармонију међу двама наративним временским токовима, обележена је наративним презентом, што превод Доситеја Обрадовића унеколико изолује у односу на изворни текст Самјуела Џонсона. Будући наративним временом, презент основне наративне ситуације испуњава своју фикционализујућу функцију, али истовремено и сам наратив на својеврстан начин приближава комуникационом чину, тј. реципијентској инстанци. Да ли инсистирањем на наративном презенту

Доситеј Обрадовић интенционално актуелизује Обиданову моралистичку сатиру и чини је парадигматски релевантном за ма коју рецепцију приповетке? Финални евалуациони сегмент наратива – старчева дијегеза, исказана микронаративним низом хабитуалних и/или панхроничких презентских форми, свакако подржава позитиван одговор на претходно питање.²⁰ Насупрот томе, тензија између фабулативног и сужејног времена читава се у различитим дисторзијама потоњег темпоралног тока: успоравањима, која се примарно исказују елаборативним имперфектом наративне позадине, али и презентом употребљеним у ендофоричком синтаксичком контексту; временским кондензацијама, које се остварују употребом позадинског имперфекта или позадинског хабитуала итеративне ситуације; и аналепсама, које се у тексту могу јавити као форме перфекта или плусквамперфекта (мада је забележена и јединствена потврда аналептичког аориста). У односу на изворни енглески текст, превод Доситеја Обрадовића на плану темпоралне организације наратива умногоме се показао као недоследан (и – можда парадоксално – оригиналан), премда не бисмо могли говорити о његовој адаптационој природи *per se*.

ИЗВОРИ

Обрадовић, Доситеј (1788). *Езойове и њрочихъ разнихъ басноѡворцевъ, съ различни езика на славеносербски езикъ ѡреведене, садъ ѡрви редъ съ наравоучиѡелними ѡлезними изяснѡнїами и настїавлѡнїами издаѡе и сербскои юносїи ѡосвећене басне*. Лајпциг.

*

Johnson, Samuel (1750). *The Rambler*, 65. <<http://www.yalejohnson.com/frontend/node/108273>> 10. 8. 2022.

²⁰ Аргументи *pro*, који би указивали на свесно одступање превода од оригиналне употребе наративне прошлости, могли би довести у питање генералне напомене о површном и непажљивом превођењу Доситеја Обрадовића (Kuna 1970: 25).

ЛИТЕРАТУРА

- Живановић, Владимир Б. (2017). *Библиографија рагова о Доситеју Обрадовићу*. (Докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.
- Ивић, Павле (1990). Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. *Научни сасијанак славистиа у Вукове дане*, 19/2: 5–14.
- Кликовац, Душка Б. (2021). О временским (индикативним) значењима глаголских времена у српском језику (2). *Књижевности и језик*, 68/2: 265–278.
- Николић, Лука (2021). Прошла глаголска времена у старосрпским повељама и писмима од 12. до 14. века. *Прилози проучавању језика*, 52: 5–65.
- Радовановић, Милорад (1969). О наративним глаголским облицима. *Прилози проучавању језика*, 5: 49–59.
- Сладојевић, Петар (1955/1956). О значењу аориста у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолој*, 21/1–4: 131–136.
- Суботић, Љиљана (2004). Из историје књижевног језика: „питање језика”. У: Васић, Вера (ур.). *Предавања из историје језика. (Лингвистичке свеске, 4)*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику. 145–191.
- Суботић, Љиљана (2007). Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика (Стеријин роман *Дејан и Дамјанка*). У: Грковић-Мејдор, Јасмина, Владислава Ружић и Слободан Павловић (ур.). *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план). (Лингвистичке свеске, 6)*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику. 240–252.
- Сучевић, Милован (1914). Језик у делима Доситеја Обрадовића. *Извештај Српске љрав. велике гимназије Ср. Карловачке за школ. годину 1913/1914*, 62/55: 5–60.
- Томашевский, Борис (1925). *Теория литературѳуры. Поэтика*. Ленинград: Госиздат.
- *
- Aristotel (1955³). *O pesničkoj umetnosti*. (Prev. Miloš Đurić). Beograd: Kultura.
- Barthes, Roland (1966). Introduction à l'analyse structurale des récits. *Communications*, 8: 1–27.
- Benveniste, Émile (1966). *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Chatman, Seymour (1978). *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca, New York – London: Cornell University Press.
- Comrie, Bernard (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard (1986). Tense and Time Reference: From Meaning to Interpretation in the Chronological Structure of a Text. *Journal of Literary Semantics*, 15/1: 12–22.
- Dahl, Östen (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Fleischman, Suzanne (1990). *Tense and Narrativity: From Medieval Performance to Modern Fiction*. Austin: University of Texas Press.
- Fludernik, Monika (1991). The Historical Present Tense Yet Again: Tense Switching and Narrative Dynamics in Oral and Quasi-Oral Storytelling. *Text*, 11/3: 365–398.
- Fludernik, Monika (1996). *Towards a 'Natural' Narratology*. London: Routledge.

- Fludernik, Monika (2003). Chronology, time, tense and experientiality in narrative. *Language and Literature*, 12/2: 117–134.
- Genette, Gérard (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method*. (Trans. Jane E. Lewin). Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Herman, David (2014²). Cognitive Narratology. In: Hühn, Peter, Jan Christoph Meister, John Pier & Wolf Schmid (eds.). *Handbook of Narratology*. Berlin: De Gruyter. 46–64.
- Kreiswirth, Martin (1992). Trusting the Tale: The Narrativist Turn in the Human Sciences. *New Literary History*, 23(3): 629–57.
- Kuna, Herta (1970). *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Labov, William (1972). *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Liveley, Genevieve (2019). *Narratology*. Oxford: Oxford University Press.
- Mäkelä, Maria et al. (2021). Dangers of Narrative: A Critical Approach to Narratives of Personal Experience in Contemporary Story Economy. *Narrative*, 28/2: 139–159.
- Schiffrin, Deborah (1981). Tense variation in narrative. *Language*, 57/1: 45–62.
- Timberlake, Alan (2007²). Aspect, tense, mood. In: Shopen, Timothy (ed.). *Language Typology and Syntactic Description*, vol. 3. New York: Cambridge University Press. 280–333.
- van Krieken, Kobie, José Sanders and Eve Sweetser (2019). Linguistic and cognitive representation of time and viewpoint in narrative discourse. *Cognitive Linguistics*, 30/2: 243–251.
- Verhagen, Arie (2019). Shifting tenses, viewpoints, and the nature of narrative communication. *Cognitive Linguistics*, 30/2: 351–375.
- Wittenberg, David (2018). Time. In: Garrett, Matthew (ed.). *The Cambridge Companion to Narrative Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. 120–131.
- Wolfson, Nessa (1982). *CHP: The Conversational Historical Present in American English Narrative*. Dordrecht: Foris.
- Woodruff, Paul (1992). Aristotle on *Mimēsis*. In: Rorty, Amélie Oksenberg (ed.). *Essays on Aristotle's Poetics*. Princeton: Princeton University Press. 73–95.

Luka Nikolić

ПУТЬ У ЕДАНЪ ДАНЪ: DOSITEJ OBRADOVIĆ AND THE TEMPORAL ORGANISATION OF A FICTIONAL NARRATIVE

SUMMARY

As a linguistic sign, a typical narrative is always substantially different from the abstract meaning that it constructs. Therefore, as far as its temporality is concerned, a narrative text varies at least between two levels: the level of story time and the level of discourse time, which coexist in a particular way, simultaneously attracting and repelling each other. This paper aims to analyse how verb tenses, as grammaticalised linguistic units, organise the temporality of a concrete fictional narrative (i.e. how they regulate the specific relationship between story time and discourse time). Our chosen fictional narrative will be *Путь у еданъ данъ*, Dositej Obradović's translation of the short story originally written by Samuel Johnson and published in *The Rambler*, No. 65. The use of narrative present instead of narrative past appears as the most prominent specificity of the translation, whose nature, supported by the corresponding functions of the other verb tenses used in the text, may be explained as intentional.

KEYWORDS: fictional narrative, story time, discourse time, verb tenses, Dositej Obradović.

Мср Лука Николић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Република Србија
pureexpressionlessness@gmail.com

Даница Томаш
(Гимназија „Јован Јовановић Змај”, Нови Сад)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41’373.6
821.163.41.09 Ognjenović V.
DOI 10.19090/ppj.2022.53.139-151
Примљен: 28. 8. 2022.
Прихваћен: 5. 10. 2022.

НАРОДНА ЕТИМОЛОГИЈА КАО ИЗВОР КОМИЧНОГ У ДРАМИ ВИДЕ ОГЊЕНОВИЋ *МАЈ НЕЈМ ИЗ МИЊАР*¹

САЖЕТАК

Рад показује на које све начине народна етимологија учествује у грађењу хумора у драми Виде Огњеновић *Мај нејм из Мињар*, али се поред тога бави и узроцима који до тога доводе. У раду се настоји показати како све језик чува, преноси и оваплоћује културу, гради национални идентитет, као и како се помоћу језика могу испитивати когнитивне категорије које се налазе у основи људског мишљења. Пошто се овим проблемима баве првенствено лингвокултурологија и когнитивна лингвистика, у раду се полази од методолошких поступака ове две науке.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Мај нејм из Мињар*, Виде Огњеновић, народна етимологија, хумор

1. Увод

1.1 Предмет, задаци и циљеви истраживања

Предмет рада јесте испитати механизме на којима се заснива хумор у драми Виде Огњеновић *Мај нејм из Мињар*. Тежиште ће бити на

¹ „Народна етимологија као извор комичног у драми Виде Огњеновић *Мај нејм из Мињар*” јесте семинарски рад који је настао у склопу испитних обавеза из предмета Рефлекси усмене књижевности на српску драму 20. и 21. века, на мастерским студијама Српског језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду.

оним примерима из дела у којима хумор проистиче из покушаја да се стране речи, речи енглеског језика, тумаче и разумеју из перспективе говорника српског језика. Поред тога, рад се бави и односом који јунаци драме имају према непознатим речима њима страног језика, као и народу који, учећи тај језик, упознају. Циљ рада јесте показати позадину која се крије иза појединих комичних елемената драме, а која је условљена културним кодом говорника српског језика. У раду се такође настоји утврдити нераскидива веза између језика и националног идентитета, језика и културе, као и језика и хумора.

1.2 Методологија и теоријски оквир истраживања

Теоријски оквир истраживања полази од две релативно младе науке настале из антропоцентричног приступа проучавању језику: а) когнитивне лингвистике, која настоји да, проучавајући језик, открије како је организовано човеково мишљење; и б) лингвокултурологије, која језик изучава као феномен културе (Вуловић 2015: 14). Когнитивна лингвистика до својих сазнања долази применом концептуализације, категоризације, прототипа, појмовне метафоре и појмовне метонимије (Дражић 2022: 63), док методолошки поступци лингвокултурологије, поред истраживања која имају полазиште у концептуалној анализи, обухватају и вербалне асоцијације, аксиолошки систем, корелацију обредно-обичајне праксе и вербализације затворених исказа у традиционалној култури Срба, као и „саоднос лексичког инвентара на једној временској оси као вида развоја друштвених, културних али и спознајних померања и промена на временски краћем континууму” (Дражић 2022: 64). Како је неким примерима из драме било боље прићи из когнитивнолингвистичког, а неким из лингвокултуролошког угла, у раду смо користили методолошке поступке обе науке.

1.3 Дистанцирање народне етимологије од етимологије

Пре него што кренемо на анализу примера из дела, треба нешто рећи и о тзв. народној етимологији, дефинисати је и дистанцирати је од етимологије. Етимологија, у најкраћем, представља лингвистичку дисциплину која се бави проучавањем порекла речи. Она се бави утврђивањем заједничког корена речи и проналажењем везе међу речима

чији су се форма и значење удаљили од првобитног облика. Са друге стране, народна етимологија представља интуитивно повезивање речи сродне форме, али потпуно различитог значења и порекла:

„Не знајући значења страних речи, које су иначе мање провидне од домаћих, необразовани људи их доводе у везу са наоко сличним домаћим речима, дају им значења која оне немају и погрешно их употребљавају. Тако нпр. *морално* почиње да значи ‘оно што се мора’ (према нашем *морали*); а *лојално* – ‘нешто што је умашћено, плесниво’ (према *лој*), па уместо лојалних грађана, имамо лојалне крагне, шешире и сл.” (Телебак 2013: 58)

Таквом повезивању склона су и деца док уче нове речи, те стога можемо закључити да је оно здраворазумско и дубоко укоренено у човекову свест. Увек се помоћу онога што је познато објашњава оно што је непознато јер, успостављањем таквих веза, човек тумачи свет око себе.

1.4. Игра речима као стилистички поступак за грађење хумора у драми

У својој књизи Д. Живковић (2001) помиње стилистички поступак *ијру речима*, који подразумева гласовно подудараше двеју речи различитог значења ради постизања духовитог у делу. Игра речима може се заснивати на разним језичким могућностима: на амфиболији, на појави хомонима у језику, на етимолошком заједничком пореклу речи и на растављању једне речи на делове (Живковић 2001: 87).

Игра речима заснована на хомонимији у језику један је од стилистичких поступака којим се користила Вида Огњеновић за грађење хумора у својој драми *Мај нејм из Миџар*.² Њени јунаци, учећи енглески језик, упадају у комичне забуне проистекле из гласовног подудараша енглеских и српских речи. Размишљајући на свом матерњем језику, јунаци

² „Радња драме је смештена на броду *Даније* на путу од Котора до Њујорка, 1910. године. Трагајући за бољим животом, на прекоокеанско путовање у Америку креће група Црногораца. Током дугог боравка у потпалубљу брода симболичног имена, они покушавају да савладају основе енглеског језика, у чему им помаже, касније ће се испоставити, анархиста револуционарних намера – Стјепан Иво Дојчић” (Радоњић 2017: 73).

драме покушавају да објасне и разумеју енглеске речи, што постаје извор комичног у делу.

У наредном поглављу следи анализа примера из драме на основу којих ће се изводити закључци и покушати доказати полазне хипотезе изнете у уводу.

2. Анализа примера из драме

Као што је већ речено, матерњи језик, језик на којем размишљамо, бројимо и сањамо, умногоме утиче на наше поимање стварности. Да и сама структура матерњег језика утиче на нашу слику света, видеће се из следећих примера.

У српском језику је уобичајено да се именице мушког рода завршавају на сугласник, тј. на -Ø, а да се именице женског рода завршавају на -а.³ Када Дамјан сазна од Ива да се мајка на *инглишки* каже *mother*, а сестра *sister*, коментарише: „Ко да је мушко, синстер. И модер је грубо. Баш није лијепо тако звати мајку и сестру” (Огњеновић 1991: 140). Дамјану је такво означавање нелогично, па и некако *јрдно*, јер је у народној свести уопштено да је све што се завршава на сугласник мушког рода. Ове енглеске именице одступају од тога и зато наилазе на неприхватање.

Тако и Васо негодује кад чује да енглеско *sir* није истозначно српском *сир*, него да значи ‘господин’: „Е, ако се госпођа рече Сурутка, врнућу се ови час, пазите што ви кажем. Неће га моја нога улазит међу те аветиње...” (Огњеновић 1991: 133). Није случајно што каже *суруйка*, а не рецимо *млеко*, *кајмак* или неки други појам из тог домена. *Сир* је у српском језику мушког рода и стога је потпуно оправдано да се доведе у везу са

³ Традиционално у нашем језику разликујемо три именичка рода: мушки (нпр. *дечак*, *јаблан*), женски (нпр. *девојчица*, *соба*) и средњи (нпр. *гејџе*, *море*). Иако овај модел није доследно спроведен, највећи број именица граматичког мушког рода завршава се на -Ø, женског на -а и средњег на -о/-е (Клајн – Пипер 2017: 54). С тим у вези треба напоменути да у дијалекту постоји тежња да се именице на -Ø женског рода маскулинизују, па се тако среће *йамей велики*, *овај крв* (уместо *йамей велика*, *ова крв*) (Ивић 1985: 114), што је услед нетипичног -Ø наставка за именице женског рода добијено аналошким угледањем на именице мушког рода које се завршавају на -Ø наставка, а које се много чешће срећу у језику.

суруџиком, именицом женског рода и тиме направи комично решење за опозицију мушко : женско, тј. господин : госпођа.

Јунацима се није много више допала ни чињеница да се госпођа ипак не каже *суруџика*, него *lady*, поготову Обраду: „Е језик им се, дабогда, следио, имадоше ли какву врућу ријеч за женску...” (Огњеновић 1991: 134). Емоције, као апстрактни појам, представљају циљни домен, док су топлота и хладноћа изворни домени којима их концептуализујемо (Драгићевић 2007: 90). Присуство емоције, по свој прилици, разумемо као топлоту, док одсуство емоције као хладноћу, а доказе за то проналазимо у језику: *Горим од љубави. Њихови односи су захладнели. Хладна је љрема мени* итд. Енглеско *lady* наше јунаке асоцира на хладноћу због сличности са српским кореном *leg-*, које је преко појмовне метафоре повезано с одсуством емоције. Будући да је у народној свести пожељније осећати љубав или страст према некоме пре него бити равнодушан, нарочито према жени, јасно је зашто се Обрен противи енглеском *lady*. Да јунаци заиста енглеско *lady* повезују са ледом, показује то што је Вељко погрешно запамтио реч: „Па јес, ово је језик заметљив. Ко би погодио да се госпођа рече лед”, Иво га исправља: „Леди!” (Огњеновић 1991: 141).

Јунацима се енглески чини сав контродикторан и обрнут у односу на српски. Нико и не помишља на могућност да је српски обрнут у односу на енглески, јер човек све мери према себи и тумачи полазећи од себе; па се тако Вељко жали свом другу: „Е. Ништа се не може погодити, мој Дашо. Ово је језик наopak!” (Огњеновић 1991: 141). Како да им и не буде *енглески језик заметљив и наopak*, када *boot* није ‘део задње ноге изнад колена код сисара’ (РМС 2011: 118), него значи ‘чизма’, а *room* само кад се изговори дуго значи ‘соба’, јер се кратко *rum* пије (Огњеновић 1991: 153).

Васу нарочито смета што треба ове речи да дужи приликом изговора: „Тако мала ријеч, а тако је отежу? Па што растежу толико, за бога милоснога. Бууут, бууут...” (Огњеновић 1991: 133). Са друге стране, Дамјану енглески придев *ill* није довољно дугачак да би се њиме означило стање болести, те се пита: „Толико кратко?” и разочарава се: „Греоте” (Огњеновић 1991: 137). Болест никад није безопасна, те јој због тога, из страхопоштовања, треба дати на важности неком дугом речју, а не означити

је са два кратко изговорена гласа, којима се, притом, у српском језику означава везник.⁴

Ни енглеска реч *please* није боље прихваћена код наших јунака. Њој се највише противи Васо:

Какав им је то језик, ако Бога знају! Како се може за литому и меку ријеч: молим, рећ: плиииз? Какав је то народ што тако грдно и глиздаво баљуцка кад збори. Мене је стид и да изговорим то: плиииз... Лијепо бљутави уста кад то вавољиш по језику... То је језик јазаваца, не народа (Огњеновић 1991: 135).

Васо свој негативни став износи контрастирајући две речи: са једне стране имамо литому и меку српску реч *молим*, која је реч народа, а са друге *please* грдно и глиздаву⁵ реч *јазаваца* која се и не изговара, него се баљуцка и вавољи бљутавећи⁶ уста. По свој прилици, јунаци енглеску реч повезују са српским глаголом *лизати* (корен *лиз-*) и због тога их она асоцира на нешто клизаво, љигаво и влажно, на нешто у вези с устима. Васо зато и објашњава утисак који је на њега оставило енглеско *please* српским речима које садрже такву семантичку компоненту.

До забуне долази и пре него што Вељко сазна значење речи *please*, јер Ивово *молим* не схвата као одговор, већ мисли да треба да понови питање: „Пито сам те шта значи плиииз” (Огњеновић 1991: 134). Слично је и када Марко пита Ива како се каже *ми* на енглеском. Иво му одговори „ви”, али Марко мисли да га Иво није разумео, па додатно појашњава: „Ма не, Иво. Нијеси ме разумијо. Не ви. Но кад оћу да речем: ‘ми’! Ми! Ми смо Поповићи! Како да почнем?” (Огњеновић 1991: 130).

⁴ Везници се у граматикама дефинишу као врста речи без свог самосталног значења, док су у народној свести они готово потпуно лишени значења јер не означавају никакав конкретни појам.

⁵ Придев *лиздав* је, по свему судећи, повезан с речима *лина*, *листа* и *лиза*, са којима су повезане и речи *љива*, *ловаћ* итд. (Skok 1971: 569–570). Све ове речи повезује то што означавају ентитете који су у стварности клизави, лепљиви, влажни или љигави.

⁶ Корен ове речи је *бљ-* и налази се у речима *бљувати*, *бљујавићи*, *бљујав*, *бљујав...* За глагол *бљувати* постоји „паралела у балтичкој групи која осветљава семантички и фонетски развитац: лит. *bliauti* и лот. *bl'aut* ‘мукати, блејати, викати’ имали су ономотопејско значење. Према томе, славенско значење ‘повраћати, ригати’, које прате разни звукови, развило се из ономотопеје” (Skok 1971: 175–176).

И Васа збуњује што *we* није заменица за 2. л. мн., него за 1, па протестује: „Људи! Има ли, за очињи вид, ишта на тај језик да се прича како се ваља и придичи? Како ћемо зборит: *ви*, а мислити *ми*. Ко ће то запамтити?” (Огњеновић 1991: 130). Не свиђа им се ни што енглеско *те* није заменица за 1. л. мн., већ се преводи као српско *ја*, *мене* или *мени* – Иво: „‘Ми’ на инглешком значи ја, или мени! На примјер кад кажеш: ‘Ко, јел ја?’, онда ћеш рећ: ху, ми?” (Огњеновић 1991: 131). Енглеске заменице *те* и *ве* звуче као српске заменице, али се њима не означавају иста лица, што је за јунаке драме потпуно неприхватљиво.

Васо од муке има потребу да закука на енглеском јер га *who* подсећа на узвик, па твори бескрајно симпатично ‘ој, ху-ху ми’ према српском ‘ку-ку мени’ (Огњеновић 1991: 131). Пошто ни енглеска заменица за 1. л. јд. *I* не звучи као заменица, већ као узвик, Васо опет кука: „Ај куку данас, па задовијек, мајкоо мојаа! Ај ми куку лише браће... Ај роде, ај доме, ај браћо, ај земљо, ај куку и закуку, закукала си јутрос за мном, мајко мојааа! Закукај, куку ти и јес...”, а Обрен предлаже Вељку: „Боље ти је да речеш: ај, Иво, помози!” (Огњеновић 1991: 129). Док их Иво покушава научити енглеским личним заменицама, Вељко коментарише: „Смијешно је” (Огњеновић 1991: 129). И Дамјану су енглеске заменице смешне, поготово спој заменице и копуле *I am*: „Мене је некако смијешно то *ајмекање*.⁷ Смијали би нам се у нас да цркну кад би нас чули да ајмечемо ко Личани.” Вељко констатује: „Би озбиљно, *ајме*, *вајме*, *гајме*, *најме*... Американи и Личани ајмечу једнако” (Огњеновић 1991: 129).

Посебно је комична сцена када другари покушавају навести Обрена да погоди како се на енглеском каже број два. Пошто је енглеска реч за број два *two*, која кад се изговори на српском не значи број, него је прилог за место, Марко и Васо додају Обрену асоцијације које би требало да му помогну да се досети – Марко: „Па, онако, некако је исто близу нашега...”, Васо: „Обро, ту си... Не мрдај но стани ту!” (Огњеновић 1991: 119). Након што му коначно открију како се каже и питају га да ли сад разуме, Обрен се чуди: „Не ја, богами. Окле ћу разумјети? Што се два каже ту, а не ође?” (Огњеновић 1991: 120). Полазећи од свог матерњег језика,

⁷ ајмекати ‘викати *ајме*, јаукати, кукати’ (РМС I: 54)

јунак се пита зашто се баш прилогом *ију*, а не прилогом *ође*, означава број два у енглеском језику када су то блискозначни прилози и могао би се, по његовом мишљењу, број два на енглеском изговарати и као *ију* и као *ође* јер су оба решења свакако нелогична. Када бисмо тражили засебно етимологију прилозима *ију* и *ође* у српском језику, а засебно се питали зашто се број два означава и изговара у енглеском баш тако како се означава, то би била врло промишљена и озбиљна питања, којима се, између осталог, баве историчари језика и други лингвисти. Када Обрен, међутим, покуша успоставити везу између речи које немају чак ни приближно значење и то између језика који немају толике сродности, његово питање више није промишљено, већ врло наивно и духовито.

Језик има и свој слој звучења, о којем говори Роман Ингарден, што је јако битно за књижевност, особито за поезију. Слој звучења може функционисати самостално, те тако постоје песме у којима су речи лишене свог значења или уопште и немају значење, али у нама ипак буде некакве емоције (Solar 2005: 275), попут Андрићеве песме „Лили Лалауна” (Кликовас 2008: 321–329). О значењу речи се може слутити само на основу звучења, на основу тога какве асоцијације у нама реч буди. Зато Обрен за енглеску реченицу *You are Ivo* каже: „Није тешко, но некако *гебело*: јуариво, јуариво, некако *абейно*, *несојски*: јуариво...” (Огњеновић 1991: 130). Он тражи речи у српском језику којима би објаснио асоцијације на које га та реченица наводи.⁸

Када се слој звучења узме у обзир, још је јасније зашто реч *mother* на јунаке делује грубо (Огњеновић 1991: 140). Поменути реч садржи плозивну фонему [d]⁹ и вибрантни сонант [r]. Због тврдог и експлозивног, агресивног изговора, плозиви речима дају снагу, док [r] увек делује злослутно. Пошто је мајка оличење љубави, нежности и лепоте, не иде да се означава овим фонемским склопом. Са друге стране, литома и мека реч *молим* сачињена је од сонаната [m] и [l] и вокала [o] и [i], који због свог чистог и звонког изговора доприносе томе да цела реч звучи меко и милозвучно, што је и у складу са њеним значењем.

⁸ Треба напоменути и то да он реченицу *You are Ivo* не доживљава као реченицу, већ као једну реч. При учењу страног језика врло је тешко на основу слушања правити границе између речи јер се речи нижу у говорном ланцу.

⁹ Фонему [th] у речи *mother* говорници српског језика чују као [d].

Енглеско пиће *whisky* Обрену звучи фино и господски: „Вала, људи, да ви право кажем мене се та ријеч свиђа. Фино некако, господскога звука. Просто бљецне кад је речеш... Виски...”, док је Васу ипак *мало сиктаво*:¹⁰ „Ама исто мало сиктаво... Виски...” (Огњеновић 1991: 153). Сиктаво му је због сугласника [s], који је по начину изговора струјни, а по месту творбе зубни. Овај глас када се изговори дуго није пријатан за уши, подсећа на сиктање змија и других гмизаваца, што доприноси томе да се цела реч, с тим гласом у средини, Васу не допадне.

Занимљиво је и како је Иво *ракију* превео на енглески језик. Будући да се у Америци ракија слабије пије, Иво није могао да пронађе одговарајућу лексему. Због тога је Васово питање како се каже: „Дај ми чашу ракије”, Иво превео као: „Гив ми е глас оф виски!” (Огњеновић 1991: 153). Пошто није успео да се сети енглеске речи за ракију, он се досетио да нађе америчко пиће које може бити еквивалент српском пићу: српска ракија, национално пиће : амерички виски, национално пиће. Постоје безеквивалентне лексеме, тј. лексеме које не могу бити преведене на други језик због лексичке шупљине (лакуне) која у том језику постоји (Драгићевић 2018: 216). То су најчешће речи које означавају национална јела и пића, делове ношње и друге ентитете који су специфични за одређену културу. Поред српске речи *ракија* и енглеске речи *whisky*, такве речи су и *Госпођин-ган* (Огњеновић 1991: 115), *Горски вијенац* (Огњеновић 1991: 140), *йеди* и *расијељаји* (Огњеновић 1991: 127).

Посебну пажњу захтевају и глаголи које јунаци користе да би означили говорење страним језиком: *унџурајџи*, *боронзајџи*, *зачоврњајџи*, *цикликајџи*, *ујренџајџи*, *баљуцкајџи*,¹¹ *ваљошијџи*, *роминџајџи*,¹² *човрјајџи*, *бесџијајџи*.¹³ Сви ови глаголи значе неразумљиво говорити и сви су због тога негативно конотирани. Већина их је настала оноματοпејом јер се управо њоме наглашава неартикулисаност говорења. Постоји много звукова

¹⁰ Од *сиктајџи* ‘испуштати оштар и испрекидан шум, глас који подсећа на продужено изговарање *с* (о змијама и неким птицама) (РМС 2011: 1195).

¹¹ Синоним за баљезгати ‘говорити којешта, лупетати, трабуњати’ (РМС I: 135).

¹² Од *ромонијџи* ‘роморити, мрмљати’ (РМС V: 563).

¹³ ‘Правити, чинити глупости, будалаштине, будалити’ (РМС: 79).

у природи, али само артикулисане гласове сматрамо језиком. Ономе ко не зна страни језик, тај језик је неразговетан и неразумљив. Чињеница да смо Немце назвали Немцима зато што су били „неми” за нас, јер их нисмо разумели, иде у прилог томе да се свет увек тумачи са становишта матерњег језика.

Треба напоменути да је у примитивним друштвима јако била битна опозиција познато : непознато,¹⁴ а да се ни данас човек није суштински променио сведоче нам јунаци Виде Огњеновић.

Колику зебњу ствара све што је неразумљиво и другачије, видимо код Вељка, који се исповеда Марку и говори о свом страху од странаца, чији језик не разуме:

Немој ми се наругат, Машо, али мене је некако стра кад се одвојим и кад сам горе насамо с онијем другијем народом. Кад оно они зачоврнгају по њиовом, мене се све нешто чини ругају ми се. Лијепо ме ледна вода облије. Једва жив чекам да укапулам доље међу нас. Да ми је трећину знат инглешки ко Иво, чини ми се мање би ме стра било... (Огњеновић 1991: 125).

Вељко, са једне стране, осећа страх од непознатог и туђег, али је, са друге, свестан да се *енглески језик мора научити* (Ђуричић 2019: 103). Однос јунака према Америци и енглеском језику амбивалентан је кроз цело дело. Америка је застрашујућа, непозната и туђа земља, али која, иако таква, истовремено представља и обећану земљу у коју се иде за бољим животом. Колико год јунацима енглески језик био *абетан* и *несојски*, он им

¹⁴ Једна од могућих теорија како је настала реч *Словен* заснива се управо на опозицији познато : непознато. У првом делу речи налази се индоевропска заменица са кореном у речи који значи ‘свој’ и означава оне који су ‘своји’, односно оне који припадају истој групи. У вези са тим је и податак да се то име помиње управо на територији Словена на којој су они били у контакту са другим племенима и тиме правили разлику ми (познато) : они (напознато). Најприхваћенија теорија о настанку речи ‘Словен’ јесте да је она настала од речи *слово*, што значи ‘реч’. Словенима се називају они који говоре истим, разумљивим језиком, јер се народи управо и одређују према томе којим језиком говоре (Skok 1971: 280–283).

је неопходан услов за сналажење и опстанак у туђем свету, далеко од родног краја (Пешикан Љуштановић 2009: 111–114).

3. Закључна разматрања

На основу анализираних примера може се закључити колико народна етимологија у тумачењу страних речи открива о човеку. Она, са једне стране, делује духовито због наивности оних који се њоме служе, док се, са друге, помоћу ње могу сазнати неки основни механизми људског мишљења. Када се томе додају и различите асоцијације које у свести јунака буде поједине речи, а које притом делују комично на читаоца (гледаоца), буде јасно колико је хумор комплексан феномен и колико је неодвојив од основних когнитивних категорија. Да би нас нешто засмејало, довољно је неколико секунди. Наш мозак за јако кратко време региструје нешто као смешно јер се том приликом активирају вишевековна акумулисана човекова знања и искуства.

Поред тога, анализа показује и значај матерњег језика за формирање националног идентита и погледа на свет. Будући да човек управо на матерњем језику стиче своја прва знања и помоћу њега упознаје све око себе, тај језик постаје део његовог бића и увећано га одређује.

Захваљујући томе што драма *Мај нејм из Миџар* укључује и драмски активира културно наслеђе, културну традицију, културне вредности, еталоне, стереотипе и симболе својствене говорницима српског језика, погодна је за различита лингвокултуролошка и когнитивнолингвистичка истраживања. Овај рад представља мали прилог и допринос оваквом сагледавању и тумачењу књижевног дела.

ИЗВОР

Огњеновић, Вида (1991). *Меланхоличне драме*. Београд: Српска књижевна задруга.

ЛИТЕРАТУРА

Вуловић, Наташа (2015). *Српска фразеологија и религија*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић, Рајна (2018). *Српска лексика у прошлости и данас*. Нови Сад: Матица српска.
- Дражић, Јасмина (2022). *Присвојени проучавању значења речи*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ђуричић, Младен (2019). „Туђина у језику”, *Театрон*. Београд: Музеј позоришне уметности Србије. Бр. 186–187.
- Живковић, Драгиша (2001). *Теорија књижевности са теоријом именовности*. Београд: Издавачка кућа Драганић.
- Ивић, Павле (1985). *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шипокавско наречје*. Нови Сад: Матица Српска.
- Клајн, Иван и Предраг Пипер (2017). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Пешикан Љуштановић, Љилана (2009). „Завичај у језику. Вида Огњеновић, *Мај нејм из Миџар*”, *Како је била кнежева вечера? Усмена књижевност и традиционална култура у српској драми 20. века*. Нови Сад: Позоришни музеј Војводине.
- Радоњић, Мирослав Мики (2017). *Бејунци из безнађа*. Нови Сад: Позоришни музеј Војводине.
- Телебак, Милорад (2013). *Шта се крије иза етимологије*. Нови Сад: Прометеј.

*

- Klikovac, Duška (2008). *Jezik i moć*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Solar, Milivoj (2005). *Teorija književnosti*. Zagreb: Školski čas.

РЕЧНИЦИ

- РСМ: Николић, Милија (ур.) (2011). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РСМ I–VI: *Речник српскохрватског књижевног језика*. I–III. Нови Сад–Загреб: Матица српска–Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска 1971–1976.
- Skok, Petar (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti.

Danica Tomaš

FOLK ETYMOLOGY AS A SOURCE OF THE COMIC IN VIDA
OGNJENVIĆ'S DRAMA *MAJ NEJM IZ MITAR*

SUMMARY

This paper shows in which ways folk etymology contributes to humor of the play *Maj nejm iz Mitar* by Vida Ognjenović. While learning the English language, the play's characters experience comical errors due to homophones in English and Serbian.

This paper relies on the theoretical framework and methodological procedures of cognitive and cultural linguistics. Analysis of the examples from the play demonstrates to which extent folk etymology, used to interpret foreign expressions, unveils a person's nature. On one hand, folk etymology seems comical, due to the naivety of the ones, who resource to it. On the other hand, it serves to reveal some basic mechanisms of human thought. Moreover, when we take into account various associations characters have about certain words, which are perceived as comical by the reader (viewer), it becomes clear that humor is a complex phenomenon, inseparable from basic cognitive categories. It only takes a few seconds for something to make us laugh. Our brain registers something as comical extremely quickly, as humor triggers human knowledge and experiences, accumulated over the course of many centuries.

Apart from this, the analysis also points to the importance of mother tongue in the formation of national identity and world-view. As we gather our first knowledge and explore the world around us in our native language, that language becomes a significant and integral part of each individual.

KEYWORDS: *Maj Nejm iz Mitar*, Vida Ognjenović, folk etymology, humor

Мср Даница Томаш
Гимназија „Јован Јовановић Змај”
Нови Сад
Србија
danicatomas.1996@gmail.com

Марија Вуксан
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет,
Одсек за српски језик и књижевност)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'371.3
DOI 10.19090/prj.2022.53.153-174
Примљен: 22. 8. 2022.
Прихваћен: 28. 9. 2022.

ВЕЗАНИ ПРИДЕВСКИ СПОЈЕВИ С ПРИДЕВОМ *МИРАН*: РЕФЛЕКСИЈА НА КОЛОКАЦИЈСКИ ПОРТРЕТ*

САЖЕТАК

Предмет истраживања рада јесте анализа везаних придевских спојева с придевом *миран*, утврђивање односа међу лексемама у придевском споју и њихова рефлексивна на колокацијски портрет придева *миран*. Анализирани су примери из електронског *Корпуса савременог српског језика*. Наведени су минимални контексти у којима се појављује придев *миран* с везаним придевским спојевима и конструкцијама с предлозима. Примери су потом класификовани према семантици фреквентног придева уз придев *миран* како би се утврдила значења добијена у везаној употреби придева, која допуњују или наглашавају семантику придева *миран*. На основу сагледане колокабилности придева, извршена је класификација примера према семантици детерминисаног појма. Циљ истраживања јесте да се утврди у којем проценту анализирани везани придевски спојеви с придевом *миран* детерминишу именице из различитих семантичких група, која значења имају у различитим колокацијама и како се она одражавају на колокацијски портрет придева *миран*. На крају рада ће се формирати пример речничког чланка, узимајући у обзир све параметре.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: колокација, колокабилност, колокациони опсег, придев, везани придевски спој, колигација.

* Овај прилог представља донекле измењену верзију мастерског рада, одбрањеног на Филозофском факултету у Новом Саду. Хвала мојим професорима с Одсека за српски језик и лингвистику на пренесеном знању и љубазности. Посебно се захваљујем свом ментору, проф. др Јасмини Дражић, на сугестијама и доступности за сва моја питања.

1. Увод

Некада се придеви употребљавају у групама од по два или више придева како би се узело у обзир више особина при описивању неког својства. Јављају се у напоредним саставним бинарним конструкцијама, а повезују се асиндетски – најчешће употребом зареза или везницима *и*, *или*. Ове конструкције служе да би се нагласила квалификација неког појма, посебно у случајевима када се одређене особине јављају заједно и очекивано, па се за такве придеве у везаном споју може рећи да остварују однос апсолутне синонимије. Међутим, није подразумевано постојање само овог односа у структури везаних придевских спојева. Придеви се често везују са својим блискозначницама, тј. релативним синонимима и у међусобном утицају реализују јединствено значење целе конструкције. Рајна Драгићевић је приказала неколико продуктивних група везаних придева и њена интерпретација послужила је као узор за анализу придева *миран* у овом раду.¹

Чланови везаног придевског споја семантички се прожимају и неутралишу међусобне значењске разлике. Употребљени изван контекста, придеви се не понашају као апсолутни синоними. Контекст врши утицај на значење колоката, а поготово на значење оних лексема које су мање фреквентне, што се потврђује и њиховим описима у речницима где се значења изводе на основу колокација у којима се употребљавају. Придев који најбоље описује одређени појам први се наводи у низу и функционише као носилац значења колокације. Остали придеви му се прилагођавају обликујући његово значење. Да би се лексеме могле заједно употребити у лексичком споју, морају имати обележје семантичке компатибилности.²

¹ Употребом везаних придевских спојева може се: а) нагласити физичка или духовна особина појма (*чил и здрав*, *чил и безбрижан*); б) означити пожељна или непожељна особина (*ћпросї: чиста и ћпросїа душа*); в) исказати каузалност (*ћломазан и ћпраїав*); г) десемантизовати један од чланова споја (*васїїїани и добри*); д) нагласити експресивност једног од чланова споја (*їїойао и срдачан*); њ) остварити синонимичан однос на нивоу секундарних значења (*їразан и мрїїав*); е) представити редован, очекиван колокацијски спој (*буцмасї и румен*) (Драгићевић 2001: 245–249).

² Тај критеријум за заједничку лексичку употребу Круз назива *синїїаїмаїїски афинїїейї*, наводећи да „значење једне речи можемо замислити као шему афинитета и неафинитета према свим другим речима у језику с којима је она

Последица настанка придевског споја јесте семантичко приближавање његових чланова, чак и толико да их говорници користе као синониме иако то, заправо, нису. Због тога, при утврђивању језичких правила, поред теоријских знања, требало би узети у обзир и језички осећај говорника.

Истражујући придеве са значењем људских особина, Рајна Драгићевић (2001: 70) сврстала је придев *миран* у изведени придев са значењем људске особине. Класификовала га је у групу деноминалног придева, изведеног формантом -(а)н. У том случају, значење изведеног придева зависи од значења мотивне речи. Мотивна именица *мир* означава осећање. Приликом деривације, будући да формант -(а)н не поседује конкретно значење, већ служи за обликовање придева, цео семантички садржај мотивне речи улази у састав њеног деривата. Стога, опште значење придева *миран* гласи ‘који је пун онога, који поседује оно што значи мотивна именица’. *Миран* је онај који осећа мир, код кога се испољава осећање мира, који је такав у односу према другима, те је због честог испољавања тог осећања оно прерасло у особину.

Како би се утврдила значења којима се допуњује или наглашава семантика придева *миран*, потребно је прегледати стање ове лексеме у речницима. Придев је посматран у Матичином *Речнику српскога језика* (РСЈ), *Речнику синонима* Павла Ћосића (РС) и *Малом српском фразеолошком речнику* Ђорђа Оташевића (МСФР). Следе прикази лексеме *миран* обрађене у поменутих речницима:

Табела 1: Дефиниција придева *миран* у *Речнику српскога језика*

-
1. а. ‘који се држи по страни од изгрета, свађа, туча, нерета и сл, мирољубив, повучен’: ~ и *пошћен грађанин*. б. ‘кротак, питом’: ~ као *јајње*. в. ‘смирен, благ, пријатан (о нарави, ћуди)’.
2. а. ‘испуњен, прожет миром, спокојем (о душевном стању)’; ‘који испољава, показује такво душевно стање (о изразу лица, погледу и др)’. б. ‘који живи у миру, неузнемираван, неометан; спокојан, тих (о човеку, насељу и др)’. в. ‘који протиче
-

у стању да контрастира значењске односе у граматичким контекстима”. Синтагматски афинитет и синтагматски неафинитет исказан је у супротстављеном односу између примера *Пас је лајао* и **Лавови цвркућу* (Хлебцец 2008а: 66, према Дражић 2014: 40).

без узбуђења и узнемиравања, безбрижан’: *мирни дани*, ~ *сан*. г. ‘који је без рата, ратних сукоба’: у *мирно време*. д. ‘који је ван домаћаја удара, напада; безбедан, заклоњен, скровит’: ~ *кућак*, ~ *место*.

3. ‘који се изводи без крвопролића, насиља и сл’: *мирне њромене*, ~ *револуција*.

4. а. ‘који мирује, тих, нечујан; непомичан, непокретан’: *мирна деца*; *осијати* ~. б. ‘који је без таласа, неузбуркан, неусталасан (о мору)’.

5. ‘који се једва уочава или испољава, пригушен, суздржан’: ~ *бол*, ~ *џреиња*, ~ *сјраси*.

6. ‘складан, правилан, хармоничан’: *мирне лејоџе*, *мирних линија*, *мирних црџа лица*.

Табела 2: Придев *миран* у *Речнику синонима*

1. смирен, безбрижан, спокојан, лежеран, без бриге, комотан, опуштен, *фам.* кул *жарі. њџром. уџ.* срећан, равнодушан.

2. непомичан, непокретан, неприметан, тих, нечујан.

3. безбедан.

4. мирољубив.

5. суздржан.

У РСЈ се наводи укупно шест значења за лексему *миран*, с полазним, примарним значењем, иза којег следе секундарна значења ове лексеме. У оквиру неких значења присутна су и подзначења. Уочено је да се за дефинисање придева *миран* употребљавају лексеме које су му семантички блиске или исте, од којих је већина забележена у *Речнику синонима*, као синоними овог придева. Како се значења неких лексема изводе на основу колокацијских или фразеолошких веза у којима се појављују, потребно је потражити њихова одређења и у фразеолошком речнику. У овом речнику пронађено је осам фразеологизама који садрже придев *миран*. На основу поређења са дефиницијом придева *миран* у РСЈ, може се истаћи да се једно од секундарних значења придева, у РСЈ истакнуто као 2. г, поклапа са значењем фразеологизма *мирно доба*.

Табела 3: Придев *миран* у *Малом срџском фразеолошком речнику*

1. *гароваџи мирноја анђела, унеџи мир.*

2. *и (џа) мирна Бачка, и све је у регу, све ће биџи у регу.*

3. *миран (џџих) као бубица, сасвим миран.*

4. *миран као јаре прон. несџашан, живахан.*

5. *мирна (џџиха) вода, мирна особа.*

6. *мирне душе, сїокојно, мирно, без їриже савесїи, без усїезања; лако.*

7. *мирно доба, раздобље без раїа.*

8. *савесїи ми (му, јој...) је чистїа (мирна) уверен сам (је...) да нишїа лоше, їоїрешно нисам урадио (урадила).*

2. Анализа корпуса

Након ексцерпције грађе из СрпКорп³ која садржи придев *миран*, приступа се анализи грађе. Из корпуса је издвојено укупно 522 примера који садрже лексему *миран*, а за анализу је узето 326 примера, релевантних за тему овог рада. Посматрана је лексема *миран* у везаном придевском споју и у предлошко-падежној конструкцији. Као упит, навођени су облици позитива, компаратива и суперлатива придева *миран*, у свим падежима мушког, женског и средњег рода једнине и множине. За утврђивање значења лексема коришћени су РСЈ и РС.

Пошто ће се анализа спроводити по узору на приказ продуктивних група везаних придева, који је предложила Рајна Драгићевић,⁴ очекује се да ће:

1. везани придевски спојеви с придевом *миран* бити употребљени ради наглашавања пожељних или непожељних физичких и духовних особина;
2. висока фреквентност одређеног придева уз придев *миран* указати на снажну семантичку везу између њих;
3. везе међу придевима бити неочекиване или пак редовне – очекиване;
4. придеви у споју бити употребљени ради исказивања каузалности;
5. бити примера у којима је придев *миран* употребљен у низу с придевима супротног значења.

³ Грађа за истраживање црпена је из дигитализованог *Корпуса савременої срїскої језика на Маїематїичком факултетїу Универзїтета у Београду* (СрпКорп). У њему су забележени текстови различитих функционалних стилова, настали након педесетих година прошлог века.

⁴ У својој књизи, у којој је описала придеве са значењем људских особина, Рајна Драгићевић навела је неколико продуктивних група везаних придева, које су већ поменуле у раду.

Прво су анализирани везани придевски спојеви с придевом *миран* уз именице које имају обележје [живо +/-]. Затим је придев посматран у предлошко-падежној конструкцији. На крају је сагледан у везаном споју с придевима који утичу на ширење његове семантике.

2.1. Везани придевски спојеви с придевом *миран* уз именице [живо +]

2.1.1. Примарно значење придева *миран*

Придев *миран*, употребљен у везаном придевском споју, гради однос с другим придевима који својим значењем не мењају његово примарно значење, истакнуто у РСЈ као 1. (а, б, в). Значење конструкције је подређено значењу придева *миран*, а наведени придеви се значењски прилагођавају поменутом придеву или се понашају као његови синоними. Придевски спојеви с придевом *миран* у примарном значењу детерминишу именице из семантичких класа *људско биће* и *животиња*. Овакви придевски спојеви могли би се разврстати у две групе. У једној групи би се налазили спојеви који одражавају значењску надређеност придева *миран* у односу на значење придева с којим се налази у везаном споју, док би друга група означавала равноправан семантички однос два или више придева у низу, тј. њихов синонимичан однос. У наставку ће бити приказана подела поменутих придевских спојева, у оквиру које ће се нагласити значења придева, илустрована примерима.

Прва група – везани придевски спојеви с придевом *миран* реализованом у примарном значењу, које тумачи значење другог придева, реализованог у секундарном значењу. Придевом са секундарним значењем постиже се експресивност придева *миран*. Налазећи се у везаном придевском споју, придев *миран* може наступити као доминантни придев конструкције. Он тада утиче на значење другог придева тако што му модификује одређене семантичке компоненте, услед чега придев добија нови семантички израз. Дати су лексикографски описи придева *миран* и набројани су придеви који се могу наћи у низу с придевом *миран* реализованом у варијантама примарног значења:

- придев *миран* = 1. а. ‘који се држи по страни од изгрета, свађа, туча, нерета и сл, мирољубив, повучен’ + придеви: *ваљан/чесићий* ≈ ‘моралан, поштен’ (*мирни и ваљани људи, мирни и чесићийи официри*), *ћућљив* ≈ ‘који се држи по страни, повучен’ (*мирнан*

и *ћуїљив човек*), *добронамеран* ≈ ‘мирољубив, повучен’ (*мирни* и *добронамерни људи*), *реалан* ≈ ‘који је објективан’ (*миран* и *реалан Пашић*), *ненаоружан* ≈ ‘мирољубив, који не жели да напада’ (*мирни* и *ненаоружани Турци*), *неїредузетан* ≈ ‘пасиван, повучен, лењ’ (*мирне* и *неїредузетне особе*).

- придев *миран* = 1. в. ‘смирен, благ, пријатан (о нарави, ћуди)’ + придеви: *одмерен* ≈ ‘трезвен, уравнотежен, сталожен’ (*миран* и *одмерен човек*), *фин* и *їих* ≈ ‘смирен, благ, пријатан’ (*миран*, *фин* и *їих човек*), *добар* ≈ ‘који је благе нарави’ (*миран* и *добар човек*), *їоїао* ≈ ‘који је пун топлине, смирен, благ’ (*миран* и *їоїао светї*), *сабран/їрибран/їресебан* ≈ ‘сталожен, смирен’ (*миран* и *сабран везир*, *најмирнији* и *најїрибранији* *їої Никола*, *миран* и *їресебан Мула Ибрахим*), *блаї* ≈ ‘који је смирен, који није сувише строг’ (*мирнији* и *блажи надзорници*).

У другу групу сврстани су везани придевски спојевии с придевом *миран* и његовим синонимом. Овим придевима се упућује на физичку или духовну особину појма који се детерминише.

- придев *миран* = 1. а. ‘који се држи по страни од изгрета, свађа, туча, нерета и сл, мирољубив, повучен’ + придеви: *незаинїтересован* (*миран* и *незаинїтересован* *їас/човек*), *неїрисїрасан* (*мирни* и *неїрисїрасни* *їосмаїрач*), *неуїралан* (*миран* и *неуїралан Лука Хрисїифоровић*), *їих* и *їовучен* (*їихе*, *мирне* и *їовучене особе*, *миран* и *їовучен дечко*).
- придев *миран* = 1. б. ‘кротак, питом’ + придеви *їиїом* (*мирно* и *їиїомо деїе*), *їрїељив* (*мирне* и *їрїељиве живоїиње*), *блаїородан* (*мирни* и *блаїородни људи*).
- придев *миран* = 1. в. ‘смирен, благ, пријатан (о нарави, ћуди)’ + придеви: *умиљайї* (*миран* и *умиљайї* *їас*), *блаї* (*мирна* и *блаїа Леги Мурасаки*), *доброћудан* и *сїаложен* (*сїаложен*, *доброћудан* и *миран човек*), *сїрїљив* (*мирније* и *сїрїљивије мачке*), *љубазан* (*мирне* и *љубазне комшије*),

нежан (миран и нежан научник), *уїлађен* (мирне и уїлађене особе).

Приказани лексикографски описи указују на постојање појмова који се одликују позитивним и пожељним духовним или физичким особинама. Само у једном примеру примећено је да се везаним придевским спојем исказује негативна људска особина: *миран и нейредузетїан* ≈ ‘пасиван, повучен, лењ’.

2.1.2. Секундарна значења придева *миран*

Према дефиницији у РСЈ, значење придева *миран* обележено као 2. (а, б, в, г, д) може бити тежишно значење везаног придевског споја. Такође, контекст доводи до модификовања значења појединачних лексема, па се може добити ново значење конструкције настало семантичким међуделовањем чланова везаног споја. На основу тога, везани придевски спојеви биће подељени у две групе.

У прву групу биће распоређени везани придевски спојеви с придевом *миран* и његовим синонимом. Секундарно значење придева *миран* секундарно је по пореклу, али је доминантно у структури везаног придевског споја. Због тога се наредни придеви прилагођавају придеву *миран*, обликујући своју семантику и постајући његови синоними.

- придев *миран* = 2. а. ‘испуњен, прожет миром, спокојем (о душевном стању); који испољава, показује такво душевно стање (о изразу лица, погледу и др)’ + придеви: *равнодушан* (*миран и равнодушан Кирилов*), *сїокојан* (*миран и сїокојан човек*), *сїрїљив* и *замишљен / оїушїен* (*сїрїљиви, мирни и замишљени људи, сїрїљив, миран и оїушїен човек*), *сиїуран* (*мирнија и сиїурнија удовица*).
- придев *миран* = 2. б. ‘који живи у миру, неузнемираван, неометан; спокојан, тих (о човеку, насељу и др)’ + придев *їиш* ≈ ‘који живи мирним животом’ (*мирни и їиши сїїановник*).
- придев *миран* = 2. в. ‘који протиче без узбуђења и узнемиравања, безбрижан’ + придев *равнодушан* (*миран и равнодушан човек*).
- придев *миран* = 2. д. ‘који је ван домашаја удара, напада; безбедан, заклоњен, скривит’ + придеви: *сиїуран* (*миран и сиїуран човек*), *скривен* (*мирни и скривени људи*).

Другу групу чине везани придевски спојеви у ком су оба придева употребљена у секундарном значењу. Они постају синоними на нивоу секундарног значења, док на нивоу примарног значења не могу да успоставе такав однос.

- придев *миран* = 2. а. ‘испуњен, прожет миром, спокојем (о душевном стању); који испољава, показује такво душевно стање (о изразу лица, погледу и др)’ + придеви: *ведар/расположен* ≈ ‘који је доброг расположења’ (*миран и ведар човек, миран и расположен Каро*), *уравношежен* ≈ ‘душевно миран’ (*миран и уравношежен Јосифин*), *срећан и заљубљен* ≈ ‘који је испуњен осећањима среће и задовољства’ (*срећна, мирна и заљубљена Марија*).
- придев *миран* = 2. б. ‘који живи у миру, неузнемираван, неометан; спокојан, тих (о човеку, насељу и др)’ + придеви: *дружељубив* ≈ ‘који воли друштво и радо се дружи’ (*мирни и дружељубиви људи*), *јородичан* ≈ ‘који проводи миран и породични живот’ (*миран и јородичан човек*).
- придев *миран* = 2. в. ‘који протиче без узбуђења и узнемиравања, безбрижан’ + придев *хладан/хладнокрван* ≈ ‘који се не узбуђује, не узнемирава’ (*миран и хладан Јосифин Дарси, миран и хладнокрван Јосифин Борис*).

Придеви: *нечујан, љрав, ушћољен, нем, самозадовољан, љаралишућ, нејомичан, нејокрећан, ћућљив, ших*, који су забележени у везаном придевском споју с придевом *миран*, понашају се као његови синоними у значењу: 4. а. ‘који мирује, тих, нечујан; непомичан, непокретан’. Неки од њих су наведени приликом описа овог појма у речнику, што указује на директну везу семантичких утицаја лексема у споју. Примери придевских спојева: *мирна и нечујна болесница, миран, љрав и ушћољен човек, миран и нем човек, мирна, самозадовољна и љаралишућа жена, миран и нејомичан ухайшеник, миран и нејокрећан Хаџи-Омер, миран и ћућљив Корчаин, мирнија и шихша Даша*.

2.2. Везани придевски спојевеи с придевом *миран* уз именице [живо –]

2.1.1. Примарно значење придева *миран*

При детерминисању појмова који припадају категорији [живо –], придев *миран* се у примарном значењу (у РСЈ под бројем 1. в. ‘смирен, благ, пријатан’) везује с придевима: *крейак* (*мирна и крейка ћуг*), *уљудан* (*мирни и уљудни ѿлас*), *блаі* (*мирни и блаіи израз*), *конценірисан* (*миран и конценірисан ѿоілед*) и *сїрїљив* (*мирна и сїрїљива иіра*), успостављајући с њима синонимичан однос.

Придеви *їрибран* и *їших*, употребљени у везаном придевском споју с придевом *миран*, послужили су појачавању експресивности придева *миран*, чије је значење приликом њиховог међуделовања преовладало. У овом случају, значење придева *миран*, као доминантно, тумачи значење другог придева у везаним придевским спојевима: *мирно и їрибрано сїање свесїи* (*миран и їрибран* ≈ ‘који је сталожен, смирен’), *мирно и їихо срце* (*миран и їих* ≈ ‘који одаје мирноћу’).

Ови придеви описују именице које значе особине, као што су *ћуг* и *сїање свесїи*. Осећања и особине доживљавамо као неодвојиве делове човекове личности, те се кроз њихове описе могу наслутити духовне људске особине. Детерминисане именице *ѿлас*, *израз*, *ѿоілед* и *срце* означавају делове тела или њихове манифестације. Као манифестацију говорног апарата имамо *ѿлас*, описан као *миран и уљудан*. Овом квалификацијом означена је тренутна човекова особина, присутна у одређеном периоду у којем је манифестација запажена. Овај поступак запажен је и у описима *израза* и *ѿоіледа*, где се посредством квалификације одређених делова тела откривају човекове тренутне или субјективне духовне особине. У последњем примеру, на основу описа *срца* као *мирноі и їихоі*, може се претпоставити да се особа идентификована кроз такав опис одликује објективнијом и трајнијом духовном особином. Придевски спој *миран и сїрїљив* стоји уз именицу *иіра*, која означава неку активност, на основу чијег описа се препознаје физичка особина лица које ту активност спроводи. Овде је запажен процес, познат као *їерсїекїивизација*, који подразумева да, уколико променимо угао посматрања, преко описа именица које су у вези са различитим аспектима човековог постојања препознамо неке његове особине, духовне или физичке.

2.2.2 Секундарна значења придева *миран*

Придев *миран*, употребљен у секундарном значењу (у РСЈ наведено као друго) ради означавања својства неког ентитета с обележјем [живо –], присутан је у следећим везаним придевским спојевима:

Везани придевски спојеви с придевом *миран* и његовим синонимима, у значењу ‘испуњен, прожет миром, спокојем; који испољава, показује такво душевно стање’: *миран и равнодушан изілед/ушисак, мирне и сјокојне очи, миран и нирваничан кадар, миран и блажен сан.*

Везани придевски спојеви који детерминишу именице које означавају неку територију или годишње доба. Придеви су обједињени значењем придева *миран*, обележеног као 2.б. у РСЈ: *мирни и флѣмајични ірад, ојушјајуће, мирно и лејо месјо, мирнија и сјабилнија јесен, сјабилан и миран рејон, снен, миран и ших сеоски крајолик.*

Придев *миран*, употребљен у подзначању 2. в, гради везане спојеве с највећим бројем придева који се понашају као његови синоними. На основу следећих примера, у којима забележени придеви квалификују одређене појмове, примећено је да се неке животне или атмосферске прилике, апстрактни појмови, активности или материја одвијају безбрижно, без узбуђења и узнемиравања: *мирнија и сјокојнија времена, мирна и сјокојна ситјација, мирна и безбедна будућност, миран и безбедан живој, миран и комојан живој, мирно и удобно јосјојање, мирни и јовучени живој, мирнији и срећнији месеци, мирна и свејла будућност, миран и срећен живој, миран и ојушјен сан, миран и сијуран сан, мирна и шиха ноћ, мирни и шихи рад, мирна и учмала ајмосфера, мирна и јолеранјна ајмосфера, мирна и сјаложена возња, мирни и безбрижни јренуци, мирније и сјорије воде.*

Различити су домени примене придева *миран*, на шта указују и примери у којима се овај придев везује с придевима *сјабилан, безбрижан и срећен*, градећи синонимичан однос. Као што се за именицу *мир*, као мотивну за извођење овог придева, наводи именица *рај* као антоним, тако се и придевима могу означити период или територија који су без рата,

насиља или ратних сукоба. У дефиницији придева *миран* у РСЈ, ово значење се бележи под 2. г. Оно је присутно у примерима: *мирна и сџабилна сиџуација, мирна и безбрижна времена, миран и сређен Авјанисџан*.

У значењу ‘који је ван домашаја удара, напада; безбедан, заклоњен, скровит’, придев *миран* се везује у придевске спојеве са следећим синонимима: *џусџ* (*миран и џусџ крај*), *уређен* (*миран и уређен крај*), *завучен/џовучен* (*миран и завучен гео насеља, мирно и џовучено месџо*), *џраведан и безбедан* (*џраведне, мирне и безбедне заједнице, миран и безбедан џрад*), *далек* (*мирна и далека земља*), *ушушкан* (*мирна и ушушкана улица*), *досџојансџвен* (*мирна и досџојансџвена улица*).

Придев *миран* присутан је у везаним придевским спојевима у којима су сви придеви употребљени у секундарном значењу. Постојеће окружење у којем се налазе лексеме у везаној употреби може да нивелише семантичку разлику међу њима, те се дешава да оне добијају или губе одређене значењске компоненте и заједно стварају значење конструкције. Имају могућност да функционишу као лексеме блиске семантике на нивоу секундарног значења, док на нивоу примарног значења не могу да успоставе такав однос:

- придев *миран* = 2. а. ‘испуњен, прожет миром, спокојем; који испољава, показује такво душевно стање (о изразу лица, погледу и др)’ + придеви: *сџроџ* ≈ ‘који изражава, одаје непопустљивост’ (*мирни и сџроџи џоџледи*), *хладан* ≈ ‘који изражава особине уздржаног, резервисаног’ (*мирни и хладни изџлед*), *свечан и засиђен* ≈ ‘који изражава озбиљност’ (*свечан, миран и засиђен изџлед*).
- придев *миран* = 2. б. ‘који је у миру, неузнемираван, неометан; спокојан, тих’ + придев *џиџџом* ≈ ‘који је неузнемираван, пријатан и опуштен за живот’ (*миран и џиџџоми џрад, мирни и џиџџоми џредели*).
- придев *миран* = 2. в. ‘који протиче без узбуђења и узнемиравања, безбрижан’ + придеви: *леџ/џолеџан* ≈ ‘који је погодан, радостан’ (*миран и леџ живоџ, мирнија и џолеџнија времена*), *добар* ≈ ‘који је квалитетан, безбрижан’ (*мирне и добре џодине*),

уравношћен/уједначен \approx ‘сређен’ (мирни и уравношћени односи, миран и уједначен шок).

Контекст у којем се налазе везани придевски спојеви с придевом *миран* секундарног значења ‘који се изводи без крвопролића, насиља и сл.’ утиче на то да се значења лексема приближе и понашају као блискозначнице. Такви примери су: *миран и безбедан улазак*, *миран и несмећан улазак*, *миран и дијалoшки раћ*, *мирне и уздржане сћране*, *миран и шрезвен ћрисћуй*, *миран и ненасилан ћроћесћ*, *миран и ћосћуйан начин*, *мирнији и одмеренији ћрисћуй*, *мирне и мирољубиве ућакмице*, *миран и бесконфликтан начин*. Придеви *уредан*, *ћамећан* и *орћанализован* не поседују довољно заједничких семантичких сема с придевом *миран* да би се понашали као његови синоними. Због тога, у везаној употреби бивају подвргнути модификацији и лексички спој добија доминантније значење, које припада придеву *миран*: *мирно и уредно сћровоћеће* (*уредан* \approx ‘који се одвија несметано, без насиља’), *ћамећна*, *мирна и орћанализована ићра* (*ћамећан* и *орћанализован* \approx ‘који је добро испланиран’).

У дефиницији лексеме *миран* у РСЈ употребљене су неке од следећих лексема: *нейомичан/нейокрећан*, *ћих*. Оне се наводе као синоними придева *миран* и у РС. Остали придеви се, услед семантичког прилагођавања придеву *миран*, такође схватају као његови синоними на нивоу секундарног значења:

- придев *миран* = 4. а. ‘који мирује, тих, нечујан; непомичан, непокретан’ + придеви: *нейромећен* и *неунишћив* (*нейромећена*, *мирна* и *неунишћива зћрада*), *нейомичан/нейокрећан* (*миран* и *нейомичан нос*, *мирно* и *нейокрећно море*), *ћих* и *удаћен* (*миран*, *ћих* и *удаћен брод*, *миран* и *ћих Дунав*), *мрћав* (*мирно* и *мрћиво шело*).
- придев *миран* = 4. б. ‘који је без таласа, неузбуркан, неусталасан’ + придеви: *бисћар* (*мирна* и *бисћра вода*), *раван* (*мирно* и *равно Црно море*).
- придев *миран* = 6. ‘складан, правилан, хармоничан’ + придеви: *складан* (*мирнији* и *складнији облик*), *ведар* (*миран* и *ведар*

хоризонт̄), сиуран (миран и сиуран ілас), кулїивисан (миран и кулїивисан рад), лей и безбрижан (мирно и лейо лице, лей, миран и безбрижан изілед), шачан (мирним и шачни сервиси), орїанізован (мирна и орїанізована Скуїшїина), їравилан (мирна и їравилна римска слова), идиличан (мирна и идилична їрича), кулїуран (мирно и кулїурно исказивање сїтавова), країшак и сажесї (країшак, миран и сажесї разїговор), уїлађен (миран и уїлађен шон), оїмен (мирно и оїмено лице), насмешен (мирна и насмешена лица), іладак (мирно и ілаїко лице).

2.3. Колигације

Иако колокације представљају спојеве прихваћене из угла семантике јер одражавају лексичке односе међу речима, постоје, као њихова посебна врста, спојеве који одражавају граматичке односе међу речима – спадају у домен граматике. То су граматичке колокације или, према ферттовском термину, *колиације*. Свака колокација истовремено је и пример за колигацију. Према томе, семантички неисправна конструкција *Риба је иолеїшла*, посматрана из синтаксичке перспективе, потпуно је прихватљива. Код колигацијских спојева, предлози чине секундарне колокате, а позицију примарног колоката заузимају именице, глаголи или придеви. Структура придевско-именичких лексичких спојева спада у најзаступљенији тип колокацијских веза када се детерминишу именице. Као несамосталне речи, придеви стоје уз именицу и одређују је садржајно и формално. Посматраће се структурни тип колигација – везани придевски спој с придевом *миран* + предлог: (1) *миран и неуїралан у сїору* → придев *неуїралан* употребљен је као синоним придева *миран* у примарном значењу ‘који се држи по страни, повучен’. (2) *мирно и сређено у времену* → придеви *миран* и *сређен* употребљени су као синоними у значењу ‘који протиче без узнемиравања, безбрижан’. Предлошко-падежним конструкцијама у примерима (1) и (2) сугерише се квалификација именице, карактеристична само за ситуацију у одређеном временском периоду. (3) *миран и досїојансївен на уласку* → локативом се даје информација о месту на којем се налази појам детерминисан придевским спојем. Придев *миран* употребљен је да би изразио значење придева *досїојансївен* = ‘који заслужује поштовање, префињен, поносит, узвишен,

величанствен'. (4) *нейромењена, мирна и неунишћива у својој лейоџи* → предлошко-падежна конструкција има квалификативно значење. Придеви се понашају као синоними, реализовани у значењу 'који мирује, тих, непомичан, непокретан'. (5) *мирнија и сиџурнија у себе* → експликативни акузатив с предлогом служи као семантичка допуна придевском споју *мирнија и сиџурнија*, који је значења 'испуњен, прожет миром, спокојем'. Облицима компаратива постиже се интензификација особине приписане именици.

2.4. Ширење семантике придева *миран*

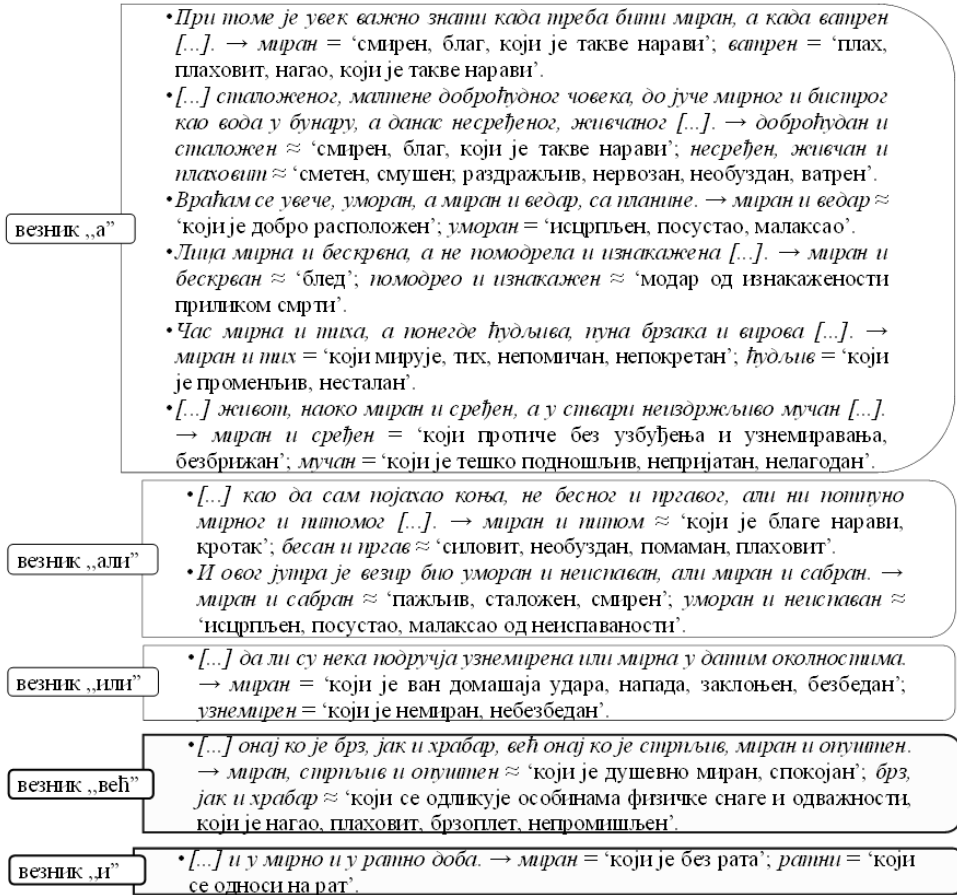
Многобројни су везани придевски спојеви у којима је придев *миран* употребљен да би семантички интензификовао други придев, чије се значење узима као доминантније приликом стварања новог значења лексичког споја. Такви су следећи спојеви придева *миран* и придева: *лојалан/одан/добар* ≈ 'привржен, веран' (*мирни и лојални љрађани, мирни и одани љрађани, миран и добар јадник*), *џажљив/конценџрисан* ≈ а. 'који нешто обавља с пуно пажње, усредсређен на нешто'; б. 'који се према другима односи с пажњом, обазрив' (*мирно и џажљиво силажење, мирни и сконценџрисани људи*), *џуњав* ≈ 'који се тешко сналази, сметен, сплетен' (*миран и џуњав мачорчић*), *досџојансџивен/уљедан/уважен* ≈ 'који заслужује поштовање, префињен, поносит, узвишен, величанствен' (*миран и досџојансџивен џодофицир, мирна и уљедна џородица, мирна и уважена џородица*), *диван/леј и џлемениџ* ≈ 'који се одликује високим моралним особинама' (*миран и џлемениџ младић, лејше, мирније и џлемениџије сџворење*), *неуџадљив / ненамеџљив* ≈ 'који својим понашањем, изгледом не пада у очи, који не скреће пажњу на себе' (*мирна и неуџадљива Јелена, мирна и ненамеџљива нарав*), *џразан* ≈ 'духовно ограничен' (*миран и џразан човек*), *вредан/радан* ≈ 'који ради савесно, с љубављу и истрајношћу, марљив, радин' (*мирни и вредни људи, миран и радан народ*), *одлучан* ≈ 'чврст, непоколебљив у спровођењу одлука' (*миран и одлучан Ширак*), *разуман* ≈ а. 'који има разума, мудар, паметан'; б. 'који је с разумом изведен, обавњен' (*мирни и разумни људи, мирна и разумна џолиџика*), *исџрајан* ≈ 'издржљив,

упоран' (мирна и истирајна риба), усамљен ≈ 'издвојен од других, сам' (мирна и усамљена Софка), зајонејан/шајансјивен ≈ 'тешко схватљив' (миран и зајонејан сјав, миран и шајансјивен йолуосмех), искрен ≈ 'који отворено и истинито изражава своје мисли и осећања' (миран и искрен йоїлед), шужан ≈ 'који испољава тугу' (миран и шужан йоїлед), зобан ≈ 'који изражава злобу' (миран и зобан осмех), дубок ≈ 'снажан, интензиван, значајан (о душевним стањима, осећањима)' (мирне и дубоке очи), бескрван ≈ 'беживотан' (мирна и бескрвна лица), меланхоличан ≈ 'онај у којем је меланхолично расположење' (мирна и меланхолична Кањижа), уобичајен/нормалан ≈ 'који се обично догађа, среће, какав треба да буде' (миран и уобичајен / нормалан живој), једноличан/досадан/незанимљив ≈ 'незанимљив, монотон' (мирно и једнолично живовање, мирни и досадни дани, мирна и незанимљива свакодневица), миран и йросјеришејан / развојан ≈ 'који се повољно развија, напредан, успешан' (миран и йросјеришејан живој, миран и развојан рејон), йозишван ≈ 'који је усмерен према добром, пријатном' (мирна и йозишван ајмосфера), йравилан ≈ 'равномеран, уједначен' (мирно и йравилно развијање), лејалан/рејуларан ≈ 'који је у складу са законом' (миран и лејалан йројесј, миран и рејуларан начин), йравни ≈ 'који се заснива на праву, који изражава прописе или норме права' (мирни и йравни начини), демокрајски ≈ 'који се заснива на начелима демократије, слободоуман' (миран и демокрајски начин), дијломајски ≈ 'који вешто, спретно придобија нешто' (мирна и дијломајска средсјва), досјојансјивен ≈ 'који је у складу с људским достојанством, пун достојанства' (миран и досјојансјивен начин), ненасилан, људски и цивилизован ≈ 'културан' (миран, ненасилан, људски и цивилизован начин, миран и цивилизован разлаз), ефикасан/консјруктиван ≈ 'успешан, делотворан' (миран и ефикасан начин, мирна и консјруктивна йредаја), комјромисан ≈ 'постигнут компромисом' (мирно и комјромисно решење), безојасан ≈ 'који је безбедан, сигуран' (мирни и безојасни елекјрокујори).

Чести су и устаљени или очекивани везани придевски спојеви, присутни у свести изворних говорника. Јављајући се у форми везаног споја, лексеме својим међуодносом формирају ново значење. Потреба за оваквим спојевима проистекла је из ванјезичких разлога, инспирисаних

индивидуалним или колективним искуством говорника. У наставку су дати примери који илуструју такав утицај културе на мишљење и језик: *миран и марљив / њослушан/узоран/учиив/њрисњојан* \approx ‘васпитан, пристојан, дисциплинован, питом, вредан’ (*миран и марљив младић, мирни и њослушни људи, миран и узоран ученик, мирни и учииви њињрови, миран и њрисњојан човек*), *миран и скроман* \approx ‘који се понаша умерено, који се не истиче, не хвали’ (*мирне и скромне девојке*), *миран и чисти* \approx ‘који је без облака, који није замагљен, бистар, јасан, ведар, који мирује’ (*мирно и чисто небо*), *миран и њријњан / њоњао* \approx ‘који прија, који причињава задовољство’ (*миран и њријњан дан, миран и њоњао ваздух*).

Придеви се могу наћи у антонимском односу приликом успостављања лексичке везе. То се најчешће постиже употребом везника: *а, али, или, већ*. Међутим, уочен је један пример у ком се антонимски однос успоставља везником *и*, као споном између придева у структури везаног придевског споја.

Слика 1: Приказ употребе придева *миран* с антонимом у везаном придевском споју

Везани придевски спојеви се каткад употребљавају ради исказивања узрочно-последичног односа. Везник *и* је саставни везник, али понекад, на основу распореда одређених придева и њиховог семантичког односа, сугерише каузалност. Следе примери таквих придевских спојева: *миран и сам човек* (сам и зато миран), *мирни, задовољни и сити људи* (сити, па зато мирни и задовољни; *задовољан* ≈ ‘који је доброг расположења’), *миран и сањив човек* (сањив, па зато и миран), *мирни и чисти министри* (чисти ‘невини’ и због тога мирни), *миран и самоуверен човек* (самоуверен и зато миран), *миран и уплашен човек* (уплашен, па зато и миран), *мирна и чиста савест* (чиста и због тога мирна), *јун и миран стиомак* (пун, па зато и миран).

3. Закључна разматрања

У овом раду, тежња је била сагледати придев *миран* у лексичким везама, узимајући у обзир утицај контекста на њихово формирање. Запажања која су изнета приликом анализе само су једна од могућих и не треба их прихватати као апсолутна.

Испитивањем везаних придевских спојева с придевом *миран*, ослањајући се на одговарајуће теоријске и методолошке оквире, дошло се до закључка да овај придев има богату полисемантичку структуру. Поред значења која се наводе у РМС за ову лексему, приликом употребе у везаном придевском споју, придев реализује и значења која доприносе богаћењу или наглашавању његове семантике. Испитано је доминантно значење придева *миран* на узорку од 293 примера и може се претпоставити да се из семантичког садржаја придева *миран* издваја сема 2. в. ‘који протиче без узбуђења и узнемиравања, безбрижан’ као најдоминантнија.

Придев *миран* у везаном придевском споју фреквентније колоцира с именицама које су категоријалног обележја [живо –] од оних које имају обележје [живо +]. Када је реч о именицама [живо –], придеви најчешће колоцирају с онима које су глаголског порекла или с онима које су употребљене у значењу неке активности. На основу описа одређене активности, може се исказати и физичка особина лица које врши ту активност. Од именица с категоријалним обележјем [живо +], које су детерминисане придевом *миран* и придевима у низу са њим, највећу заступљеност имају именице које означавају људско биће. У овој семантичкој категорији употребљавају се заједничке, властите и девербативне именице, којима се означавају носиоци различитих социјалних улога, звања или занимања, припадници етничких група и сл.

Придев *миран* се фреквентније употребљава у везаном придевском споју када се особине неког појма јављају заједно и очекивано, при чему се ствара синонимичан однос међу лексемама. Ови спојеви су стилски маркирани. Употреба ових конструкција запажа се најчешће у функционалним стилевима новинарства и књижевности, а продире и у разговорни стил. Придев *миран* се, поред очекиваних спојева, јавља и у оним неочекиваним. Зато се

може рећи да је потреба за оваквим спојевима узрокована и језичким и ванјезичким разлозима.

У везаним придевским спојевима користе се и облици компаратива и суперлатива придева, којима се интензификује особина приписана именици.

У лексичкој вези могу се наћи придеви блиске, идентичне или супротстављене семантике. Придев *миран* се у највећем броју примера наводи први у низу, везујући се са синонимима најчешће везником *и*, нешто ређе *или*, а могућа је и асиндетска повезаност, употребом запете. Важну улогу везника *и* у повезивању значењски блиских елемената видео је Б. Петровић, чија запажања је усвојила Р. Драгићевић у својим истраживањима.⁵ Када се придеви супротних значења везују у придевске спојеве, то се постиже употребом супротних везника *а*, *али*, *већ* и раставног *или*.

На основу сагледаних резултата који указују на то да се придеви *иџих*, *безбедан*, *досџојансџивен*, *добар*, *иџиџом*, *сџокојан*, *сиџуран*, *леј*, *демокрајџски*, *иџојао*, *срећан*, *сџабилан*, *иџовучен* и *блај* најчешће употребљавају у везаном придевском споју с придевом *миран*, може се рећи да се они налазе у његовом непосредном окружењу, а сви остали су више или мање семантички удаљени од њега. Узимајући у обзир реализована значења, уочено је да ови придевски спојеви позитивно конотирају појмове уз које стоје.

Везани придевски спојеви се употребљавају да би се нагласила квалификација именица са различитим значењима, истакле физичке и духовне особине појма, оствариле везе које су очекиване, али и оне које нису, исказала каузалност, реализовала постојећа, али и нова значења, којима се употпуњује семантичка структура одређеног придева и која имају одраз на његов колокацијски портрет. Оваква истраживања, у којима се испитује домен примене одређене лексеме, потребна су како би се могао формирати предлог лексикографске одреднице, који може послужити као допринос будућем речнику колокација српског језика.

⁵ „Odvajanje dvaju elemenata veznikom ‘i’ po svoj prilici odgovara kognitivnoj diferencijaciji, jer se njihova značenja na neki način ‘zbrajaju’, za razliku od nizanjanja značenja sinonimnih elemenata u asindetsoj vezi. Kada su dva sinonimna elementa povezana veznikom ‘i’, relativiziraju se semantičke komponente koje čine razliku u značenju među dvama elementima“ (Петровић 2005: 175, према Драгићевић 2020: 212).

4. Придев *миран* као лексикографска одредница

МИРАН, -на, -но *adj*

ADJ МИРАН + N ОСОБА болесница, везир, господин, грађанин, девојка, јадник, комшија, министар, младић, надзорник, народ, научник, официр, подофицир, поп, посматрач, свет, становник, створење, Турчин, удовица, ухапшеник, ученик, Чех, човек | ЖИВОТИЊА коњ, мачка, мачорчић, пас, риба, тигар | ТЕЛО глас, изглед, израз, лице, нос, око, осмех, поглед, полуосмех, срце, стомак, тело, тон | ОСОБИНЕ нарав, савест, став, стање, ћуд | ДРУШТВО заједница, политика, породица, Скупштина | АКТИВНОСТ вожња, игра, исказивање (ставова), предаја, приступ, протест, рад, развијање, разговор, рат, решење, сервис, силажење, спровођење, улазак, утакмица | АПСТРАКТНО начин, однос, прича, сан, ситуација, средство, страна, ток, утисак | ТЕРИТОРИЈА Авганистан, град, део насеља, земља, Кањижа, крај, крајолик, место, подручје, регион, улица | ВРЕМЕ будућност, време, година, доба, живовање, живот, јесен, месец, постојање, свакодневица, тренутак | АТМОСФЕРА атмосфера, дан, небо, ноћ | МАТЕРИЈА вода | ПРЕДМЕТ брод, електрокутор, зграда | ЗНАК кадар, облик, слово | ПРИРОДА Дрина, Дунав, море, хоризонт, Црно море;

ADJ МИРАН + *грерУ* + N_{Loc} времену, лепоти, спору

ADJ МИРАН + *грерНА* + N_{Loc} уласку

ADJ МИРАН + *грерУ* + N_{Acc} себе

ИЗВОР

Корпус савременој српској језика на Мајематичком факултету Универзитета у Београду. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>>

ЛИТЕРАТУРА

Драгићевић, Рајна (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику. Творбена и семантичка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Драгићевић, Рајна (2020). Нека запажања о придевској контекстуалној синонимији. *Грамајика у ојлегалу семантике*. Београд: Чигоја штампа. 205–215.

Дражић, Јасмина (2014). *Лексичке и грамајичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Оташевић, Ђорђе (2007). *Мали српски фразеолошки речник*. Београд: Алма.
Речник српскога језика, Матица српска (2011). Нови Сад: Матица српска.
Ћосић, Павле (2008). *Речник синонима*. Београд: Отворена књига.

Marija Vuksan

STABLE SET OF ADJECTIVES WITH THE ADJECTIVE *MIRAN* (I.E. *CALM*): REFLECTION ON ITS COLLOCATION PORTRAIT

SUMMARY

The subject of research in this paper is the analysis of stable set of adjectives with the adjective *calm*, determining the relationship between the lexemes in the adjective compound and their reflection on the collocation portrait of the adjective *calm*. Examples from the Electronic Corpus of the Modern Serbian Language have been analyzed. Minimal contexts in which the adjective *calm* appears with bound adjective compounds and constructions with prepositions are listed. The examples are then classified according to the semantics of the frequent adjective with adjective *calm*, in order to determine the meanings obtained in the related use of adjectives, which complement or emphasize the semantics of the adjective *calm*. Based on perceived collocability of adjectives, the classification of examples according to the semantics of a determined notion is performed. The aim of the research is to determine in which percentage analyzed stable set of adjectives with the adjective *calm* determine nouns from different semantic groups, which meanings they have in different collocations and how they are reflected in the collocation portrait of the adjective *calm*. At the end of the work, an example of a dictionary article will be formed, taking into account all the parameters.

KEYWORDS: collocation, collocability, collocation range, adjective, stable set of adjectives, colligation.

Мср Марија Вуксан
Одсек за српски језик и књижевност
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Република Србија
vuksan.marija27@gmail.com

Dušanka Zvekić-Dušanović
(Filozofski fakultet, Novi Sad)

Izvorni naučni rad
УДК 811.163.41'366.568.2
821.163.41.09 Tišma A.
DOI 10.19090/ppj.2022.53.175-190
Primljen: 30. 6. 2022.
Prihvaćen: 15. 7. 2022.

IMPERFEKAT U TIŠMINOM PREVODU ROMANA *SORSTALANSÁG/BESUDBINSTVO* IMREA KERTESA

SAŽETAK

Iako se smatra se da je imperfekat u savremenom srpskom jeziku uveliko potisnut iz upotrebe, primećeno je da je ovaj glagolski oblik neočekivano živ u jeziku prevoda romana *Sorstalanság/Besudbinstvo* Imrea Kertesa. Njegova visoka frekvencija može se pripisati individualnom opredeljenju prevodioca Aleksandra Tišme, posebno ako se ima u vidu da u mađarskom jeziku, jeziku originala, ne postoji glagolski oblik koji bi bio semantički ekvivalent srpskom imperfektu. Uzimajući u obzir jezik originala, u radu se analiziraju različiti sintaksički i semantički konteksti u kojima ga Tišma upotrebljava.

KLJUČNE REČI: A. Tišma, I. Kertes, prevod, imperfekat, sintaksa, semantika, srpski jezik, mađarski jezik.

1. Uvod

1. 1. Jezik romana *Sorstalanság* Imrea Kertesa i njegovog prevoda na srpski jezik već je bio predmet ranijih istraživanja (Čudić 2006; Zvekić-Dušanović 2014; Zvekić-Dušanović 2019). Upotrebu različitih preteritalnih vremena u srpskom prevodu ovog romana zapazio je M. Čudić: „beláttam (*uvideo sam, uviđao sam, uvideh, uviđah*) – a fordító itt nagyon szépen érvényesíti a szerb nyelvben használatos múltat kifejező igeidők nyújtotta lehetőségeket, valamint a befejezett és a befejezetlen múlt idejű történések megjelölése közti formális eltéréseket” (Čudić 2006: 102). Tokom analize upotrebe pluskvamperfekta (Zvekić-Dušanović 2019) primećeno je da je i

imperfektat veoma frekventan u prevodu ovog romana. Prevodilac, Aleksandar Tišma, opredelio se za ovaj glagolski oblik čak 197 puta, što je, u proseku, 0,8 primera po stranici. Ako se ima u vidu mišljenje da je imperfektat potisnut u savremenom srpskom jeziku, može se konstatovati da je on u jeziku Tišminog prevoda neočekivano živ glagolski oblik. U radu se posmatraju sintaksičko-semantičke, kontekstualne i stilske okolnosti koje su mogle biti podsticaj prevodiocu da se za njega opredeli.

Budući da u mađarskom jeziku ne postoji glagolski oblik koji ima specifična obeležja kao srpski imperfektat, u analizi se pošlo od primera njegove upotrebe u prevodu, a zatim je sagledavan jezički kontekst originalnog teksta.

1.2. „Zebnja od zaborava” – Za tumačenje ove izrazite učestalosti upotrebe imperfekta u prevodu bitno je istaći neke karakteristike samog romana i sagledati specifičnu semantiku srpskog imperfekta. Roman je autobiografskog karaktera, u njemu I. Kertes iznosi svoja sećanja o boravku u koncentracionom logoru za vreme Drugog svetskog rata, sećanja koja, kako sâm kaže, teži da sačuva od zaborava.¹ Pripovedanje o dešavanjima u prošlosti, autobiografski karakter, momenat doživljenosti, autentičnost – sve su to elementi koji pogoduju upotrebi imperfekta, glagolskog oblika čije će se karakteristike prikazati u daljem tekstu.

2. O imperfektu

2.1. Imperfektat je glagolski oblik o kojem se u našoj stručnoj literaturi najviše diskutovalo tokom XX veka, zapažanje je S. Tanasića s početka XXI veka (Танасић 2005: 429). Pola veka ranije takvo zapažanje iznosi i M. Ivić, koja na samom početku svog rada *Sistem glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku* pažnju posvećuje upravo imperfektu i aoristu ističući da ova dva glagolska oblika „побуђују већ поодавно посебно интересовање наших лингвиста” (Ивић 1958: 139). Takvu situaciju primećuje i K. Milošević uz mišljenje da imperfektat „заузима централно мјесто, а,

¹ U predgovoru prevoda ovog romana na srpski jezik J. Banjai navodi Kertesove reči sa predavanja u Beču 1992. pod naslovom *Holokaust kao kultura*, u kojem Kertes govori o tome kako je za holokaust vezana stravična zebnja od zaborava (Kertes 2002: 3).

несумњиво, и највише простора, у расправама о ВГО² српскохрватског језика” (Милошевић 1978: 97).

2.2. Pregled razmišljanja o osnovnom značenju imperfekta daje K. Milošević (Милошевић 1978: 97–99) i definicije koje je uzela u obzir svodi u dve grupe: 1) one koje sadrže elemente ‘trajanje’ i ‘naporednost’ i 2) one koje operišu elementom ‘doživljenost’. Sva tri elementa prisutna su u definiciji koju daju autori novijih gramatika srpskog jezika: „Имперфектом се у његовом основном значењу исказују прошле несвршене радње у њихову трајању, обично упоредо с неком другом радњом, које су доживљене или које онај ко говори тако представља” (Пипер – Клајн 2022: 467), i dalje, gde se govori o његовој narativnoj upotrebi: „Често се комбинује у истој реченици са другим приповедачки употребљеним временским облицима” (Пипер – Клајн 2022: 472). Momenat naporednosti, prema ovim autorima, nije obavezan. U opisu imperfekta S. Tanasić (Танасић 2005: 430) ga eksplicitno ne spominje, ali ističe momente koji se odnose na trajanje i doživljenost. S druge strane, Ž. Stanojčić i Lj. Popović naglašavaju upravo da se „радња означена имперфектом вршила напоредо са неком другом радњом (стањем, збивањем), која је означена (...) неким другим прошлим временом (перфектом, аористом, приповедачким презентом и др.), или напоредо с неком прошлом ситуацијом која се може означити каквом временском прилошком одредбом (*īāga, onda, цео īāj dan, īe ноћи*)” (Станојчић – Поповић 2002: 430). O obaveznoj naporednoj upotrebi imperfekta s nekim drugim preteritalnim vremenom govori i M. Stevanović (Стевановић 1969: 628).

2.3. Dok su elementi ‘trajanje’ i ‘naporednost’ formalno vidljivi, prvi na osnovu nesvršenog vida glagola u imperfektu, drugi iz rečeničnog ili nešto šireg konteksta, element ‘doživljenost’ više je stvar interpretacije, pa i nedovoljno proziran bez dodatnog pojašnjenja.

Mada su lingvisti i ranije ukazivali na povezanost upotrebe imperfekta s vlastitim doživljajem govornika³ kategoriju ‘doživljenosti’ razradio je P.

² Skraćenicom ‘ВГО’ K. Milošević označava ‘vremenske glagolske oblike’.

³ Up. detaljniji pregled kod P. Sladojevića (Сладојевић 1953: 213) i K. Milošević (Милошевић 1978: 98).

Sladojević (Сладојевић 1953). Podsećajući na već ranije isticanu činjenicu da se imperfekat, kao i aorist „употребљава за казивање само оних догађаја које говорно лице памти, док се за казивање оних догађаја за које говорно лице зна по чувењу ова два облика не употребљавају” (Сладојевић 1953: 213), ovaj autor opisuje jezičke situacije u kojima se bira imperfekat. Izdvajam one koji mogu doprineti pojašnjenju česte upotrebe ovog glagolskog oblika u prevodu romana *Sorstalanság*:

- govorno lice je događaj zapazilo posredstvom čula, tj. neposredno zapazilo;
- govorno lice je zapazilo bar jednu manifestaciju ili posledicu događaja;
- događaj nije neposredno saznat, ali ga je govorno lice doživelo na neki način, unutrašnjim preživljavanjem;
- da li će jedan događaj osećati kao doživljaj ili ne, zavisi od psihičkog stanja govornog lica;
- upotreba imperfekta u književnosti i za izražavanje onoga što se saznalo posrednim putem ili je izmišljeno, kada književnik zauzima stav očevica.

Opisujući vremenske glagolske oblike, M. Ivić (Ивић 1958) izdvaja četiri kriterijuma za njihovo razgraničenje: vremensko određivanje (T momenat), dinamičnost (D momenat), radnja kao proces u toku (A momenat) i vezanost (V momenat). Semantički momenat ‘doživljenost’ povezuje s D momentom – momentom neposredne stvarnosti radnje. Dinamičnost je svojstvena prezentu, aoristu i imperfektu, odnosno

„кад је радња непосредно пред очима (садашњост) или кад је радња тек завршена, па сасвим још присутна у свести или, најзад, кад се говорно лице тако пренесе у преживљени догађај о коме прича да га саопштава у непосредном облику дочаране стварности” (Ивић 1958: 143). Autorka imperfekat povezuje s „оживљавањем процеса из прошлости у свој некадашњој његовој актуелности” (Ивић 1958: 143).

Govoreći o imperfektu kao retrospektivno dočaranoj sadašnjosti, kao oživljenoj sadašnjosti, M. Ivić uočava morfološku podudarnost imperfekta i prezenta (za označavanje neposredne aktuelnosti događaja), koja se ogleda u obaveznom imperfektivnom vidskom obliku (Ивић 1958: 144).

I novije gramatike, kao što je već rečeno, operišu pojmom doživljenosti. S. Tanasić, na primer, doživljenost povezuje sa sugestijom govornog lica da je autentični svedok dešavanja o kojem saopštava (Танасић 2005: 430).

2.4. Srpska (srpskohrvatska) lingvistička literatura saglasna je u tome da je imperfekta u sve ređoj upotrebi u savremenom srpskom jeziku. Tako, u najnovijoj gramatici srpskog jezika, koja je i normativnog karaktera, nalazimo konstataciju da je imperfekta danas gotovo nestao iz upotrebe, da se bolje čuva u jeziku književnosti i to ne svih pisaca, da može biti sredstvo ekspresivne stilizacije ili odlika ličnog stila (Пипер – Клајн 2022: 467). Kod P. Mrazović (2009: 149) stoji da je praktično iščezao u savremenom govoru, osim u malom delu narodnih govora, te da ga nema ni u jeziku štampe, radija i televizije, dok se u savremenoj književnosti koristi da bi se uneo izvestan arhaičan ton. Potisnutost imperfekta iz upotrebe u savremenom srpskom jeziku ističe i S. Tanasić (Танасић 2005: 429). Beležeći promene u srpskom jeziku na kraju XX veka, Ž. Stanojčić primećuje da sva literatura konstatuje sve ograničeniju upotrebu preteritalnih vremena aorista i imperfekta, pri čemu je imperfekta vrlo redak, a nalazi se kod pisaca koji neguju klasični jezik naše književnosti (Станојчић 1996: 132). Ovaj autor smatra da je i kod njih češći samo imperfekta glagola *biti*, a da je imperfekta ostalih glagola sasvim usamljena pojava. M. Radovanović iznosi zapažanja o narativno upotrebljenim glagolskim oblicima u romanu *Bajka Dobrice Ćosića* i uočava odsustvo imperfekta sa spiska tipičnog narativnog sredstva, odnosno beleži samo jedan primer imperfekta u ovom romanu (Радовановић 1969: 52). Sve ređu upotrebu imperfekta u savremenom jeziku konstatuje i M. Stevanović dokazujući to brojnim primerima pisaca još s prve polovine XIX veka pa sve do polovine XX veka (Стевановић 1969: 628–633). Mišljenja je da se danas u najvećem delu narodnih govora ne upotrebljava i da nemaju svi „oseћања за његову употребу с неким одређеним значењем”(исто: 628).

Objašnjenje za redukciju sistema glagolskih oblika za obeležavanje vremena i potiskivanje najpre imperfekta, a zatim i aorista, daje M. Ivić. Autorka uočava da se aorist i imperfekta izdvajaju u sistemu po netipičnoj D/+/ i T/+/ kombinaciji, čime grupa preteritalnih vremena ruši simetriju prema futurskim, budući da su sve vremenske forme sa D /-/ obeležjem simetrično postavljene u

vidu direktnih opozicionih korelata. Pritom, za razliku od aorista, kod kojeg je momenat vremenskog odmeravanja (T momenat) od primarnog značaja, u slučaju imperfekta najizrazitiji je momenat oživljavanja radnje (D momenat). Imperfekat je, zaključuje autorka, najspecifičnija kategorija i zato prvi podleže redukciji (Ивић 1958: 149).

Gubljenje ovog glagolskog oblika omogućeno je sistemom srpskog jezika – zamenljiv je nesvršenim perfektom, pri čemu se, smatraju neki lingvisti, gubi stilogeni potencijal imperfekta (Пипер – Клајн 2022: 467). P. Sladojević savetuje da se pri prevođenju sa stranih jezika strogo vodi računa o osobinama imperfekta i da se ne stavlja tamo gde mu nije mesto. Mišljenja je čak da je bolje upotrebiti perfekt gde može imperfekat, nego imperfekat gde nema uslova za to (Сладојевић 1953: 214). M. Stevanović iznosi tvrdnju da se u mnogim primerima na mestu imperfekta može upotrebiti i pripovedački prezent (Стевановић 1969: 628–633).

3. Analiza

Imperfekat je, po pravilu, ekvivalent mađarskog prošlog vremena, osim u situaciji kada se u originalu pojavljuje particip prezenta (up. tačku 3.5. ovoga rada). U građi je zabeležen imperfekat punoznačnih glagola različite semantike, pojedinih semikopulativnih glagola, pomoćnog glagola *biti* u sastavu kopulativnog predikata i u sastavu pluskvamperfekta.

U analizi se neće posebna pažnja posvetiti potvrdi o naporednosti imperfekta s nekom drugom prošlom radnjom i njegovoj upotrebi s nekim drugim preteritalnim vremenima, ali se zabeleženi primeri daju u širem kontekstu iz kojeg su ovi momenti vidljivi.

3.1. Među punoznačnim glagolima upotrebljenim u imperfektu najbrojniju grupu čine komunikativni glagoli, od kojih su zabeleženi: *govoriti*, *pričati*, *odgovarati*, *dodavati*, *ponavljati*, *izricati*, *izvikivati*, *oglašavati*, *tvrditi*, *uveravati*, *upozoravati*, *opominjati*, *moliti* i *šaputati*. Ova raznovrsnost ne iznenađuje, budući da tekst obiluje navođenjem tuđih reči koje je autor lično čuo:

Különben is – *mondták* egy bizonyos „Zsidótanács” nevezetű testületnek a karszalagjukról is fölismerhető emberei – így vagy úgy, szépszerrel vagy kényszerűen, de előbb-utóbb amúgy is mindenkit Németországba telepítenek a téglagyárból (23)

Uostalom – *govorahu* članovi nekakvog “Jevrejskog saveta”, prepoznatljivi i po trakama koje su nosili preko ruke – ovako ili onako, lepim ili silom, svi koji su u ciglani biće ionako prebačeni u Nemačku (58)

Hat-hét nap az az idő – *állították* a hozzáértők –, amíg az ember mindamellett szükség esetén, s még a meleg időjárást is tekintetbe véve, víz nélkül is ellehet (23)

Šest do sedam dana predstavljaju ono vreme – *tvrdahu* stručnjaci – u kome čovek pored svega može u slučaju nužde, pa čak i ako se uzme u obzir toplo vreme, da bude bez vode (57)

Senki se higgye – *figyelmeztettek* a vizsgálat délelőttjén a csendőrök –, hogy elrejtheti előlük a bűnét (25)

Neka niko ne pomišlja – *opominjahu* nas žandarmi pri pretresu jednog prepodneva – da bi mogao sakriti od njih svoje sagrešenje (60)

Rögtön igen tiltakoztak, kezükkel, fejükkel, egész testükkel: – *Zescájñ – sottogták* mindenfelől –, zescájñ. – *Csodálkoztam*, s egyiküket meg is kérdeztem (32)

Smesta su živo usprotestovali, rukama, glavama, celim telima: - *Zescájñ – šaputahu* sa svih strana -, zescájñ. – *Začudih se*, pa jednog i upitah (76)

Brojna je i klasa kognitivnih glagola, među kojima su u imperfektu upotrebljeni: *znati, misliti, razumevati, shvatati, uviđati, razmišljati, verovati, smatrati*. Dešavanja u ovom romanu praćena su intenzivnim razmišljanjem o njima i pokušajem njihovog razumevanja i tumačenja. Stoga je očekivana učestala upotreba i ove semantičke grupe glagola:

Szó se róla, ott volt a tábla, nem vitathattam, de hát mégiscsak, a katonának is szólnia kellett volna tán, *úgy találtam* (45)

Nema zбора, bila je onde ona tabla, morao sam to priznati, ali ipak, valjda su i vojnici morali da nešto kažu, *mišljah* (110)

Az életet – tette hozzá – folytatnunk kell, s hát csakugyan, egyebet igen nem is tehetünk elvégre, *beláttam* (94)

Život valja nastaviti – dodao je – i zaista, *uviđah*, drugo nam baš nije ni preostajalo (226)

Mármost – *tűnődtem* – az embert elhoznák például egy épp ilyen szobába (81)

Recimo – *razmišljah* – da čoveka donesu baš u ovakvu jednu sobu (195)

Pár ismétlés után mindez világos, érthető és tökéletesen eljátszható volt, mindenki *úgy találta* (53)

Posle nekoliko ponavljanja sve ovo posta jasno, razumljivo i savršeno, zrelo za prikazivanje, *smatrahu* svi (128)

3.2. U građi je zabeležen i imperfekat semikopulativnih glagola *izgledati*, *činiti se* i *delovati*. Njima se označava utisak koji neki pojam ili pojava izaziva u govorniku, često su sredstvo za iskazivanje epistemičke modalnosti (Zvekić-Dušanović 2019: 70–79), tipa modalnosti koji je veoma izražen u ovom romanu (Zvekić-Dušanović 2014). Kao dopune ovih glagola javljaju se pridevi i prilozii:

Azután mindannyiszor ugyanaz a jelenet ismétlődött: az újabb fiúk első meglepődése, ami végül nevetésbe fordult. A rendőr *elégedettnek látszott*. Negyedóra telt így el, körülbelül (16)

Svaki put ponovila se ista scena: novodošli dečaci bi se isprva iznenadili, a zatim nasmejali. Policajac *izgledaše zadovoljan*. Tako prođe oko četvrt časa (41)

Akkor a rendőr úgy vélte, mégse várakozzunk itt, az országút szélén. *Gondterheltnek látszott*, s az volt valahogy az érzésem, tulajdonképp ő is csak oly kevésé volt fölkészülve miránk, mint mi órá (17)

Onda je policajac rekao kako možda neće valjati da čekamo tu, kraj drumu. *Izgledaše zabrinut* i nekako sam imao osećanje da je i on isto onako nepripremljen za nas kao što smo mi za njega (44)

Arra hallgatott egy kicsit, majd meg azt kérdezte, de némiképp valahogy már-már a kedve ellenére szinte, *úgy éreztem* (99)

Na to je malo čutao, pa je onda upitao, ali unekoliko skoro već kao protiv sopstvene volje, *tako mi se činjaše* (237)

A környéken sok természetes zöldet láttam, csinos épületeket, távolabb a fák közé búvó villákat, parkokat, kerteket, s az egész tájék, a méretek, minden arány mérsékeltnek, bátran mondhatom: *nyájasnak tetszett* (49)

U okolini primetih mnogo prirodnog zelenila, ljupkih zgrada, nešto dalje među drvećem uvučenih vila, parkova, bašta, i ceo kraj, razume se, svi odnosi veličina *delovahu prikladno* (118)

3.3. Imperfekat glagola *biti* u sastavu kopulativnog predikata zabeležen je uz imenice, prideve i priloge u poziciji predikativa.

3.3.1. Upotrebu imeničkog predikativa ilustruju sledeći primeri:

Így mentünk, mindenütt a kocsitúton, eléggé sokáig. *Szép, tiszta nyári délután volt*, az utcák telve tarka sokasággal, mint ezen az órán mindig; de én mindezt csak egy kicsit elmosódottan láttam (22).

Tako smo se kretali, uvek po kolovozu, prilično dugo. *Beše lepo, čisto letnje popodne*, ulica punih šarenog mnoštva ljudi kao uvek u to doba dana; ali ja sam sve to video malo maglovito (54)

De sokuk kezében láttam még ezenfölül botot is, amolyan kampós, rendes sétapálcát, s ez meglepett kissé, hisz végtére *mind* hibátlan járású, láthatóan java erőben levő *férfiak voltak* (34)

Ali u ruci mnogih ugledao sam još i štap, onako s drškom, koji služi za podupiranje, što me je malo začudilo, jer to *behu* na kraju krajeva *sve sami muškarci* očito u najboljoj snazi, bez ikakve greške u hodu (81)

Köröttem is mindenfelé vidám neszek, tocskolás, prűszkölés, fűjttatás: *derűs, gondtalan perc volt*. A fiúkkal sokat bosszantottuk egymást, a kopasz fejünk miatt (39)

I oko mene su se čuli veseli zvuci, tapkanje, pljuskanje, duvanje. *Beše to vedar, bezbrižan minut*. Mi dečaci grdno smo jedni druge zafrkavali zbog ošišanih glava (94)

Az út jobb szegélyén szabályos kis állatkert lepett egyszerre meg: *őzek, rágcsálók s egyéb állatok voltak* a lakói, melyek közül egy kopottas barna medve, nagy izgatottan, mindjárt alamizsnaváró ülésbe is helyezkedett a lépteink zajára (49)

S desne strane puta najednom nas iznenadi mali zoološki vrt. Stanovnici mu *behu srne, glodari*, među kojima se jedan malo olinjao medved na buku naših koraka odmah veoma uzbuđeno postavio u sedeći položaj (118)

3.3.2. Upotrebu pridevskog predikativa pokazuju primeri:

[...] s minthogy a sok új élményre, tapasztalatra meg benyomásra már *fáradt meg álmos is voltam*, hamar álomba is szenderültem (47)

[...] a pošto *bejah umoran* od silnih novih doživljaja, iskustava i utisaka, a usto *i pospan*, ubrzo sam utonuo u san (112)

Hosszas, de telt, kerekded arcán minden vonás a legszabályszerűbb, a legkellemesebb, bőrének rózsaszíne, inkább kissé nagy, puha szájának kifejezése a legrokonszenvesebb: egyszóval *szép volt*, s bizonyára el is gyönyörködtem volna benne – ha nem mindjárt az orvost keresi (79)

Na duguljastom mu, ali punom, jedrom licu svaka je crta bila najpravilnija, najprijatnija, rumenilo njegovih kože, izraz njegovih krupnih, mekih usta najsimpatičniji: *beše* rečju *lep*, i sigurno bih mu se predano divio – da nije odmah zatražio da se vidi s lekarom (191)

[...] az orvos mégis erre küldte, s *nem voltam* egész *elégedett* (35)

[...] lekar ga je ipak poslao ovamo, a ja *ne bejah* time sasvim *zadovoljan* (85)

3.3.3. Sledeći primeri ilustruju upotrebu priloškog predikativa:

De még jobban meglepett a tekintetének egyfajta gúnyos, már-már valamiképp ítélkező kifejezése, amikor a zavaromat észrevette; *kellemetlen volt*, s akkor hát nem is faggattam tovább (17)

Još više me je iznenadio neki podrugljivi, skori zaista prekorni izraz njegovog lica kad je primetio moju zbunjenost; *beše mi neprijatno* pa prestadoh da ga ispitujem (42)

Nem volt nehéz megállapítanunk: egy kémény a bűnös, balra, a műút irányában, de attól jóval messzebb (42)

Ne beše nam teško da ustanovimo: krivica je bila do jednog odžaka, levo, u pravcu asfaltnog puta ali mnogo više udaljenog (103)

Némelyik ötletet esetleg huzamosabban is vitathattak, javíthatattak, míg másoknak viszont mindjárt megörültek, s felugorva (nem tudom, miért, de ragaszkodtam hozzá: felugrottak) egymás tenyerébe csaptak – mindez igen *jól elgondolható volt*, legalábbis az én számomra (45)

O ponekoj ideji su možda i poduže raspravljali, popravljajući je, dok su se nekoj drugoj odmah obradovali, i poskočili (ne znam zašto, ali sam insistirao na tome da su poskočili) lupnuli se jedni s drugima dlanom o dlan – sve to *beše lako predočiti*, barem meni (108)

3.4. Pluskvamperfekat je frekventan glagolski oblik u jeziku prevoda ovog romana (Zvekić-Dušanović 2019). Tišma koristi obe mogućnosti za građenje ovog glagolskog oblika – i perfekat i imperfekat glagola *biti*. U sledećim primerima ovaj pomoćni glagol je u imperfektu:

Körülbelül *meg is jegyeztem* az esetét, mivel egyszerű történet volt, s ő többször is elismételte (19)

Bejah unekoliko *zapamtio* njegov slučaj, jer je bio jednostavan, a on ga je više puta ponovio (48)

Elmondhatom, bizonyos tiszteleten – no meg a szagon kívül, természetesen, amibe már valósággal *beléragadtunk*, mint valami sűrű pépbe, valami mocsárba – egyebet nemigen éreztem (43)

Mogu reći da sem nekog poštovanja – i naravno onog mirisa, u koji *se besmo* takoreći *ulepili*, kao u kakvu gustu kašu, u nekakvu močvaru – ništa posebno nisam osećao (104)

De hát azért mégiscsak igen dühös voltam, mivel végtére is *nem szoktam* hozzá, hogy megüssenek (52)

Ali sam zato ipak bio prilično ljut, jer *ne bejah* *navikao* da me udaraju (125)

Akkor is tettem föl: magam részéről értelmesebb leszek. De már fölém is *hajoltak*, s hunyorogni voltam kénytelen (75)

Tada pretpostavih: ja sam biću razumniji. Ali *se već behu nagnuli* i nada mnom, i morao sam da zažmurim (179)

Akkor következett aztán – miközben *megálltunk*, s beszéd, tárgyalásféle ütötte meg fülem az engem hordó ember meg valaki más közt nyilván – az újabb meglepetés (77)

Onda je nastupilo – pošto *besmo stali* i moj se sluh sudari s nečim kao razgovorom, raspravljanjem, između čoveka koji me je nosio i nekog drugog – još novije iznenađenje (184)

Még délelőtt *hozta* be a vállán Pjetyka, s igen sokat sürgölődött körötte aztán (87)

Pječka ga *beše doneo* na ramenu još pre podne, pa se onda oko njega dosta trudio (208)

Imperfekat glagola *biti* zabeležen je i sa trpnim pridevima. U srpskoj gramatičkoj literaturi zastupljeno je mišljenje da imperfekat pomoćnog glagola s trpnim pridevom izvedenim od odgovarajućeg glagola predstavlja jednu varijantu pluskvamperfekta (Стевановић 1964: 366; Танасић 2005: 431–432). Ovo ilustruju sledeći primeri:

[...] nem tudom, egy ponton miként ékelődhetett a menetünkbe egy villamos, épp nem sokkal előttem. *Kénytelenek voltunk megtorpanni*, arra a pillanatra, amíg áthaladt (22)

[...] ne znam na koji se način u jednom momentu u našu kolonu sjurio tramvaj, baš skoro neposredno ispred mene. *Besmo prisiljeni* da uzmaknemo za taj jedan tren dok je minuo (54)

A vonat is vesztegelt, mint máskor is gyakran, de mint légiriadók esetében mindig. Az ablakok is *foglaltak voltak*, úgyszintén, mint ilyenkor mindig (30)

I voz je mirovao, kao i inače često, a u toku vazdušnih alarma uvek. I prozori *behu zauzeti* kao uvek u takvim prilikama (73)

Rabok csikos öltönyét hordta ugyan ez is, csakhogy *vállban kitömve, derékban elkeskenyítve*, bátran mondhatom: *legjobb, szinte már föltűnő divat szerint is szabva és vasalva* (36)

Nosio je doduše i on robijaško prugasto odelo, ali ono *beše u ramenima popunjeno vatom, u struku suženo*, mogu slobodno reći: *skrojeno po najboljoj, skoro već upadljivoj modi* (88)

Távolabb egy másik oszlopot: a nőket is megpillantottam. *Köröttük is ott voltak a katonák, rabok, előttük is ott egy orvos, s ott is pontosan ugyanúgy történt minden* (35)

Nešto dalje ugledah i drugu kolonu: žene. I one *behu okružene vojnicima, robijašima*, i pred njima stajao je lekar, pa se i onde dešavalo kao i ovde (84)

3.5. U tekstu originala neretko se javlja particip imperfekta, oblik kojim se označava trajna glagolska radnja istovremena s radnjom izraženom u predikatu. U mađarskom se najčešće upotrebljava u funkciji atributa i bliže određuje nosioca glagolske radnje (Andrić 2002: 54). Na srpski jezik prevodi se različitim formama, među kojima je čest lični glagolski oblik u funkciji predikata relativne rečenice (Burzan 1990: 114), što se može videti i u primerima zabeleženim u prevodu ovog romana. Kontekst koji ukazuje na to da je u pitanju situacija koja se odvijala u prošlosti, momenat trajanja i naporednosti pogoduju upotrebi srpskog imperfekta u sledećim primerima:

Őneki viszont telefonon adhatták értésére, mert előzőleg sürgő-forgó, valamilyen változásra *utaló* hangokat hallottunk a szobájából (21)

Njemu su ovo verovatno nagovestili preko telefona, jer pre toga čusmo iz njegove sobe nekakve užurbane glasove koji *ukazivahu* na to da će se nešto promeniti (53)

[...] mindezt úgy-ahogy bírtam csak követni, mert szaggatottan, a sok egymást *keresztelő* kérdésre válaszolva mondta el (27)

[...] sve sam to mogao da pratim tek napola, jer je govorio iskidano i tek u odgovoru na mnoga pitanja koja *se* oko njega *ukrštahu* (65)

Ismét egy kellemetlen körülmény a helyemből adódott, az egyik alsó ágyon, egy magas, a mindig szürke égre *nyíló*, apró s üvegtelen ablakkal éppen szemközt (72)

Snašla me je i jedna neprijatna okolnost zbog mog mesta. Na jednom donjem krevetu, tačno prekoputa nekog visoko postavljenog malog i nezastakljenog prozora koji *se otvaraše* na uvek sivo nebo (173)

Még hajókáztunk is egy – a Dunára *emlékező* szemnek legalábbis – kisebb folyamon (95)

Čak smo i brodili po jednoj manjoj reci, barem se ona takvom činila očima koje *se sećahu* Dunava (229)

3.6. Tišma se često ne zadržava na jednom imperfektu u rečenici, već se opredeljuje za nizanje ovog glagolskog oblika upotrebljavajući ga u različitim sintaksičkim strukturama, koje su opisane u prethodnim tačkama ovog rada:

A karszalagos emberek is mindenütt *ott voltak*, s bármi kérdésre is szívesen *válaszoltak* (25)

I ljudi sa trakom *behu* svuda *prisutni* i *odgovarahu* rado na bilo koje pitanje (61)

Voltak aztán gyanakvóbbak, akik másként *voltak értesülve*, s a németek egyéb tulajdonságairól *véltek tudni* (26)

Bilo je doduše sumnjičavih, koji *behu obavešteni* drukčije i *znađahu* o drugim osobinama Nemaca (62)

[...] s csak igen *nehéz volt* elhinnem, hogy – amint pedig *állították* – ez a méltóság is rab csupán, úgy, amint mi is (44)

Beše mi *teško* poverovati da je i ta veličina – kako mi *tvrđahu* – samo robijaš, kao što smo to mi (106)

[...] az én térdemnek meg az én előttem *ülő* támaszkodott neki; s minthogy a sok új élményre, tapasztalatra meg benyomásra már *fáradt* meg *álmos* is *voltam*, hamar álomba is szenderültem (47)

[...] na moja kolena naslonio se onaj koji *seđaše* ispred mene, a pošto *bejah umoran* od silnih novih doživljaja, iskustava i utisaka, a usto i *pospan*, ubrzo sam utonuo u san (112)

Nyugati pályaudvar, *emlegették* körülöttem, s az is volt csakugyan, nagyjában-egészében *ráismertem* (96)

Zapadni kolodvor, *ponavljahu* oko mene, a zaista je to on bio, *bejah* ga kako-tako *prepoznao* (231)

[...] homlokáról szüntelen patakok *eredtek és folytak* szemüvegén, tömpe orrán, vastag száján végig (29)

[...] s čela mu neprekidno *oticalu* potoci znoja i gari, pa se *slivahu* niz njegove naočare, zatupasti nos i debele usne (70)

Némelyek az emberek kérdéseire *válaszoltak*, mások a kocsiban *néztek széjjel* (31)

Neki *odgovarahu* na pitanja ljudi, drugi *se ogledahu* po vagonu (75)

[...] hiába *vártam, füleltem, lestem és fürkésztem*, sem a rendes időben, sem azon túl, sehogyan sem sikerült fölfognom a – pedig már régóta esedékes – csörömpölést, s a leveshozók vele járó napi rikkantását (93)

[...] uzalud *očekivah, osluškivah, hvatah* i *vrebah*, nikako ne uspeh, ni u predviđeno vreme, ni dalje od njega, da ščepam, ono što je već davno bilo aktuelno – lupu posuđa i vajkanje nosača čorbe koje ju je svakodnevno pratilo (223)

4. Zaključak

Analiza primera s imperfektom u prevodu romana *Sorstalanság/Besudbinstvo* Imrea Kertesa pokazala je da je prevodilac, A. Tišma, opredeljujući se za ovaj preteritalni glagolski oblik, poštuovao morfološke, sintaksičke i semantičke uslove za njegovu upotrebu: trajnost (iskazanu nesvršenim vidom glagola), naporednost (vidljivu najčešće iz rečeničnog konteksta) i doživljenost (činjenica je da je pisac autentični svedok dešavanja koja želi da otrgne od zaborava). Budući da je element doživljenosti taj koji izdvaja imperfekat od perfekta nesvršenih glagola, vrlo je verovatno da je Tišma želeo da istakne upravo ovaj momenat.

S druge strane, imajući u vidu da je ovaj glagolski oblik potisnut u savremenom srpskom jeziku, njegova ovako visoka frekventnost ipak nije očekivana. Ona se ne može objasniti ni uticajem jezika originala, s obzirom na to da u mađarskom jeziku ne postoji forma koja bi se u svim elementima podudarala sa srpskim imperfektom, odnosno da je imperfekat gotovo po pravilu ekvivalent mađarskog prošlog vremena.

Nesumnjivo je, možemo zaključiti, da je Tišma učestalom upotrebom imperfekta (kao uostalom i pluskvamperfekta i aorista) postigao jak stilski efekat. Ostaje, ipak, pitanje da li je taj efekat adekvatan. Naime, ako uzmemo u obzir zapažanja pojedinih lingvista o nedostatku osećaja današnjih govornika srpskog jezika za njegovo značenje i arhaičnom tonu koji on danas ima, pitanje je da li je Tišma kod čitalaca postigao efekat koji bi imperfekat izvorno trebalo da ima – efekat doživljenosti, ili jezik ovog romana čitaoci doživljavaju kao arhaičan.

IZVORI

- Kertész, Imre (1975). *Sorstalanság*. Preuzeto sa sajta 5. 8. 2013. <http://data.hu/get/1558186/kertesz_imre_-_sorstalansag.pdf.html>
 Kertes, Imre (2002). *Besudbinstvo*. Novi Sad: Prometej, Stylos. S mađarskog preveo Aleksandar Tišma.

LITERATURA

- Burzan, Mirjana (1990). *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.
 Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.

- Čudić, Marko (2006). A Sorstalanság szerb fordításáról. *Hid*, god. LXX, br. 6–7, Novi Sad. Preuzeto 10. 1. 2014. <http://adattar.vmmi.org/.../hid_2006_06-07_11_marko>
- Mrazović, Pavica (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance. Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2014). Epistemička modalizacija u romanu *Sorstalanság/Besudbinstvo* Imrea Kertesa. U: *Jezici u kulturi u vremenu vremenu i prošlosti III*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 553–566.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2019). Pluskvamperfekat u srpskom prevodu romana *Sorstalanság* Imrea Kertesa. *Godišnjak Filozofsko-fakulteta u Novom Sadu*, књ. XLIV-1, 253–267.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2019). *Epistemička modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

*

- Ивић, Милка (1958). Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду III*, 139–152.
- Милошевић, Ксенија (1978). О проучавању временских глаголских облика у сербскохрватистици. *Зборник за филологију и лингвистику XXI/2*, 93–121.
- Пипер, Предраг, Иван Клајн (2022). *Нормативна граматика српског језика. Четврто, измењено и допуњено издање*. Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић, Милорад (1969). О наративним глаголским облицима. *Прилози проучавању језика 5*, 49–59.
- Сладојевић, Петар (1953–1954). О имперфекту у српскохрватском језику. *Лужнословенски филолој XX* књ. 1–4, 213–228.
- Станојчић, Живојин (1996). Морфологија, синтакса и фразеологија. У: *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ : Службени гласник, 111–141.
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић (2002). *Граматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Осмо, прерађено издање*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजичка норма) II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Танасић, Срето (2005). Синтакса глагола. У: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 345–476.

Dušanka Zvekić-Dušanović

IMPERFECT TENSE IN TISHMA'S TRANSLATION OF THE NOVEL
SORSTALANSÁG/DESUDBINSTVO BY IMRE KERTES

SUMMARY

In the language of the translation of the novel *Sorstalanság/Besudbinstvo* by Imre Kertes, the imperfect tense is an unexpectedly frequent verb form, although the fact is that it is used in very rare cases in the modern Serbian language. The translator, Aleksandar Tišma, opted for this verb form as many as 197 times, which is, on average, 0.8 examples per page. The analysis showed that the imperfect is, as a rule, the equivalent of the Hungarian past tense, except in the situation when the present participle appears in the original. The imperfect of auto-semantic verbs of different meanings, individual semi-copulative verbs, auxiliary verb to be as the constituent of the copulative predicate and in the composition of the pluperfect. It is noted that Tišma followed the morphological, syntactic and semantic conditions for its use: permanence (expressed by the imperfect form of the verb), parallelism (usually visible from the sentence context) and experience (the fact is that the writer is an authentic witness to events that he wants to tear from oblivion). The paper concludes that by using the imperfect (as well as the pluperfect and the aorist), Tišma achieved a strong stylistic effect. However, the question remains whether Tišma achieved in readers the effect that the imperfect should originally have - the effect of experience, or the language of this novel is perceived by readers as archaic.

KEYWORDS: A. Tišma, I. Kertes, translation, imperfect, syntax, semantics, Serbian, Hungarian

Dr Dušanka Zvekić-Dušanović
Odsek za srpski jezik i lingvistiku
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Srbija
dusazd@ff.uns.ac.rs

Ilaria Musso
(Ca' Foscari University of Venice)

Izvorni naučni rad
UDC 811.163.41'366.584
811.14'06'366.584
DOI 10.19090/ppj.2022.53.191-205
Primljen: 1. 9. 2022.
Prihvaćen: 27. 9. 2022.

A COMPARISON BETWEEN GRAMMATICALIZATION PROCESS OF FUTURE TENSE IN GREEK AND SERBIAN

ABSTRACT

The aim of this paper is to describe and compare a common Balkan feature in Greek and Serbian, the periphrastic *will* future and the degree of grammaticalization in both languages, in order to reach conclusions about the similarities and the differences of the two processes and stages of grammaticalization from a diachronic point of view. First, Greek future tense and its development are analyzed from Ancient Greek to Modern Greek, and then the development of future tense from Old Church Slavonic to Serbian is described. To conclude, grammaticalization stages and future marker development are compared diachronically.

KEYWORDS: Balkan Sprachbund, Balkan languages, periphrastic future, future marker, grammaticalization, Greek, Serbian.

1. Introduction

This paper deals with Balkan linguistics and with two Balkan Sprachbund languages, Greek and Serbian. The Balkan Sprachbund is considered a linguistic league, where languages share grammatical and lexical features that resulted from language contact and not because they belong to one common linguistic group (Friedman 2006). Balkan languages are Greek, Albanian, which belong to two independent linguistic families, Balkan Slavic languages, Bulgarian, Serbo-Croatian, Macedonian, and Romanian, a Romance language.

Despite the fact that they do not have a common linguistic source, they all developed common phonological and morphosyntactic features, one of these is the construction of periphrastic future tense, formed by a periphrasis introduced by a clitic derived from the verb *will* followed by a finite verb, an infinitive or by a subjunctive construction. This future clitic is the result of the grammaticalization process undergone by the main verb *will*.

The process through which a lexical item, in this case the main verb *will* loses its lexical meaning and becomes a grammatical word, the clitic, is called grammaticalization (Hopper – Traugott 2003). More specifically the main verb *will* loses its volitional meaning and acquires only a future one. Grammaticalization process is identified by the following four parameters:

- desemantization when a word loses its lexical meaning,
- extension which is the new use of this word in other contexts,
- decategorialization that is a loss in morphosyntactic features
- erosion which is a loss in phonetic substance (Heine – Kuteva 2003).

In addition, Kramer (1994) identifies the following grammaticalization parameters which can verify the grammaticalization degree of future tense marker in Balkan languages.

- a. Degree of lexical separation of the auxiliary from the lexical verb
- b. Degree of inflection for person and tense and degree of reduction of the auxiliary verb to a monosyllabic particle
- c. Reinterpretation as a clitic rather than a verb
- d. Syntactic relation to the main verb, interpolation of other lexical content between the auxiliary and the main verb.
- e. Semantic range, the auxiliary is also used for desire, obligation, conditional, imperatives.

The more parameters a future auxiliary fulfills, the more the grammaticalization is complete. As far as future tense is concerned, the grammaticalization of *will* future undergoes the following cycle: *will* → intention → future, and more specifically: lexical verb *want* → auxiliary verb → clitic → affix/particle (Hopper – Traugott 2003:108).

2. Grammaticalization process of future tense in Greek and Serbian

2.1. The development of periphrastic future in Greek, from Ancient Greek to the Cretan Renaissance.

The development of Greek and the stages of grammaticalization of future can be divided into five periods, that are Ancient Greek, Hellenistic-Roman (III BC – IV AD), Early Medieval (V–X), Late Medieval (XI–XV) and Cretan Renaissance (XVI–XVII).

In Ancient Greek the future was expressed by a synthetic one, *γράφω*, and by periphrastic forms, through the verbs *μέλλω* (to be going to), *έχω* (to have) and *θέλω* (to want) + infinitive (Markopoulos 2009).

During the Hellenistic-Roman period (H-R) the synthetic future was lost in favor of the *θέλω* periphrasis, because it did not convey the meaning of verbal aspect (Browning 1983:48–9), and it started to be confused with the subjunctive form, as the only difference between the synthetic future and the subjunctive was the vocal length, which was lost in the same period (Mackridge – Holton – Manolesou 2019).

Contemporarily, the infinitive becomes weaker and it starts to be replaced by a finite clause introduced by the complementizer *να*. Therefore, there are now two different ways to express future in a periphrastic way, a *θέλω* + infinitive clause (1) and a *θέλω να* + finite verb clause (2).

- (1) *Θέλω γράφειν*
will.1sg. write.inf.
- (2) *Θέλω να γράφω*
will.1sg. subj. write.1.sg

With the passing of time and for all the duration of the Early Medieval period (EMG) the first one conveys only a future meaning, whereas the second is also used to express volition (Markopoulos 2009). So far, auxiliary verb *θέλω* goes through the processes of extension and desemanticization, as it is used in a future context and it gradually loses its lexical meaning when combined with the infinitive, consolidating its new acquired future meaning.

The most important grammaticalization stages of the *θέλω* + infinitive periphrasis take place during the Late Medieval period (LMG) when the final *ν*

of the infinitive *γράφειν* is lost, as a consequence the infinitive and the third person singular are now homophonous (*γράφει*), this leads to a confusion and to a reanalysis of the periphrasis where both verbs, the auxiliary and the main verb, are marked for person and number (3).

- (3) *Θέλω γράφω*

will.1.sg write.1sg

At the same time, as the infinitive tends to be substituted by a finite clause, the periphrasis *θέλω να* + finite verb (*θέλω να γράφω*), which used to convey a volitional meaning in the early medieval period, competes now with the *θέλω* + infinitive future clause. Due to the need to distinguish the future meaning from the lexical one, the auxiliary verb *θέλω* freezes in the third person singular *θέλει* (4) (Joseph – Pappas 2002).

- (4) *Θέλει να γράφω*

will.3sg subj. write.1sg

During the Cretan Renaissance (ΚΑ, Κρητική Αναγέννηση) the last relevant grammaticalization stages were registered, the ones which led to the future construction of the modern language (Markopoulos 2007). First, the invariant future auxiliary *θέλει* undergoes phonological reduction as a consequence of fast speech and it becomes *θε να γράφω* (5) (Joseph – Pappas 2002), also losing its morphosyntactic features:

- (5) *Θε να γράφω*

fut. subj. write.1sg

This periphrasis undergoes then assimilation *θε να* → *θα να*, apocope *θα* (*ν*) and elision *θα*. As a result, future tense is expressed by the invariant and monosyllabic future marker *θα* followed by a subjunctive finite verb (Triandafillidis 2002) and it is now completely grammaticalized, as it has lost its morphosyntactic features and phonological content and it has fulfilled the cycle previously described: lexical verb → auxiliary verb → clitic → particle. Not only covers it every grammaticalization stage, but it also fulfills all parameters identified by Kramer (1994), as follows:

- a. The future marker *θα* is morphologically and semantically distinguished from the lexical verb *θέλω*, which is not considered as an auxiliary verb.

- b. The clitic does not conjugate for number and person, it is invariant and monosyllabic.
- c. It is not interpreted as a verb, but as a particle which assimilated the subjunctive marker *va*
- d. It is only possible to interpolate other clitics between the auxiliary and the main verb, such as pronouns in accusative or genitive.
- e. The future marker is also used to express conditional, obligation, epistemic meaning, prediction or inference.

To reach conclusions, the future marker *θα* is fully grammaticalized, as it underwent all stages of grammaticalization, completed the grammaticalization cycle and it fulfills every parameter of grammaticalization.

2.2. The development of periphrastic future in Serbian and Torlakian dialects, from the Old Church Slavonic to the modern language.

The development and grammaticalization of Serbian future can be divided into two main periods: the Old Church Slavonic (IX–XI century AD) since the oldest attestations from Late Proto-Slavic are recorded in this literary language and the Old Serbian (*starosrpski*) (XI–XVIII century AD) .

In Old Church Slavonic (OCS) the future tense was expressed in many ways, as there was not one specific construction to denote it. Like Ancient Greek, it had both a synthetic future, which was expressed by the present tense of the perfective form, and periphrastic constructions. The main auxiliary verbs of these periphrases were, like in Ancient Greek, *xotěti* (to want) and *imati* (to have) + infinitive (Lunt 2001:114), which maintained their lexical meaning but started to acquire a future one (Lunt 2001; Gasparov 2001), this way starting the process of extension.

From the end of X century AD topic macro-dialects develop from Late Proto-Slavic, among which is Serbian. In the first stages of Old Serbian the same future periphrastic constructions as in Old Church Slavonic are used (Grković-Major 2019), until the auxiliary verb *hteti* prevails on the others, it asserts itself as the main auxiliary verb for future construction and through the stages of erosion and desemanticization the verb loses phonetic content and consolidates a

more grammatical meaning. More specifically, the first grammaticalization stage is the phonetic reduction, through which the root of the verb is lost and the verb endings from the conjugation of the verb are maintained, *hoću* → *hću* → *ću* (Grković-Major 2019). Therefore, the future construction is the following: modal clitic marked for person and number + infinitive (*ja ću pisati*).

From the XV century AD through the long head movement phenomenon, a typical phenomenon of South and West Slavic languages (Rivero 1991), the main verb precedes the auxiliary and the latter becomes an enclitic: *će dati* → *dati će*. The ending of the infinitive *-ti* falls and the clitic becomes a suffix still marked for person and number: *daće* (3rd person singular), *писаću* (1st person singular) (Grković-Major 2019).

The last stage Serbian future undergoes, similarly to the other Balkan languages, is the replacement of the infinitive through a finite clause introduced by the subjunctive marker (Mišeska Tomić 2004). As a result, there is now a third future construction: *ja ću da pišem*. These three stages of future periphrasis development do not constitute a gradual evolution, but three alternative future constructions that coexist in the modern language.

To conclude, the grammaticalization cycle is the same as in Greek, and that is lexical verb → auxiliary verb → clitic → affix, but it is important to observe that the process of decategorialization did not take place, as the clitic is still marked for person and number and therefore it has not lost its morphosyntactic features. As a consequence, the future marker did not undergo every grammaticalization stage and it does not cover any grammaticalization parameters, as demonstrated below:

- a. The future marker is not morphologically and semantically distinguished from the lexical verb *hteti*, considered as an auxiliary verb whose enclitics are used to form the future tense. The degree of separation between the future marker and the lexical verb is not complete.
- b. The clitic conjugates for number and person, it is neither invariant nor monosyllabic for the 1st and 2nd person plural (*ćemo, ćete*).
- c. It is still interpreted as a verb, as the subjunctive marker *da* is always present and cannot be omitted. (*ja ću da pišem*)
- d. It is possible to interpolate lexical content between the auxiliary and the main verb, not only pronouns and other enclitics, but also accented words like in the following sentence: *kakvo će vreme biti*

sutra? where the subject *vreme* is between the clitic and the main verb.

- e. The future marker is not used to express conditional, obligation, epistemic meaning, prediction or inference.

Future markers *ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će* do not fulfill these parameters of grammaticalization, so one can affirm that full grammaticalization has not been reached yet.

2.3. Grammaticalization of future tense in Torlakian Dialects

Torlakian dialects, also known as Prizren-Timok dialects, as they are spoken in the south-east region of Serbia delimited by the Timok river and the city of Prizren, are considered more “balkanized” than standard Serbian, they share indeed more Balkan features with the other languages of the Sprachbund. As far as future tense is concerned, it has reached a major degree of grammaticalization and undergone some more stages, which cannot be chronologically determined since there aren't any written sources.

The modal clitic of *hteti* is no more marked for person and number, resulting in the use of the invariant 3rd person singular clitic *će* for every grammatical person. The inflected form *ću* for the 1st person singular can be used when the will of the speaker is strongly expressed. Unlike Serbian, both clitics *će* and *ću* (or *če* and *ču*) are not enclitics and therefore they do not need a phonological support of the subject or another accented word and can occupy the first position in the clause. In the Prizren-Timok dialects, as well as in other Balkan languages such as Greek and Bulgarian, infinitive is almost no longer in use, and it is replaced by the subjunctive marker *da* followed by a finite verb. Having said this, future tense is formed by the invariant clitic *će* + *da* + finite verb. The subjunctive marker *da* can also be omitted (1) (Mišeska Tomić 2004, 2006).

- (1) *Će* (da) pišem
fut. (subj) write.1sg
I will write

However, in the negative form the clitic is still marked for person and number, like in standard Serbian (2) (Mirić 2017, 2018) and grammaticalization is still in progress.

- (2) Neću čuvam decu¹
 Neg.fut.1sg look after.1.sg children.
 I will not look after the children

Future marker in Torlakian dialects has reached a major degree of grammaticalization, as it underwent every stage, including decategorialization in the affirmative form, therefore the clitic is a monosyllabic and invariant one, which underwent the same cycle as in Greek and Serbian: lexical verb → auxiliary verb → clitic → particle. However, the interpolation of accented words between the clitic and the main verb is still possible and it denotes that grammaticalization is still in progress (3) (Mirić 2017).

- (3) Kakvo će vreme da bude?
 What like fut. weather subj be.3sg
 What will the weather be like?

The past tense of the clitic *će* followed by a subjunctive construction is used to form the conditional or the future in the past (4) (Mišeska Tomić 2004).

- (4) Ća (da) se vrnem²
 Would.sg.mod.aux (subj) refl.cl come back.1sg
 I would have come back

Whereas, the I-participle of the clitic followed by the present tense of the auxiliary verb *to be* and a subjunctive construction is used to form the future perfect in the past (5) (Mišeska Tomić 2004).

- (5) Ćal sam da ga bijem
 will.M.sg I-part am subj 3.sg.acc.cl. beat.1sg
 I would have beaten him

To conclude, future tense grammaticalization in Prizren-Timok dialects has undergone more stages than Serbian. The 3rd person clitic extended to every person, the use of the clitic to form conditional clauses, the omission of the subjunctive marker denote that grammaticalization has almost been completed.

¹ Examples (2) and (3) are taken from Mirić (2017).

² Examples (4) and (5) are taken from Mišeska Tomić (2004).

Nonetheless, as previously said, it is still in progress in the negative form and as long as lexical content can be interpolated between the clitic and the finite verb, it cannot be considered fully complete like in Greek.

3. Diachronic comparison

The diachronic and parallel comparison of the future tense development both in Greek and in Serbian can be divided into the following phases: the first period between the IX to the XI century, corresponding to the OCS, the ending of the EMG and the beginning of the LMG, the second phase may be identified between the XII and the XV century, corresponding to the LMG and the Old Serbian, the last stage is the Cretan Renaissance from the XVI to the XVII century.

In the first phase a common future construction is identified both in Medieval Greek and in Old Church Slavonic, and that is *will* + infinitive. In both languages this periphrasis undergoes the stage of extension, it begins to convey a future meaning besides the lexical one.

In the second period the future tense development begins to differentiate in the two languages. As previously described, the first stage of grammaticalization in Serbian is the phonetic erosion around the XIII century (hoću → ću). Whereas, in Greek the infinitive loses first its ending *-v* and then it is replaced by a subjunctive construction. The auxiliary verb freezes in the 3rd person singular *θέλει* and the phonetic erosion is the last phase of grammaticalization, which was registered around the XIV century. Contemporarily, the infinitive ending *-ti* in Serbian is lost and the future marker becomes an enclitic added to the root of the verb. The loss of the infinitive ending is a common passage, but it is due to inner factors of the two languages, as Greek lost the final *-v* also in noun and pronoun declensions already in the Hellenistic period (Horrocks 1997), and Serbian lost it when the future clitic became a suffix (Grković-Major 2019), therefore it has nothing to do with language contact.

Only around the XV century the infinitive begins to be replaced by a subjunctive construction in Serbian, too. Probably, this last stage is the result of

language contact in the Balkan peninsula, and it is due to the Greek influence on the other Balkan languages (Banfi 1985).

The main difference of the replacement of the infinitive is that in Serbian both periphrases *ja ću pisati* and *ja ću da pišem* convey the same future meaning, whereas in Greek the use of the infinitive as a main verb expressed a future meaning (*θέλω γράφειν*), until the XV century, and the use of the subjunctive conveyed a lexical meaning (*θέλω να γράφω*) (Markopoulos 2009).

The last grammaticalization stage in Greek, the phonetic erosion, takes place around the XVI century, during the Cretan Renaissance. In Serbian, there is no other development phase. It is important to note that in Greek phonetic erosion concerns the ending of the verb, the root *θε* remains and it is not marked neither for person nor for number, leading to a full grammaticalization of the future marker. In Serbian the root of the auxiliary verb *hteti* is maintained (*ću*), as a consequence of this the morphosyntactic features of the future marker are still present and the grammaticalization has not been completed.

The following tables show the similarities of the future tense development between Greek and Serbian and Greek and Serbian dialects (Table 1 and 2), and the chronology of the future marker development (Table 3 and 4).

Table 1: Common stages of future marker development in Greek and Serbian

Evolution Stage	Greek	Serbian
Will + infinitive	Θέλω γράφειν	Њotěti pisati
Phonetic erosion	Θε να γράφω	Ću pisati
Loss of the infinitive ending	Θέλω γράφει_	Pisa_ću
Replacement of the infinitive	Θέλω να γράφω	Ću da pišem

Table 2: common stages of future marker development in Greek and Torlakian dialects

Evolution stage	Greek	Torlakian
Future marker freezes in the 3rd person	Θέλει να γράφω	Će da pišem
Assimilation/omission of subjunctive marker	Θα γράφω	Će pišem

In the following tables the parallel chronological development is given, as it has been described.

Table 3 shows the stages and the centuries when they took place and table 4 shows how long every future periphrasis was in use.

Greek presents a more complex development of the future periphrasis, which covers a long period of time, there is a sequence of periphrases and every

new one tends to replace the previous one. In Serbian the development and grammaticalization of future tense is simpler and it covers a shorter period of time. Despite the similarities shown in the 1st table, the same stages of grammaticalization in Greek and Serbian took place in different ways and in a different chronological order, as tables 3 and 4 demonstrate, and consequently this led to different grammaticalization degrees in the modern languages.

Table 3: Chronology of future marker evolution in Greek and Serbian

Cent.	Greek	Cent.	Serbian
A. G.	Γράψω Θέλω γράφειν Θέλω γράφω		/
H-R III a.C.- IV d.C.	Θέλω γράφειν FUT. Θέλω ίνα γράφω		
EMG V-X	Θέλω γράφειν	OCS IX- XI	Xotěti pisati
LMG XI XIII	θέλω γράφειν θέλω γράφει_ θέλω γράφω θέλει γράφω θέλω να γράφω θέλει να γράφω	XII XIII XIV	Hoću pisati Hću pisati Ću pisati
XIV XV	θέ να γράφω	XV	pisa-ću ja ću da pišem
KA XVI - XVII	θε να γράφω θα να γράφω θα γράφω	?	Torlak ću/će da pišem ću/će pišem

Table 4: Diachronic comparison of future marker evolution stages in Greek and Serbian

Centuries	H-R	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	NOW
Greek											
Θέλω γράφειν											
Θέλω/θέλει γράφω											
Θέλει να γράφω											
Θέλω να γράφω											
Θε να γράφω											
Θα γράφω											
Serbian											
Χοτѣти (hoću) pisati											
Ja ću pisati											
Pisaću											
Ja ću da pišem											

4. Conclusion

This parallel and diachronic comparison of the two grammaticalization processes of future tense in Greek and Serbian demonstrated that both Greek and Serbian future marker underwent a similar development, but with some relevant differences.

Greek future marker is characterized by a more complex future tense development, which started already from Ancient Greek and it continued to evolve until the Cretan Renaissance, when full grammaticalization was reached. The future marker is an invariant and monosyllabic clitic *θα*, which is also used to express conditional, deontic and epistemic meaning.

Serbian future marker underwent fewer grammaticalization stages and its development stopped in the XV century, as a result the clitic is not fully grammaticalized and it does not cover every grammaticalization parameter and did not undergo every grammaticalization stage.

It is considered that this common Balkan feature first developed in Greek (Banfi 1985), as it was already present in Ancient Greek, and then it spread to the other Balkan languages through language contact during the centuries XIII and XV when grammaticalization of *will* future started also in Balkan Slavic (Assenova 2002: 204). That is the period when the Greek

language, as language of the Orthodox Church, played an important and unifying role amongst all orthodox peoples of the Balkan peninsula, who could maintain their ethnic, ideological and religious identity against the conquer of the Ottoman Turks and the Islam (Banfi 1985). It is not a case that the future marker development chronology demonstrates that the most relevant changes and grammaticalization stages took place in the same period in both languages, and that is exactly between XIII and XV century.

The two processes present similarities, like the phonetic erosion, the loss of the infinitive ending and the replacement of the infinitive, as well as differences, the nature of the phonetic erosion and the use of the subjunctive construction. In spite of the common stages, it is relevant to note that Greek has a longer and more complex process, whereas future marker in Serbian underwent fewer changes. As a result of the differences and the different chronological order, grammaticalization has reached two different degrees in the two languages, Greek *θα* being fully grammaticalized and covering every grammaticalization stage and parameter, and Serbian clitics *ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će* still being marked for person and number and not covering every grammaticalization stage or parameter.

Future marker in Torlakian dialects presents more similarities to Greek than to Serbian, as it is invariant and monosyllabic, the subjunctive marker *da* is often omitted and it is used also to express conditional. Nonetheless, in the negative form it is still marked for person and number and lexical content may still be interpolated between the clitic and the finite verb, demonstrating that grammaticalization is still in progress.

BIBLIOGRAPHY

- Asenova, Petja (2002). *Balkansko ezikoznanie: osnovn problemi na Balkanskija ezikov sǎjuz*. Sofia: Faber.
- Banfi, Emanuele (1985). *Linguistica Balcanica*. Bologna: Zanichelli.
- Browning, Robert (1983). *Medieval and Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Friedman, Victor (2006). Balkans as a Linguistic Area. *Encyclopedia of Languages and Linguistics, Second Edition*. 1: 657–672. Oxford: Elsevier.

- Gasparov, Boris (2001). *Old Church Slavonic*. Munchen: Lincom Europa.
- Grković-Major, Jasmina (2019). Future tense in South Slavic: diachrony and typology. *Slavica Iaponica*. 22: 7–22.
- Heine, Bernd and Tania Kuteva (2019). *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, Paul and Elizabeth Traugott (2003). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horrocks, Geoffrey (1997). *Greek, a history of the language and its speakers*. London: Longman.
- Joseph, Brian D. and Panagiotis Pappas (2002). On some recent views concerning the development of the Greek future system. *Byzantine and Modern Greek Studies*. 26: 247–73.
- Kramer, Christina (1994). Grammaticalization of Balkan future tense. *Indiana Slavic Studies*. 7: 127–36.
- Lunt Horace, Gray (2001). *Old church slavonic grammar*. Revised edition. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Mackridge, Peter, Holton, David and Io Manolesso (2019). *Cambridge grammar of medieval and early modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Markopoulos, Theodore (2009). *The future in Greek*. Oxford: Oxford University Press.
- Rivero, Luisa M. (1991). Long head movement and negation: Serbo-croatian vs Slovak and Czech *The Linguistic Review*. 8: 319–351.
- Mišeska Tomić, Olga (2004). The syntax of Balkan Slavic future tenses. *Lingua*. 114: 517–542, Elsevier.
- Mišeska Tomić, Olga (2006). *Balkan Sprachbund morpho-syntactic features*. Dordrecht: Springer.

*

- Μαρκόπουλος, Θεόδωρος (2007). Γραμματικοποίηση και γλωσσική ποικιλία στην εποχή της Κρητικής Αναγέννησης *Studies in Greek Linguistics*. 26: 251–63.
- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης (2002). *Νεοελληνική γραμματική, Αναπροσαρμογή της μικρής νεοελληνικής γραμματικής*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων.

*

- Мирић, Мирјана (2017). Степен граматикализације футура првог у тимочким говорима *Зборник Мајџице српске за филолоџију и лингвистику*. 60/1: 133–164, Нови Сад.
- Мирић, Мирјана (2017). Употреба/изостављање субјунктивног маркера *ga* у конструкцији футура првог у тимочким говорима *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка итеренска истраживања 2015–2017*. 9: 201–218.
- Мирић, Мирјана (2018). Граматикализација футура првог и изостављање субјунктивног маркера *ga* у лужничком говору јужног типа зоне I (Буковик). *Зборник Мајџице српске за филолоџију и лингвистику*. 61/2: 89–126.

Ilarija Muso

UPOREDNA ANALIZA GRAMATIKALIZACIJE BUDUĆEG VREMENA
U GRČKOM I SRPSKOM JEZIKU

REZIME

Rad se bavi gramatikalizacijom analitičkog *velle*-futura u grčkom i srpskom jeziku, koji pripadaju Balkanskoj jezičkoj zajednici. Analiza opisuje i upoređuje razvoj budućeg markera i njegov stepen gramatikalizacije sa dijahronijskog stanovišta, posmatrajući razlike i sličnosti. Najpre, analizira se buduće vreme od starogrčkog do novogrčkog, a zatim se opisuje razvoj futura od staroslovenskog do standardnog srpskog i torlačkih govora. Rezultati analize pokazuju da je gramatikalizacija futura u grčkom potpuna, a u standardnom srpskom i u torlačkim dijalektima još uvek je u toku.

KLJUČNE REČI: Balkanska jezička zajednica, balkanski jezici, analitičko buduće vreme, gramatikalizacija, novogrčki, srpski.

Ilaria Musso
Master's Degree in Foreign Languages and Literatures, Balkan studies
Ca' Foscari University of Venice, Italy
ilaria.musso.20@gmail.com

Александра Шекеровић
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Докторске студије језика и
књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41*367.625
DOI 10.19090/ppj.2022.53.207-237
Примљен: 24. 9. 2022.
Прихваћен: 7. 10. 2022.

О СИНТАКСИЧКОМ И СЕМАНТИЧКОМ ПОНАШАЊУ ГЛАГОЛА *ДРЖАТИ*¹

САЖЕТАК

Рад се бави испитивањем синтаксичког понашања глагола *држати* и његових значења. Примарни циљ јесте да се на примерима из корпуса утврде и опишу синтаксичке конструкције које глагол гради, као и значења са којима су оне у вези, полазећи од претпоставке да синтаксички феномени корелирају са семантичким. Циљ је, такође, указати на међузависност значењског потенцијала једне глаголске лексеме и њених различитих контекстуалних реализација, и потом сагледати како на то утиче лексичка семантика допуна с којима се она удружује. Посебна ће пажња бити усмерена ка морфосинтаксичком и лексичко-семантичком окружењу глагола *држати*. Он ће бити посматран у различитим реченичним обрасцима када се, зависно од окружења, може остварити као пунозначан и транзитиван (са примарним значењем: 'ухвативши имати нешто у руци'), али и као лексема ослабљеног значења, или пак десемантизована (тј. у саставу декомпонованог предиката). С тим у вези, посматраће се и анализирати лексичка семантика именица са којима глагол *држати* ступа у везу, како би се установила, ако је могуће, правилност која утиче на реализацију овог глагола као пунозначне лексеме, с једне стране, и као непупозначне, с друге стране. Истраживање ће бити засновано на корпусу који чине ексцерпирани примери из Електронског корпуса савременог српског језика, а који је стилски и жанровски релативно добро избалансиран.

¹ Овај прилог представља унеколико модификовану верзију мастер рада писаног под менторством проф. др Јелене Ајцановић, којој овом приликом захваљујем на сугестијама, као и проф. др Јелени Редли.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски језик, синтакса, семантика, глагол *држајџи*, реченични образац, семантика глагола.

1. Увод

1.1. Предмет истраживања

Предмет овога рада јесте анализа синтаксичког понашања глагола *држајџи* и проучавање његове семантике. Полазећи од претпоставке да семантичка реализација глагола *држајџи* корелира с његовим синтаксичким понашањем, утврђују се и описују реченични модели које анализирана лексема гради. Овај рад стога треба да представља преглед синтаксичких структура које глагол *држајџи* конституише, с освртом на њихову одређеност семантичком реализацијом дате глаголске лексеме.

1.2. Циљеви, задаци и методологија истраживања

Основни циљ је утврдити међузависност значењског потенцијала речи с реченичним обрасцима које формира. Постављени циљ истраживања одређује и задатке истраживања: 1. описати синтаксичке конструкције које глагол *држајџи* формира; 2. анализирати његово морфосинтаксичко и лексичко окружење и, с тим у вези, испитати лексичку семантику јединица које се с њим удружују; 3. утврдити у којим обрасцима, а зависно од лексичког и морфосинтаксичког окружења, овај глагол функционише као пунозначни, а у којим као десемантизован, тј. када јесте део семикопулативног и декомпонованог предиката.

У реализовању постављених циљева и задатака може се утврдити неколико фаза. Најпре је глагол *држајџи* посматран из лексичке перспективе, а уз помоћ *Речника српскога језика* (РМС, 2011) утврђивана су значења која је глагол реализовао у појединачним примерима. Потом је посматрана употреба тога глагола на синтаксичком плану, односно бележени су реченични модели које он остварује.² Напоследку је, приликом

² Реченични модел је, према постулатима теорије валентности – вербоцентричног лингвистичког правца који је утемељио француски структуралиста, Л. Тенијер, морфосинтаксички образац који конституише глагол у предикатској функцији (Алановић 2010: 125–126). Тај се глагол сматра централним реченичним конституентом и носиоцем валентности захваљујући којој има

анализе секундарних значења глаголске лексеме *држати*, примењен когнитивни приступ, тј. тзв. *принцип раси*а (Грковић-Мејдор 2013: 228–232) који се темељи на схватању да је основно човеково искуство физичко, еволутивно примарно и когнитивно најједноставније, и да се уз помоћ њега објашњавају сложенији, апстрактни концепти. Другачије речено, конкретнија (лексичка) средства постају апстрактнија, а њихова другачија интерпретација увек је условљена контекстом и увек је резултат метафоричког трансфера из конкретног у апстрактни домен (Грковић-Мејдор 2013: 229).

1.3. Корпус истраживања

Истраживање је засновано на корпусу који чине ексцерпирани примери из *Електронској корпусу савременој српској језика* (СрпКорп). Укупно је ексцерпирано 412 примера у којима је употребљен глагол *држати*, а они потичу највећим делом из различитих књижевноуметничких дела, као и из новинских чланака.³ Како би се добио потпунији приказ о значењима које глагол *држати* реализује, а потом и о конструкцијама које конституише, упит за претраживање садржао је поменути глагол у следећим глаголским облицима: презенту, перфекту, футуру I, потенцијалу, императиву. При томе, водило се рачуна да се у претрагу укључе сва лица и оба броја, као и сви родови, уколико их глаголски облик разликује. Након ексцерпције примери су класификовани у групе у зависности од допуне коју глагол *држати* захтева, те су на тај начин пронађени различити синтаксички модели. Напоследку, уследила је и формулација значења која поменутим моделима одговарају.

способност да за себе везује друге реченичне конституенте. Валенцијски потенцијал глагола тесно је повезан са његовим лексичко-семантичким и прагматичким својствима (Ружић 2005: 517–518).

³ Због ограничености дужине рада, представљени су само најрепрезентативнији примери, односно нису наведени они у којима се допуне глагола *држати* понављају.

1.4. Преглед литературе

Када је реч о лексикографском одређењу глагола *гржа̄ӣи*, у *Речнику српскога језика* (РМС, 2011) он се одређује као несвршен и прелазни, ретко непрелазни. Његово основно значење јесте ‘ухвативши имати нешто у руци (испод руке, у наручју, и сл.) и не испуштати га’ (РМС: 306). Глаголска лексема *гржа̄ӣи* поседује разгранату и обимну значењску структуру са чак дванаест различитих значења у којима се може понашати као пунозначна, али и као непунозначна.

С тим у вези, посебан проблем представља чињеница што се овај глагол на различите начине посматра и објашњава у граматикама. Његова се природа у неким граматикама осветљава само из једног угла када се он одређује само као непунозначни или само као пунозначни. Негде се пак он одређује и као пунозначни и као непунозначни.

Глагол *гржа̄ӣи* неке граматике описују као непунозначан (Maretić 1963: 584; Mrazović – Vukadinović 2009: 220) или се наводи да захтева „два акузатива зато јер с једним нема потпуна смисла” (Maretić 1963: 584) – први је директни објекат, а други је предикатни акузатив који служи као допуна глаголу. Он се, такође, сврстава и у групу функционалних⁴ глагола којим се означава постојање стања или збивања које траје (Mrazović – Vukadinović 2009: 220).

С друге стране, неки граматичари глагол *гржа̄ӣи* одређују као пунозначан (Стевановић 1979: 75; Katičić 1986: 86–87; Varić 2005: 432, 434; Ружић 2005: 542). Важно је скренути пажњу на дефинисање овога глагола као правог прелазног глагола, који добија директни објекат као допуну (Стевановић 1979: 75). Међутим, оно што је веома интересантно јесте илустрација ове тврдње примером *Држао је бунџовничке џоворе*, јер Стевановић не помиње да је у датом примеру глагол *гржа̄ӣи* десемантизован. Поред тога, он га у примеру одређује као прави прелазни

⁴ Глаголски део перифразног предиката назива се функционалним глаголом, при чему глагол у таквом чврстом споју с именицом делимично губи своје првобитно значење (он и даље модификује значење именице са којом конституише перифрастични предикат и пружа податке у односу на процес и стање радње изражене девербативном именицом) и постаје граматичко обележје лица, рода и броја, односно времена и начина вршења радње (Mrazović – Vukadinović 2009: 204).

глагол, док бисмо га ми данас сврстали у декомпоновани предикат (*држајџи ѿвор*, тј. *ѿворийџи*).

Нешто детаљнији приступ глаголу *држајџи* осветљава га најпре као перифразни глагол у конструкцијама типа *држајџи ѿредавање*, *држајџи на оку*, *држајџи ѿод конџролом*, *држајџи у шаху* да би се потом описивао и као прелазни семикопулативни глагол са сопственим лексичким значењем који захтева допуну којом се одређује објекат (Silić – Pranjković 2005: 188, 290, 291).

С обзиром на то да се глаголска лексема *држајџи* реализује као пунозначна, али и као непунозначна, важно је говорити о начину на који се непунозначне глаголске лексеме одређују у литератури. Непунозначне глаголске лексеме називају се перифразним и учествују у конституисању глаголских перифраза (isto: 188).

Сличном одређењу прибегава и Милорад Радовановић који такав аналитички предикат назива декомпонованим јер је конструисан по моделу *Verbum + Nomen Deverbativum*, који је синонимичан или блискозначан са еквивалентним једнолексемским предикатом (Radovanović 1990: 53). За наше истраживање важно је што и он глаголски члан декомпозиције одређује као семантички празан или готово празан (Радовановић 2007: 146).

У свом ћемо истраживању стога глагол *држајџи* сматрати непунозначним у ситуацијама кад конституише:

1. семикопулативни предикат – глагол *држајџи* као допуну добија придев или именицу која није деривирана од глагола (Пипер 2005: 314);
2. декомпоновани предикат – глагол *држајџи* добија као допуну по правилу девербативну именицу. Та се двочлана структура може заменити једним пунозначним глаголом (Radovanović 1990: 53).

Такође, посебно ће бити посматран у фразеолошким изразима будући да код њих не постоји могућност замене израза једном глаголском лексемом због чињенице да је сваки елеменат фразеолошког израза употребљен на такав начин да се удаљава од свог примарног значења.

Глагол *гржати* као функционални глагол конституише аналитички предикат са именицама типа *јовор*, *јпредавање*, *час*, *вежбе*, *обука*, *веронаука*, *исјив* и сл. (Ајџановић – Дражић 2010: 329). Изрази попут ових упућују на догађај у којем је релевантан вршилац радње.⁵ Он излаже едукативни садржај одређеној групи у прецизно временски и просторно структурираној ситуацији (исто: 329, 330). Напослетку се посебно издвајају два типа спојева: 1. *гржати јовор*, који одликују идиоматизовани карактер и удаљеност од значења његовог једнолексемског еквивалента *јоворити* због високог степена институционализованости употребе и 2. *гржати час* због непостојања једнолексемског еквивалента (исто: 332).

У својој ћемо грађи настојати да проверимо да ли се поред наведених појављују и неки нови примери са глаголом *гржати* као функционалним.

2.Анализа грађе: реченични модели и значења

2.1. Глагол *гржати* као пунозначна лексема

Глагол *гржати* је прелазан глагол, те увек захтева објекатску допуну. Стога је и базични реченични модел⁶ који овај глагол конституише S(N) + P + DO(A),⁷ са субјекатским аргументом у номинативу и објекатским

⁵ Управо због важности агенса дате радње перифрастични изрази овог типа остварују се највећим делом у активним конструкцијама (Ајџановић – Дражић 2010: 332).

⁶ Базични реченични модел је појам настао под окриљем теорије валентности седамдесетих година, а представља најчешћи тип морфосинтаксичке спојивости глагола са одговарајућим допунама, што је од значаја за утврђивање основних реченичних модела једног језика, али и за формулацију главних принципа на основу којих се генеришу различити реченични модели (Алановић 2019: 43).

⁷ У раду су коришћене следеће скраћенице и симболи: S – субјекат, N – номинатив, P – предикат, A – акузатив, I – инструментал, L – локатив, DO – директни објекат, IO – индиректни објекат, PP – предлошко-падежна конструкција, SpacDet – спацијални детерминатор, QualDet – квалификативни детерминатор, Lex – лексичко језгро, ComplCL – допунска клауза, + – повезује се, / – или, СрпКорп – Електронски корпус савременог српског језика.

у акузативу. У наставку ће примери бити распоређени с обзиром на својства агенса и пацијенса, као и с обзиром на значења која глаголска лексема има.

2.1.1. Глагол *држајти* у значењу ‘ухвативши имати нешто у руци’ (РМС)

У свом примарном значењу глагол *држајти* конституише основни реченични модел S(N) + P + DO (A). Глаголом се денотира статична физичка радња привременог поседовања одређеног ентитета:

Једном руком држим узде, а другој дејте прирљено уз труди – Оймена једна йлеменија дама, шито је требала да ме држи у води, није дошла – Док држим раширене новине, шешко ме појаћа ако колеја с йосла йриине лаву и йосстави је изнад мој рамена и сасвим уз моје уво – Можда не можеш да држиш йушку и да се бориш, али можеш да допринесеш бици – Док исйисујем ове редове у руци држим йи с мо чија је необична садржина йредстављала увод у чудну авантуру.

На субјекатској позицији налази се живо биће – човек – са семантичком улогом правог агенса, а на објекатској позицији налази се у највећем броју случајева конкретан предмет, а ређе то може бити и живо биће. Семантичка улога објекта може се подвести под значење пацијенса и то тзв. објектива уколико је објекат репрезентован конкретним предметом, односно пацијентива уколико је објекат репрезентован живим ентитетом (Всеволодова 2000: 144).⁸

Основни модел S(N) + P + DO (A) често бива проширен за спацијални детерминатор (+ SpacDet) којим се прецизирају околности реализације саме радње (*у руци, на колону, у усшима, исйред себе*). Семантика именица које заступају спацијални детерминатор увек је у вези са човеком – вршилац радње увек држи нешто или код себе или на неком делу тела:

То шито сам морао да држим у руци журнал на језику који не разумем, смайрао сам ойасном йодвалом [...] – Зашио држиш йлаву

⁸ Објектив и пацијентив су семантичке улоге објекта којим се репрезентује учесник ситуације који је подвргнут деловању агенса, а у зависности од тога да ли је у питању неживи или живи ентитет, семантичке улоге су објектив, односно пацијентив (Всеволодова 2000: 144).

у глановима? – Држим њреса вијену белу харџију на колену и лџоџем оловку – Грицкам кору хлеба, у усџима држим целу суву шљиву [...] – [...]и наређује нам да ја држимо исџред себе, [...]– Рuku све време држи џи близу џела – Овде онде среџали су се сељаци како иду боси џо џуџу, а о џанке и чара џе држе џод џазухом.

2.1.2. Глагол *држаџи* у значењу ‘придржавати некога, нешто за неки део’ (РМС)

Осим значења поседовања, глаголом *држаџи* денотира се и семантика ‘придржавати некога, нешто за неки део’ (РМС) у реченичној структури са предлошко-падежном конструкцијом ЗА + А у функцији индиректног предметног објекта – објекта физичког контакта. Именице које заступају индиректни предметни објекат у овом моделу S(N) P + DO (A) + IO (ZA+A) најчешће су са значењем дела тела (*рука, крила*):

[...] и док и х држим за руку, разџоварам, блаџим, даџем савџе – Мора да одради уџечайџиву сцену даџења која ће навесџи џуџана с девоџком коју држи за руку да јој докаже своју храбросџи и џлемениџосџи – Неће џе ваџда реџи, џосџодине Роџи, да ја боли џо шџо ја држим за крила.

2.1.3. Глагол *држаџи* у значењу ‘имати, чувати на одређеном месту’ (РМС)

У домену физичког поседовања је и значење ‘имати, чувати на одређеном месту’ (РМС), које се реализује у реченичном моделу са спацијалним детерминатором. На субјекатској позицији је и даље човек, док на објекатској позицији може бити конкретан предмет (*слика, новчаник, новац*), али и материја (*вода*). С обзиром на то да се на позицији објекта у поменутом примеру налазе именице које означавају градивну материју, тј. ентитет који може да мења своја својства, глагол *држаџи* поседује додатну семантичку компоненту омогућивања нечему да остане такво какво јесте (на пример, да *вода* остане хладна) или да пак промени своје стање (на пример, да се тек купљена *лубеница* охлади и остане хладна):

О џој је слици мучеџи се гуџо џричала и молила ме је да је држим увек на мом сџолу – [...] џредала му с а в џи а ј новац о коме се џричала да она у џајносџи држи, чува – Само сам ја знао у којој фиоџи држи веш, а у којој на ки џи – Ако не моџу да куџим сладолед, онда моџу у

фрижидеру да држим воду или мању лубеницу за фриџајтеље из оближњеї фризерскої салона.

Интересантан је пример *Ја сам своје проблеме увек држала за себе и сама их решавала* јер у њему директни објекат заступају апстрактни ентитети (*проблеми*) који су смештени унутар самог агенса. Место на којем се чува ентитет, тј. *проблем*, не експлицира се, али се на основу реченичног контекста да закључити да агенс своје проблеме задржава унутар себе – место чувања *проблема* је управо сам агенс. Глагол *држаїи* у поменутом случају, осим семантичке компоненте чувања ентитета на одређеном месту, поседује и семантику недозвољавања да ентитет напусти то место.

2.1.4. Глагол *држаїи* у значењу ‘служити нечему као ослонац, потпора (у физичком смислу)’ (РМС)

Основни двоаргументни модел може да денотира и значење ‘служити нечему као ослонац, потпора (у физичком смислу)’ (РМС). Оваква семантика забележена је у малом броју примера, а услов за њену реализацију јесте да се на позицији субјекта и објекта нађу конкретни физички предмети: *Пиринач држи Кинески зид*. Забележен је један пример са оваквом семантиком и онда када се на позицији објекта нашло живо биће, тј. човек: [...] *а ноће ми одједном ослабише и клецаве једва ме држе*.

2.1.5. Глагол *држаїи* у значењу ‘крепити, давати (некоме) снаге’ (РМС)

Уколико се пак на позицији субјекатског аргумента нађе апстрактни појам, глаголска лексема *држаїи* имаће значење ‘крепити, давати (некоме) снаге’ (РМС): *Захарије Коен схваїао је своју улоју домаћина озбиљно. То ѿа је држало сїално на оїрезу*.

2.1.6. Глагол *држаїи* у значењу ‘кретати се, управљати се у одређеном правцу’ (РМС)

Када се у реченичном моделу S(N) + P + SpacDet на позицији спацијалног детерминатора нађе лексема *їравац*, глагол *држаїи* добиће

додатну семантичку компоненту којом се приближава глаголима кретања. *Држајти право* у том случају блискозначно је конструкцији *возити право*, а глагол *возити* јесте карактеристичан глагол кретања:

[...] и што се од мене, да тако кажем, очекивало само толико да, као ауто, држим право и, на завијуцима, скрећем лево или десно – Трудио сам се посебно у кривини и да бих држао право говорио сам себи: држи се, немој да ми умреш сада.

2.1.7. Глагол *држајти* са семантичком компонентом посесије

Иако формално одговарају базичној реченичној структури коју глагол *држајти* конституише (S(N) + P + DO (A)), наредне примере спецификује семантика посесије. Субјекатски аргумент је живо биће, најчешће човек, које има одређену врсту контроле над објекатским појмом који може бити живо биће, али и неживи предмет, те од лексичке семантике именица на позицији овога аргумента зависи и конкретно значење:

а) ‘имати у својини, поседовати’ (РМС)

Фишер већ дуго држи челну позицију на листи популарности међу немачким хокијашима – Доста дуго држимо лојту у свом поседу и веома смо опасни у контролираној игри – То је доба када је Византија била још јака и када је држала целу источну јадранску обалу – У свему томе од великој значаја је била и чињеница да је Никола Пашић држао положај председника скупштинине [...].

Забележени су и многобројни примери оваквог значења у језику спорта. Тада се појединачно обично, захваљујући свом (не)успеху у спортском такмичењу, поставља на одређено место вертикалне лестнице која градира његове резултате. Што је место ближе врху табеле, односно броју један, то је постигнути успех већи: [...]

а шрон би држала вероватно нека од сестара Вилијамс – У овојгодишњем фудбалском првенству прву позицију на табели држи Младоси са 16 бодова из шест утакмица, а у листи учествује десет клубова – На светској ранг-листи Гари Касаров убедљиво држи прво место са 25 поена више од Владимира Крамника, док је Анан шрећи – Гошће су зајим прешле у вођство и четврто држале шечену првенство до краја.

б) ‘гајити, неговати (живину, стоку)’ (РМС)

У позицији објекта појављују се лексеме којима се означавају животиње, и то оне од којих човек има одређену корист (*йчеле*) или пак љубимци (*йси*):

Имам и воћњак, а држим и йчеле – Неколико йуџа у йоку йрвих йодина брака йокушао је да држи живо йиње – Поред елекйронске конйроле целој йоседа, држим и шесй йаса [...].

в) ‘продавати, имати у продаји’ (РМС)

На позицији објекта налазе се именице којима се денотирају предмети потребни човеку у одређеном аспекту његовог живота и које има могућност да за себе набави куповином:

Унайрег куйујете обућу? Држимо само мушке цийеле, и йо искључиво црне.

г) ‘водити послове неке радње, предузећа као власник’ (РМС)

Већ из саме речничне дефиниције, може се претпоставити да ће на позицији објекта бити именице којима се означава некакав привредни објекат, радња, фирма, услужни објекат и сл.:

Са брайом држи моџел „Мимоза” у Чаїлавици – Она живи у Франкфурйу, [...], удала се йоново и држи йосйи ону.

2.1.8. Глагол *држати* у значењу ‘приморавати некога, нешто да остане на једном месту’ (РМС)

Глагол *држати* конституише двоаргументну реченичну структуру S(N) + P + DO (A) у којој се, како примери показују, реализује у императиву и у том случају денотира значење ‘приморавати некога, нешто да остане на једном месту’ (РМС):

Држи ме да је не убијем! – Држи ја добро, јер сад идем да йиражим чекић, да йи ја разбијем. Много ме нервираш – Шакама јој йриџисне устја и йоџмуло виче: „Држи је! Држи јој руке!” – На йочейку овој века, 1906. йодине, сйарцу Силуану, монаху руском, речено је и йредочено одозго: „Држи ум свој у йаклу и не очајавај” – Уа, лојов! Држи йе лојова! [...].

2.1.9. Глагол *држати* у значењу ‘испуњавати, обузимати не попуштајући’ (PMS)

Примери са базичним реченичним моделом S(N) + P + DO(A) који следе специфични су јер се на позицији левог аргумента налази именица којом се денотира психичко стање, а на позицији десног живо биће, најчешће човек. Интересантно је што су у свим примерима доследно у питању негативна психичка стања и расположења попут *зловоље*, *сипраха* и сл. или пак карактерне црте личности које појединца на одређени начин спутавају (*херојска срамежљивост*). Негативна психичка стања могу се представити као надмоћна сила која обузима свог објекта, она га испуњава, таложи се у њему, али га не покреће (Драгићевић 2006: 313), већ управо супротно – чини га пасивним и немоћним да дела. У томе лежи разлог оваквом концепирању реченичног модела глагола *држати* с искључиво негативним осећањима – позитивна осећања немају способност да нас заробе, већ пре да нас покрену и учине активним и полетним, при чему је у првом примеру, осим семантике обзирања, присутно и значење физичког задржавања, односно спутавања које је остварено захваљујући употреби глаголске лексеме *држати*:

Нишита није остало од зловоље која ме је држала до малочас – [...] још ме је донекле држала озлојеђеност, али сам у себи налазио све више оправдања за његов постојање – Немир ме и даље држи – Чак и ако дете плаче, а мајка није ту, отац га неће узети у руке јер га „херојска срамежљивост држи у сизи” – Још га је држала неосмишљена жеља да заплива у велике свећлозелене таласе чија хука доири до њега – Спанковић и овде сиониано бира нарочито душевно и телесно ситање: један чувствено-чулни јрч који је јунакињу држао о извесан број тренутака.

У примеру *Али неки сипрах ме држи ириковану на месцу*, осим семантике обзирања, присутно и значење физичког задржавања, односно спутавања које је остварено захваљујући употреби глаголске лексеме *држати*.

2.1.10. Глагол *држати* у значењу ‘одржавати, задржавати нешто у одређеном положају’ (РМС)

Глаголска лексема *држати* развија и значење ‘одржавати, задржавати (нешто) у одређеном положају’ (РМС) које се може репрезентовати реченичним устројством: S(N) + P + DO(A) + QualDet. Субјекатски појам је живо биће, док се на објекатској позицији најчешће јављају именице са значењем делова тела (*лава, очи, дланови, ноје*), а ређе су то именице са значењем предмета (*карта, врата*). Квалификативни детерминатор заступају прилози или придеви са значењем одговарајућег положаја који ентитет у функцији директног објекта заузима:

У неку руку смешно је што је било потребно да само још неколико корака држим усјавно лавау[...] – [...] неко време држим заворене очи и само слушам говор и буку [...] – [...] и било ја је стид да грују ноју држи стално зрчену, као рода – По злотовима осећа, и у крви, јер дланове од ноноћи држи укљештене између колена – [...] чује се како је Сеидулин бацио карту на даску. Држи је прекривену толом лакавом шавом – Врата на улазу држим о заворена – Не моју јада да шавам од страха и свешло држим улажено.

У примерима Љубав се показује и по начину на који в а с партинер држи за руку и Ја не моју да држим тишару на исти начин као неко ко има 20 килограма вишка или као жена са већим трудима квалификативни детерминатор заступа и предлошко-падежна конструкција, а у примеру *Ја сам се окренуо, али нејосредно иза мене био је само онај у њурној ћелерини, који је држао усја као да никад ништа није говорио, [...]* – поредбена клауза.

2.1.11. Глагол *држати* у значењу ‘одржавати (некога, нешто) у неком стању (физичком или психичком)’ (РМС)

Формално једнака претходном моделу јесте и структура са глаголом *држати* којом се исказује значење ‘одржавати (некога, нешто) у неком стању (физичком или психичком)’ (РМС). На субјекатској позицији

је и даље живо биће, а на објекатској се сада може наћи, осим неживог, и живо биће.

Значење одржавања у физичком стању забележено је у мањем броју примера. У њима је доминантно значење институционализоване затворености, тј. ограничености слободе кретања појединца у одређеном простору које је постигнуто удруживањем глагола *држати* с именицама са значењем тачно одређене институције. Институција (у нашој грађи: *уришвор*; *зашвор*) наступа у улози конкретног садржатеља, а човек – субјект који је затворен – наступа у улози садржаног објекта (Кликовац 2000: 59, 62):

Сећаће се, јосиодине Милушиновићу, што је био і. Милошевић, ко іа нова власт држи у кућном уришвору – Биће ухайшен и збоі друіих злочина који су вама занимљиви, али биће тешко да іа дуіо држим оу уришвору – Начини јој записник само о томе и дај јој три дана да нам све што зна о мужу исприча [...] И држа ћемо је док не уроева.

У примеру *Влада іа држи у некој врсти кућноі уришвора [...]* нема податка о простору где ће пацијенс бити задржаван, али се на основу речничног контекста да закључити да је и у овом случају присутна семантика одржавања у физичком стању заробљености, тј. ограничене слободе кретања.

Значење одржавања у психичком стању семантички је разуженије и може обухватати различита психичка стања. Психичка стања наступају као својеврсни апстрактни домени у којима човек може да се налази (Кликовац 2004: 193, 194), те стога, поред садржатеља који су конкретни, и поменута стања могу бити садржатељи. Ово је значење зато развијено преко просторне метафоре. Кад се налази у неком положају, човеку је често ограничена перцепција, кретање или акција. Слично томе, кад се налази у неком стању, појединац не може нормално да процењује нити делује, тј. „да види шта се дешава *најољу*, *изван* садржатеља” (Кликовац 2004: 193). Како се и из примера може видети, квалификативни детерминатор граматикализован је предлошко-падежном конструкцијом У + локатив. Та је конструкција типична за спацијално значење што нам потврђује да је језичко обликовање значења ‘одржавати (некога, нешто) у неком психичком стању’ проистекло директно из просторног, односно преносом из конкретног у апстрактни домен, захваљујући механизму просторне метафоре:

Ево, док не дође Емил, да попијем један аперитив са описним разбојником који држи у најносној своје име и скрива се иза маске – Молим вас, не држите ме у неизвесности – [...] дају иницијалу моћности да својим причањем држи у најносној, па можда и да искрено дирне читавога [...] – било је нужно да постоји једна трабланица, јача од осталих, чија је улога да их држи у пошчињености – [...] ако хоћеш некога да држиш у комплиментном незнању, поклави га информацијама – Одбијам да народ држим у заблуди – Европа нема разлога да вас држи у изолацији [...] – [...] а влада га је држала у ситану ситалне несигурности.

Важно је скренути пажњу и на семантику именица у локативу блокираном предлогом У уз глагол *држаши*. То су без изузетка именице којима се денотирају негативна осећања и негативна психолошка стања попут *неизвесности*, *пошчињености* и сл., која на објекта делују као сила која га обузима и њиме влада и тако онемогућује перцепцију те он не успева да сагледа ништа што је изван садржатеља.

2.1.12. Глагол *држаши* у значењу ‘придавати некоме, нечему важност, значај’ (РМС)

Значење ‘придавати некоме, нечему важност, значај’ граматикализовано је реченичном структуром S(N) + P + DO (DO + G). Да би се ово значење реализовало, на субјекатској позицији мора се наћи живо биће и то искључиво човек, будући да је он једино живо биће са способношћу когнитивног расуђивања:

Држим и ја до културе – Ако држиш до себе а не једеш зелене бобице – ти нема о чему да се говори – Нико више не држи до доскојанства – Чиновник држи до себе, он до смрти ситанује у њухој кући, али живи међ њимом [...] – [...] да најценљивији (Јеремић) и те како држи до њошаси и признања – Бар привремено мора да покаже да држи до свој мишљења – Добар професионалац, који држи до свој интелективних [...] настојаће да у оквиру социјалних моћности у друштвеном животу учествује не само као њош нећо, бар привремено, и као домаћин – Осећала је [...] да је захваљујући овом новом кораку [...] у њен дворишни ситан

йродро дух сїраної свеїа, свечовечанске ширине, изједначивши їа са оним кућама које највише држе до најреїка.

Специфичан је пример *Нема ни једне сїранке која држи до себе, а да на своју йосланичку лисїу није уврсїила бар једно звучно име из свеїа уметности или есїраде*, где се на субјекатској позицији реализује метонимијски агенс формализован именицом *сїранка* која има обележје живо [-], а обележава групу људи.

2.1.13. Глагол *држати* у значењу ‘сматрати, веровати, бити убеђен’ (РМС)

Глаголска лексема *држати* има значење ‘мислити, сматрати, веровати, бити убеђен’ (РМС) у реченичним конструкцијама онда када се понаша као сентенцијално-прелазни глагол – S(N) + P + ComplCL. Другим речима, у сложени реченични комплекс као објекатски аргумент уврштава се објекатска допунска клауза (Алановић 2018: 154). Такође, наша грађа показује да се објекатска допунска клауза уз глагол *држати* уводи везником *да*, што је и очекивано будући да је он семантички неутралан (исто: 155). Није потврђен ниједан пример увођења објекатске допунске клаузе везником *како* управо због семантичке компоненте ситуационог динамизма која одликује поменути везник, а која није у складу са семантиком глагола *држати* у коју је имплицирана непомићност.

С обзиром на то да је у реченичној семантици имплициран когнитивни процес својствен само човеку, и у датом моделу се на позицији субјекта може наћи само човек:

Главно је да ја држим да сам врло мнооо йушовао – Имајући йу меїу йред очима држимо да је дошло вријеме да сїановницима обију земаља укажемо нов доказ наше вјере у њихову йолиїичку зрелост – Држим да за йисца йисање дешекїивских йрича има исїу важност као и вежбање скала за йијанисїу – Али држимо да међу нама неће биши срамних кукавица [...] – Осим йоїа, ја држим да свака йема захїева једну друїачију форму [...] – [...] а држим да сам за двадесет и йеї година сїекао йрава на извесне сївари [...].

2.2. Глагол *држати* као лексема непотпуног значења у саставу семикопулативног предиката

Глагол *држати* се, осим као пунозначна лексема, може понашати и као лексема непотпуног значења. У том случају он је сличан семикопулативним глаголима, а значење које тада денотира јесте ‘мислити, сматрати о неком да представља нешто, приписивати некоме одређена својства’ (РМС). Формално, таква реченична структура може се представити моделом S(N) + P + DO (A) + PP (ZA + A; КАО + A):

Нас двојица смо сџари њознаници и он ме држи за њоуз даної и, њакорећи, кућної њријати еља – Федерер је у одлучујућим мечевима њоражен још 16 њуџа [...], а Шџанаџ Рафаел Нагал, којеї држи за највећеї њроџивника, њобедио ја је чак шестї њуџа – Сваки човек своју сексуалносї држи као њриваџну сџвар.

2.3. Глагол *држати* као лексема непотпуног значења у саставу декомпонованог предиката

У грађи су потврђена четири реченична модела са глаголом *држати* када се он реализује као непунозначан и када конституише декомпоновани предикат.

2.3.1. Декомпозиција са глаголом *држати* у значењу институционализованих комуникативних радњи

Декомпоновани предикат у овом обрасцу структурира глагол *држати* и именица у акузативу која је зависни синтагматски члан. Семантика глаголског члана је неспецификована, блиска значењу ‘остваривати, извршавати какву радњу’, а именица у акузативу је у семантичкој и творбеној вези са глаголима са значењем комуникативне активности (Штрбац 2010: 79), нпр. *џовор, њредавање, њридика, њројовед, њројшесї, здравица* и др.

Глагол *држати* у споју са девербативним именицама *џовор* и *њредавање* конституише одговарајућу декомпоновану структуру.

Једнолексемски еквиваленти датих структура јесу глаголи *јовориџи*⁹ и *јредаваџи*:

Требао је да оџворим џо њеџово јредавање, али не волим да држим сувојарне, формалне јоворе – Јесџи, џи освајаш сирџи, збуњене и неискусне учџиџице, као џиџи џишеш чланке и јјесме, држиш јоворе и јредавања – [...] она држи јовор¹⁰ о закашњавању на јосоа, о времену које се изјуби у разјоворима [...] – Поред свој исјраживачој рада имам још једну дужност: да држим јавна јредавања у својој слушаоници.

Не тако честе, али у нашој грађи забележене као номинални члан декомпонованог предиката јесу именице *јридика*,¹¹ *јројовед*, *јројесџи* и *здраница*. Само први пример у улози адресата има појединца, док је у осталим примерима адресат група појединаца:

Можда држим јридику својој биолошкој мајци – Ојеџи држиш јројовед џим нишјаријама од шејрија – Док џо не будемо урадили узалуд ћемо држа џи ове јројесџи е јројив насиља, [...].

У ову групу бисмо, према грађи, сврстали и именице *час*, *семинар*, *вежбе*, *сасјанак*, *лијурџија*, *изложба* које се, међутим, из ње издвајају по томе што за лексичке спојеве које оне конституишу не постоји одговарајући једнолексемски еквивалент:

⁹ Декомпозиција *држџи јовор* има у одређеној мери идиоматизовани карактер будући да није потпуно синонимична са својим једнолексемским еквивалентом *јовориџи*. Таквој њеној помереној семантици доприноси институционализованост говорне ситуације у којој се декомпозиција *држџи јовор* употребљава (Ајџановић – Дражић 2010: 330).

¹⁰ Да се, иако структурно исте, ове декомпозиције ипак разликују показује следеће. Декомпозиција *држџи јовор* удружује се са идентичном врстом допуне као и њој еквивалентни глагол (*јовориџи*). Реч је о локативу са предлогом О (*држџи јовор о закашњењу: јовориџи о закашњењу*). То пак није случај са декомпозицијом *држџи јредавање* и њој еквивалентним глаголом *јредаваџи* (нпр. *држџи јредавање о заменицама: јредаваџи заменице*) (Штрбац 2010: 83, 85).

¹¹ У РСМ се овај лексички спој сматра фразеолошким изразом. Међутим, у *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* (Matešić 1982) овај фразеологизам се не наводи и ни ми га у овом раду нећемо сматрати фразеологизмом с обзиром на чињеницу да за њега постоји одговарајући једнолексемски еквивалент – *јридиковаџи*.

Твој колеџа ми је рекао да држиш часове енглеској, [...] – Пућујем њо Србији и држим семинаре на тему како незајослене жене да професионарају из хобија – Ако немаш колеџу који би држао вежбе или предавања на факултету, логично је да јозовеш некоја са института ко је у истој ранју звања – Ови доле држе јартијски са сџанак – О великим јразницима ијуман манастира се узнесе сџошњак хваши, да не кажем мџара њре времена, узнесе се, кажем, изнад шорња цркве и држи Велику Лишурју – Мислила сам да, на радост моје Србије, објављујем илустрације и држим изложбе у Бечу и Цириху, али њо изгледа није шачно.

Лексеме *зравица* и *седница*, такође, репрезентују лексичко језгро девербативне конструкције с глаголом *држати*. Њихови једнолексемски еквиваленти били би *наздравити/наздрављати*, односно *заседати*:

[...]и наш шеф делегације је предложио: „Ајде да не држимо јуз дравицу, да се не њавимо”– Скуштина је у ванредном заседању и било би крајње нерационално, скушо и нејошребно да држимо за неколико дана две седнице, [...].

Овакве аналитичке конструкције одликује институционализованост радње. Родитељ може, на пример, нешто говорити детету, али није уобичајено да му држи говор.¹² Декомпонованим структурама се упућује на јасно временски и просторно ситуиране догађаје којима управља вршилац радње. Он излаже јавно одређени садржај, који може, али не мора нужно бити едукативне тематике, а адресат (појединац или, чешће, група) прима и усваја те садржаје (Ајдановић – Дражић 2010: 329). Осим тога, захваљујући њиховој структури, њима је могуће исказати и плурализацију радње (*држати јоворе, држати предавања*).

У ову групу могли бисмо сврстати и наредне примере где лексичко језгро аналитичког израза репрезентује галицизам *ревија*, односно англицизам *митинг* (Клајн – Шипка 2012: 779, 1038). Ретки су али интересантни овакви примери и могу се објаснити све већим упливом лексема страног порекла у српски језик:

¹² Ако је у идиоматизованом значењу, користи се, нпр. *Мама ми сџално држи јовор о њоме како сам лењ*.

[...] *їосїогин - Васа сїава, а їосїа - Јелка, увек у друїој хаїини, чува радњу, и їомало сама собом држи модну ревију –Држи ми їи и нї, їара му из усїаа бије.*

2.3.2. Декомпозиција са глаголом *држасїи* без семантичке компоненте институционализованости

Насупрот досад наведеним декомпозицијама које су укључивале вршиоца радње – појединца и адресата (појединца или групу) – у одређеној институционализованој (говорној) ситуацији, примери који следе представљају ситуацију у којој се појединац понаша на одређени начин. Другим речима, појединац – вршилац радње – води одређени начин живота који не утиче ни на кога осим на њега самог. Управо по тој семантичкој компоненти доленаведене аналитичке конструкције разликују се од осталих посведочених у грађи:

Држала сам дијеїу, еїо шїа сам радила – Цеїињски їарох Радомир Никчевић је и даље у Влашкој цркви на Цеїињу, чувајући је од изїредника, држи најсїрожи ї о сїи и узима само їричеїше.

Наведеним декомпозицијама се исказује одређени начин исхране који појединац примењује у тачно одређеним ситуацијама и са тачно одређеним циљем (*држасїи дијеїу* – практиковати посебан начин исхране у циљу смањења телесне масе; *држасїи їосїи* – практиковати одређени начин исхране у циљу телесног и духовног прочишћења). Управо због тога што именице *дијеїа* и *їосїи* поседују додатну значењску компоненту ситуационе и циљне обележености, оне у језику могу да наступе као семантичко језгро декомпонованог предиката са глаголом *држасїи*.

Декомпонованом структуром *држасїи власїи* такође се у први план поставља одређени начин понашања појединца. Њоме се инсистира на дуготрајности тог процеса. Такво значење проистиче из примарног значења глаголске лексеме ‘имати нешто (у овом случају *власїи*) у руци и не испуштати га’. Једнолексемски еквивалент ове декомпозиције јесте *владаїи*, који пак не поседује семантичку компоненту дуготрајности процеса владања:

Поред сегам оїшїина, їде Социјалисїичка народна їарїија држи власїи, веїина бирача у још їеїи оїшїина је на садашњим изборима їласала за ову коалицију.

У примеру *Ти држиш власт̄ над демонима!*, у реченични модел укључен је и индиректни објекат над којим се врши радња.

2.3.3. Декомпозиција са глаголом *држа̄ти* у значењу ‘стражарити’, односно ‘дистанцирати се’:

Тада је лондонски „Дејли ѿтелеѣраф” објавио информацију да „Руси коначно не држе више с̄тражу над олӯином” [...] – Тако су желели да држим дис̄танцу, а никада се нисам ѿако ѿонашала.

2.3.4. S (N) + P + Lex (POD + I)

Примери са декомпозицијом која као лексичко језгро има предлошко-падежну конструкцију POD + I интересантни су јер представљају примере транспозиције одговарајуће спацијалне релације у апстрактни домен (Антонић 2005: 242). Спацијална релација с предлогом *ѿод* подразумева постојање два ентитета од којих се један налази изнад другог, односно други је испод првог. Транспонована на апстрактни домен, оваква релација се може схватити на следећи начин: онај који је изнад јесте доминантан и контролишући у датом односу, док је онај који је „испод” контролисани и потчињени у некаквом смислу. Тако у примеру *држа̄ти офицере ѿод кон̄тролом* они над којима се врши радња јесу *офицери*, они бивају контролисани – они су „испод”. Лексеме које конституишу лексичко језгро декомпозиције јесу *кон̄трола, ка̄панац, о̄сада, блокада* и сл, а семантичка компонента која их повезује јесте постојање супериорног агенса који дејствује на пацијенса у жељи да се он понаша на агенсу одговарајући начин, при чему му одузима слободу, способност кретања или акцију. Док је агенс увек живо биће, и то човек, пацијенс може бити и живо биће, али и догађај или ситуација којима се може управљати:

а) Декомпозиција са глаголом *држа̄ти* у значењу ‘контролисати некога, нешто’:

Кнезу је указао да једва држи своје офицере ѿод кон̄тролом[...] – Осећала сам немоћ да држим ӣру ѿод кон̄тролом – Држимо Турке ѿод о̄садом, из̄ладњујемо их мало. Мењамо арх̄ӣек̄ӣуру ѿа̄мија и сина̄ѿѿа у Сарајеву – Бел̄ӣјска влада још није нашла од̄говор на зах̄т̄ев

возача шешких камиона који већ дрући дан држе њод ојсагом ценшар Брисела, [...].

б) Декомпозиција са глаголом *држати* у значењу ‘блокирати некога, нешто’:

Незадовољни неуспелим преговорима са представницима власти, оторчени возачи шешких возила држе њод блокадом и главне саобраћајнице према унутрашњости земље.

в) Декомпозиција са глаголом *држати* у значењу ‘окупирати некога, нешто’:

Незванично се, међутим, сазнаје да су шипарски терористи који, како је потврђено, држе њод окупијом пет-шест села око ликовској вешачкој језера, данас пројласили своју „слободну шипарску територију”.

г) Декомпозиција са глаголом *држати* у значењу ‘надzirати некога, нешто’:

[...] и прецизира да је у моменју прегледа њожар био уташен, док је вајројасна екија држала њод надзором место њожара.

2.3.5. S (N) + P + Lex(NA + L):

а) Декомпозиција са глаголом *држати* у значењу ‘нишанити некога, нешто’:

Био је ловац који све време држи њлен на нишану.

б) Декомпозиција са глаголом *држати* у значењу ‘окупити некога, нешто’:

Поезија нас још увек држи на окују – Ољу је замолила да држи њлумце на окују, у бифеу, [...].

в) Декомпозиција са глаголом *држати* у значењу ‘учинити да неко, нешто буде на одговарајућој удаљености, удаљити’:

Ова биљка која држи на одстојању вампире, иако је смртоносна и за бактерије и вирусе – Покушавам да држим стрвину на одстојању, [...].

2.3.6. S (N) + P + Lex(U + L):

а) Декомпозиција са глаголом *држа̄ти* у значењу ‘блокирати некога, нешто’:

Камионџије су у јулу држале у блокади Грчку шест̄ дана, [...].

б) Декомпозиција са глаголом *држа̄ти* у значењу ‘поседовати нешто’: [...]

ако власник каже да објект̄ вреди милион евра, онда мора да њла̄ти и њорез на њолики износ, ња може да држи у власништ̄ву њај објект̄ колико њод хоће.

в) Декомпозиција са глаголом *држа̄ти* у значењу ‘памтити некога, нешто’:

Ово је било њишт̄ање са више корака, њоком ко̄а су с̄тудент̄и морали да држе у њамћењу одговоре на међукораке, [...].

2.4. Глагол *држа̄ти* као део фразеологизираног израза

Глагол *држа̄ти* учествује у конституисању глаголско-именичке фразеолошке синтагме. Именички конституент репрезентује именица, предлошко-именички облик или именичка синтагма. Иако је формално у питању вишелексемски спој, њему одговара једно јединствено значење (Мршевић-Радовић 1987: 13). Спојеве са глаголом *држа̄ти* наведени у наставку представљају чврсту, нерашчлањиву везу речи која је устаљена дугом употребом и коју одликује идиоматизованост (исто: 12), а њима се денотирају врло различита значења,¹³ од којих су у грађи потврђена следећа:

а) ‘бити за некога, помагати некоме у спору две стране’:

На̄дагачима на до̄исника Радио Београда Брану Филиповића (за сада су још) засмејало је ш̄то им се учинило да он у својим њекст̄овима држи с̄брану Власима.

¹³ Значења су бележена према значењима присутним у *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* (Matešić 1982) и *Фразеолошком речнику српског језика* (Оташевић 2012).

б) ‘владати ситуацијом, држати све под контролом, имати власт над нечим’:

Али она сīрашина њолицџа, она која држи конџе, која чува досџее, која уйравља судбинама неїде је друїде – За све је заслужан Божа Маљковић који држи буквално све конџе у клубу.

в) ‘испунити / испуњавати, одржати / држати дато обећање’:

Увек држи задаїу реч и не ѡреза, кад му је часї уїрожена, да њоїеїне нож – Преїознали су нас - да смо одїоворни и да држимо реч за обавезе које смо ѡрихваїили на ѡочейку ѡрошлої мандаїа.

г) ‘желети некое успех’:

За нас је члансїво у Униї једна усїешна ѡрича, а ако не буде најравила їрешке које смо ми урадили ѡре уласка у Унију за Србију би ѡо моїла биїи још усїешнија ѡрича и заїо вам држим ѡалчеве– Очекујемо ѡрво месїо, јер ѡолико смо се їрудили. Не мањка нам самоїоуздања. Држимо фије за ѡобеду.

д) ‘не заостајати за неким или нечим, ићи упоредо с неким или нечим; остати на истом нивоу с неким или нечим’:

Поред ѡоїа шїо се очекује да држимо корак са захїевима савременої ауїомаїїзовања библиоїечке делайносїи, [...] – Трчи колико їа ноїе носе, али све му је шїеже да држи корак с Мусом.

ђ) ‘ћутати, суздржавати се од говорења (из страха, опреза и сл.), пазити на своје речи’:

Рекао је да їа је ѡоком 2001. їодине, [...], анонимни їлас їтелефоном уїозорио да „држи језик за зубима јер има ѡородицу” [...].

е) ‘држати нешто закључано, недоступно’:

[...] у коме се ѡоїанко оїисује сїање у лесковачком Оїшїїинском суду и наводи ѡодаїак да се зїрада суда држи ѡод кључем – Рођака је соїсївену лейоїу држала ѡод кључем, дрхїала је їламїеїим сїїидом и чудноватїо чїїким ишчекивањима, [...].

ж) ‘пажљиво посматрати, мотрити некога, нешто, контролисати, надзирати некога, нешто; вребати некога, нешто’:

Руска војска, заједно са белоруским снаїама (чија се „борбена їоїїовосї”, иначе, хвали) чврсїо држи на оку и ѡод конїролом бивше

совјејџске балџичке реџублике– Звек алке на кайџији заџекао је Софку на џрозору џорњеџ сџраџа, одакле силази, џролази џоред мајке и одлази да оџтвори, али мајку изједно држи на оку.

з) ‘мислити на некога, на нешто; старати се о некоме, о нечему’:

[...] јер он је, без сумње, морао да учини џолем најор да џу моју жељу, изречену више реда ради, и са айсолуџином неверицом, држи на уму џоком џаковоџ једноџ свакако мисионарскоџ џуџовања.

и) ‘располагати ким, чим, владати, поседовати’

При конституисању овога значења, глагол *држаџи* често се комбинује с именицама којима се означава каква онтолошка појава, нпр. *смрџи, живоџи, судбина*:

Сџособна сам да живоџи држим у својим рукама и да идем својим џуџем – Ако мислиш џосџодски да живиш, а не као ја, да сџално држиш смрџи урукама, онда сеџи и учи – У џоследњих неколико мечева смо закомџиковали сџвари, али и даље држимо судбину у нашим рукама – Држао је у својим рукама све везе, курире, комуникацију са комџиџиџима и кадровима у унуџрашњосџи.

ј) ‘грдити кога, корити кога’

Не желим да држим лекције о демократиџи џолиџичарима било које земље – Али жена као жена, она у иџи мах има и дубоку џоџребу да се с њим џоџрава, џа чак и да му, у оквиру својих моџућносџи, држи и моралну лекцију.

к) ‘имати нешто на уму, мислити на нешто или на некога’

Она држи у џлави све рокове, и ваџи џолако Павлове сџвари и сџрема џа.

л) ‘не дозвољавати некоме да говори’

Иако синтаксичку конструкцију *држаџи коџа за усџа* нисмо пронашли у речницима фразеологизама које смо користили, ми ћемо је сврстати у категорију фразеологизираних израза будући да се њоме денотира једно јединствено значење – ‘не дозвољавати некоме да

говори'; *ЈЕЛИСАВЕТА (с веранге): Заштѝо ѝа не ѝусѝиши да сам каже?*
ГИНА: Ја ѝа не држим за усѝа! Ајде, сам кажи да ниси видео!

3. Закључак

У раду смо анализирали понашање глагола *држаѝи* из два угла – синтаксичког и семантичког. Синтаксичком смо анализом дошли до закључка да је најпродуктивнији модел који овај глагол конституише S (N) + P + DO (A) и да управо он поседује највећу моћ семантичке трансформације, тј. да је уз помоћ њега могуће исказати највећи број секундарних значења овога глагола. Остали модели које глаголска лексема *држаѝи* конституише јесу : 1) S (N) + P + DO (A) + SpacDet (*Заштѝо држ и ш ѝлаву у длановима*); 2) S (N) + P + DO (A) + IO (ZA + A) (*Нећеѝе ваѝда реѝи, ѝосѝодине Роѝи, да ѝа боли ѝо шѝо ѝа држим за крила*); 3) S (N) + P + DO (A) + QualDet (*Враѝа на улазу држимозаѝворена*); 4) S (N) + P + DO (DO + G) (*Чиновник држи до себе, он до смрѝи сѝанује у ѝуѝој куѝи, али живи међ ѝосѝогом*); 5) S (N) + P + CompCL (*Главно је да ја држим да сам врло мноѝо ѝуѝовао*) ; 6) S (N) + P + DO (A) + PP (ZA + A; KAO + A) (*Шѝанац Рафаел Нагал, којеѝ држи за највећеѝ ѝроѝивника, ѝобедѝо ѝа је чак шесѝ ѝуѝа; Сваки човек своју сексуалносѝ држи као ѝриваѝну сѝвар*) и 7) S (N) + P + Lex (*Поред своѝ исѝраживачоѝ рада имам још једну дужносѝ: да држим јавна ѝредавања у својој слушаоници*).

Субјекатску позицију доминантно попуњава живо биће, у највећем броју случајева – човек, а ређе је то неживи предмет (*Пиринач држи Кинески зид*) или чак психичко стање (*Немир ме и даље држи*). На објекатској позицији могу се наћи лексеме врло разноврсне семантике – људи, животиње, предмети, процеси, ситуације – а све у зависности од значења оствареног у конкретном примеру.

Потом, семантичком смо анализом утврдили да глаголска лексема *држаѝи* развија разгранату семантичку структуру. Она се може понашати као пунозначна, али и као десемантизована у ситуацијама када се налази у саставу семикопулативног односно декомпонованог предиката. Њено је основно значење конкретно, са семантиком тренутног физичког поседовања одређеног ентитета. У том основном значењу интегрисана је прва од две кључне семантичке компоненте

овога глагола које издвајамо – непомичност (Грковић-Мејдор 2013: 327). Семантички моменат непомичности схвата се као немењање тренутног стања или положаја и представља једну од темељних појмовних метафора у индоевропским језицима (исто: 331) захваљујући којој и глагол *држати* успева да реализује широк спектар секундарних значења попут ‘чувати на одређеном месту’ (*О тој је слици мучећи се дуго њричала и молила ме је да је држим увек на мом столу*); читав комплекс значења обједињених компонентом посесије (*Гошће су зајим њрешле у воћство и чврсто држале сичену њредност до краја; Имам и воћњак, а држим и њчеле; Са браћом држим и мојел „Мимоза” у Чајлавици...*); ‘испуњавати, обузимати не попуштајући’ (*Нишња није остало од зловоље која ме је држала до малочас*); ‘одржавати некога у неком стању’ (*Молим вас, не држите ме у неизвесности*). Друго релевантно семантичко обележје које се да издвојити у вези са глаголом *држати* јесте обележје контроле. Оно је нарочито значајно у случајевима када глагол *држати* учествује у конституисању декомпонованог предиката. У декомпонованим структурама типа *држати њовор, држати њредавање, држати дијењу, држати власи, држати сиражу* и сл. у први се план може истаћи контрола коју агенс, као кључни чинилац дате језичке ситуације, има над радњом исказаном девербативном именицом. Обележје контроле још је једноставније ишчитати у декомпозицијама типа *држати њод конјролом, држати њод оисагом, држати у блокади* и сл. У вези са декомпонованим структурама које глагол *држати* конституише важно је указати на нове лексеме које су посведочене као лексичко језгро декомпонованог предиката са овим глаголом.¹⁴ У питању су следеће лексеме: *њридика, њрошеси, њројовед, лињурнија, изложба, здравица, семинар, сасијанак, мишини, ревија, власи, сиража, дисиранца, њоси, дијења*, а у предлошко-падежним конструкцијама то су и: *нишан, остојање, власништво, њамћење, конјрола, оисага, блокада* и *окуиација*.

¹⁴ Новим лексемама сматрамо све оне које се као лексичко језгро декомпонованог предиката не наводе у раду Колокације с глаголима (*о*)*држ(ава)ти* као операторима (Ајдановић – Дражић 2010).

Највећи број примера из грађе говори у прилог оваквом семантичком одређењу глагола *гржати* – говори у прилог његовој пунозначности са разумењем семантичком структуром са великим бројем секундарних значења. На другој страни, значајан је број примера у којима је глагол *гржати* десемантизован и, као такав, учествује у конституисању декомпонованог предиката. У најмањем броју случајева пак глагол *гржати* као десемантизован учествује у конституисању семикопулативног предиката са значењем ‘мислити, сматрати о неком да представља нешто, приписивати неке одређена својства’ (*Шћанац Рафаел Нагал, којеј гржи за највећеј и ројивника, победоја је чак шест иуја; Сваки човек своју сексуалност гржи као ири вајну сива*).

Напоследку, глагол *гржати* конституише и велики број фразеолошких израза различите семантике у којима се удаљава од свог примарног значења. Интересантно је, међутим, што смо и у многима од њих запазили горенаведене семантичке компоненте непомичности и контроле, које сматрамо релеватним у значењском одређењу овога глагола (нпр. *гржати некоја на оку; гржати језик за зубима; гржати конце* и сл.).

ИЗВОР

СрпКорп: *Електронски корпус савременој српској језика,*
<<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>>

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој (2010). Основни валентни принципи у структурирању реченице. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*. LIII/1: 125–142.
- Алановић, Миливој (2018). Зависносложене реченице. Реченице са допунском клаузом. У: П. Пипер, М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, М. Николић, Д. Војводић, Љ. Поповић, С. Танасић, Б. Марић. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Матица српска. 91–190.
- Алановић, Миливој (2019). *О дојунама и дојуњавању у српском језику*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.

- Ајџановић, Јелена и Јасмина Дражић (2010). Колокације с глаголима *(о)држ(ава)ћи* као операторима. *Годишњак Филозофској факултету у Новом Сагу*. XXV/2: 325–335.
- Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа У: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: њосћа реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Матица српска, 119–301.
- Всеволодова, Майя Владимировна (2000). *Теорија функционално-коммуникативног синтаксиса*. Москва: Издательство Московского университета.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2013). *Историјска лингвистика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Драгићевић, Рајна (2006). Концептуализација туге у српском језику. *Српски језик: студије српске и словенске*. Серија 1: 309–325.
- Клајн, Иван и Милан Шипка (2012). *Велики речник српских речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Кликовац, Душка (2004). *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: Чигоја штампа.
- Мршевић-Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- Оташевић, Ђорђе (2012). *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.
- Пипер, Предраг (2005). Предикат.У: П. Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика: њосћа реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Матица српска, 301–345.
- Радовановић, Милорад (2007). *Стири и нови стиси. Огледи о језику и уму*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ружић, Владислава (2005). Проста реченица као синтаксичка целина. У: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: њосћа реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Матица српска, 477–568.
- Стевановић, Михаило (1979). *Савремени српскохрватски језик. (Грамаички системи и књижевноејезичка норма). II Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Штрбац, Гордана (2010). Глаголске перифразе са значењем комуникативне активности. *Зборник Маице српске за филологију и лингвистику*. 53/2: 77 – 88.
- РМС: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

*

Barić, Eugenija i dr. (2005). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

- Katičić, Radoslav (1986). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- Klikovac, Duška (2000). *Semantika predloga*. Beograd: Filološki fakultet.
- Maretić, Tomo (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika (za gimnazije i visoka učilišta)*. Zagreb: Školska knjiga.

Aleksandra Šekerović

ABOUT SYNTACTIC AND SEMANTIC BEHAVIOR OF VERB *DRŽATI*

SUMMARY

This work analyses syntactic behavior of verb *držati* and its meanings. Primary aim is to use examples from the corpus to determine and describe the syntactic constructions that the verb constitutes, as well as the meanings with which they are associated, starting from the presupposition that syntactic phenomena correlate with semantic ones. The aim is also to point out the interdependence of the meaning potential of a verb *držati* and its various contextual realizations, and then to perceive how it is affected by the lexical semantics of the complements with which it is associated. Special attention will be directed to the morphosyntactic and lexical-semantic environment of the verb *držati*. It will be observed in different sentence patterns when, depending on the environment, it can be realized as independent and transitive verb (with the primary meaning: 'grasping to have something in the hand'), but also as a lexeme of weakened meaning, or desemanticized (in the composition of a periphrastic predicate). Moreover, the lexical semantics of the nouns with which the verb *držati* is related will be observed and analyzed, in order to establish, if possible, the regularity that affects the realization of this verb as an independent lexical unit, on the one hand, and as the verb of incomplete meaning, on the other. sides. The research will be based on a corpus consisting of excerpted examples from the electronic Corpus of the contemporary Serbian language, which is relatively well balanced in terms of style and genre.

KEYWORDS: the Serbian language, syntax, semantics, verb *držati*, sentence pattern, semantics of verb.

Мр Александра Шекеровић
Одсек за српски језик и лингвистуку
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Република Србија
aleksandra.shekerovic98@gmail.com

Бранислав Веселиновић
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'282.2(477.11 Loznica)
DOI 10.19090/prj.2022.53.239-270

Примљен: 8. 9. 2022.
Прихваћен: 14. 9. 2022.

ПОСТАКЦЕНАТСКЕ ДУЖИНЕ У ГОВОРУ ЛОЗНИЧАНКИ¹

САЖЕТАК

У овом раду посматрају се постакценатске дужине у говору трију Лозничанки с циљем да се одреди актуелно стање ове прозодијске појаве у лозничком говору, који се традиционално подводи под херцеговачко-крајишки дијалекат, упореди с Вук–Даничићевом ортоепском нормом и утврде сличности и разлике са стањем забележеним у околним говорима, као и да се установи у којем се степену дужине чувају, односно скраћују у идиолектима припадника различитих генерација, што би могло приказати потенцијални пут језичке промене, тј. све чешћу редукцију дужина. Квалитативно-квантитативном методом дужине се анализирају у 12 могућих фонетских положаја. Анализа је показала да се примери забележени у лозничком говору слажу са случајевима у околним говорима и класичној ортоепској норми, али да се дужине у већини положаја не чувају доследно као у датој норми, већ да њихова појава зависи од унутарјезичких процеса – садејства фонетских и морфолошких фактора и разних аналогичности, те да се очекивано највише редукују у говору најмлађег информатора. Како се у одговарајућим положајима може уочити пад индекса фреквенције условљен

¹ Овај рад настао је као резултат теренског истраживања предузетог лета 2021. у оквиру трећег Лингвистичког семинара „Језичка култура – жаргонизми, фразеологизми, дијалектизми у односу на стандардни језик“, који се одржао у НОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу, од 18. до 31. јула, под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Истраживање је предузето под менторством мр Миљане Чопе, сараднице Института за српски језик САНУ, којој овом приликом захваљујем на свему чему ме је досад научила. Захвалио бих и проф. др Жарку Бошњакковићу на корисним сугестијама. За први рад који је настао на основу истог теренског истраживања – о преношењу акцената на проклитику в. Веселиновић (2022).

узрасом, показује се да и спољни чиниоци попут генерацијске припадности и електронских говорних медија, кроз које се првенствено шири данашња употребна норма у Србији, утичу на појаву скраћивања поста акценатских дужина у лозничком говору.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: дијалектологија, херцеговачко-крајишки дијалекат, лознички говор, поста акценатске дужине, социјални параметри, језичка промена, варијације, ортоепска норма.

1. Увод

Поста акценатске дужине прозодијска су одлика новоштокавских дијалеката који су узети за основицу српског стандардног језика, у чијем се акценатском систему подразумевају према ортоепској норми. Према класичној Вук–Даничићевој прозодијској норми, неакцентоване дужине могу се налазити непосредно иза било које прозодеме, било нека од четири акцента било неакцентоване краткоће и дужине, а везују се за одређене морфолошке категорије и лексеме (Subotić i dr. 2012: 99).² Међутим, дистрибуција поста акценатских дужина у данашњој употребној норми екавске варијанте српског стандардног језика разликује се од стања описаног и прописаног у време Вука и Даничића, те се у говору младих, високообразованих говорника, који су пореклом како из четвороакценатских, тако и из нечетвороакценатских области, дужине у већој мери јављају једино иза краткоузлазног акцента (Чопа 2019: 42–43), док је тенденција у престижним идиомима Београда и Новог Сада да се дужина скраћује иза сваке могуће прозодеме (Петровић 1996: 93).³ Тиме настаје ситуација у којој се реално стање у говорној пракси супротставља квазиреалном стању у приручницима, заснованом првенствено на некадашњем стању у херцеговачко-крајишком дијалекту, при чему се шумадијско-војвођански дијалекат, приликом кодификације стандардног језика, већ разликовао у погледу дужина (Subotić i dr. 2012: 102). Будући да прозодијска норма, без обзира на неке мање измене (Пецо 1970: 100–102),

² За потпун списак граматичких категорија у којима се према норми појављује поста акценатска дужина в. Subotić i dr. (2012: 99–101).

³ У говору Новог Сада у одређеним случајевима могу се чувати дужине иза краткоузлазног акцента, али се у говору младих све више скраћују (Бјелаковић – Марковић 2009: 123; Subotić i dr. 2012: 103).

није суштински мењана од 19. века, конфликтна ситуација у нашој нормативистици још увек није разрешена (Ивић 1998: 484–485; Subotić i dr. 2012: 104).

Редукција постакценатских дужина процес је који је у различитом степену одмакао у дијалектима. Заступљеност скраћивања варира од ситуације у, нпр. косовско-ресавском дијалекту, у којем су дужине у потпуности редуковане, до ситуације у херцеговачко-крајишком дијалекту, где се дужине и даље добро чувају, поготово у говорима који нису у контакту с екавским, док се између њих на средокраћи налази већина говора шумадијско-војвођанског дијалекта, у којима се дужине делимично скраћују и делимично чувају (Ивић и др. 1994: 93–94). У говорима у северозападној Србији, који се налазе на граници двају новоштокавских дијалеката, у више се позиција дужине боље чувају него у главнини шумадијско-војвођанских говора, а у неким се позицијама чешће редукују него у већини говора херцеговачко-крајишког дијалекта (Николић, Б. 1970: 101–102, 118). Стога се и даље не може говорити о општесрпској редукцији постакценатских дужина у свим могућим положајима, већ искључиво о географски разведеној и ванјезички узрокованој тенденцији.

Наиме, како су језичке промене последица и унутарјезичких и ванјезичких чинилаца (Радовановић 1996: 1), од којих зависи и брзина и време окончања или прекида промене (Рајић 2009: 42), скраћивање постакценатских дужина процес је који је условљен различитим фонетским и морфолошким факторима унутар језичког система (Поповић 1968: 91–92; Николић, Б. 1970: 101–102; Ивић 2001: 100–101), али и утицајем социјалних параметара попут пола, узраста, степена образовања, компактности друштвених група и мас-медија (Бошњаковић 2009: 53–57, 66–67). Кад је реч о узрасту, у говору различитих генерација долази до нивелисања дијалектизама према стандарду – уклањају се језичке црте које су у једном варијетету најоучљивије (исто: 56). Пошто је језичке иновације у идиолекту једног информатора тешко пратити у реалном времену, пореде се говори представника различитих генерација, чиме се промене посматрају у *иривидном времену* (исто: 54). Нивелисање према стандардном језику одражава се на различитим језичким нивоима, а најотпорније на промене јесу фонетске особине (Рајић 2009: 42). Тако електронски говорни медији у

Србији, преко којих се просечни говорници широм земље свакодневно сусрећу с употребном реализацијом ортоепске норме (Subotić i dr. 2012: 103; Чопа 2019: 32), утичу да се и међу младима на терену херцеговачко-крајишког дијалекта дужине почињу у више положаја и у већој мери редуковати, али се и даље боље чувају него код говорника са шумадијско-војвођанског и староштокавског терена (Чопа 2019: 42).

Урбанизацијом друштва и другим нејезичким факторима, као што су покретљивост становништа, миграције, медији, ширење и неговање стандардног језика и школство, настају модерни урбани вернакулари, које, с једне стране, одликује смањење и уклањање дијалекатских разлика, а с друге стране, језичке црте градског залеђа које их диференцирају у односу на друге говоре (Radovanović 2003: 179–180). У сусрету двају варијетета, стандардног језика и локалног говора, при нивелацији према престижном идиому и настанку урбаног вернакулара присутне су и варијације у систему – дублетне форме или чак оне којих нема ни у једном од двају идиома (Бошњаковић 2009: 61), а која ће форма бити употребљена у говорној реализацији појединца зависи управо од друштвених критеријума, као и од односа према саговорнику (исто: 53). У градским срединама у Србији језички развој креће се од морфологије, преко изразито маркираних фонолошких одлика до синтаксе (Рајић 2009: 42), а усвајају се облици који су доминантнији и престижнији (Бошњаковић 2009: 64). Тако би се и говор Лознице, градића у северозападној Србији, традиционално могао подвести под херцеговачко-крајишки дијалекат (Ивић 2001: 90; Okuka 2008: 78–79), али се због дијалекатске интерференције са шумадијско-војвођанским и интралингвалне интерференције с екавским стандардом разликује од типичног стања у ијекавским новоштокавским говорима, што се најбоље огледа у описима фонетско-фонолошког система суседног села Тршића, које гравитира Лозници – после стања варијације и превирања (уп. Николић, Б. 1968) екавска рефлексација јата преовладала је над ијекавском (уп. Веселиновић – Марковић 2020). Такође, у лозничком говору повлачи се као маркирана прозодијска одлика и преношење акцената на проклитику, па је у вези с том појавом забележено међугенерациско варирање (Веселиновић 2022).

2. Предмет и циљ истраживања

Предмет овог истраживања јесу постакценатске дужине у говору Лозничанки које припадају трима различитим генерацијама. Циљ истраживања јесте да се испита актуелно стање постакценатских дужина у лозничком говору и упореди са стањем у околним говорима и Вук–Даничићевом прозодијском нормом, заснованом на некадашњем стању у херцеговачко-крајишком дијалекту, под који се лознички говор традиционално и сврстава. Како и унутрашњи и спољни чиниоци утичу на језичке промене, задаци истраживања јесу и да се открије који све фонетски и морфолошки фактори утичу на процесе чувања и редукције дужина у лозничком говору, као и да се установи у којем је степену појава заступљена у идиолектима припадника различитих генерација, што би нам показало потенцијални пут језичке промене, тј. да се постакценатске дужине у испитаном говору све више скраћују. С обзиром на дијалекатску интерференцију с говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (Николић 1970: 102) и нивелисање маркираних фонолошких језичких црта према употребној норми, очекује се да ће бити забележено одступање од прописане норме у виду варијација и мање фреквенције постакценатских дужина у одређеним положајима, односно да се у одређеним фонетским позицијама дужине доследно чувају, у другима факултативно, а да се у трећима редовно скраћују (Ивић и др. 1994: 95). Претпостављамо да ће због социјалних параметара узраста и утицаја мас-медија дужине највише бити редуковане у говору најмлађег, а најочуваније у говору најстаријег информатора.

3. Технике прикупљања грађе и методе истраживања

3.1. Корпус

Ради прикупљања грађе начињен је теренски звучни запис разговора с трима информаторима. Звучни запис разговора, који укупно траје 95 минута, забележен је у Клупцима, лозничком приградском насељу, у јулу 2021. године. Разговор је реализован у виду спонтаног интервјуа с већим бројем лица без стриктног упитника. Како би се избегло да

информатори, услед доживљавања ситуације као формалне и жеље да се прилагоде саговорнику, измене свој говор и елиминишу особине које би сматрали маркираним и ознакама непожељног говорења, информаторима није напоменуто да је сврха интервјуа испитивање прозодијских специфичности њихових идиолеката. За потребе овог истраживања није направљена прецизирана листа питања којих би се строго требало придржавати, али је разговор вођен угледањем на 15 тематских модула социолингвистичког интервјуа Вилијама Лабова (Labov 1984), те су заступљене теме попут игара и детињства, брака и свадбених обичаја, слободног времена и свакодневних обавеза у домаћинству, породице и кућног васпитања, као и образовања и школе да би разговор одржао природни ток и говори информатора били приближно подједнако заступљени.

Фонетски транскрипт разговора сачињен је уз помоћ програма *VoiceWalker*⁴ и забележен је у Ворду. За транскрипцију су употребљене традиционалне графичке ознаке за обележавање акцената и постакценатске дужине у српском језику.⁵ У складу с темом рада, из транскрипта су помоћу методе апсолутне ексцерпције издвојени како примери са сачуваном постакценатском дужином, тако и примери са забележеном редукцијом,⁶ па су резултати извршене анализе изнети у раду.

3.2. Информатори

Будући да је циљ истраживања одредити међугенерациско варирање постакценатских дужина у лозничком говору, као информаторке

⁴ Програм за транскрипцију аудио-записа који омогућава понављање његових сегмената ради лакшег и прецизнијег бележења текста.

⁵ Пошто се неакцентована краткоћа подразумева за остале слоге у речи, одговарајући знак /˘/ користи се за потребе анализе само да означи редуковану постакценатску дужину.

⁶ Узуални примери издвојени су на основу постојећих описних речника српског стандардног језика – *Речника српскохрватској књижевној језика* (РМС) и *Речника српскога језика* (РСЈ), а дијалектизми на основу постојеће дијалектолошке литературе.

су одабране припаднице различитих узрасних група,⁷ које су уједно и у сродству.⁸ Информаторке су биле обавештене о томе да се разговор снима и бележи, те сагласне с тим да се забележени материјал објави.

Табела 1: Информације о информаторкама⁹

Информаторка	Годиште	Ниво образовања	Занимање
И1 (Д.О.)	1993.	средња стручна школа	радница у фабрици
И2 (С.О.)	1970.	средња стручна школа	домаћица
И3 (Љ.Ж.)	1948.	средња стручна школа; курс из дактилографије	пензионерка

3.3. Методологија

Анализу смо конципирали према методологији Павла Ивића, коју је изнео у низу својих студија (Ивић 1994, 1998, 2001; Ивић и др. 1994). Према Ивићу, на чување и скраћивање поста акценатских дужина преваходно утиче њихова позиција у речи. Тако се на основу чинилаца *квантитетна и квалитетна преходна слоја* дужине више скраћују иза дугих, него иза кратких слогова, те иза неузлазних, него узлазних слогова. Наиме, поста акценатска дужина понаша се исто иза дугосилазног акцента и претходне поста акценатске дужине, односно краткосилазног акцента и неакцентоване краткоће (Ивић 2001: 96). Затим, кад је у питању *положај слоја с дужином у речи*, дужине се боље чувају у медијалним слоговима, но у финалним. Најзад, у оквиру финалног положаја *према природи слоја* више се редукују дужине у отвореном, него у затвореном слогу. Који ће од наведених принципа бити кључан у позиционом губљењу, разликује се међу говорима (Ивић 1998: 555). Графички се то може представити овако:

⁷ У варијационој социолингвистици узрасну групу чине особе чији је распон старости десет година, временски период који се узима као услов за језичку промену (Рајић 2009: 39).

⁸ Како су информатори жене, као социјални параметар при испитивању језичке промене искључује се пол.

⁹ За детаљније информације о информаторкама в. Веселиновић (2022).

Дијаграм 1: Ивићевих 12 фонетских позиција постакценатских дужина (према Ивић и др. 1994: 97)

Иза неузлазне дужине:	Иза дугоузлазног акцента:	СЛОГ:	Иза неузлазне краткоће:	Иза краткоузлазног акцента:
1	4	Отворени крајњи:	7	10
2	5	Затворени крајњи:	8	11
3	6	Медијални:	9	12

Пошто истовремено делују различити фонетски фактори, дијаграм треба замислити тродимензионално: леву табелицу (положаји 1–6) да је *исјред* или *иза* десне (положаји 7–12) (Ивић и др. 1994: 98). Тиме се објашњава фонолошка хијерархија у редуцији дужина – очувана квантитетска опозиција иза дугих слогова претпоставља постојање квантитетске опозиције иза кратких слогова, па се прво скраћују постакценатске дужине иза неузлазне дужине, односно дугоузлазног акцента, а тек онда иза неузлазне краткоће, односно краткоузлазног акцента, док обрнута појава да се дужина прво редукује иза кратких слогова ни у једном говору није регистрована (Ивић 1998: 555). Нумеричким низовима у колонама (1–3, 4–6, 7–9, 10–12) наглашава се да се дужина прво мора губити у отвореним крајњим слоговима како би се редом губила у осталим (*ibid.*). Сходно томе, на основу чиниоца *квалијетейџа йрејћходној слоја* редуција у левим колонама табелица, тј. положајима иза неузлазних слогова (1–3, 7–9) претходи редуцији у суседним десним колонама табелица, тј. положајима иза узлазних акцената (4–6, 10–12) (*ibid.*). Тако, кад се целокупна хијерархија узме у обзир, положај 1 директно условљава редуцију у положају 2 (по у-оси), 4 (по х-оси) и 7 (по замишљеној z-оси), при чему утицајем на положаје 4 и 7 посредно условљава и редуцију у положају 10, а положај 4 директно условљава редуцију само у положајима 8 (по у-оси) и 10 (по замишљеној z-оси), док уопште не мора да условљава редуцију у положају 7.¹⁰

¹⁰ С тим у вези треба сагледати суд Берислава Николића (1970: 102) да се дужине, на основу његових теренских истаживања у северозападној Србији, боље чувају иза дугоузлазног акцента, него иза краткосилазног, што уопште не мора

Анализа је квалитативно-квантитативно заснована, те је квалитативном методом уочена иновација – редукција поста акценатских дужина, а квантитативном утврђен опсег језичке промене и међугенерациска диференцијација.

4. Анализа емпиријског материјала¹¹

Резултати истраживања изложени су према Ивићевим фонетским позицијама, у оквиру којих су примери деклинабилних речи, глагола и непроменљивих речи разврстани према информаторима.¹² Узимани су у обзир разни фонетски, морфолошки и аналошки фактори који доприносе чувању или скраћивању дужина, као и њихова интеракција. За потребе анализе израчунат је и индекс фреквенције поста акценатских дужина по положајима за сваког информатора појединачно – број забележених примера с очуваном дужином подељен је са збиром случајева чувања и губљења поста акценатских дужина у датом положају. Такође, при транскрипцији и ексцерпцији корпуса нису примећена никаква значајнија одступања у погледу квантитета и квалитета акценатованих слогова – скраћивање дугих акцената и изједначавање краткоузлазног и краткосилазног акцента, својствена у већој или мањој мери престижним идиомима Београда и Новог Сада (Петровић 1996: 107), те је у лозничком говору четвороакценатски инвентар стабилан.

бити општа тенденција – у војвођанским говорима регистрована је обрнута појава да се дужине боље чувају иза краткосилазног, него дугоузлазног акцента (уп. Поповић 1968: 88; Ивић и др. 1994: 133). Исто је стање и сам Б. Николић забележио у источном Срему, који није у контакту с херцеговачко-крајишким дијалектом, те је процес позиционог губљења дужина ту више одмакао (уп. Николић, Б 1964: 27–29).

¹¹ Да би се установиле сличности и разлике у односу на Вук–Даничићеву ортоепску норму и стање забележено у околним говорима, резултати истраживања упоређују се с резултатима испитивања околних говора приказаним у монографијама Берислава Николића *Мачвански јовор* (1966), *Тришћки јовор* (1968) и *Колубарски јовор* (1969) и студији Драгане Радовановић *Говор Ваљевске Подгорине* (2014).

¹² У анализи су представљени примери са забележеном поста акценатском дужином, те по потреби и поједини примери с оствареном редукцијом.

4.1. Поста акценатске дужине иза неузлазне дужине

У говору најмлађег информатора ни у једном фонетском положају није забележен случај с очуваном поста акценатском дужином, што се може представити примерима у конјугацији: *ра̑дй̑* (x4); *ра̑дй̑м* (x2), *ра̑дй̑иш*, *не̑ ра̑дй̑м*; *ра̑дй̑мо* (x2), *не̑ ра̑дй̑мо*.

У говору средњег информатора у положају 1 поред безброј примера с редукцијом издваја се и неколико примера с очуваном дужином: *кад̑ м̑ла̑д̑а̑ из̑лази из̑ сво̑је̑ ку̑ћ̑е̑*; *од̑ т̑и̑х̑ сво̑ј̑и̑х̑ б̑ри̑џ̑а̑*, *ви̑ше̑ с̑и̑ри̑ље̑ња̑ жи̑в̑а̑й̑ца̑*, *ши̑о се̑ т̑и̑че̑ о̑б̑ич̑а̑ј̑а̑ ни̑ши̑а̑*; *кра̑ј̑ња̑*, *ма̑л̑е̑*; *до̑ђ̑у̑*, *и̑р̑о̑ђе̑*, *ра̑д̑и̑*, *ра̑зм̑а̑зи̑*; док се у затвореној ултими и медијалном слогу дужине доследно редукују.

У говору најстаријег информатора забележене су дужине у отвореном последњем слогу: *ни̑је̑ би̑ло ни̑ а̑у̑и̑а̑*, *о̑ни̑х̑ кли̑к̑е̑ра̑*, *д̑ва̑наес̑ти̑ хи̑ља̑да̑ ра̑д̑ни̑к̑а̑*, *и̑а̑ра̑* (x2); *и̑ри̑ми̑*; затвореном последњем: *раз̑но̑ра̑з̑ни̑х̑*, те медијалном слогу: *а̑ и̑н̑ф̑у̑зи̑ј̑а̑ сам се̑ на̑и̑ри̑мала̑*; али је много чешће да се у сва три положаја неакцентована дужина скраћује.

Забележени примери поста акценатских дужина у датим положајима углавном одговарају регистрованом стању у околним говорима, па је у највећем броју примера с две узастопне поста акценатске дужине скраћена она последња (уп. Николић 1966: 199; 1968: 382; 1969: 11–13; Радовановић 2014: 30–50). Такође, иако је у неколико примера иза поста акценатске дужине сачувана она друга – *о̑б̑ич̑а̑ј̑а̑*, *ра̑зм̑а̑зи̑* (И2), *а̑у̑и̑а̑*, *кли̑к̑е̑ра̑* (И3), те постоји низ од две поста акценатске дужине својствен херцеговачко-крајишком дијалекту (Ивић 1994: 130), забележени су и примери позиционог губљења обеју поста акценатских дужина: *ра̑д̑ни̑к̑а̑* (И1), *и̑о̑д̑и̑н̑ја̑* (И1, И2), *ж̑р̑џ̑и̑а̑в̑а̑* (И3 x 4), *к̑и̑ло̑ме̑и̑а̑ра̑*, *мо̑ђ̑у̑ће̑*, *на̑йо̑и̑а̑к̑о̑м* (И3). Међу њима издвајају се редукције обеју дужина иза дугосилазног акцента (*ж̑р̑џ̑и̑а̑в̑а̑*, *ра̑д̑ни̑к̑а̑*), иза ког није регистрован ниједан случај с очуване обе дужине. Уз то, будући да не постоји потврда ни о низу од три узастопне поста акценатске дужине (*и̑н̑ф̑у̑зи̑ј̑а̑*), може се говорити о избегавању нагомилавања дугих слогова у лозничком говору, чиме се приближава главнини говора шумадијско-војвођанског дијалекта (Поповић 1968: 84; Ивић и др. 1994: 95).

Ограничења за позициону редукцију представљају одређени морфолошки и семантички моменти – дужина се у отвореној ултими чува у генитиву множине именица (*бріп̄а, ђбича̄ја*¹³), што је одлика главнине говора херцеговачко-крајишког дијалекта (Николић, М. 1991: 57–58). С тим у вези, како ни код једног говорника нису заступљени низови од две дужине иза дугосилазног акцента (*жр̄п̄ӣа̄в̄а*), нити низ од трију поста акценатских дужина (*ӣнф̄ӯз̄ӣја̄*¹⁴), код информатора који донекле чувају дужину у положају 1 и двајају се и примери у којима је редукована дужина у медијалном слогу непосредно иза дугосилазног акцента, а чува се она у крајњем отвореном слогу: *жив̄а̄ја* (И2), *ра̄д̄нӣка* (И3).¹⁵ Тиме се фонетски избегава нагомилавање дугих слогова (уп. Ивић 1998: 556), а чува дужина у наставку генитива множине као дистинктивно обележје дате морфолошке категорије (Ивић и др. 1994: 97). Премда се у одговарајућим морфолошким категоријама из отворене ултими фонетски условљена редукција аналошки шири и у друга два положаја (Ивић и др. 1994: 96), занимљиво је да су забележени и примери чувања поста акценатске дужине у крајњем отвореном слогу у оквиру презентске парадигме (*ра̄д̄и, го̄ћ̄у; ра̄зм̄а̄зи*), а нису у крајњем затвореном и медијалном слогу (*кӯп̄ӣм, го̄ћ̄емо; о̄д̄сӣа̄в̄ам, ӣо̄д̄е̄л̄ӣмо*). Регистровани су и примери чувања дужине у наставцима придева: *кра̄ј̄ња, ма̄л̄е* (И2), *разнора̄д̄нӣх* (И3).

Међутим, пошто је у истим категоријама забележено мноштво примера са скраћеним дужинама (*і̄о̄д̄ӣна̄; ра̄д̄нӣ, ра̄д̄но̄ї; го̄ћ̄е*), чување поста акценатске дужине иза неузлазне дужине није доследно у испитаним

¹³ У овом примеру најбоље се огледа семантичка улога поста акценатске дужине на ултими (Subotić i др. 2012: 103) – пошто је дужина на суфиксалној морфемі *-aj-* лексичка, морфолошком дужином избегава се хомофонија с генитивом једнине *ђбича̄ја*.

¹⁴ Иако је трећа дужина у низу скраћена, а прва је лексичка, управо друга представља граматичку дужину која има семантичку улогу да означи генитив множине (Subotić i др. 2012: 103).

¹⁵ Како је у говору прве информаторке уочена потпуна редукција поста акценатских дужина иза неузлазне дужине, исти облик код ње је забележен без такве дужине – *ра̄д̄нӣк̄а* (И1).

идиолектима. Међугенерациска диференцијација редукције према положајима представља пут језичке промене у току – у говору најстарије информаторке спорадично се чува дужина у сва три положаја, у којима је у говору најмлађе дужина доследно скраћена, док се у говору средње информаторке огледа фаза превирања – дужина се у одређеним морфолошким категоријама чува у положају 1. Стога редовна редукција у говору прве информаторке и скоро па доследна редукција у говорима друге две информаторке указују на тенденцију да се поста акценатска дужина иза дугосилазног акцента и претходне поста акценатске дужине у лозничком говору у потпуности уклони. Тако се лознички говор приближава стању забележеном у Мачви, где се дужина факултативно чува само у положају 3 (уп. Николић 1966: 199–200), а удаљава од стања забележеног у тршићком говору, где је варијација поста акценатске дужине заступљена само у положају 1 (уп. Николић 1968: 382).

4.2. Поста акценатске дужине иза дугоузлазног акцента

У говору првог информатора доста се добро чувају поста акценатске дужине у последњем отвореном слогу: *коронѐ* (x2), *сиранѐ* (x2); *ганѐ* (x3), *ђакѐ*, *жмуркѐ*, *ијарѐ* (x2), *људѐ* (x2), *ироблемѐ*; *годушѐ*. Забележене су дужине и на крајњем затвореном слогу: *вришишѐм*, *живѐм*, те дужине у медијалном слогу: *ијишѐње*; *ирибишѐња*.

У говору другог информатора исто се добро чувају дужине у положају 4: *ијажњѐ*, *рукѐ*, *слађѐ*, *снаѐ* (x2), *сиранѐ*, *ијалѐ*; *вришѐ* (x2), *ганѐ*, *кафишѐ*, *кривинѐ*, *ироблемѐ* (x3); *живѐ* (x2), *иозабѐга*. У положају 5 забележен је само пример *њенѐ*, док у положају 6 све регистроване дужине припадају глаголима: *обучѐш се*, *радѐћи*; *иуђѐш ме*.

У говору трећег информатора такође се добро чувају дужине у отвореној ултими: *вискобѐ* (x2), *лавѐ*, *жмурѐ*, *коронѐ*, *иришѐбѐгѐ*, *целулобѐ*; *ганѐ* (x2), *дишѐлѐма*, *ијарѐ*, *ишѐли*, *месѐци* (x4), *ироблемѐ*, *ишѐишѐ*, *средѐишѐва*; *лѐишѐ* (Гмн.); *сѐкѐ*, док за затворену ултиму нема потврда у испитаном

идиолекту. Што се медијалних слогова тиче, забележено је неколико примера: *виђање*, *конијакѝи́рање*; *и́рево́зѝ*; *гојуња́во ме*.¹⁶

Забележени примери одговарају случајевима у суседним говорима (уп. Николић, Б. 1966: 200; 1968: 383; 1969: 11–13; Радовановић 2014: 54). Тако се издвајају постакценатске дужине непосредно иза дугоузлазног акцента у презенту глагола I врсте с дугоузлазним или краткосилазним акцентом у инфинитиву – *обу́чеи се* (И2), *се́ку* (И3), те у глаголским именицама у медијалном слогу – *и́и́и́ање* (И1), *виђање*, *конијакѝи́рање* (И3), што није општа особина херцеговачко-крајишког дијалекта (Николић 1970: 102). Премда је у питању изоглоса која повезује говоре северозападне Србије (Николић 1970: 118), и у овим категоријама забележена је позиционо условљена редукција у испитаним идиолектима – *и́окра́дѝ* (И1), *исе́ку*, *се́ку* (И3); *гојисѝи́вање* (И1), *и́она́шање*, *и́ридржа́вање*, *разме́и́вање*, *разуме́вања* (И3). Акценатски лик *ње́но́* (И2) слаже се с уоченим случајем у Мачви и Ваљевској Колубари (уп. Николић 1966: 222; 1969: 25). Изоглоса која повезује лознички говор с околним (уп. Николић 1966: 201; 1968: 386; 1969: 15; Радовановић 2014: 53) јесте и секундарна дужина у дијалекатском облику футура I – *и́у́и́еи ме* (И2).

Будући да се постакценатска дужина боље чува непосредно иза дугоузлазног акцента него неузлазне дужине, продуктивнија је њена дистинктивна, тј. семантичка улога. Тако је уочена тенденција да се дужине у положају 4 добро чувају у генитиву једнине именица женског рода на *-а* (*коро́нѝ*), што се може тумачити избегавањем хомофоније с хомоморфима у деklinацији (Subotić i dr. 2012: 103), као и у генитиву множине именица свих родова (*и́робле́ма*, *месѝѝѝ*), чиме се слаже са забележеном појавом у напоредном положају 1.

Како се постакценатска дужина недоследно чува непосредно иза дугоузлазног акцента, њена појава у датим положајима постаје факултативна, чиме се лознички говор удаљава од регистрованог стања у

¹⁶ У овом примеру дужина се добро чува јер је последица контракције вокала (уп. Ивић 1994: 161), а налази се и у енклизи (уп. Николић 1970: 55).

околниим говорима, у којима се дужина иза дугоузлазног акцента, а поготово у положајима 5 и 6, доследно чува (уп. Николић 1966: 199; 1968: 382; 1969: 11–13; Радовановић 2014: 30–50), а почиње да се приближава стању у употребној норми забележеном међу говорницима с херцеговачко-крајишког дијалекатског терена (уп. Чопа 2019: 39–40). Оно што такође може допринети варијацији поред факултативног изговора јесте и говорни темпо, којим се околишно скраћују дужине и у положајима где фонолошки постоје (Поповић 1968: 88). Бржим темпом дошло је до редукције у примерима попут *и за вѣридбу у дванаесті сáтии кад нам је біла іодшињица* (И1), где информаторка с узбуђењем прича о својој веридби, и *вишѣ од двáјесті гáнñ кад сам ізашла из болнице нѣма шансѣ нà ноѣ* (И3), где је информативни фокус на крају исказа наговештен убрзаним темпом.

4.3. Постацценатске дужине иза неузлазне краткоће

У говору најмлађег информатора забележене су дужине у положају 7: *кáзнѣ, кућѣ* (x2), *иáишѣ; груѣá, груѣтѣ, нѣкá, нѣкѣ* (x5), *нѣкѣ, дѣвѣ, дѣвѣ* (x4), *днѣ, ирљавá, ирдѣшлѣ, родѣнѣ, ишдѣá* (x7); *вѣћѣ, оїáсноїá; бѣдѣ, вдлѣ, дѣсѣ* (x2), *намесѣи, одгáзѣ, иáднѣ, иуѣá, иодїунѣ, иодчїнѣ, сїáднѣ, ипрѣбá, чѣкá, шкдлужѣ; груїáчијѣ, и ибѣ, дндá* (x4); *бдљѣ* (x2), *дáљѣ, гужѣ, јефїињијѣ* (x3), *мїрнијѣ, нáјбїињијѣ* (x2), *нáјвáжнијѣ, иовдљнијѣ*. Издвајају се дужине и у положају 8: *лáиáибѣр, лїмун* (x2), *дбичáј; дáнашњїм, нѣкѣм, родѣној, слáђиној; бѣдѣм* (x3), *вїдїм, вїдїи, вдлїм* (x2), *лѣдгáм* (x2), *идѣм, одѣм, иодлѣгáм* (x2); *дїѣи* (x2), *ѣвѣк* (x2). Забележене су постацценатске дужине и у положају 9: *идрївá, дбичáји* (x4), *иѣхничáра, шкдловáњу; хїљáдá; ирѣлѣи, ирѣмáли; идѣмо, изнѣо* (x2), *одѣиѣ, иодчѣло* (x2), *иуњїмо, ипрѣбá ми, иуѣла, иуїознáли* (x2), *иáлїм се; бѣквáлно* (x5), *ддѣљно, и дндá је, ирѣлѣио, ирѣдївно, свáкогнѣвно, сїтурно, слѣчáјно; вїшѣ се, дѣв је, дѣв се, илађѣнијѣ је, ѣвѣк сам*.

У говору представника средње генерације забележено је иза краткосилазног акцента и неакцентоване краткоће безброј дужина у крајњем отвореном слогу: *идинѣ, кућѣ* (x2), *мáмѣ, особѣ* (x2), *сїодкѣ; груѣу* (x2), *жѣнскѣ, зáдгњи* (x2), *лїчнá, нѣкá, нѣкѣ* (x3), *нѣкѣ* (x2), *дѣв* (x4), *дѣвѣ* (x4), *дѣвѣ* (x4), *дѣвѣ* (x4).

(x3), *òv̄* (x2), *òn̄o* (x8), *òn̄u*, *sv̄àk̄i*, *sr̄èdn̄e*, *sr̄čan̄i*, *īd̄ōt̄a* (x3); *v̄īiū*, *ml̄ā̄h̄i*, *sī̄ār̄ij̄ā*, *sī̄r̄òž̄ij̄ā*; *b̄ā̄c̄i*, *b̄ū̄d̄ē*, *v̄īs̄i*, *z̄āv̄is̄i*, *z̄āv̄r̄īi*, *ī̄d̄ē*, *ī̄z̄l̄om̄i*, *ī̄zn̄ā̄j̄m̄l̄ūj̄u*, *k̄ūīūj̄u*, *l̄ā̄j̄u*, *ī̄n̄sl̄ē̄h̄ūj̄ē*, *n̄òs̄i*, *òd̄m̄or̄ē*, *òd̄ē*, *òd̄ū*, *ī̄òž̄el̄ē*, *ī̄òč̄o*, *r̄ēk̄o* (x4), *sv̄īd̄i*, *ub̄ā̄c̄ūj̄ē*, *ū̄zm̄ē* (x2), *ū̄l̄az̄i*, *č̄ē̄š̄l̄ā̄*; *òd̄n̄ā* (x6), *ī̄òsl̄ē* (x2), *ū̄v̄eč̄ē*; *b̄òl̄ē* (x2), *b̄r̄ž̄ē*, *v̄īš̄ē* (x8), *ḡū̄ž̄ē*, *sl̄ā̄b̄ij̄ē* (x2). Забележене се дужине и у крајњем затвореном слогу: *m̄ēs̄ēc̄*, *òb̄ič̄ā̄j̄*, *r̄òh̄āk̄*, *sī̄d̄l̄ār̄*; *k̄òd̄ n̄ās* (x3), *s̄ā m̄n̄om̄*; *ḡr̄ū̄īom̄*, *n̄ēk̄īx* (x2), *òv̄āj̄*, *òv̄īx*, *òn̄āj̄*; *v̄òl̄īm* (x2), *m̄īsl̄īm*, *ī̄òl̄ed̄ām*, *s̄ē̄īīm̄*, *ū̄k̄l̄ōīīm̄*; *òīē̄ī*. У испитаном идиолекту забележене су дужине и у медијалним слоговима: *ḡēv̄ēra*, *ḡīn̄ār̄ā*, *òb̄ič̄ā̄j̄ā*, *òb̄ič̄ā̄j̄i*, *r̄òl̄n̄īs̄īīò̄n̄s̄i*; *b̄ū̄īīk̄ā*, *ī̄òd̄īn̄ā* (x3), *ī̄r̄òiz̄v̄òd̄ā̄*; *ū̄ r̄ū̄ke*; *m̄ēd̄īc̄īj̄n̄sk̄ū*, *n̄ēz̄āh̄v̄ālan*; *z̄ādn̄ī j̄ē*; *b̄ā̄c̄ā se*, *v̄ēr̄ū̄īe*, *v̄òl̄īīe*, *m̄òl̄īm īe*, *òd̄ēmo*, *ī̄òč̄ē se*, *s̄īā̄k̄ov̄āna*, *ū̄d̄āla*, *ū̄zm̄ēmo*; *ī̄īīā h̄ē v̄am*; *j̄ēdn̄os̄īā̄v̄no* (x7), *n̄ēk̄āko*, *n̄òr̄m̄āln̄o* (x3), *òd̄āv̄no*, *ī̄r̄ēn̄ū̄īno* (x2), *ū̄ž̄īvo*, *ū̄īr̄āv̄o*; *v̄īīē sam*, *v̄īīē se* (x2), *ḡr̄ū̄ā̄č̄ij̄ē j̄ē*, *ḡr̄ū̄ā̄č̄ij̄ē se*.

У говору најстарије информаторке забележено је мноштво примера са постакценатском дужином у отвореној ултими: *ār̄mīj̄ē* (x3), *b̄ā̄h̄ē*, *b̄ol̄nič̄ē*, *v̄ēz̄ē* (x2), *n̄ēz̄īoḡē*, *ī̄āl̄ij̄ē*, *ī̄ēnz̄īj̄ē*, *ī̄r̄ā̄ks̄ē*, *ū̄lič̄ē*, *f̄ā̄b̄r̄ik̄ē*; *ḡr̄ū̄īā* (x2), *ḡr̄ū̄t̄ē*, *ḡr̄ū̄īo* (x2), *ḡū̄īo*, *z̄ādn̄ī*, *ī̄s̄īū*, *k̄ū̄h̄n̄ē*, *m̄īl̄o*, *m̄ū̄z̄ič̄k̄ē*, *n̄ēk̄ā* (x3), *n̄ēk̄ē* (x3), *n̄ēk̄i* (x11), *n̄ēk̄i* (Гмн.), *n̄ēk̄o*, *h̄ēīov̄o*, *òv̄ā* (x4), *òv̄ē*, *òv̄o* (x2), *òn̄ā*, *òn̄ē* (x3), *òn̄o* (x23), *òn̄ū*, *ī̄r̄òš̄l̄ē*, *sv̄ā̄k̄o*, *ī̄ēh̄n̄ič̄k̄ū*, *ī̄d̄ōt̄a* (x3), *ī̄r̄ēh̄ā* (x2), *ī̄r̄ēh̄ē*; *v̄ēh̄ē*, *v̄ēh̄i*, *ī̄òr̄ē*, *ml̄ā̄h̄ā*, *ml̄ā̄h̄ē* (x2), *n̄ā̄j̄s̄īr̄òž̄ij̄ā*, *sī̄ār̄ij̄ā*, *sī̄ār̄ij̄ē*, *sī̄ār̄ij̄i* (x2), *sī̄ār̄ij̄ū* (x3), *ū̄ž̄i*, *č̄ē̄š̄h̄ē* (x2); *b̄òmb̄ar̄ḡū̄j̄ē*, *b̄ū̄d̄ē* (x5), *b̄ū̄d̄ū*, *v̄īd̄i* (x2), *ī̄l̄ēd̄ā*, *ḡēs̄i*, *ḡòb̄ij̄ē*, *ḡòh̄v̄aīī*, *z̄āīv̄or̄i*, *z̄īr̄ā̄b̄i*, *zn̄ā̄j̄u* (x2), *ī̄d̄ē* (x2), *m̄īsl̄i*, *n̄ā̄īr̄av̄ē*, *n̄òs̄ē*, *n̄òs̄i* (x2), *òd̄ē* (x3), *òkr̄ēh̄ē* (x2), *òs̄ēīī*, *òs̄īār̄i*, *òīīīīo*, *ī̄d̄īīīov̄o*, *ī̄r̄ā̄īī*, *ī̄ū̄s̄īī*, *ī̄ū̄īūj̄ē*, *r̄ēā̄īov̄o*, *r̄ēk̄o* (x5), *s̄ēdn̄ē*, *sī̄ā̄n̄ē*, *sī̄īīn̄ē* (x2), *ī̄r̄ā̄j̄ē*, *ī̄r̄ēb̄ā*, *ū̄zm̄ē* (x2), *ū̄mr̄o*, *č̄ēk̄o*, *č̄ū̄d̄ē*, *č̄ū̄j̄ē* (x3); *ī̄òd̄īš̄n̄ē*, *ḡr̄ū̄īo*, *m̄ā̄l̄ōīr̄ē*, *òd̄n̄ā* (x10), *ī̄òsl̄ē* (x4), *ū̄v̄eč̄ē* (x2); *b̄òl̄ē*, *v̄īš̄ē* (x2), *m̄ā̄h̄ē*; *z̄ā ḡv̄ā*, *ī̄ ī̄o*, *ū̄ ī̄r̄i* (x2). Издвајају се и примери у затвореној ултими: *ḡīj̄āb̄ēīīč̄ār̄*, *v̄ā̄z̄ḡū̄x*, *ī̄z̄īov̄or̄*, *m̄ēs̄ēc̄* (x2), *n̄ē̄m̄ōh̄*, *ò̄īk̄ā̄z* (x3), *ī̄òž̄ār̄*,

иpдшлосїи, рєчнїк, слўчāj, пїехничār (x2), пїєчносїи, ўченик; дакїшлoїpафїoм; бдљїх, грўїoї (x2), грўїoм, млājїх, двāj, онāj, онїх; нājїисмєниїх (x2); бўдєш, вїдїм, вдлїм (x2), йїрām, йдєм (x6), йдєш, јєдєм, мїслїм (x6), ддєм (x2), осїавїм, ўклоїм, чўїкām; дїєїш (x2), ўвєк (x3); гд нās. У медијалним слоговима такође је забележен низ примера са сачуваним дужинама: їāсовдo, їдвoрa, їдгїшїтє, из двдoрїшїшїa, у двдoрїшїшїє, у двдoрїшїшїу, гдкїoркa, крāsїāvцє, млāдєнци, дбзїром (x2), їджāрa, їрāvїлнїк, їрaўнучāдї, їўцāњє, склāдгїшїшїa, сїārбосїшї, їрājтєдїјa, цєвовдo, шўїoвци; āўїшā, їдгїнā (x5), кїлoїрāmā, клїкєрā, крāsїавāїцā, їдслєдїцā, їрāvїлā, сїрўкoвā, фїлмoвā, хїљāдā (x2); гїїнўїтє, гўāлно, зāдовoљнї, мдїўћє, назoвїїдзнāїшї (Гмн.), нєїрїсїoјнo, дїāsнї, їрāvїлaн, сїдoрaзўмнї; вдгїмo, дєсї сє, гдбїлa (x2), йдємo, јєдємo (x2), дoржāлa, дoкpāлo, їдгнєлa (x2), їдчєлo, скўїїмo, срєїшā їa, ўгāлa сє, ўзєлї (x4); бўквāлно (x4), їнāчє (x2), јєднoсїāvнo, нєїaїшїєвнo, нємoрāлно, нoрмāлно (x6), дdāvнo, сїдoрaзўмнo, ўїрāво; ондā сaм (x2), ондā смo (x2), дїєїш сү сє, їдслє мї, їдслє сaм, їдслє сє, їдслє смo, ўвєк јє, ўвєк сї; їрєдā мє.

Представљени примери слажу се са случајевима у околним говорима (уп. Николић 1966: 200; 1968: 382; 1969: 11–13; Радовановић 2014: 54), те је дуг тематски вокал *-e-* у глаголима IVa (*наслєћујє*) и IVб Белићеве врсте (*гдбїцє, чўјє*), чиме се лознички говор слаже с говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, а одступа од већине херцеговачко-крајишких (Николић 1970: 119). Међутим, и у тој категорији забележене су позиционо условљене редуције дужина – *закāзујє, вєрујєм, куїујєм, їāмєїујєм, гдбїцємo, їрїјāvљујємo* (И1); *гдбїцє, їрдбїцє, гдбїцєш, ўбїцє сє* (И2); *гдбїцєм, гдбїцємo, смєњујє сє* (x2) (И3). Дуг је и вокал у генитиву јединице показне заменице *їдїā*, како је забележено и у Ваљевској Колубари (уп. Николић 1969: 15).

Неакцентоване дужине настале контракцијом вокала у јединици мушког рода радног глаголског придева доследно се чувају (Ивић 1994: 161) – *їдчo* (И2); *рєкo* (И2 x 4, И3 x5); *оїшїшo, їдшїшoвo, рєāoвo, чєкo* (И3). Стога су забележени у сва три идиолекта и примери аналошког ширења дужине на наставак *-o* који није добијен контракцијом вокала, при чему је

то особина и околних говора (Николић 1970: 106), а узрок појави може бити и аналошко дужење у енклизи (Николић 1966: 201) – *клѣкнӯ*, *о̀машио̀*, *рѣкао̀* (И1), *бра̀нио̀*, *бѝо̀* (И2 x 1, И3 x 3), *бу̀нио̀*, *за̀десио̀*, *звѣкнӯ*, *ѝмао̀*, *о̀шо̀ишо̀*, *чу̀о̀*¹⁷ (И3); *за̀йр̀о̀сио̀ ме* (И1), *ра̀дио̀ је* (И2), *бѝо̀ је*, *до̀био̀ је* (И3). Будући да се искристалисао однос *бѝо̀* : *бѝо̀ је*, према истој пропорцији процес аналошког ширења неакцентоване дужине, како у енклизи, тако и ван ње, постаје продуктиван и у осталим облицима радног глаголског придева, што показује мноштво регистрованих примера – *вѝдѣла̀*, *о̀сѝталѣ̀*, *о̀шѝшилѣ̀*, *у̀ѝнулѣ̀*; *вѝдѣлѝ сѝе*, *за̀вр̀ишлѣ̀ сам* (x2), *изм̀ишлѣ̀ смо*, *ѝмалѣ̀ је*, *но̀силѣ̀ смо*, *ѝр̀ивиклѣ̀ сам се* (И1); *в̀длѣла̀*, *за̀вр̀ишлѣ̀* (x2), *из̀о̀с̀тавилѣ̀*, *обл̀ачилѣ̀*, *о̀шѝшилѣ̀*, *ѝр̀ес̀талѣ̀* (x2), *ѝр̀ес̀талѣ̀* (x2), *разм̀ишлѣ̀лѣ̀*, *с̀вѝдѣла̀*, *сл̀а̀илѣ̀*, *ѝр̀о̀шилѣ̀*, *у̀дѣла̀*,¹⁸ *у̀зималѣ̀*, *х̀ѣ̀клѣла̀*; *за̀вр̀ишлѣ̀ је* (И2); *за̀вр̀ишлѣ̀* (x2), *из̀у̀билѣ̀*, *ѝмалѣ̀*, *на̀й̀равилѣ̀*, *о̀дѣ̀јилѣ̀*, *о̀шѝшилѣ̀*, *ѝд̀ѝнулѣ̀*, *с̀вѣ̀ђалѣ̀*, *ѝшѣ̀шо̀шилѣ̀*; *ѝмалѣ̀ сам*, *мо̀ралѣ̀ смо* (И3). Уз то, забележено је и аналошко дужење енклитичког облика глагола *х̀ѝѐѝи* у сандхију, својствено и за околне говоре (уп. Николић 1966: 201; 1968: 386; 1969: 15; Радовановић 2014: 53) – *ѝшѣ̀ѝа̀ х̀ѐ вам* (И2).

Иако је у испитаним идиолектима заступљена варијација у оба типа постакценатских дужина, па није потпуно изражена диференцијација у виду бољег чувања лексичких, а интензивног скраћивања граматичких дужина, што је особина војвођанских говора (Ивић 2001: 100–101), у лозничком говору показује се у одређеном степену тежња за бољим чувањем лексичких дужина у једнаким фонетским позицијама. С једне стране, у одговарајућим морфолошким категоријама присутно је аналошко

¹⁷ Да ово није доследна појава, показује управо исказ из ког је ексцерпиран пример. Наиме, у истој реченици забележени су и пример са секундарном дужином и пример без ње – *нѝсам чу̀о̀ ка̀же / а дру̀ѣ̀р се о̀крѣ̀не ѝшѣ̀ѝа̀ ѝшо̀ ѝ ја̀ нѝсам чу̀о̀*.

¹⁸ Занимљиво је да је код истог информатора забележен пример са сачуваном дужином на крају инфинитивне основе (*у̀дѣ̀ла̀*), док је у овом та дужина скраћена, али долази до аналошког дужења у последњем слогу.

ширење редукције, названо и морфолошким скраћивањем (Ивић и др. 1994: 96). То се у извесној мери види у презенту глагола, те се варијантна краткоћа из парадигматског крајњег отвореног слога (*ùġē* : *ùġě*) факултативно шири аналогичном на тематски вокал и у осталим фонетским положајима (*ùġēш*, *ùġēмо* : *ùġěш*, *ùġěмо*). Морфолошка аналогија не иде само градивним редоследом у оквиру положаја иза неузлазне краткоће, него и према напоредним фонетским положајима – дужине у крајњем затвореном и медијалном слогу нестају и угледањем на стање иза неузлазне дужине (*ġōĥěм*, *ġōĥěмо*). С друге стране, како се отворена ултима најчешће налази у флективним наставцима (Ивић и др. 1994: 98), поста акценатска дужина добро је очувана у непарадигматским слоговима именица (*òбичāј*, *òбичāји*), придева (*нèзāхвāлан*) и непроменљивих речи (*ўвèк*, *бўквāлно*). Штавише, у твореницама чувању лексичких дужина доприноси и аналогија према мотивној речи (*ġòкшòрка*, *нèмòћ*; *ўрèмāли*; *свāкоġнèвно*, *шрèнўшно*) (Ивић и др. 1994: 102).

Међутим, истовремено с аналошким губљењем дужина у флексији, у лозничком говору одражава се и једна супротна тенденција, присутна и у позицији иза дугоузлазног акцента. Наиме, пошто у генитиву једине именица женског рода на *-а* поста акценатска дужина има улогу диференцијалног обележја наспрам хомонимичних облика у парадигми (Subotić i др. 2012: 103), у датим се случајевима без обзира на реченични контекст дужина код сва три информатора добро чува, нпр. *јā сāмо нè бих вòлела из кўĥè ġа изāĥем* (И1), *рòђена сам сегамġèсèие ìòġинè óвде у лòзници* (И2), *иòсле ииè нèкè нèзìòġè ġòĥе нèшìиò лèиò* (И3). Тако је забележено и безброј примера генитива множине именица у којима је позиционо редукована поста акценатска дужина у наставку, али се дужина у медијалном слогу чува као дистинктивно обележје категорије (Ивић и др. 1994: 97) – било да је у питању хомонимичан облик (*хìльāġā*), непостојано *а* (*крāсìтāвāцā*) или множинско проширење (*фìлмòвā*), у чему се огледа садејство фонетских и морфолошких фактора у конзервирању поста акценатских дужина. За разлику од тога, ретки су примери редукције дужине у медијалном слогу иза неузлазне краткоће, како граматичке – *ìòġинā* (И2, И3), *кìломейāрā* (И3), тако и лексичке – *мòўĥè*, *нāòйāкòм* (И3). Да је интеракцију позиције слога у речи и морфолошких критеријума битно

сагледати види се и по дужинама насталим старим преношењем акцената на проклитику, које се угледањем на непренесени дугосилазни акценат добро чувају у деклинабилним речима (*Ѹ ѿрѿи, кѸд нѿс, Ѹ рѸке*), али се у споју *нѸ знѿм* доследно губи дужина код све три информаторке због процеса морфолошког скраћивања код глагола (Ивић и др. 1994: 146).

Показује се да се код сва три информатора добро чува поста акценатска дужина у крајњем отвореном слогу у оквиру модела *крајкоузлазни акценатѿ + неакценѿована крајкоћа + неакценѿована дужина*, који је заступљен у компаративу и суперлативу придева (*стѿаријѿ, најстѿрѸдијѿ*) и прилога (*слабијѸ, најбѿиѿнијѸ*), презенту глагола префиксала (*намесѿѿ, најравѸ*), као и другим вишесложним речима (*ог ѸсобѸ, срчанѿ, ѿѸхничкѸ, груѿѿчијѸ*). Доследно или претежно чување дужине у овом моделу карактеристично је и за суседне говоре Ваљевске Колубаре и Подгорине (уп. Николић 1969: 11; Радовановић 2014: 38). Како се поста акценатска дужина чува у отвореним слоговима 3. л. јд. и мн. презента, добро се чува и у осталим слоговима презентске парадигме (*ѿѸѿунѸ-ѿѸледѿм-ѿрѸславѿмо*).

Дужине се поред свих поменутих критеријума чувања и редукције могу околинално скраћивати иза неузлазне краткоће при бржем говорном темпу (Поповић 1968: 88): уп. *...била с њѿма ѿо цѸо гѿн свѿкѿ гѿн ѸѿѸѿ нѸкѿко виѿиѸ сѿд ѿмѿм врѸмена зѿ њѸѿа Ѹ за унука оовај/ (И2)*, где реченична интонација прати информативни фокус исказа, а скраћене су дужине у сва три положаја. На основу ученог стања лознички говор слаже се с околним, у којима су исто забележена спорадична скраћивања краткосилазног акцената, и то најчешће у флексији (уп. Николић 1966: 199, 1968: 382; 1969: 11–13; Радовановић 2014: 30–50).

4.4. Поста акценатске дужине иза краткоузлазног акцената

У говору првог информатора забележене су дужине непосредно иза краткоузлазног акцената у крајњем отвореном слогу: *гѸцѸ, жѸљѸ; мѸнѸ, нѿ јѿ, њѸѿа, сѸбѸ; свѸѿа* (x3); *бѸрѸ, зѸвѸ* (x2), *ѿмѿ* (x7), *ѿрѿјѿ* (x2), *ѿѸчѿ, ѿмѸ; коликѸ, овакѸ, сѿгѿ* (x2), *ѿѿгѿ, ѿѿкѸ* (x2), *ѿѿѸликѸ* (x5). Заступљене су и

дужине у крајњем затвореном слогу: *маіациднѣр, ойераітѣр, یرѡблѣм; ірадскѡј, свѡјѡм, іақвѡм; імām (x2), назѡвѣм, учїм; гāнāс (x3), међуїїїм (x4), улāвнѡм (x2); ірѣд крај*. Приличан је број примера с дужинама у медијалном слогу: *āквāријум, клуїчāни, нелāїāњу, ірѣдїрāђе (x2), ірѡїїївнїк, фāмїлијѡм, шїїїїāљкице; бӯдӯїї, кѡмшїїскā, нѡрмāлна, ѡснѡвнӯ, їєїнāїсїѡї, їѡлицїїскѡї; васїїїїāвани, зāсїїїїљено (x2), зѡвѣм се, їзāїћѣм (x2), избєїāвāм их, їзнєнāдїм, їмāїше, їсїлāїїї, їсїлāїїї се, не зāнїмā, нє крећѣм се, нє рāдїм, нє рāдїмо, обѡжāвā, обѡжāвāм (x2), ѡсућени смо, їлāнїрāмо (x3), їрївлāчїї, їрїјāвїї, їрѡвāлїї, їрѡшєїїāм, їрѡшєїїāмо, їрѡшєїїāм се, удāїјє, удāїјѣм, ужївāм; нєнāдано, ѡдāвде, їѡїїāлно (x2).*

У говору другог информатора заступљене су дужине у положају 10: *вѡдѣ, слѡбѡдѣ, средїнє; мєнє, њєїā (x2); жєнскѣ, свєїā, їāквā, їāквѡ; їѡрїї, їзнєсє (x2), їмā (x2), нє смє, їрѡдā, їрѡлєїїї, салєїїї, сїѡїї (x3), унєсє (x2), учє; сāдā (x2), їāдā (x3), їāкѡ (x11), овāкѡ, онāкѡ; зā њӯ, зā їїѡ, її jā, її мї (x2), її їїѡ (x2), її їїӯ*. Забележене су и постакценатске дужине у положају 11: *болєснїк, врїїїї (x2), факӯлиїєїї (x2); јєдāн (x2), мојїх, свѡјїх; їмām (x3); гāнāс, међуїїїм, нємѡј, суїрāдāн; сā њїм*. Идвајају се и дужине у положају 12: *їѡслужāвнику, учєњу, фāмїлијā; гѡмāћє, ѡснѡвнӯ, ѡсїāлїм, їѡјєдїнїх, сєдāмгєсєїїє; вāсїїїїане, зāлєїїїмо, їзвāдїмо, їзвїњāвāм се, їзмāнє, їмā се (x3), їскѡрїсїїї, їсїрїчāм, їсїрїчāмо, ѡкӯїāм, ѡївāрāм, їѡїāњā, рāзмāзї, уїїїїє (x2), урāдїї, урāдїїм; унӯїїра, уѡбїчāјено; овāкѡ ми се, їāдā су (x2), їāкѡ нам је, їїудā се*.

У говору трећег информатора такође су забележене неакцентоване дужине у отвореној ултими непосредно иза краткоулзаног акцента: *гєцє (x4), їїрє, їѡсѡ (x3), судбїнє, шāнсє; мєнє, њєїā, сєбє; їрадскѡ, кākї, мојї (Гмн.), ѡнѡ, свєїā, шкѡлскї; гѡшѡ (x2), забѡдѣ, їззѡвӯ, їмā (x3), їшѡ, не фєрмā, рєкѡ, сāзнѡ, чїїїā (x2); зāїїѡ, овāкѡ, онāкѡ (x4), їāдā (x8), їāкѡ (x9); зā њӯ, її jā, її мї, її њӯ*. Дужине су у испитаном идиолекту заступљене и у затвореној ултими: *груїār (x2), имунїїїєїї (x2), кārїѡн, квалїїїєїї, ѡрїанїзāм, ѡснѡвно, ѡсућєнїк, їласїїєнїк, їрѡблѣм (x2), рāмїї; брзїнѡм,*

гѐцѡм (x2), *ӣпрѡм*, *сѐс̄т̄рѡм*; *јѐд̄ан* (x2), *ш̄ак̄ав*; *с бѡжѡм*, *јѐднѡм*, *мѡјѡм* (x2), *свѡјѡх*, *свѡјѡј*, *ш̄вѡјѡм*; *јѡрѡиш* (x2), *ӣм̄ам* (x11), *ӣм̄аиш*, *навѐдѐм*, *нѐ г̄ај*, *нѐ рачун̄ам*, *ӣрѡс̄т̄иш*, *ӯӣѡзн̄ам*, *ч̄ӣш̄ам*; *г̄ан̄ас* (x5), *јѐднѡм* (x2), *међу̀ӣш̄ам* (x2), *нѐмѡј*, *нӣјѐднѡм*, *ӯл̄авнѡм* (x10); *ӣ мѡј*, *ӣ ѡн*, *кѡд мѡи*, *ѡд ш̄ѡи*. Забележене су и поста акценатске дужине иза краткоузлазног акцента у медијалним слоговима: *гр̄х̄ӣш̄а̄ње*, *ѐкс̄илѡзију*, *ӣпра̄њем*, *ӣнф̄у̀зија*, *ӣс̄ир̄авка*, *ман̄ӣш̄а̄ње*, *ӣрѡд̄ав̄нициу*; *ӣрѡд̄лѐм је*; *с̄ӣрӯчӣш̄а*, *ӯслѡв̄а*; *са гѐцѡм се*; *бенефӣцӣран̄и*, *гѡм̄а̄ш̄ѐ*, *грӯӣар̄скѡ*, *ѡснѡвно*, *ӣѡвл̄а̄ш̄ӣена*, *ӣѡкѡј̄ни*, *седам̄десѐтӣѡ*, *ӣѐкс̄т̄ӣш̄л̄ни*, *ӣѐкс̄т̄ӣш̄л̄н̄у*, *ф̄ӣнал̄нѡи*; *ш̄ак̄вѡ је*; *з̄ал̄ѐӣш̄*, *злоӯӣѡӣрѐб̄л̄ав̄ам*, *ӣзвл̄ачено*, *на̄ӣш̄ӣѐ*, *нѐ гѡш̄ѐ* (x2), *нѐ р̄а̄д̄ӣм*, *ѡбл̄ач̄иш̄*, *ѡдл̄ѐӣш̄*, *ѡдс̄ӣав̄ам*, *ѡкѡӣав̄ам*, *ѡкрѐнѐ*, *ӣѡдѐл̄ӣмо*, *ӣѡзѡв̄у ме*, *ӣѡкв̄ар̄и*, *ӣѡн̄а̄ш̄ам*, *ӣѡн̄а̄ш̄аиш̄*, *ӣрӣӣрѐм̄ӣмо*, *р̄азм̄ӣш̄љ̄ам*, *рѐш̄ав̄ам*, *смѐјѐм се*, *ӯб̄ачена*, *ӯбӣј̄ам*, *ӯбл̄аж̄и*; *мѡдѐрно*, *мѡр̄ал̄но*, *ӣензиѡнѐрск̄и*; *ш̄а̄д̄а је*, *ш̄а̄д̄а сам*, *ш̄а̄д̄а су*, *ш̄а̄кѡ ми је*, *ш̄а̄кѡ сам*, *ш̄а̄кѡ смо*, *ш̄а̄кѡ су ми*; *ӣз шкѡле* (x2), *на̄ р̄ад̄ном*, *ӯ шкѡли*, *ӯ шкѡлу* (x2).

Забележени примери одговарају стању у суседним говорима (уп. Николић 1966: 200–201; 1968: 384–386; 1969: 14–15; Радовановић 2014: 51–53). Тако су заступљене дужине у генитиву и акузативу једине именичких заменица (*мѐнѐ*, *сѐбѐ*, *њѐӣа*), придевске заменице *свѐӣа*, као и у прилозима *с̄а̄д̄а*, *ш̄а̄д̄а* и *г̄ан̄ас*. У испитаним идиолектима није заступљено дужење пред сонантом колико је у околним говорима (Николић, Б. 1970: 105), али се ипак издвајају одређени случајеви. Пример поста акценатске дужине у суфиксу *-анин* (*Клӯӣч̄ани*) слаже се са забележеним случајевима у Тршићу, Колубари и Ваљевској Подгорини (уп. Николић 1968: 386; 1969: 15; Радовановић 2014: 52). Такође, код друге и треће информаторке забележен је дублетни однос *јѐдан* : *јѐд̄ан*, што је одлика и говора Тршића (уп. Николић 1968: 386). Међутим, као одраз интерференције с употребном нормом у говору првог информатора дублетизам је сведен на престижни акценатск лик – *јѐдан* (x3). Док су у суседним говорима доследно заступљена дужења пред сонантом у именицама на *-изам* и једини мушког рода придевских заменица попут *њѐѡв* и *к̄а̄к̄ав*, код најстарије

информаторке регистровани су дублетни односи у именици *орјанизам* : *орјаниз̄ам*, те у показној заменици *ӣа̄кав* : *ӣа̄ка̄в*. Оно што издваја лознички говор од забележених стања у околним јесте појава поста акценатске дужине и у једнини женског и средњег рода дате заменице у идиолектима старије и средње информаторке (*ӣа̄кв̄а*, *ӣа̄кв̄о*), вероватно према аналогји с мушким родом, као и с дужинама у одређеном придевском виду, какав је случај с присвојним заменицама у Мачви – *ӣв̄о̄ја* (уп. Николић 1966: 221).

Поста акценатске дужине у говорима информаторки доследно се чувају у крајњем затвореном и медијалном слогу, док су у крајњем отвореном забележени ретки примери скраћивања дужине, и то највише међу прилозима: *ӣо̄лӣк̄о* (И1), *о̄в̄а̄к̄о* (И2), *ӣа̄к̄о* (И3). Није регистрован ниједан случај скраћивања поста акценатске дужине у именичкој деklinацији, па је тенденција чувања граматичке дужине у генитиву једнине именица женског рода на *-а*, уочена непосредно иза дугоузлазног акцента и неузлазне краткоће, у положају 10 константа (*г̄е̄ц̄е̄*). Доследно се чувају и дужине у отвореној ултими настале контракцијом вокала (*ӣо̄с̄о̄*, *с̄а̄з̄н̄о̄*), као и дужине пренесене на проклитику (*нӣ ја̄*, *не̄ см̄е̄*). Спорадично скраћивање у положају 10 може се тумачити као последица скраћивања у напоредним положајима 1, 4 и 7 (Ивић 2001: 97), а забележене су и окационалне редукције због темпа говора (Поповић 1968: 89) – нпр. *ӣм̄а̄ ӣр̄а̄в̄ӣл̄ник да б̄ӯд̄е̄* / *ӣм̄а̄ да се ӣа̄к̄о̄ м̄ӣслим̄ к̄а̄кви о̄га̄ју* (И3). Спорадичном редукцијом дужине у положају 10 лознички говор слаже се са стањем регистрованим у Мачви (уп. Николић 1966: 196), а почиње да се приближава и стању у употребној норми забележеном међу говорницима с херцеговачко-крајишког дијалекатског простора (уп. Чопа 2019: 39–40).

4.5. Поста акценатске дужине у енклизи и аналошка дужења

Будући да је поста акценатска дужина најподложнија позиционом губљењу у крајњем отвореном слогу, за шта у датом корпусу постоје потврде у сва четири фонетска положаја (*ӣр̄в̄о̄*, *г̄о̄г̄ӯӣе̄*, *в̄ӣӣе̄*, *ӣа̄к̄о̄*), уочавају се одређене правилности кад се реч нађе у енклизи. Како се у том случају слог са дужином не осећа више као крајњи (Николић 1970: 55), неакцентована дужина много се боље чува, чак и у морфолошким

категоријама у којима долази до аналошког скраћивања (*шдлїм се*). Да би уопште постојала могућност за конзервирање дужине у енклизи, поста акценатска дужина мора постојати на фонолошком нивоу у датом положају (Ивић и др. 1994: 146). Стога се иза претходне постацентске дужине и дугосилазног акцента, где је, изузев утицаја одређених семантичких критеријума, дужина малтене у потпуности редукована, дуги неакцентовани слог не чува ни у енклизи (*исїлїиї : исїлїиї се, свїћї : свїћї ми се*). Насупрот томе, у речима где је дужина фонолошки постала факултативна, веће су шансе да ће се појавити у енклизи – уп. *дндї бїли смо шїу зїједно : и дндї је он клїкнуд* (И1), *нїкако вїшїє сїд имїм врїмена зї њїа : вїшїє се їїжњє дїје шїбм дїшїешїу* (И2), *їдслї кад сам нїунила їдесїї їїшї їдїна : їдслї се чїдї дїшїкуд дїв дїшїкуд днд* (И3). Пошто се дужина у положају 12 доследно чува, исти случај је и с дужином иза краткоузлазног акцента кад је у енклизи – уп. *овїкд нїшїиї їбсебно : овїкд ми се дїїагне* (И2), *їедно їїшї шїсїї сїрїкбївї крїшїавїца шїакд : шїакд сам кїд унїрїшївала се* (И3). Наравно, како је и у медијалним слоговима у одговарајућим фонетским позицијама поста акценатска дужина фонолошки факултативна, забележени су примери где и у енклизи долази до рекукције: *ївек хї бїшїї їдсла* (И1),¹⁹ и *брїжє се жївї* (И2),²⁰ *дндї су ми їзїли бенефїцїрїни рїднї сїїїж зї їодїне сїїрбсїшї* (И3).²¹

С тим у вези, у енклизи су заступљена и специфична дужења. Поред мноштва примера у радном глаголском придеву иза краткосилазног акцента и неакцентоване краткоће (*бїд је, вїдїлї сїе*), присутна су у истој категорији и дужења иза узлазних акцената (*їшлї смо, бїлї је*). Иста појава

¹⁹ Ван енклизе код истог информатора прилог је забележен с дужином: *ївїк* (x2).

²⁰ Ван енклизе код истог информатора забележен је пример с дужином: *брїжїє*.

²¹ Код истог информатора прилог је ван енклизе забележен с дужином: *дндї* (x10).

присутна је и у енклитичком облику помоћног глагола *хѣѣѣи* (*шѣѣ ѣѣ вам: ѣѣѣѣи ме*).²² За разлику од забележених случајева у суседним говорима (уп. Николић 1966: 201; 1968: 386; 1969: 15; Радовановић 2014: 53), у испитаним идиолектима нема потврда дужења датих енклитика ван енклизе. Међутим, оно што се у анализираном корпусу испољава као продуктивна појава јесте дужење наставака радног глаголског придева ван енклизе. Тако осим представљених примера у положају 7, издвајају се и дужења тих наставака у положају 4 – *бѣлѣ* (И1), *бѣлѣ* (И3), те положају 10 – *ѣшлѣ* (И1); *ѣшлѣ* (И1 x 2, И3 x 1); *гѣшлѣ*, *ѣшлѣ* (И3). Дужење у радном глаголском придеву иза узлазних акцената и у енклизи и ван ње могло би се тумачити као последица доследног чувања дужине настале контракцијом вокала у једнини мушког рода (*гѣѣѣѣѣѣ ме, ѣшлѣ*), а и напоредног стања у положају иза краткосилазног акцената и неакцентоване краткоће (*бѣѣ : бѣѣ је, заврѣшлѣ : заврѣшлѣ је*). Ипак, без обзира на продуктивност аналошких процеса, ни у једној од фонетских позиција није реч о доследној појави (*чѣѣ, вѣѣѣ сам; ѣрѣшлѣ, гѣшлѣ смо*).

Пошто код именица постоје одређена семантичка ограничења у редуцији, па се дужине системски и даље добро чувају у одређеним падежним наставцима, није забележено ниједно аналошко дужење у енклизи типа *од жѣнѣ је > жѣнѣ је*, својствено војвођанским говорима (Ивић 2001: 100), већ се дужења тог типа везују само за радни глаголски придев и помоћни глагол у футуру I.

Поред секундарне дужине у показној заменици (*ѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ*), која је регистрована у положају 10, забележени су код најстарије информаторке и примери аналошког дужења у присвојној заменици (*њѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣѣ*), дакле у положајима 7 и 8. У датим примерима као и у положају иза краткоузлазног акцената дошло је до аналошког дужења наставака према одређеном придевском виду (уп. Николић 1966: 221).

4.6. Заступљеност појаве у говорима информатора

²² У испитаним идиолектима није забележена потврда о овом дужењу иза краткоузлазног акцената: *рѣѣѣ ѣѣ* (И2).

У сврху израчунавања индекса фреквенције не узимају се у обзир аналошка дужења јер нису стабилна појава у систему. У рачуницу не улазе ни варијантни акценатски ликови иза краткоузлазног акцента попут *jèdān* : *jèdan* због тога што су у питању дублетни односи својствени јадарском крају (Николић 1968: 386), а ни квалитативно се не би могли окарактерисати као примери варијације јер се у датим фонетским положајима поста акценатска дужина доследно чува.

Дијаграм 2: Процентуална заступљеност поста акценатских дужина код информатора²³

		И1					
0%	1	4	68,18%	46,38%	7	10	89,74%
0%	2	5	66,66%*	34,25%	8	11	100%
0%	3	6	50%*	42,39%	9	12	100%
		И2					
15,15%	1	4	78,26%	62,42%	7	10	96,22%
0%	2	5	100%*	42%	8	11	100%
0%	3	6	66,66%*	57,14%	9	12	100%
		И3					
5,55%	1	4	72,41%	83,63%	7	10	93,55%
2,44%	2	5	0%*	74,36%	8	11	100%
4,76%	3	6	50%*	76,23%	9	12	100%

Као што се из приложеног може видети, у одређеним позицијима регистровано је доследно чување поста акценатских дужина, у другима варијација, а у трећима потпуна редукција (Ивић и др. 1994: 95). Положаји где су заступљене варијације могу се даље квалификовати као положаји у којима дужина преовладава ($> 66,66\%$), положаји у којима је дужина изразито факултативна ($33,33\% < x < 66,66\%$) и положаји у којем се дужина

²³ Знаком * обележени су проценти израчунати из веома малог корпуса примера, те се резултати узимају с резервом. Тамнијим нијансама означени су положаји у којима се поста акценатска дужина у већој мери чува, а светлијим нијансама где се у мањој мери чува. Позиције где се дужина спорадично јавља шрафиране су.

спорадично јавља (< 33,33%) (уп. Ивић и др. 1994: 122). Тако је у положајима 4²⁴ и 10 код сва три информатора уочена превласт дужине.

Међутим, поређем одређених квантитативних резултата запажају се значајније међугенерациске разлике. Код најстаријег информатора постацкценатске дужине у позицијама иза неузлазне дужине налазе се пред потпуном редукијом, као и у положају 1 код средњег информатора, док у говору најмлађег информатора уопште не постоје. Иако је у положају 4 израчунат унеколико већи индекс фреквенције код средњег информатора него код најстаријег, код најмлађег је очекивано израчунат најмањи. Пошто број забележених случајева у положајима 4–6 знатно заостаје за примерима у положајима 7–9, генерацијски условљена језичка промена најбоље се огледа у све три позиције иза неузлазне краткоће – И3 > И2 > И1, те се дужина најбоље чува у говору најстаријег информатора, највише редукује у говору најмлађег, а већ у говору средњег постаје изразито факултативна.

Такође, код сва три информатора у датим позицијама преплићу се фонетске и морфолошке правилности у конзервирању дужина, па се и статистички уочава да је индекс фреквенције у положају 7 већи од оног у положајима 8 и 9, што се тумачи тенденцијом чувања дугог отвореног неакцентованог слога у генитиву једнине, као и да су сагласно изнетој фонетској теорији, али и тежњи конзервирања прве граматичке дужине у генитиву множине, процентуално заступљеније дужине у медијалном него у крајњем затвореном слогу.

Премда је у оба случаја реч о фонетско-фонолошком језичком нивоу, за разлику од ситуације с преношењем акцената на проклитику, где су код истих информаторки за поређење резултата били битни и други социјални параметри попут радне средине, покретљивости и факултативног образовања (Веселиновић 2022), у случају постацкценатских дужина код информаторки битни су само узраст и утицај медија. Наиме, како је преношење акцената на проклитику само по себи уочљивије, оно се као маркирано обележје у развоју урбаног идиома све више повлачи и редукује, док постацкценатских дужина информаторке нису у толиком степену свесне. Стога се дужине као иманентна одлика лозничког вернакулара боље чувају

²⁴ За разлику од друге две позиције иза дугоузлазног акцента, у овом положају индекс фреквенције репрезентативан је јер је израчунат из значајно већег корпуса примера.

у идиолектима информаторки него акценатска проклиза, што се поготово испољава у позицијама иза узлазних акцената, где се поста акценатске дужине доследно или претежно чувају. Насупрот томе, на основу стања регистрованог у положајима иза неузлазне дужине и краткоће, може се уочити да се у датим положајима испитани вернакулар почиње удаљавати од суседних говора, у којима се поготово иза краткосилазног акцента дужина добро чува, и полако приближавати стању у употребној норми (уп. Чопа 2019: 42).

5. Закључна разматрања

Анализом прибављеног корпуса долази се до закључка да се поста акценатске дужине у лозничком варијетету појављују у већини категорија и случаја као и у околним говорима и Вук-Даничићевој ортоепској норми, али да од дате норме и раније забележеног стања на терену одступају у погледу фреквенције. Док се код сва три информатора дужине у положајима 11 и 12 доследно чувају, у осталим њихова појава варира од превласти дужине, преко изразите факултативности до спорадичног чувања и редукције, те се тиме урбани говор Лознице приближава стању у употребној норми екавске варијанте српског стандардног језика. Савремена тенденција најбоље се одражава у положајима иза неузлазне дужине – код најстарије информаторке забележени су неколики примери с очуваном дужином у сва три положаја, код средње само у отвореном крајњем слогу, а код најмлађе информаторке дужине иза дугосилазног акцента и неакцентоване дужине у потпуности су редуковане. Зачетак иновације испољава се у положајима 4 и 10, где се дужина за разлику од околних говора не чува више доследно, али и даље преовладава. Језичка промена у току огледа се и у степену варијације поста акценатских дужина иза неузлазне краткоће – индекс фреквенције у сва три положаја опада од старије ка млађој генерацији.

Поређењем испитаних идиолеката могу се приметити и одређене језичке тенденције у чувању и скраћивању поста акценатских дужина. Што се тиче редукције, ни код једног информатора није забележен низ од три дуга слога (*инфүзијѝ, рѝднѝкѝ*), а редак је и онај од два дуга (*ѝѝрѝ, клѝкѝрѝ*),

чиме се избегава њихово нагомилавање. Такође, при бржем говорном темпу дужине се окازیонално скраћују чак и у положајима где се фонолошки скоро доследно чувају (...*īākǎ*...). Кад је реч о конзервирању дужина, дуги слогови настали контракцијом вокалских група (*goīyŋábǒ me, čǎkǒ, īdǎcǒ*) у потпуности су очувани, а добро се чувају и дужине настале преношењем акцента на проклитику (*īrǎgǎ me, ù jǎ*). Енклиза утиче да се слог с дужином не осећа као крајњи, па се у датом медијалном слогу дужине боље чувају (*ǎngǎ : ǎngǎ je*). Примећено је да постоје и секундарне дужине, које могу бити мотивисане различитим аналогијама. Најзаступљеније су у наставцима радног глаголског придева, те се у датој морфолошкој категорији недоследно појављују дужине и у енклизи (*završilǎ je*) и ван ње (*završilǎ*), док аналошко дужење у енклизи типа *od ženě je > ženǎ je*, карактеристично за војвођанске говоре, ни код једног информатора није забележено.

За разлику од војвођанских говора, није у потпуности издиференциран ни однос чувања лексичких дужина и редукције граматичких, али се ипак могу уочити одређени морфолошки чиниоци. Тако се и у лозничком говору редукција дужина аналошки шири у крајње затворене и медијалне слогове презентске парадигме пре свега иза неузлазне краткоће (*ùgě-ùgěš-ùgěmo; goǎǎm-ùgěš; goǎǎmo-ùgěmo*). С друге стране, у морфолошким категоријама где се испољава семантичка улога поста акценатских дужина, као што је забележено непосредно иза узлазних акцената и неузлазне краткоће у генитиву једнине именица женског рода на *-a* (*korǒně; iz kǎǎhě, nǎzǎogě; gǎcǎě*), и непосредно иза неузлазне дужине, дугоузлазног и краткосилазног акцента у генитиву множине именица свих родова (*brīīǎ, ǎbīčǎjǎ; īrǒblǎmǎ, mesǎcǎj; xǎlǎǎgǎ, krǎstǎvǎjǎ, fǎjlmǒvǎ*), дужине се добро чувају у отвореној ултими без обзира на реченични контекст, по чему је лознички говор близак општим одликама херцеговачко-крајишког дијалекта. Добар показатељ садејства фонетских и морфолошких фактора за чување или скраћивање поста акценатских дужина јесте однос међу индексима фреквенције у положајима иза неузлазне краткоће – код сва три информатора дужина се услед семантичких момената најчешће појављује у отвореној ултими, док се због фонетских

правилности очекивано у медијалним слоговима боље чува него у крајњим затвореним.

Како у сусрету двају варијетета најстабилнији остаје фонетско-фонолошки систем, може се закључити да су поста акценатске дужине и даље релевантна особина лозничког вернакулара. Доследно се чувају дужине у фонетски најповољнијим положајима 11 и 12, а у другим положајима редукција дужина мотивисана је првенствено унутарјезичким тенденцијама, али паралелно утичу и спољни фактори попут узраста и медија. Стога се дужине иза осталих прозодема скраћују, али и чувају, услед разних фонетских, морфолошких и аналошких процеса у самом језичком систему, док је брзина одвијања редукције изванјезички условљена – с најмлађом генерацијом опада индекс фреквенције поста акценатских дужина у свим положајима. Такође, пошто је у лозничком говору четвороакцентски инвентар стабилан, доследно је очувана опозиција по квантитету у акцентованим слоговима, те се и у вези са тим може сагледати стабилније стање неакцентоване дужине.

Међутим, с обзиром на мали број информатора, добијени резултати морају бити условно схваћени. Уз то, кад се у обзир узму назначени циљеви рада и сложеност процеса чувања и редукције поста акценатских дужина, важно је напоменути да би требало посветити обимније и обухватније студије ради утврђивања савременог стања ове појаве у лозничком говору. Ово истраживање сходно томе представља покушај повезивања и примене постојећих метода, као и допринос и потенцијалне смернице за нека будућа истраживања поста акценатских дужина и осталих прозодијских појава у лозничком говору.

ЛИТЕРАТУРА

Бјелаковић, Исидора и Маја Марковић (2009). Послеакцентска дужина у говору Новог Сада. У: *Говор Новог Сада. Свеска 1. Фонетске особине. Лингвистичке свеске 8* (Ур. Ж. Бошњакковић). Нови Сад: Филозофски факултет. 110–128.

- Бошњаковић, Жарко (2009). Испитивање градских говора у Србији. У: *Говор Нової Сада. Свеска 1. Фонетичке особине. Лингвистичке свеске 8* (Ур. Ж. Бошњаковић). Нови Сад: Филозофски факултет. 47–76.
- Веселиновић, Бранислав (2022). Преношење акцената на проклитику у говору Лозничанки. У: *Млади и српистика: зборник радова њолазника образовних њројрама у НОКЦ „Вук Караџић” у Тршићу* (ур. М. Ковачевић и др.). Тршић – Београд: Научно-образовно културни центар „Вук Караџић” – Јасен. 94–113.
- Веселиновић, Бранислав и Јана Марковић (2020). Данашњи говор Тршића. У: *Млади и српистика: зборник радова њолазника образовних њројрама у ОКЦ „Вук Караџић” у Тршићу* (ур. А. Јовановић и др.). Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања; All in one Business Center. 51–66.
- Ивић, Павле (1994). *Српскохрватски дијалекти: њихова стуркутура и развој*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић, Павле (1998). *Расправе, студије, чланци. О фонологији*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић, Павле (2001). *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шћокавско нарече*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин (1994). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник XL*.
- Николић, Берислав (1964). Сремски говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XIV: 201–402.
- Николић, Берислав (1966). Мачвански говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XVI: 183–314.
- Николић, Берислав (1968). Тршићки говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XVII: 373–473.
- Николић, Берислав (1969). Колубарски говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XVIII: 1–71.
- Николић, Берислав (1970). *Основи млађе новошћокавске акценћуације*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Николић, Мирослав (1991). Говор србијанског Полимља. *Српски дијалектолошки зборник*. XXXVII: 1–548.
- Петровић, Драгољуб (1996). Фонетика. У: *Српски језик на крају века* (Ур. М. Радовановић). Београд: Институт за српски језик САНУ; Службени гласник. 87–110.
- Пецо, Асим (1970). Вук–Даничићеви акценатски принципи и наша стандардна прозодијска норма. *Наш језик*. XVIII/1–2: 93–102.
- Поповић, Иван (1968). *Говор Госњођинаца у свећлосћи бачких њовора као целине*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Радовановић, Драгана (2014). Говор Ваљевске Подгорине. *Српски дијалектолошки зборник*. LXI: 7–366.

- Радовановић, Милорад (1996). Предговор. У: *Српски језик на крају века* (Ур. М. Радовановић). Београд: Институт за српски језик САНУ; Службени гласник. 1–16.
- Рајић, Љубиша (2009). Градски говори. У: *Говор Нової Сада. Свеска 1. Фонетске особине. Лингвистичке свеске 8* (Ур. Ж. Бошњаковић). Нови Сад: Филозофски факултет. 31–46.
- РМС: *Речник српскохрватскої књижевної језика*. I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VII. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСЈ: *Речник српскої језика. Измењено и ѿодрављено издање*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Чопа, Миљана (2019). Прозодијска норма и њена реализација на примеру поста акценатских дужина. *Наш језик*. L/1: 29–46.

*

- Labov, William (1984). Field Methods of the Project Linguistic Change and Variation. U: *Language in Use: Readings in Sociolinguistics* (Ur. J. Baugh, J. Scherzer). Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall. 28–53.
- Okuka, Miloš (2008). *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD Prosvjeta.
- Radovanović, Milorad (2003). *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Subotić, Ljiljana, Dejan Sredojević i Isidora Bjelaković (2012). *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Branislav Veselinović

THE POSTACCENTUAL LENGTHS IN THE SPEECH OF WOMEN FROM LOZNICA

SUMMARY

The paper deals with postaccentual lengths in the speech of three women from Loznica in order to determine the contemporary condition of this feature in the Loznica vernacular, which is traditionally classified into the Eastern Herzegovinian dialect, to compare it with the condition in the surrounding vernaculars and the Vuk-Daničić accentual norm, as well as to discover to what extent the feature appears in the idiolects of members of different generations, which could present the potential progression of the

language change, i.e. more frequent reduction of postaccentual lengths. Using the qualitative-quantitative method, lengths were analyzed in 12 possible phonetic positions. The analysis has shown that the examples with postaccentual lengths are equivalent to the instances appearing in the surrounding vernaculars and the Vuk-Daničić accentual norm, albeit they do not occur in most positions as consistently as they do in the referred norm. Thus, the occurrence of postaccentual lengths depends on intra-linguistic processes – interaction of phonetic and morphological factors, as well as different analogies. As expected, lengths were mostly reduced in the speech of the youngest informant. Since the decrease of index of frequency caused by age can be noticed in the corresponding phonetic positions, it turns out that extra-linguistic factors such as generation and media also influence the process of reduction of postaccentual lengths in the Loznica vernacular.

KEYWORDS: dialectology, Eastern Herzegovinian dialect, Loznica vernacular, postaccentual lengths, social factors, language change, variations, accentual norm.

Бранислав Веселиновић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Република Србија
baneveselinovic5@gmail.com

Linda Torresin
(University of Padova, Department of Linguistic
and Literary Studies)

Stručni rad
UDC 811.161.1'243: 371.671
DOI 10.19090/ppj.2022.53.271-288
Primljen: 30. 8. 2022.
Prihvaćen: 27. 9. 2022.

WHAT A MODERN INTERCULTURAL-BASED RFL TEXTBOOK SHOULD LOOK LIKE¹

ABSTRACT

The outbreak of the Russo-Ukrainian war and the cancel culture that consequently affected Russian culture confront us with the need to question how Russian culture should henceforth be presented, starting with the very textbooks of Russian as a foreign language (RFL), which have always performed the task of conveying to learners a certain image of Russia.

This article is devoted to the topic of the modern intercultural RFL textbook. The research question is: what should RFL textbooks look like henceforth? Additionally, what principles should they be based on and what content should they present to enhance a non-stereotypical idea of the Russian world?

This article is divided into four parts. Part 1 introduces the topic, the research question, and the work structure. Part 2 offers the theoretical framework, within which a new idea of the intercultural dimension is outlined, which is complex, historicized, flexible, and transnational, and where the multiple identities of individuals play an important role. In Part 3, the principles on which this new RFL textbook is based are identified. General principles of a formal-compositional nature, based on theories, methodologies, and practices of foreign language studies and RFL, are distinguished, as well as intercultural-specific principles of a content-based nature, built on the new conception of the intercultural dimension previously illustrated. Finally, in Part 4, conclusions are drawn. The author also expresses her hope that this article will pave the way for new avenues of investigation related to RFL textbook theory.

¹ This work was supported by the funding programme “Seal of Excellence @UNIPD” (RETEACH project; <https://reteach.disll.unipd.it/>).

KEYWORDS: textbook for teaching Russian as a foreign language, intercultural textbook, interculturalism.

1. Introduction

The outbreak of war in Ukraine last February has unleashed, in some European countries which are supporting the Ukrainian government, an unprecedented “cancel culture” against Russian language and culture, namely a modern form of ostracism which can be described as “attempts to ostracize someone for violating social norms” (Norris 2020: 2). Sadly emblematic is the Italian case, in which Russian cultural world has been seriously ‘canceled’, i.e. condemned for being identified with Putin’s politics (Торресин 2023а).

Given this situation, it is legitimate to ask whether and how the teaching of Russian as a foreign language (RFL) should change and how it should be conceived. Specifically, the question is: what should RFL textbooks look like henceforth? That is, on what principles should they be based and what content should they present to enhance a ‘real’ image of the Russian world, beyond positive (e.g. *russkaya dusha*) and negative stereotypes (e.g. popular culture clichés about Russians and Russia)?

The fact that textbooks are still the fundamental means of conveying a certain idea of Russia (Мирославская 2008) should not surprise us. The RFL textbook, similar to other foreign language textbooks, has always acted as a “test-bed” (Арутюнов 1990: 16) not only for language practice but also for the target culture.

In our difficult times, the role of the RFL textbook acquires even more importance, because it is entrusted with becoming the conduit between learners and a criticized, even banned Russian culture, which yet *can* and *must* continue to be learned.

If past textbooks were built on a simplistic and essentialist view of culture (Торресин 2022), the modern RFL textbook should be conceived on a different intercultural basis, to portray a historicized and contextualized image of Russian culture.

This article aims to trace the main characteristics of such an intercultural-based RFL textbook. After outlining the theoretical framework (§2), the basic principles for a modern RFL intercultural-based textbook are stated (§3) and finally, conclusions are drawn (§4).

2. Theoretical framework

2.1. RFL textbook

The RFL textbook—like other foreign language textbooks—is a basic “teaching tool” (*sredstvo obucheniya*), which contains samples of spoken and written language, linguistic and country-specific material, and performs the function of guiding learners’ work through a specific “learning method” (*metod obucheniya*) (Азимов – Щукин 2009: 332).

Since the 1970s, when the textbook theory began to be consolidated in the USSR, the RFL textbook has been examined from different perspectives ranging from linguo-country (Верещагин – Костомаров 1973) to imagology (Милославская 2008) and intercultural studies (Бердичевский – Голубева 2015).

Beyond the specific approaches used in the textbook theory, for obvious reasons of the importance of the textbook in concrete teaching practice, from the very beginning of the textbook theory (Трушина и др. 1977) to the present day (Коздра 2019), special attention has been paid to the structure and content-formal features of the RFL textbook.

Among the functions performed by an RFL textbook, which also affect its properties, the “informative” one (Азимов – Щукин 2009: 332–333) is crucial. According to this function, a textbook should give learners an idea of the target language and culture (Пашковская 2019: 14); that is, it should have an intercultural dimension.

We will revert in the next sections to the issue of interculturalism and the RFL textbook’s connection with it, relating to its structure and characteristics.

2.2. Intercultural dimension in RFL

In RFL, intercultural dimension is generally associated with ‘intercultural communication’ (*mezhekulturnaya kommunikaciya*) and ‘intercultural communicative competence’ (*mezhekulturnaya kommunikativnaya kompetenciya*), as well.

Intercultural communication is commonly understood as “an adequate mutual understanding of two participants of a communicative act who belong to different national cultures” (Верещагин – Костомаров 1973: 43; hereafter, the

translations are mine). The condition and goal of intercultural communication is intercultural communicative competence, interpreted by RFL scholars as “the individual’s ability to exist in a multicultural society, to be successfully understood by representatives of other cultures and by representatives of one’s own culture” (Азимов – Щукин 2009: 134).

Although in a previous work of mine (Torresin 2022a) I have shown how the intercultural dimension in RFL is embedded in nationalist and essentialist discourses, as well as in a simplistic and unproblematized idea of culture, despite shareable criticism of the concept of interculturalism, seen in general as a form of colonialism (Aman 2013), I believe that it is possible to continue to speak of interculturalism; however, it is also necessary to do that under a new light, in different terms.

Here, drawing from the valuable contribution of intercultural language education studies (among others, Kramsch 1993; Byram 1997; Coperías-Aguilar 2002; Soler – Safont Jordà 2007; Deardorff 2009; Дурбаба 2011, 2016; Corbett 2022), by ‘intercultural communication’ I refer to elastic, fluid, and dynamic contacts in a given socio-cultural context (not fixed but historicized, i.e., subject to change) between (at least) two participants in (at least) two different cultures (not necessarily national but also transnational), who bring into play, in their mutual relations and concerning their own culture, their own individualities, specificities, and “multiple identities” (UNESCO 2013: 10), which may vary their positions (see also Torresin 2022a: 23–24; Торресин 2023b).

Given this definition, we understand ‘intercultural communicative competence’ as both the condition and outcome of intercultural communication thus conceived (Torresin 2022a: 22–24).

In this article, I bring into the RFL discourse on the intercultural dimension three assumptions, inspired by the above-mentioned research on intercultural language education and supranational guidelines, which are nevertheless new to the RFL’s own view of interculturalism outlined above:

1. My concept of interculturalism is based on a complex, historicized, and flexible idea of culture, i.e., culture – which is “difference, variability” (Kramsch 1993: 1) – is subject to change, dynamic, and fluid;
2. It is transnational, i.e., intercultural communication occurs between two or more “intercultural speakers” (Byram 1997) belonging to different cultures, which are not necessarily national (“national

traits”, as writes Kramersch 1993: 206, “are but one of the many aspects of a person’s ‘culture’”);

3. It upholds the centrality of individual peculiarities, i.e., individuals are not mere representatives of a supposedly fixed and essentialized culture but possess “multiple identities” (UNESCO 2013: 10).

Having thus updated the RFL view of the intercultural dimension, I proceed to discuss my concept of the modern RFL textbook as an intercultural textbook.

2.3. RFL textbook as an intercultural textbook

Given that, in modern RFL textbook theory, the three trends of textbook analysis previously highlighted (linguo-country studies, imagology, and intercultural communication) continue to coexist, I rely here on the intercultural approach (as explained in §2.2), as it seems to perfectly encompass instances of both linguo-country studies (i.e., ways and forms of the interrelation of culture and language) and imagology (i.e., the issue of cultural stereotypes and commonplaces).

A second reason for this choice is that the modern RFL textbook is historically situated in a “post-communicative” period (Бердичевский – Голубева 2015: 14) shaped by intercultural dynamics; hence its intercultural nature (Бердичевский 2012).

After all, this interpretation of the textbook as intercultural is confirmed by Rubdy (2014) and other scholars of language education, who feel that textbooks should create conditions for the development of intercultural communicative competence.

Once we have clarified the link between the RFL textbook and interculturalism and, in essence, the intercultural nature of the modern RFL textbook, the real question now is: on what principles should such a textbook be based?

In RFL studies over the past decade, there have been some good attempts to describe the content-formal characteristics of an intercultural textbook (see, among others, Бердичевский 2012), but these generally remained within the limited and partial view of the intercultural dimension proper to the RFL itself.

In the next chapter, I illustrate my idea of what an intercultural RFL textbook should look like, based on the new idea of interculturalism outlined in §2.2.

3. Principles of a modern intercultural-based RFL textbook

3.1 Outlining principles of a modern intercultural-based RFL textbook

In my opinion, a modern RFL textbook should meet both general and intercultural-specific principles. The reason why, alongside intercultural-specific principles, we also have general principles, is simple. It has been argued that the textbook is the “micromodel” of the RFL learning system in general, reflecting all the components of the system itself (i.e., methods, pedagogical processes, etc.) (Бим 1975: 54). As far as the description of textbooks’ properties is concerned, by virtue of the interdependence between the individual parts of the system and the system as a whole, “one can only describe these properties on the basis of the properties of the system itself” (53).

Therefore, the content-formal structure of a textbook will consist of the union of the two blocks of principles we present (see Fig. 1).

The general principles, which are formal-compositional, based on theories,

methods, and practices of foreign language and RFL teaching, are as follows:

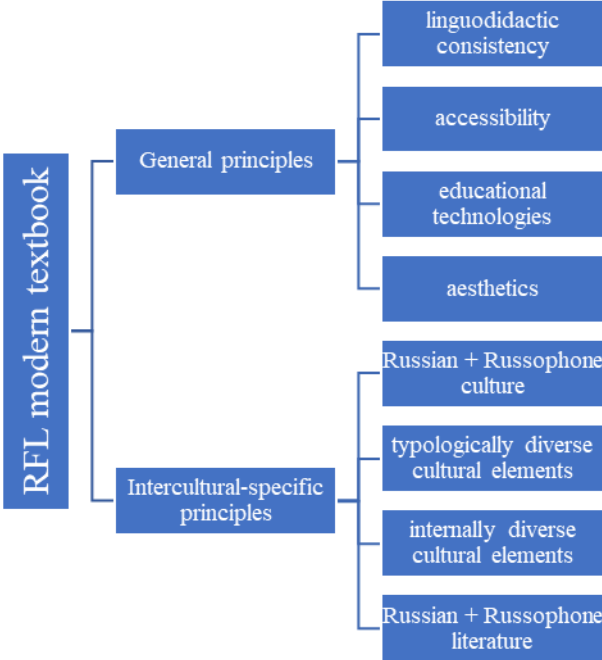
- linguodidactic consistency
- accessibility
- educational technologies
- aesthetics.

The intercultural-specific principles, which are content-based, are built on the dynamic and flexible concept of culture and intercultural dimension described in §2.2. They are as follows:

- Russian + Russophone culture
- typologically diverse cultural elements
- internally diverse cultural elements
- Russian + Russophone literature.

In the next sections, we detail each of the above-mentioned principles, coming to outline the content-formal skeleton of a modern intercultural-based RFL textbook.

Fig. 1: Principles of a modern intercultural-based RFL textbook

3.1.1 Linguodidactic consistency

The RFL textbook should be linguodidactic-consistent, that is, it should be consistent with the stated language levels, standards, and didactic approaches.

This means that, in essence, it should respect the theoretical and methodological conventions of both RFL and foreign language learning systems. Otherwise, the textbook will lose its reliability and, in some cases, even be ineffective for learning Russian.

For example, if a textbook is designed for an elementary level, it should not contain grammatical structures relating to an intermediate level (e.g. this is the case of Овсиенко 1995). Vocabulary and topics will also need to be adapted to the level of the textbook, and calibrated to the relevant standards

(*Gosudarstvennye standarty, Leksicheskiye minimumy, CEFR* etc.). Similarly, the stated instructional approaches and methods will need to be matched by the instructional design of the textbook: if, for example, it is stated that the textbook adopts a communicative approach, which values the ability to use language appropriately to make meaningful communication (Richards – Schmidt 2010: 98–99), a high percentage or prevalence in the textbook itself of formalistic exercises based on the grammar-translation method (252–253) will not be consistent with the textbook’s stated aims (see, e.g. Cadorin – Kukushkina 2003).

As we have seen, the linguodidactic consistency principle, which seems to be taken for granted by scholars, is not always observed in the creation of RFL textbooks; if it were, however, textbooks’ reliability and effectiveness would increase significantly.

3.1.2 Accessibility

The RFL textbook should be inclusive and accessible to all students with learning disabilities (Richards – Schmidt 2010: 329) through differentiation and stratification procedures (Tomlinson 2014; Caon 2017).

This implies that a textbook should be usable at multiple levels, both by a student who has no learning disabilities and another who does have them.

This is possible if the textbook allows for the differentiation of learning paths, which are adapted to individual peculiarities, abilities, intelligences, cognitive styles, and learning styles. The differentiation of learning can be carried out concerning content by proposing varied content. For example, a textbook can propose reading different texts, at the student’s choice, and/or differentiated activities (to be done simultaneously) based on the different needs of students, thus making the activities themselves more accessible (e.g. see Vanin – Zanivan 2020 and Torresin 2022b).

At the same time, tasks can be stratified, i.e., made more or less easy, to adapt them to the learner with learning disabilities: for example, in the case of visually impaired students, the textbook can provide an activity with larger text accompanied by larger pictures, thereby harnessing aesthetics (§3.1.4) for the benefit of learning (in this sense, Антошкина 2020 is a good but isolated example).

Although many linguists and educators rightly pose the problem of how to create the conditions for inclusion (Motschenbacher 2016), in RFL, this issue

has been generally ignored. However, it can no longer be neglected in our modern society.

3.1.3 Educational technologies

The RFL textbook should take advantage of educational technologies, i.e., digital tools (e.g. learning management systems, interactive whiteboards, etc.) that can be used to facilitate teaching and learning processes (Richards – Schmidt 2010: 190).

In other words, the textbook should include technology that allows students to curate and share knowledge, as well as to learn through guided practice with the teacher.

The inclusion of educational technologies in the textbook occurs in various ways. The first case is when a paper textbook has a digital version (e.g. VV.AA. 2017–2020). In some cases (e.g. the above-mentioned Torresin 2022b), the digital version of the textbook can be enjoyed on a learning platform with opportunities for interaction with the content, with peers, and teacher. For instance, learners can underline, take notes, comment on the content and ask the teacher questions in special virtual spaces.

Educational technologies can also be integrated into the textbook. For instance, the textbook can be totally digital or include activities to be done in learning management systems (e.g. Moodle) or in online collaborative spaces (e.g. Microsoft Teams) (this last one is the case, for example, of AA.VV. 2017–2022).

In this way, besides keeping learners' motivation high by offering highly stimulating activities, the accessibility of the textbook (§3.1.2) is also promoted, enabling current differentiation and stratification procedures like those described above.

The educational technologies principle is very important for the modern RFL textbook, which must increasingly relate to the digital world. Moreover, educational technologies can make RFL learning more motivating, accessible, and effective.

3.1.4 Aesthetics

The RFL textbook should use aesthetics in a way that is both appealing to learners and functional for teaching/learning.

Thus, aesthetics plays a dual role in the textbook: while, on the one hand, it is connected with the beauty of the textbook (which, for example, is colorful, has a wealth of images, etc.), at the same time, it is also functional for teaching/learning. Examples are the use of images necessary for the performance of exercises or the use of colors to distinguish the various parts of the textbook (e.g. in Парецкая – Шестак 2017), or even the use of graphic devices such as boldface or the presence of tables and diagrams to facilitate the memorization of vocabulary and grammar structures (e.g. in Чернышов – Чернышова 2019–2021).

In short, this means that the look of a textbook should be enticing and motivating to the student and, concurrently, this same attention to the aesthetic-graphic aspects (pictures, tables, diagrams, colors, typeface, etc.) should also benefit learners in their learning, possibly even going so far as to ensure accessibility (§3.1.2) to learners with learning disabilities (e.g. with the choice of larger fonts or pictures, etc.).

The aesthetics principle is promoted by pedagogy, which highlights the power of visual materials on language learning (Wright 1989). However, not all RFL textbooks observe it (see, e.g. Эсмантова 2008–2011). Needless to say, this principle, combined with that of educational technologies (§3.1.3), can make the study of RFL more engaging.

3.1.5 Russian + Russophone culture

The RFL textbook should include both Russian and Russophone cultures.

In other words, the contents should cover not only Russian culture (i.e., the culture of ethnic Russians) but also Russian-speaking culture attributable to non-Russian ethnic groups. In fact, according to the 2010 census, in the Russian Federation, there are more than 180 different Russophone ethnic groups, which generally speak, besides Russian, other national/local languages, and have their own culture and traditions (*Statdata.ru*).

This principle is related to the idea of dynamism and non-essentiality of culture (§2.2). In the case of the Russian language, we have ethnic Russian

speakers, on the one hand, and Russophone people, on the other, who are participating in both Russian and Russophone cultures, having complex and “multiple identities”.

In the RFL textbook, this means that it will be necessary to present, for example, texts and/or discussion opportunities for the development of intercultural communicative competence that enable the learner to learn about both the proper Russian world (e.g. Russian traditions) and the Russian-speaking world (e.g. traditions of Russophone ethnic groups living in the Russian Federation), on the example of AA.VV. 2017–2022, *Парецкая – Шестак 2017* and a few other textbooks.

Of course, learners are more likely to come into contact with Russians than, for instance, Chuvashes or Bashkirs. However, the RFL textbook so designed will enable them to have a non-stereotypical look at the language and culture(s) they are studying.

It must be pointed out that learners, on the basis of the idea of interculturality we have already outlined, should be given the opportunity to effectively develop a cultural knowledge about Russia that does not imply mere familiarization with different aspects of Russian and Russophone cultures, conceived as two isolated worlds. Conversely, opportunities should be created for interactions between the student’s starting culture(s), the Russian culture and the Russophone culture (e.g. through intercultural games and roleplays).

In short, the Russian + Russophone culture principle opens the eyes of students to the complexity of the target culture, making them view it from other perspectives.

3.1.6 Typologically diverse cultural elements

The RFL textbook should include typologically diverse cultural elements, that is, non-monothematic and differentiated cultural topics.

In summary, this principle is based on the variety of topics covered, which should convey the complexity of Russian and Russophone cultures (according to the principle explained in §3.1.5). Thus, the teaching of the Russian language and culture is confirmed to be a teaching that spans multiple disciplines and cultural fields (from an obviously transdisciplinary perspective), from

literature to history, geography to art, filmmaking to music, and so on, considering both Russian and Russophone dimensions.

In practice, as I have argued in previous research (Торрезин 2022), this means that the RFL textbook should not limit itself to present uncritically a few chosen topics (like Shibarova – Yarin 2018 and other textbooks) but should try to account for various cultural domains of the target culture, to offer the student a varied picture of the Russian and Russian-speaking worlds (like that provided by AA.VV. 2017–2022).

As with the previous principle, also in this case the RFL textbook will favor a dynamic view of culture: that is, learners will come into contact with a wide range of cultural topics, which will not be presented as separate but will interact with each other (e.g. through activities such as debates and simulations).

The typologically diverse cultural elements principle ensures some variety in the cultural topics presented by the textbook. Moreover, this principle guarantees from the content point of view, along with more formal-compositional principles concerning the educational technologies (§3.1.3) and aesthetics of the textbook (§3.1.4), the maintenance of the motivation of the learner, who is given the opportunity to range thematically among different cultural aspects, related to both Russian and Russophone cultures.

3.1.7 Internally diverse cultural elements

Along with typologically diverse cultural elements (§3.1.6), the RFL textbook should also include internally diverse cultural elements, that is, within a single cultural area, topics should be non-monothematic but differentiated.

Such a differentiation should be understood primarily in a historical sense, i.e., chronologically (older-newer), but it also touches on the peculiarities of the cultural and socio-political context in which the cultural aspects proposed by the textbook are placed.

This means that in a textbook, for example, concerning the literary cultural area, some sampling of not only twentieth-century but also contemporary literature should be offered. Similarly, if we talk about art, a good modern textbook should contain elements of both ancient Russian art (e.g. icons) and more modern Russian art, e.g. of the Russian avant-garde (Malevich, Kandinsky, Chagall, etc.). A third example: of history, on the other hand, it will certainly be useful for learners to read about the Russian Revolution, but more recent historical events (e.g. Gorbachëv's reforms known as *perestroika*) should also

find a place in the textbook. Two good examples of this principle are Jouan-Lafont – Kovalenko 2005–2006 and Bonciani et al. 2016, whereas other textbooks (like Khavronina et al. 1998–2002) are poorer in terms of the cultural texts and activities offered.

Similarly to the previous two principles, this principle states that the RFL textbook should not only allow for a layered knowledge of Russian and Russophone cultures (§3.1.5) in their extreme internal variety, but will also ensure that these two cultures dialogue with each other (e.g. through intercultural quizzes and jigsaw activities).

Exactly as with the typologically diverse cultural elements principle, the internally diverse cultural elements principle also provides the RFL textbook with cultural variety, boosting learners' motivation. Through this principle, the student can explore different cultural aspects of Russian and Russophone cultures by encountering older or more recent events and shedding any initial preconceptions.

3.1.8 Russian + Russophone literature

Among cultural elements, the RFL textbook should assign Russian and Russophone literature a key role.

The literary text is cardinal to RFL learning. This does not mean, though, that literature should necessarily be included in an RFL textbook as a content to be acquired (which would not make sense in contexts where literature is not taught), but it should be employed instead within a linguodidactic perspective (Кулибина 2000), for the development of language skills and intercultural communicative competence.

More specifically, as I have argued in a recent study (Торрезин 2023б), work on the literary text should be conducted by choosing texts by both Russian (e.g. Sorokin) and Russophone (e.g. Yakhina) authors. The Russophone element (§3.1.5) becomes inescapable concerning contemporary Russian-language literature, most of which is created by Russophones, i.e., authors who write in Russian but are not ethnic Russians. This point may seem trivial, but is not, since Russian continues to be taught from the perspective of national (i.e., Russian) literature (Torresin 2022a; Торрезин 2023б).

Instead, the application of this principle would ultimately bring greater variety to the texts offered by RFL textbooks or anthologies, which do not always systematically present literary texts (see, e.g. Atze et al. 1992) and/or mostly feature Russian authors (like the popular Кулибина 1998).

According to this principle, similarly to the other intercultural-specific principles, the RFL textbook performs an important intercultural function, since it gives learners the opportunity to engage interactively and dynamically with Russian and Russophone literature, as with the two complementary and interconnected faces of Russian-language literature (e.g. through intercultural readings and compare-and-contrast text activities).

Thanks to the observation of the Russian + Russophone literature principle by RFL textbooks, learners will be able to develop both linguistic and intercultural skills by building a varied and more objective picture of the linguistic-cultural richness of the Russian-language literary texts presented by the textbook they are using.

3.2 In summary

We have seen so far the principles to which a modern intercultural-based RFL textbook should adhere, identifying general (formal-compositional) and intercultural-specific (content-based) principles.

While the general principles here proposed are grounded in theories, methodologies, and practices of RFL and foreign languages studies, the intercultural-specific principles are built on the conception of interculturalism, as proposed in §2.2.

No single principle, taken individually, is sufficient to constitute a good textbook. Only from the combination of general and intercultural-specific principles can an effective, non-tendentious, and modern RFL textbook be created, which is in step with the times.

4. Conclusions

The formal-compositional and content principles for the construction of an intercultural RFL textbook elaborated here constitute a pioneering attempt, within the framework of RFL textbook theory, to devise a modern textbook that gives a non-essentialist and non-stereotypical picture of Russia's cultural world, in its two components of Russian and Russophone.

However, there is still much to be done. I hope that the textbook will not remain on the margins of the interests of future RFL scholars and that new avenues of investigation will open up that will allow us to move increasingly closer to the conception of a viable and optimal RFL textbook, even from an intercultural point of view.

BIBLIOGRAPHY

- AA.VV. (2017–2022). *Davajte! Comunicare in russo*. Milano: Hoepli.
- Aman, Robert (2013). Bridging the gap to those who lack: intercultural education in the light of modernity and the shadow of coloniality. *Pedagogy, Culture & Society*.
- Atze, Charlotte et al. (1992). *Dialog - Russisch für Anfänger*. Berlin: Volk und Wissen Verlag.
- Bonciani, Daniela, Raffaella Romagnoli e Natalia Smykunova (2016). *Mir Tesen. Fondamenti di cultura russa*. Milano: Hoepli.
- Byram, Michael (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Cadorin, Elisa e Irina Kukushkina (2003). *Kak dela? Corso di Lingua Russa*. Milano: Hoepli.
- Caon, Fabio (a c. di) (2017). *Educazione linguistica nella classe ad abilità differenziate*. Torino: Bonacci-Loescher.
- Coperías-Aguilar, María José (2002). Intercultural Communicative Competence: A Step Beyond Communicative Competence. *ELIA*, 3: 85–102.
- Corbett, John (2022). *An Intercultural Approach to English Language Teaching*. Clevedon: Multilingual Matter.
- Deardorff, Darla K. (ed.) (2009). *The SAGE Handbook of Intercultural Competence*. Thousand Oaks (CA): Sage.
- Jouan-Lafont, Véronique et Françoise Kovalenko (2005–2006). *Reportage*. Paris: Belin Éducation.
- Khavronina, Serafima Alekseevna, Alexandra Chirotschenskaia et Lydia Bron-Tchitchagova (1998–2002). *Le russe à votre rythme*. Paris: Institut d'Études Slaves.
- Kramersch, Claire (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Motschenbacher, Heiko (2016). Inclusion and foreign language education: What linguistics can contribute. *ITL - International Journal of Applied Linguistics*, 167/2: 159–189.
- Norris, Pippa (2020). Closed Minds? Is a 'Cancel Culture' Stifling Academic Freedom and Intellectual Debate in Political Science? (August 3, 2020). HKS Working Paper No. RWP20-025. <<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3671026>>.

- Richards, Jack C. and Richard Schmidt (2010). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. Harlow: Pearson.
- Rubdy, Rani (2014). Selection of Materials. In: *Developing materials for language teaching* (ed. by B. Tomlinson). 2nd ed. London, New York: Continuum. 37–85.
- Shibarova, Anna und Alexander Yarin (2018). *Davaj pogovorim! Russisch für Anfänger und Fortgeschrittene*. Stuttgart: Schmetterling.
- Soler, Eva Alcón and Maria Pilar Safont Jordà (eds.) (2007). *Intercultural Language Use and Language Learning*. Berlin: Springer.
- Tomlinson, Carol Ann (2014). *The Differentiated Classroom. Responding to the Needs of All Learners*. 2nd ed. Alexandria, VA: ASCD.
- Torresin, Linda (2022a). La “competenza comunicativa interculturale” nell’insegnamento del russo come LS (RKI). problemi e criticità. *Scuola e Lingue Moderne*. 1-3: 22–28.
- Torresin, Linda (2022b). *Tradurre dal russo. Teoria e pratica per studenti italofoeni*. Milano: Hoepli.
- UNESCO (2013). *Intercultural Competences. Conceptual and Operational Framework*. Paris: UNESCO.
- Vanin, Marta e Bruno Zanivan (2020). *Ura!* Bologna: Zanichelli.
- VV.AA. (2017–2020). *I love Russian*. Liden & Denz.
- Wright, Andrew (1989). *Pictures for Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

*

- Азимов, Эльхан Гейдарович и Анна Владимировна Голубева (2009). *Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)*. М.: ИКАР.
- Антошкина, Ольга (2020). *Россия – моя любовь*. М.: Учебный центр русского языка МГУ.
- Арутюнов, Артем Рубенович (1990). *Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев*. М.: Русский язык.
- Бердичевский, Анатолий Леонидович (2012). К теории современного учебника РКИ. *Русский язык за рубежом*. 5: 20–26.
- Бердичевский, Анатолий Леонидович и Анна Владимировна Голубева (2015). *Как написать межкультурный учебник русского языка как иностранного*. СПб.: Златоуст.
- Бим, Инесса Львовна (1975). Некоторые существенные характеристики современного учебника иностранного языка. <journal.pushkin.institute/archive/archive/1975/1975-6pdf>. 01.07.2022.
- Верещагин, Евгений Михайлович и Виталий Григорьевич Костомаров (1973). *Язык и культура. Лингвистрановедение в преподавании русского языка как иностранного*. М.: Изд-во МГУ.
- Дурбаба, Оливера (2011). *Теорија и пракса учења и настава сираних језика*. Београд: Заводза уџбенике.
- Дурбаба, Оливера (2016). *Култура и настава сираних језика. Увод у интеркултурну примену лингвистику*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

- Коздра, Михал (2019). Каким должен быть учебник по русскому языку как иностранному для взрослых учащихся. *Русистика*. 17/1: 78–89.
- Кулибина, Наталья Владимировна (1998). *Читаем стихи русских поэтов. Пособие по обучению чтению художественной литературы*. СПб: Златоуст.
- Кулибина, Наталья Владимировна (2000). *Художественный текст в лингводидактическом осмыслении*. М.: Гос. ИРЯ им. А. С. Пушкина.
- Милославская, Светлана Кирилловна (2008). Учебник русского языка как иностранного – уникальное средство формирования образа России в мире: к теоретическому обоснованию лингвопедагогической имагологии. *Вестник РУДН, серия Вопросы образования: языки и специальности*. 4: 10–15.
- Овсиенко, Юлия Георгиевна (1995). *Русский язык для начинающих*. М.: Русский язык.
- Парецкая, Мария Эдуардовна и Ольга Васильевна Шестак (2017). *Русская мозаика*. СПб.: Златоуст.
- Пашковская, Светлана Сергеевна (2019). Поиски «золотого ключика» (проблемы современного учебника русского языка как иностранного). *Русистика*. 17/1: 7–28.
- Торрезин, Линда (2022). *Какая культура?* Проблема культурного элемента в учебниках по РКИ. В: *Актуальные проблемы преподавания русского языка как неродной / иностранной: российские и зарубежные практики*. Ставрополь: ФГАОУ ВО «СКФУ» [Статья принята к печати].
- Торрезин, Линда (2023a). Преподавание РКИ в Италии сегодня на фоне культуры отмены. В: *Диалог языков и культур: опыт, инновации, перспективы*. Краснодар: КубГУ [Статья принята к печати].
- Торрезин, Линда (2023b). Вузовское преподавание русской литературы на уроках РКИ в межкультурной перспективе. В: *Россия и мир: транснациональные коммуникации и взаимопроникновение культур*. М.: МГПУ [Статья принята к печати].
- Трушина, Людмила Борисовна и др. (1977). Принципы описания содержательной стороны учебников русского языка. *Русский язык за рубежом*. 3: 74–77.
- Чернышов, Станислав Иванович и Алла Владимировна Чернышова (2019–2021). *Поехали!* СПб.: Златоуст.
- Эсмантова, Татьяна (2008–2011). *Русский язык: 5 элементов*. СПб.: Златоуст.

SITOGRAHY

Statdata.ru. <<http://www.statdata.ru/nacionalnyj-sostav-rossii>>. 20. 08. 2022.

Линда Торрезин

КАКО ТРЕБА ДА ИЗГЛЕДА МОДЕРАН ИНТЕРКУЛТУРАЛНО ЗАСНОВАН УЏБЕНИК РСЈ

РЕЗИМЕ

Избијање руско-украјинског рата покренуло је и поништавање, искључивање руске културе из ширег друштва. То нас суочава са потребом да се запитамо како да ту исту културу, од сада, представљамо, почевши од самих уџбеника руског као страног језика (РСЈ), чији је задатак увек био да ученицима пренесу одређену идеју о Русији. Стога овај рад разматра потребу за интеркултуралним уџбеником РСЈ. Из теме произилази и истраживачко питање: како би од сада требало да изгледају уџбеници РСЈ? И, детаљније, на којим принципима би требало да се заснивају и који садржај би требало да презентују да би унапредили нестереотипну идеју о руском свету?

Да би се одговорило на ово питање, рад полази од теоријског оквира, у коме се налази нацрт нове идеје о интеркултуралној димензији која је сложена, историзована, флексибилна, транснационална и где вишеструки идентитети појединаца играју важну улогу. Принципи који су издвојени јесу општи принципи формално-композиционе природе, засноване на теоријама, методологијама и праксама студија страних језика и РСЈ-а, као и интеркултурно-специфични принципи садржајне природе, изграђени на новој концепцији интеркултуралне димензије која је претходно илустрована. Наведени принципи представљају пионирски покушај да се осмисли модеран, одржив и оптималан уџбеник РСЈ који даје неесенцијалистичку и нестереотипну слику руског културног света – руског и русофонског.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: уџбеник за наставу руског као страног језика, интеркултурални уџбеник, интеркултурализам.

Linda Torresin
Research Grant Holder, MSCA-Seal of Excellence Fellow
Department of Linguistic and Literary Studies
University of Padova (Italy)
linda.torresin@unipd.it

Награда Љубомир Стојановић

У жељи да се промовише српски језик, али и да се студенти додатно подстакну и мотивишу, установљена је награда Матице српске за најбољу студентску лингвистичку студију из области српског језика, која носи име великог филолога српске културне прошлости – Љубомира Стојановића. Награда се додељује за дипломске (мастерске) радове из области српског језика на подручју Републике Србије, Републике Српске и Републике Црне Горе.

За школску 2019/2020. годину додељене су следеће награде:

1. прва награда: Душану Пејићу за рад *Језичко-стилске доминанције у роману „Наше тамновање” Јездимира Данића* (Филозофски факултет, Пале);
2. друга награда: Тамари Ђурић за рад *Језичка слика дејевља у „Речнику косовско-меџохјској дијалекта” Глијорија Елезовића* (Филолошки факултет, Београд);
3. две треће награде: Маји Степанов за рад *Именичка синтагма са њадежним дејтерминатором у Андрићевој збирци њриповедака „Београдске њриче”* (Филозофски факултет, Нови Сад) и Марини Баги за рад „О синтаксичком и семантичком понашању глагола *осџавиџи*” (Филолошки факултет, Београд).

У оквиру ове рубрике објављују се они награђени радови који нису раније публиковани.

Маја Степанов
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Докторске студије језика и
књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'367
821.163.41.09 Andrić I.
DOI 10.19090/ppj.2022.53.291-306
Примљен: 2. 9. 2022.
Прихваћен: 13. 10. 2022.

ИМЕНИЧКА СИНТАГМА СА ПАДЕЖНИМ ДЕТЕРМИНАТОРОМ У ИНСТРУМЕНТАЛУ У АНДРИЋЕВОЈ ЗБИРЦИ ПРИПОВЕДАКА *БЕОГРАДСКЕ ПРИЧЕ*¹

САЖЕТАК

У раду се анализирају именичке синтагме са падежним детерминатором у инструменталу ексцерпираних из приповедака Иве Андрића које су обједињене у збирци *Београдске приче*. У фокусу је структурни лик детерминатора и значење инструментала остварено у конкретном примеру. Полази се од претпоставке да се у дубинској структури синтагме налази предикација, те се у анализи изводи реконструкција дубинске структуре синтагме са циљем да се што прецизније утврди преко ког својства детерминатор ближе одређује именицу. Анализи су подвргнути само примери код којих се у центру синтагме налази примарна / „права”, неизведена именица, или евентуално девербативна именица чији је степен супстантивизације на веома високом нивоу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски језик, синтакса и семантика, синтагма, падеж, падежни детерминатор, инструментал.

1. Увод

¹ Рад представља унеколико модификован одломак из мастер рада *Именичка синтагма са падежним детерминатором у Андрићевим приповедакама „Београдске приче”*, који је одбраћен 2020. године под менторством проф. др Иване Антонић на Филозофском факултету у Новом Саду.

Синтагма је језичка јединица која је описана у многим граматицама српског језика, али је пажња наших лингвиста највећим делом била посвећена напоредним синтагмама и синтагмама са препонованим, конгруентним атрибутом. Такав приступ пронаћи ћемо код: Брабец, Храсте и Живковић у *Gramatici hrvatskosrpskoga jezika* (1961), Стевановића у *Савременом српскохрватском језику. (Грамаћички системи и књижевнојезичка норма). II Синтакса* (1969/1979³), Катичића у *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika* (1987/2002²), Вукадиновић и Мразовић у *Gramatici srpskog jezika za strance* (1990/2009²), Поповића и Станојчића у *Грамаћици српског језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе* (1994/2005⁵), Пипера у *Синтакси савременог српског језика: њросћа реченица* (2005), Прањковића и Силића у *Gramatici hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta* (2005) и других аутора.

Поменути аутори синтагму дефинишу на различите начине и дају различите њене поделе помињући падежни детерминатор као тип детерминатора тек понекад, јер му нешто више пажње посвећују у одељку о одредбама, где су углавном усаглашени користећи термине падежни или неконгруентни атрибут. Они не залазе у дубинску структуру синтагме, већ се задржавају само на анализи њене површинске структуре, што је и разумљиво с обзиром на време објављивања већине наведених грамаћичких приручника, као и на њихову основну намену, тј. ширину публике којој су они намењени.

Предмет нашег истраживања јесу синтагме чији је главни члан именица конкретног значења, а зависни члан налази се у постпозицији у форми инструментала. Анализира се структурни лик падежног детерминатора и значење инструментала које је у примеру остварено. У анализи се полази од конкретне реализације такве синтагме и применом тзв. трансформационог теста односно теста парафразе реконструише се дубинска структура синтагме, са циљем да се покаже преко ког својства инструментал у синтагми детерминише надређену именицу. У приступу следимо концепт изложен у Антонић 2005.

Извор одабран за формирање корпуса јесу Андрићеве приповетке чија се радња одвија у Београду и које су обједињене у збирци *Београдске њриче*. Збирка садржи осам приповедака: *Породична слика, Зеко, Заћворена њраћа, С људима, Тај дан, Разарања, Случај Сћевана Карајана и Дедин*

дневник, од којих приповетка *Зеко* због свог обима није обухваћена у целости.

2. Именичка синтагма са падежним детерминатором у инструменталу

Инструментал је падеж који има широку лепезу значења (Антонић 2005: 236–272), те је синтагма која садржи детерминатор у овој падежној форми релативно фреквентна у српском језику. У анализи ћемо поћи од примера код којих је значење падежа засновано на односу комплементације између главног и зависног члана синтагме – у корпусу формираном за ово истраживање тај однос репрезентују експликативни и објекатски инструментал, да бисмо потом анализирали примере засноване на односу детерминације – ексцерпирани примери потврдили су синтагму са спацијалним, квалификативним, инструменталним и социјативним инструменталом. Будући да се код појединих значења инструментала могу издвојити ужи семантички типови, синтагме анализирамо класификујући их по ужим семантичким типовима.

2.1. Именичка синтагма са падежним детерминатором у експликативном инструменталу

У центру синтагме с експликативним инструменталом налази се именица чије је значење потребно конкретизовати, а по правилу је реч о именицама које се тичу човековог осећања, расположења или емоције.

Модел (а) N + ЗА N_{Instr} – инструментал с предлогом ЗА уз именицу. У основи синтагме реконструирамо допунску клаузу. Уколико се у инструменталу налази девербативна именица, глагол од којег је она изведена јесте предикат допунске клаузе, а уколико је допуна у инструменталу права именица, у базичној клаузи успоставља се глагол чија она постаје допуна.

Као дејте њоказивао је необичну вољу за књигом и учењем (21) [→ необичну вољу ДА чита књиге и учи] – (...) *сав штерей тје њене снаје и тје бесне воље за командовањем* (31) [→ те бесне воље ДА командује] – (...) *честіо іасила она сїрасїї за истїином* (...) (39) [→ она страст ДА зна истину].

2.2. Именичка синтагма са падежним детерминатором у објекатском инструменталу

Објекатски инструментал остварује се уз глаголе као што су *манијулисајџи, владајџи, руководијџи, уйрављајџи, расјолајајџи* и сл., а када је реч о објекатском инструменталу уз именицу, обично се ради о девербативним именицама изведеним од наведених и сличних глагола. У овом раду анализирају се именичке синтагме с објекатским инструменталом чији центар није права девербативна именица, иако јесте пореклом од глагола – реч је о именицама *nomina agentis* и *nomina loci*.

Модел (а) $N_{\text{Nomina agentis}} + \emptyset N_{\text{Instr}}$ – слободни инструментал уз именице из класе *nomina agentis*. Кондензована је синтаксичка структура *човек који V*, при чему глагол захтева објекат у инструменталу:

Као њаква се удала за ониској али лејој, не више сасвим младој џрјовца јаланјеријском робом (...) (15) [→ за ониског али лепог, не више сасвим младог човека КОЈИ ТРГУЈЕ галантеријском робом].

Модел (б) $N_{\text{Nomina loci}} + \emptyset N_{\text{Instr}}$ – слободни инструментал уз именице којима се именује место где се врши радња. Овим именицама кондензована је имперсонална релативна клауза чији је антецедент именица којом се именује неки простор, а предикат глагол који је у основи именице *nomina loci*. У једином забележеном примеру реч је о именици која, као и у претходном моделу, потиче од глагола *џрјовајџи*, а његова допуна је слободни инструментал:

Насеље се завршава гујим низом барака и мајацина једне велике џрјовине ојревом (...) (61) [→ једне велике продавнице у КОЈОЈ СЕ ТРГУЈЕ огревом].

2.3. Именичка синтагма са падежним детерминатором у спацијалном инструменталу

Спацијални инструментал се у реченици остварује пре свега као адвербни детерминатор, тако да није честа појава спацијалног инструментала као адноминалног детерминатора. Тада стоји уз именицу, али на базичном нивоу успостављамо глагол који показује његов адвербни карактер.

2.3.1. Посредна просторна локализација

2.3.1.1. Одређена посредна просторна локализација

Модел (а) N + ПРЕД / ПОД N_{Instr} – инструментал с предлозима ПРЕД и ПОД уз именицу. У дубинској структури налази се релативна клауза чији је предикат обично изграђен од глагола *налазити се*, а његова обавезна адвербна одредба формализована је инструменталом са предлогом ПРЕД или ПОД. У оба случаја објекат локализације смештен је са спољне стране локализатора; предлог ПРЕД показује да је реч о његовој предњој страни, а предлог ПОД да се ради о његовој доњој страни.

На овај начин углавном су детерминисане именице које означавају предмете, жива бића или друге конкретне ентитете:

(...) *успремљени инжењер је јонио жену ипред собом* (170). [→ жену КОЈА СЕ НАЛАЗИЛА пред њим] – *Изађоше у башти у ипред кућом* (177) [→ у башту КОЈА СЕ НАЛАЗИЛА пред кућом] – (...) *крајер који је ипроутиао кацију и улицу ипред њом* (177) [→ улицу КОЈА СЕ НАЛАЗИЛА пред њом] – *Тако му се на махове чини да све ипује, река ипред њим, силав на ком седи* (...) (64) [→ река КОЈА СЕ НАЛАЗИ пред њим] – (...) *и у испом ритму ипирава и мадрац под њим* (169) [→ мадрац КОЈИ СЕ НАЛАЗИ под њим] – *Милан је седео, као и обично, на иправи под орахом* (...) (56) [→ на трави КОЈА СЕ НАЛАЗИЛА под орахом] – *А како иво жђе под њејовим чекићем* добија жељени облик (...) (60) [→ гвожђе КОЈЕ СЕ НАЛАЗИ под његовим чекићем] – (...) *не би ипребало да лежи овако докон на силаву под сунчаном јаром* (...) (69) [→ на сплаву КОЈИ СЕ НАЛАЗИ под сунчаном јаром].

На исти начин могу бити детерминисане и именице чије је значење апстрактно, при чему се поред глагола *налазити се* може реконструисати и неки од глагола који имплицира присуство одговарајуће спацијалне семе у свом лексичком значењу као што су глаголи *указивати се*, *одвијати се*:

(...) *скраћивало и мушило видик ипред њим* (...) (39) [→ видик КОЈИ СЕ УКАЗИВАО пред њим] – (...) *ипризор ипред њим излегао му је луг и несиваран* (208) [→ призор КОЈИ СЕ УКАЗИВАО пред њим] – *И цео ипај жи воји на води, под сунцем, излега ипривидно лак и безбрижан* (64) [→ цео тај живот КОЈИ СЕ ОДВИЈА под сунцем].

2.4. Именичка синтагма са падежним детерминатором у квалификативном инструменталу

Именски појам у склопу синтагме може бити квалификативно детерминисан у погледу особине другим појмом у инструменталу. Такав инструментал назива се квалификативни инструментал и разликује се неколико његових типова.

2.4.1. Инструментал ‘карактеристичне појединости’

Модел (а) N + C(A) (ODet) N_{Instr} – инструментал с предлогом C(A) и обавезним детерминатором који је углавном експлициран, али може бити и само имплицитно присутан. Овим инструменталом означава се интегрални део људског тела. Повезаност са категоријом посесивности види се по томе што се у дубинској структури синтагме налази релативна клауза у чијем је предикату глагол *имаји*. Нпр.

Она је жена црне масџи, ониска, са два подваљка и ошћирим брчићима, са обилним и мнојим наслајама сала (...) (13) [→ жена црне масти, ониска, КОЈА ИМА два подваљка и оштре брчиће, која има обилне и многе наслаге сала] – *То је био висок мршав младић, са љрофилом и дујом косом Бранка Радичевића* (176) [→ висок мршав младић, КОЈИ ИМА профил и дугу косу Бранка Радичевића] – *Младић са бледим, равнодушним лицем и мазним, ошћејнујим најласком младој беојрадској нарашћјаја (...)* (176) [→ младић КОЈИ ИМА бледо, равнодушно лице и мазни, отегнути нагласак младог београдског нараштаја] – *То је жена која се љриближава љедесејим јодинама (...), са високом љречанском фризуром (...)* (30) [→ жена (...) КОЈА ИМА високу пречанску фризуром] – *То је било некад даровијо дете са љамејним очима и љуним уснама (...)* (34) [→ некад даровито дете КОЈЕ ЈЕ ИМАЛО паметне очи и пуне усне] – (...) *леја жена у модром кујаћем косјиму, са савршеним, ујадрљиво исјуреним нојама* (66). [→ лепа жена (...) КОЈА ИМА савршене, упадрљиво истурене ноге].

Инструменталом карактеристичне појединости не мора да се обележава искључиво орган као део човековог тела.

„Инструменталом „карактеристичне појединости” обележава се, поред органа, и какав било други појам који није орган у буквалном смислу те речи, али који припада датоме лицу, које дато лице уз себе има, тако да присуство тога појма употпуњује претставу о датом лицу. Обично је у питању неки предмет који дотично лице има при себи, уз себе.” (Ивић 1954/2005²: 203)

У таквим примерима присутан је привидно социјативни однос.

(...) *високої младої човека у тесном, крайком и изгужваном кайути, са истіо іако тесним и смешно округлим шеширом на глави* (161) [→ високог младог човека (...) КОЈИ ИМА исто тако тесан и смешно округлао шешир на глави] – *То се већ није односило на младића са црним наочарима* (...) (163) [→ на младића КОЈИ ИМА црне наочаре] – *За њом је дошао стари кочијаш из суседства, увек кисео и намрљен, са уташеном циаретом* (...) (175) [→ стари кочијаш (...), КОЈИ ИМА/ДРЖИ уташену цигарету] – (...) *иду дуги расшурени редови партизана са обореним њушкама* (184) [→ редови партизана КОЈИ ИМАЈУ/НОСЕ оборене пушке] – *Средином улице прође малобројна совјетска иапрола у сивим шинџелима, са шлемовима на глави, или претрчавају ретки цивили са црвеним и тробојним тракама на руци* (184). [→ малобројна совјетска патрола (...) КОЈА ИМА шлемове на глави, или претрчавају ретки цивили КОЈИ ИМАЈУ црвене и тробојне траке на руци] – *Жене, војска, цивили са њушкама и црвеним тракама око рукава* (209). [→ цивили КОЈИ ИМАЈУ пушке и црвене траке око рукава] – (...) *као старинска жена са шелуком на глави* (...) (173) [→ старинска жена КОЈА ИМА тепелук на глави].

Инструменталом карактеристичне појединости може да се означава и појам који није физички део човековог тела, већ је реч о некој човековој особини која припада његовој личности:

А те две девојчице, са свима карактеристикама Каменковића расе (...) (18) [→ те две девојчице, КОЈЕ ИМАЈУ све карактеристике Каменковића расе] – *Само људи са ограниченим душевним видиком и великом моралном равнодушношћу* (...) (198) [→ људи КОЈИ ИМАЈУ ограничен душевни видик и велику моралну равнодушност] – (...) *размажен лейошан и нерадник, са мајчином дрскошћу, али са неком анималном равнодушношћу према свему и са мазном промошћу у говору и понашању, а са лейошом коју је наследио бојзна од која* (32) [→ размажен лепотан и нерадник, КОЈИ ИМА мајчину дрскост, али КОЈИ ИМА неку анималну равнодушност према свему и КОЈИ ИМА мазну тромост у говору и понашању, а КОЈИ ИМА лепоту коју је наследио богзна од кога] – (...) *неки мршав рићкупач, са чешким нагласком* (...) (54) [→ неки мршав рићкупач, КОЈИ ИМА чешки нагласак] – (...) *између Мариие и дечака са неизвесним очинством* (41) [→ дечака КОЈИ ИМА неизвесно очинство / дечака ЧИЈЕ је очинство неизвесно].

При чему та особина може бити исказана и метафорички:

Ко не зна шај иши нашег човека силеције и паразита, са мргодном и достојанственом фасадом иза које се не крије ништа (55)?
 [→ тај тип нашег човека силеције и паразита, КОЈИ ИМА мргодну и достојанствену фасадом иза које се не крије ништа].

У неким примерима описаног модела могао би се уместо квалификативног инструментала употребити квалификативни генитив. Професорка Ивић главну разлику између квалификативног генитива и квалификативног инструментала види у томе што се квалификативни генитив

„јавља искључиво ако су појмови-органи у питању, мада и у таквим случајевима са извесном оградом. Употреба овог падежа ограничава се управо само на оне ситуације у којима се уз дати именички појам употребљава какав придев с атрибутомском функцијом којом се открива нека од особина лица о којем је реч. У осталим случајевима, ма се и радило о појму-органу, ако ближа одредба није придев него синтагма којом се открива само околност у којој се налази дати орган – квалификативни се генитив не може употребити (човек погнуте главе, али само човек с главом на јастуку).” (Ивић 1954/2005²: 204)

И. Антонић (према Ивић 1956) прецизира разлику у значењу квалификативног генитива и квалификативног инструментала:

„Разлика између квалификативног инструментала и квалификативног генитива (уп. пр. човек *СА сегом брагом* : човек *сеге браге*) јесте у томе што је код инструментала фокус на саставном делу појма који се квалификативно одређује, а код генитива фокус је на целини појма који се квалификативно одређује.” (Антонић 2005: 257)

Д. Црњак и К. Мирнић наглашавају да је квалификативни генитив углавном увек заменив инструменталом, који има ширу лепезу значења.

„Ова два падежа могу се међусобно замјењивати кад се карактеристична појединост схвати као пратилачки, тј. неодвојиви дио надређеног појма. Оваквим примјерима најчешће се изриче неодвојиви дио тијела или нека унутрашња карактерна црта.” (Црњак – Мирнић 2011: 489)

2.4.2. Инструментал ‘саставног дела’

Модел (а) N + C(A) ODet N_{instr} – инструментал с предлогом C(A) и обавезним детерминатором уз именицу. Овим типом квалификативног инструментала истиче се карактеристика саставног дела неког појма који

није човек. Компонента посесивности и овде је присутна, што се види када се реконструише дубинска структура синтагме, идентична као у претходним примерима.

Може бити реч о ентитету и карактеристици његовог саставног дела који заједно с њим чини целину. Нпр.

(...) *лејеза са сломљеним ребрима* (...) (12) [→ лепеза КОЈЕ ИМАЈУ сломљена ребра] – *Сиви немачки аутомобили са поломљеним тачковима и улубљеном каросеријом* (...) (213) [→ сиви немачки аутомобили КОЈИ ИМАЈУ поломљене тачкове и улубљену каросерију] – (...) *Сџанко је дао да се најрави лимена таблица од белог емаља са црним словима* (53) [→ лимена таблица од белог емаља КОЈА ИМА црна слова] – (...) *Њод осморицом веслача у белим мајицама са грбом на грудима* (67) [→ у белим мајицама КОЈЕ ИМАЈУ грб на грудима] – *Светли чамац са снажним мотором* лако је секао воду (...) (70) [→ светли чамац КОЈИ ИМА снажан мотор] – (...) *Ишчупан орах, са жилима окренућим увис* (177) [→ ишчупан орах КОЈИ ИМА жиле окренуте увис] – (...) *а башију је од улице делила ограда од решеткиасте илећене жице на каменој подзиди, са железном капијом* (174) [→ ограда (...) КОЈА ИМА железну капију].

Именице које означавају просторе и њихове делове са специфичним карактеристикама, на пример:

(...) *она је у сџвари била обична кућа на сџраји са дрвеним балконом* (...) (173) [→ обична кућа на спрат КОЈА ИМА дрвени балкон] – (...) *Њосодске виле, израђене од градишеља на џласу, са раскошним вртovima у којима су биле уметнички уцртане стазе* (...) (71) [→ господске виле (...) КОЈЕ ИМАЈУ раскошне вртове у којима су биле уметнички уцртане стазе] – *Шуџа са кровом од лима* била је порушена (...) (178) [→ шупа КОЈА ИМА кров од лима] – (...) *био је вагон израђен од класе и џо сџаринској ишиа, са израђеном платформом на крају* (161) [→ вагон треће класе (...), КОЈИ ИМА пространу отворену платформу на крају] – (...) *који су ишли џек ослобођеним улицама са израђеним шестодневним борбама* (183). [→ тек ослобођеним улицама КОЈЕ СУ ИМАЛЕ трагове шестодневне борбе].

У инструментал саставног дела убрајамо и примере у којима је главни члан синтагме део човековог тела, а именицом у инструменталу која уз себе има одредбу истиче се његова специфичност, на пример:

Црне очи хладној сјаја, са ошћирим њоїледом и мало жућкасиом беоњачом (13). [→ црне очи хладног сјаја КОЈЕ ИМАЈУ оштар поглед и мало жућкасту беоњачу] – (...) *велике беле руке са црним њрсїиима и њїроїаишїеним нокћиима* (...) (187) [→ велике беле руке КОЈЕ ИМАЈУ црне прсте и упропаштене нокте] – (...) *велика усћа са њїридесейї и два вешћачка зуба* (...) (30) [→ велика уста КОЈА ИМАЈУ тридесет и два вешћачка зуба] – (...) *чудно лице са очима које се никад не смеју* (31). [→ чудно лице КОЈЕ ИМА ОЧИ које се никад не смеју] – (...) *јаке їлаве са необријаним широким лицем и веселим дрским очима* (52). [→ јаке главе КОЈА ИМА необријано широко лице и веселе дрске очи] – (...) *њене ноге као чудом носе оїромно њело са великим њојасевима сала* (180). [→ огромно тело КОЈЕ ИМА велике појасеве сала] – *И најїосле, круїне округле очи, са црвеном дужицом* (...) (30). [→ крупне округле очи, КОЈЕ ИМАЈУ црвену дужицу] – (...) *и, нарочїио, зеленкасије очи са жућкасиим одблесцима* (...) (32) [→ зеленкасте очи КОЈЕ ИМАЈУ жућкасте одблеске] – (...) *и одмарала на сїолу своје мале руке са ѡраїовима рада* (74) [→ своје мале руке КОЈЕ ИМАЈУ трагове рада].

Синтагме чији главни члан представља одевни предмет:

(...) *у крућој кошуљи са високом країном* (...) (24) [→ у крутој кошуљи КОЈА ИМА високу крагњу] – *Хаљина од „крем” свиле, њо їоследњој моди їїоїа времена, са ниским сїїруком* (...) (13) [→ хаљина (...) КОЈА ИМА низак струк].

Синтагме чији главни члан не спада ни у једну од досад набројаних категорија, а код којих је присутна компонента пропратне околности:

Уосћалом, зар је мало било у ѡадаишњем Беоїраду оваких еїзисїенција без ѡравца и сїава у живоїу, без воље и снаје у себи, а са развијеним осећањем да їакав живоїї без реда и достојансїва не вреди да се живи (41)? [→ оваких егзистенција (...) КОЈЕ ПРИТОМ ИМАЈУ развијено осећање да такав живот вез реда и достојанства не вреди да се живи] – *Жарко је јака ѡприода, са живим осећањем сїварносїиї* (...) (211) [→ јака природа, КОЈА ПРИТОМ ИМА живо осећање стварности].

Модел (б) N + C(A) N_{instr} – инструментал с предлогом C(A) којим се именује „предмет који с другим неким предметом стоји у односу целине као његов саставни део” (Ивић 1954/2005²: 206). За разлику од претходног модела, у овом моделу није присутан обавезни детерминатор. Професорка Ивић за овај модел још каже да се

„откривањем саставног дела даје карактеристика основног појма. Овај је тип инструментала, дакле, по природи својој изразито одредбеног карактера – појам њиме обележен ближе одређује именицу са којом је успостављен однос целине.” (Ивић 1954/2005²: 206)

Реконструкција дубинске структуре са релативном клаузом и глаголом *има̄ӣи* могућа је у једном делу примера.

(...) *набави не ш̄ӣо њрӯџа с неколико удица* (...) (46) [→ нешто прута КОЈИ ИМАЈУ неколико удица] – У близини фабрике имали су *засебну кућу са баш̄ӣом* (...) (71) [→ засебну кућу КОЈА ИМА башту] – *То је била мала и старовремска кућа са мансардом и великом баш̄ӣом* (...) (71) [→ мала и старовремска кућа КОЈА ИМА мансарду и велику башту] – *Каг њод наиђе њакав шле̄џ са кућницом* (...) (66) [→ такав шлеп КОЈИ ИМА кућицу]. *Саг с̄џоро мили обичан бео чамац са два њара весала* (...) (68) [→ обичан бео чамац КОЈИ ИМА два пара весала] – *Али на крају свакој зиданој ма̄џацина имају њо два већа њрозора са с̄џаком* (...) (62) [→ по два већа прозора КОЈА ИМАЈУ стакло].

Тамо где то није могуће, успоставља се релативна клауза чији је антецедент главни члан синтагме, а релативизатор, који представља обавезни спацијални детерминатор за глагол *налазӣӣи се*, формализован је локативом, док инструментал из полазне структуре врши функцију граматичког субјекта у релативној клаузи:

Позади куће било је двориш̄џе са вишим и с̄џаријим воћкама, са дрвеном ш̄џом, кокошињцем, њолубињаком и кућџама за њӣџоме зечеџе, свиње и све мо̄џе домаће живоџиње (174) [→ двориште У КОЈЕМ СЕ НАЛАЗЕ више и старије воћке, дрвена шупа, кокошињац, голубињак и кућице (...)] – *На зиду од џраде, у дӯџом низу саксије са цвећем* (27) [→ саксије У КОЈИМА СЕ НАЛАЗИ цвеће] – *Е̄џо, њо зеленило ш̄џо се назире, њо је Калемеџдан са њерасама, обраслим њаџинама, с̄џазама* (189) [→ Калемегдан, НА КОЈЕМ СЕ НАЛАЗЕ терасе, обрасле падине, стазе] – *Каг њод би* (...) *ӯледао Саву са аџама* (...) (73) [→ Саву, НА КОЈОЈ СЕ НАЛАЗЕ аде] – (...) *њоред ње балон са вином* (68) [→ балон У КОЈЕМ СЕ НАЛАЗИ вино] – (...) *носеџи у једној руци кофер са џаздариџиним драџоценос̄џима* (...) (175) [→ кофер У КОЈЕМ СЕ НАЛАЗЕ газдариџине драџоцености] – *Те њри велике куће и њразни „џлаџеџи” са баракама* (...) (198) [→ празни „плаџеџи” НА КОЈИМА СЕ НАЛАЗЕ бараке] – (...) *и равној крова са њерасама* (203) [→ равног крова НА КОЈЕМ СЕ НАЛАЗЕ терасе] – *Пред кућом је било девеџ мейшара баш̄џе са малим воћкама* (...) (174) [→ девет метара баште У КОЈОЈ СЕ НАЛАЗЕ мале воћке].

2.5. Именичка синтагма са падежним детерминатором у инструменталном инструменталу

2.5.1. Спроводнички инструментал

Модел (а) $N + \emptyset N_{Instr}$ – слободни инструментал уз именицу. Реч је о базично адвербној структури чија је објекатска допуна прелазног глагола главни члан синтагме реализоване на површинском нивоу, а именица у инструменталу његова друга рекцијска допуна. Њоме се означава средство којим се радња врши. С обзиром на изразито адвербни карактер спроводничког инструментала, не чуди што је у корпусу потврђен само један пример уз именицу:

Њеіови цртіе ж и іуіуіе и оловком били су іознаііи и ван круіа њеіових іколскіх друіова (...) (34) [\rightarrow његови цртежи КОЈЕ ЈЕ ЦРТАО тушем и оловком].

2.6. Именичка синтагма са падежним детерминатором у социјативном инструменталу

2.6.1. Инструментал партнерства

Модел (а) $N + C(A) N_{Instr}$ – инструментал с предлогом $C(A)$ уз именицу. Овај инструментал подразумева два или више учесника у радњи међу којима је успостављен однос партнерства. Именица на позицији управног члана синтагме има обележје непосредне социјативности. Иако именица није девербативна, у дубинској структури успоставља се реченица са одговарајућим глаголом у предикату:

(...) захваљујући добром и леіом друіар сііву са ііом девојком (...) (40) [\rightarrow захваљујући томе што СЕ добро и лепо ДРУЖИО са том девојком].

У другом примеру из корпуса именица је врло апстрактне семантике и неопходан је шири контекст како би се исправно интерпретирао инструментал који иде уз њу:

Сіівар са кочијашем је некако уређена и брзо заборављена (...) (20).

Именица *сіівар* односи се на сукоб између жене и кочијаша. Именица *сукоб* је права девербативна именица, а интерпретација дубинске структуре у том случају била би \rightarrow *ііо ііііо се жена сукобила са кочијашем некако је уређено и брзо заборављено*.

2.6.2. Инструментал целине

Модел (а) N + C(A) N_{Instr} – инструментал с предлогом C(A) уз именицу којом се означава одрасли представник живе врсте, а именицом у инструменталу именује се младунче исте врсте, тако да они заједно чине целину. У дубинској структури може да се успостави релативна клауза са глаголом *имати* у предикату чија је директна објекатска допуна именица која је на површинском нивоу у форми инструментала:

(...) *фотографија младе жене са децејом на крилу* (...) (61) [→
фотографија младе жене КОЈА ИМА дете на крилу].

3. Закључак

Главни циљеви рада били су утврдити преко ког својства у именичкој синтагми детерминатор у инструменталу ближе одређује именицу уз коју стоји, да ли се у дубинској структури налази предикација и које су њене одлике. Анализирано је 80 примера, у којима се инструментал јавља у експликативном, објекатском, спацијалном, квалификативном, инструменталном и социјативном значењу. Квалификативно значење инструментала далеко је најфреквентније – јавља се у 60 примера (75%) и то у два ужа семантичка типа: квалификативни инструментал карактеристичне појединости (33%) и квалификативни инструментал саставног дела (67%). Спацијални инструментал потврдило је 11 примера (13,75%). По фреквенцији су уследиле синтагме са експликативним и социјативним инструменталом са по 3 примера (3,75%). Синтагме с објекатским инструменталом илустровала су 2 примера (2,5%), а само 1 пример (1,25%) илустровао је именичку синтагму са инструменталним инструменталом.

У свим примерима успостављена је глаголска предикација у дубинској структури. У 75 примера (93,75%) реч је о релативној клаузи уведеној везником *који*. Реконструкција тог типа извршена је у примерима са објекатским, спацијалним, квалификативним, инструменталним и социјативним инструменталом целине. У именичким синтагмама са експликативним инструменталом (3,75%) реконструисана је допунска клауза, док је у синтагмама са социјативним инструменталом партнерства

(2,5%) у реконструисаној предикацији инструментал наступио као социјативна допуна глаголу који је у семантичкој вези са именицом на позицији главног члана синтагме у полазној конструкцији.

Главни закључци, дакле, јесу да детерминатор у инструменталу надређену именицу у именичкој синтагми најчешће детерминише преко неке особине – преко саставног дела или карактеристичне појединости – и да се у основи именичких синтагми с овим падежним обликом детерминатора налази реченична структура, најчешће релативна клауза. Будући да су ексцерпирани примери потврдили скроман број значења инструментала, наставићемо с прикупљањем грађе и анализом примера како бисмо даље проверавали добијене резултате, допуњавали их новим и употпуњавали коначне закључке.

ИЗВОР

Андрић, Иво (2011). *Београдске њриче*. Београд: Лагуна.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана (2005). *Синџакса и семантика њадежа*. У: П. Пипер и др. *Синџакса савременога српског језика: њросџа реченица*. Нови Сад–Београд: Матица српска–Институт за српски језик САНУ. 119–301.
- Ивић, Милка (1954/2005²). *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој*. Београд: Српска академија наука и уметности; Београдска књига; Институт за српски језик САНУ.
- Ивић, Милка (1956). Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала. *Наш језик*, н.с. књ. 7, св. 7–10: 260–269.
- Мирнић, Кристина и Дијана Црњак (2011). Падежни неконгруентни атрибути у Андрићевом опусу из аустроугарског периода и њихови преводни еквиваленти на њемачки. Branko Тошовић (Hg./Ur.). *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922) / Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)*. Andrić-Initiative 4. Graz–Београд: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz–Београдска књига. 483–505.
- Пипер, Предраг (2005). *Именски израз*. У: П. Пипер и др. *Синџакса савременога српског језика: њросџа реченица*. Нови Сад–Београд: Матица српска–Институт за српски језик САНУ. 33–119.
- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синџакса савременога српског језика: њросџа реченица*. Нови Сад–Београд: Матица српска–Институт за српски језик САНУ.

- Поповић, Љубомир и Живојин Станојчић (1994/2005⁵). *Грамаџика српској језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, Михаило (1969/1979³). *Савремени српскохрватски језик. (Грамаџички системи и књижевнојезичка норма). II Синџакса*. Београд: Научна књига.

*

- Brabec, Ivan, Mate Hraste i Sreten Živković (1961). *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Katičić, Radoslav (1987/2002²). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović (1990/2009²). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Pranjković, Ivo i Josip Silić (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Maja Stepanov

NOUN PHRASES WITH NOMINAL POSTMODIFIERS IN THE
INSTRUMENTAL CASE IN THE SHORT STORY COLLECTION
BELGRADE TALES BY IVO ANDRIĆ

SUMMARY

This work analyses noun phrases with nominal postmodifiers in the instrumental case of the extract taken from Ivo Andrić's short stories that are published in the collection *Belgrade Tales*. The focus is on the structural form of the postmodifier and its meaning which is achieved in a specific use. This analysis is based on the hypothesis that there is a predication in the in-depth structure of the noun phrase, so the reconstruction of the in-depth structure of the phrase is given with the aim to establish as precisely as possible the characteristics through which the nominal postmodifier determines a noun. Only phrases that have a primary, underived noun as their center are analyzed, possibly those phrases that have a deverbative noun as their center, whose degree of substantivisation is at a high level, is also analyzed. The main conclusion is that the instrumental case determines a superordinate noun most often through some features, as well as that in the in-depth structure of noun

phrases with nominal postmodifier in the instrumental case there is always a predication, usually a relative clause.

KEY WORDS: Serbian language, syntax and semantics, noun phrase, case, nominal postmodifier, instrumental.

Мср Маја Степанов
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Србија
majastepanov17@gmail.com

Марина Баги
(Институт за српски језик САНУ)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41*367.625
DOI 10.19090/prj.2022.53.307-340
Примљен: 21. 8. 2022.
Прихваћен: 13. 10. 2022.

О СИНТАКСИЧКОМ И СЕМАНТИЧКОМ ПОНАШАЊУ ГЛАГОЛА *ОСТАВИТИ*¹

САЖЕТАК

У раду се представља синтаксичко и семантичко понашање глагола *оставити*. Циљ је да се на примерима из корпуса утврде синтаксичке конструкције које глагол гради и да се пронађу релевантна значења у сваком реченичном моделу. Полазећи од претпоставке да синтаксичко и семантичко понашање глагола стоји у корелацији, ексцерпирани примери класификовани су у групе према допуни коју глагол *оставити* захтева, а потом су описиване ситуације које глагол означава у тим моделима, како би се утврдили доминантни семантички елементи. Забележено је укупно тринаест конструкција које гради глагол *оставити*, а као најрелевантнији појмови за разумевање његовог значења издвајају се одлажење и допуштање. У вези са двама наведеним појмовима је и значење проузроковача стања. Закључује се да је основно значење глагола просторно, те да се остала од њега изводе појмовним метафорама. Ово значење провлачи се кроз све реченичне моделе, те постоје и неки прелазни случајеви.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: глагол *оставити*, реченични модели, семантика глагола, синтакса, семантика.

¹ Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-847/2021-14/2821, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Текст представља скраћену верзију мастер рада „О синтаксичком и семантичком понашању глагола *оставити*”, који је под менторством проф. др Душке Кликовац одбраћен на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2020. године. Сви евентуални пропусти остају искључиво наши.

1. Увод

1.1. Предмет рада и његови циљеви

Овај рад се бави синтаксичким понашањем глагола *осіавиїти* и његовим значењима. Циљ је да се пронађу и опишу различити реченични модели и значења са којима су они у вези, полазећи од претпоставке да у понашању глагола постоје синтаксичко-семантичке корелације (в. Поповић 2007). Наредни циљ јесте да се на когнитивнолингвистичким поставкама опишу различити „сценарији” и да се помоћу њих установи која су значења глагола примарна, а која се од њега изводе и на који се то начин чини. Полазимо од претпоставке да су конкретна значења примарна и просторна, а да се апстрактна изводе од конкретних појмовним метафорама (в. Кликовац 2006). Ослањамо се и на хипотезу да се значења образују на основу људског искуства, те да искуства из физичког света могу да се пресликају на многе апстрактне домене.

1.2. Корпус и методологија истраживања

Истраживање је спроведено на корпусу који чине ексцерпирани примери из електронског *Корпуса савременої срїскої језика* (ЕКСЈ) и примери са претраживача *Гуїл* (Г). Укупно је ексцерпирано 497 примера у којима је употребљен глагол *осіавиїти*, а упит за претраживање садржао је поменути глагол у следећим глаголским облицима: презенту, перфекту, футуру I, потенцијалу и императиву. Водило се, при томе, рачуна да се у претрагу укључе сва лица и оба броја, као и сви родови, уколико их глаголски облик разликује.

Ексцерпирани примери потом су класификовани на основу допуне коју глагол *осіавиїти* захтева, те су на тај начин пронађени различити синтаксички модели. Затим је за сваки модел формулисано значење које му одговара, као и адекватан синоним глаголу *осіавиїти*, што је учињено уз помоћ „сценарија”, описа који илуструју различите ситуације означене овим глаголом. На тај начин уочене су семантичке нијансе важне за разумевање значењске структуре лексеме *осіавиїти*, те су, на основу њих, примери даље разврстани у одговарајуће подгрупе.

1.3. О глаголу *остави́ти* у српским и хрватским граматицама

О глаголу *остави́ти* се у српским и хрватским граматицама врло мало говори, а када се то чини, његова природа се најчешће осветљава само из једног угла. Значења која се наводе разликују се од аутора до аутора, те се ретко догађа да више аутора посвети пажњу истом значењу.

Ипак, може се уочити да се о глаголу *остави́ти* најчешће пише када се говори о актуелном квалификативу. Наиме, истиче се да ова лексема отвара место за дати конституент, који се у литератури различито назива. Тако Ђ. Даничић у *Србској синтакси* говори о природном или предикативном проширку наводећи пример *Како би оца оставио сама* (Даничић 1858: 5). Сличан навод налазимо и у *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika* (Катиčić 2002: 485). Са друге стране, у *Hrvatskoj gramatici* изриче се да, поред номинатива, предикативни проширак уз глагол *остави́ти* може бити и у инструменталу (Barić i dr. 1997: 572). Поменути конституент се у *Синтакси савременога српског језика* (Пипер и др. 2005: 513) назива предикативним атрибутом, а наводи се пример *Остави́ла ја је њоси́аној. Грама́тика српског језика* (Станојчић 2012: 257) одређује глагол *остави́ти* као прелазни глагол уз који актуелни квалификатив има функцију допуне, што је илустровано реченицом *Нико́лу смо остави́ли лоше раси́ложеној / у лошем раси́ложењу*.

Затим се чешће констатује и дворекцијска природа овог глагола, те се одређује као прелазни глагол сложене рекције (Пипер и др. 2005: 183) или као глагол помагања и одмагања (Barić i dr. 1997: 443; Katičić 2002: 347). Истиче се да се овом лексемом може означавати и давање, односно намена (Даничић 1858: 327–329, 434).

Такође, поједини аутори сврставају глагол *остави́ти* међу каузативне (узрочне) глаголе, и то у групу глагола опште егзистенције, у подгрупу у којој „neki entitet postoji u prethodnom stanju i ostaje da postoji i nadalje” (Mrazović 2009: 76). Даље, поменута лексема се одређује као прелазни глагол који изриче „promjenu položaja ili odnosa prema kakvu predmetu”, при чему се сам предмет „ne pomiče i ne mijenja, bar ne u vezi s radnjom” (Katičić 2002: 99–100). На крају, о глаголу *остави́ти* говори се и у

контексту устаљених израза и фразеологизованих конструкција (Silić 2005: 231, 269).

2. Анализа грађе

2.1. Прави објекат

Глагол оставити је прелазан глагол, те увек захтева прави објекат. У овом реченичном моделу разликујемо неколико група² у зависности од појма који се налази у улози пацијенса, као и у зависности од значења које глагол има.

2.1.1. У наредном примеру агенс је човек, а пацијенс неко место које агенс напушта одлазећи из њега. Место остаје ту где јесте. У питању је ентитет који не може да се помера нити да буде померен. Глаголу *остџавиџи* овде је синониман глагол *наџусџиџи* и врло је уочљива значењска нијанса аблативности (удаљавања):

- (1) *Тако је Исакович, рано ујутру, остџавио, са дуговима, Руму.*

2.1.2. У улогама агенса и пацијенса овде се налазе људска бића, а глаголом *остџавиџи* илустрована је ситуација у којој се остављањем прекида нека врста везе између две особе.

- (2) *И џокушала сам да се сеџим неких од њих из окружења које су остџавиле мужеве не збоџ џрељубе или неслаџања, већ збоџ сџоредних „сџиџница”.*

Онај који оставља некога „наставља” даље, одлази од њега, односно напушта особу са којом је у емотивној вези. То је у вези са метафором ОДРЖАВАЊЕ ЉУБАВНЕ ВЕЗЕ ЈЕ БИВАЊЕ НА ИСТОМ МЕСТУ. Стога је пацијенс иза агенса будући да углавном подразумевамо да

² Да бисмо скратили текст овог рада, наводићемо само најрепрезентативније случајеве и примере који их илуструју. Треба, ипак, имати на уму да је глаголом *остџавиџи* означено више ситуација него што је приказано у раду.

се у оваквим случајевима пацијенс не креће, већ остаје на истом месту. Најчешће је реч о трајном напуштању, не привременом.³

2.1.3. Овде су, такође, и агенс и пацијенс људска бића, а глаголу *осіавиіи* синониман је глагол *іресіаіи*. Наиме, појам означен агенсом у овом случају одлази, а самим одласком се прекида и активност која се вршила над пацијенсом.

- (3) *Кркљао је насред двориштіа, хваііао се за ілаву, іукао се са суседима који нису хітели да іа осіаве.*

Слично је и са примерима у којима је агенс човек, а пацијенс најчешће представља појам који означава неку врсту спорта, материју или неки посао (4–5). Човек који нешто оставља заправо се метафорички удаљава од онога што је означено појмом правог објекта. Најчешће се остављају дуван и алкохол, а затим различите активности (најчешће спортске).

- (4) *Раније је 15 одсіо іушача моіло да осіави цііареііе без икаквих ііешкоћа и сіонііано іресііане са іушењем.*
(5) *Браіі ме је наіоворио да осіавим ііенис и іочнем да се бавим рукомеііом.*

2.1.4. И у овим примерима агенс је људско биће, док пацијенс може бити и људско биће и неки други ентитет. Појам одлажења није у првом плану. Наиме, глагол *осіавиіи* овде реализује значење какво имају глаголи *сачуваіи*, *іошііедеііи*, *задржайіи*. Агенс допушта да појам означен правим објектом задржи неко својство или да остане на неком месту, а то чини не дирајући га, односно не предузимајући никакву активност.

- (6) *„Целу ііородицу сііе ми ііобили, осіавиііе бар мене”.*

³ Између глагола *осіавиіи* и *наіусііиіи* постоји мала семантичка разлика. Наиме, онај који нешто оставља може да се врати по то. Најчешће је у питању привремен одлазак. Са друге стране, напуштање чешће доживљавамо као дефинитивну акцију и не подразумевамо да би се особа која је нешто напустила после вратила по то. Стога делује да снажније звучи *наіусііиіи некоіа* него *осіавиіи некоіа*.

- (7) *Њему се увек дојпагну њи колачи, а не мојући све да их њоједе, наређује да се осџали осџаве, ња ће их он суџра њојесџи.*

У (6) реч је о остављању у животу, односно о поштеђивању нечијег живота. Вршилац радње допушта пацијенсу да остане на одређеном месту – свету живих. Активна је метафора ЖИВОТ ЈЕ МЕСТО НА КОМЕ СЕ НАЛАЗИМО (односно ЖИВОТ ЈЕ МЕСТО НА КОМ СЕ НАЛАЗЕ ЖИВИ).

2.2. Неправи објекат

Глагол *осџавиџи* се овде допуњује и неправим објектом (именичка јединица у дативу), те се понаша као дворекцијски глагол, и то као глагол давања.

2.2.1. Овде је јасно изражен моменат одлажења, а под појмом правог објекта подразумева се неки конкретан ентитет који агенс некуд смешта намењујући га некоме и потом одлази са тог места, а онај коме је остављен треба да га „пронађе”.

- (8) *Зашџо се нисџе одмах одазвали њозиву који су вам жандари осџавили?*

2.2.2. У функцији субјекта увек се налази именичка јединица која означава људско биће, док појам означен неправим објектом најчешће означава човека. У служби правог објекта углавном се могу наћи именичке јединице које представљају имовину субјекта. Одлазећи, агенс имовину некоме оставља, што се наглашава допуном каква је, нпр., у *аманеџ*. Одлазак може бити конкретан (9) или метафорички (10).

- (9) *Сеџћеш на воз, и осџавићеш нам њвоја кола и њвоју куђу, и нећеш се враџиџи.*
- (10) *Желим да овом књиџом бар неџџо осџавим младима у аманеџ како не би и они најравили џуџосџи која се зове раџи.*

У метафоричком случају имовина човека који је оставља остаје „иза њега” и постаје власништво оних који су још увек живи. Познато је да живот схватамо као место на коме се налазе живи (ЖИВОТ ЈЕ МЕСТО НА

КОМ СЕ НАЛАЗИМО), односно да смрт концептуализујемо као одлазак са простора живих (СМРТ ЈЕ ОДЛАЗАК ИЗ СВЕТА ЖИВИХ).⁴

2.2.3. Овај случај помало се разликује од претходних будући да глагол *ос̄тавитӣти* реализује значење какво има глагол *га̄ти* (или *ѣружиӣти*). Наиме, агенс се на неки начин повлачи, односно ништа не чини. На тај начин пацијенсу пружа могућност да добије нешто што би могло да му буде потребно.

- (11) *Пар̄тизан је ѣрӣиснӯӣ уза зиг и може да ос̄тави мно̄го ѣрос̄тора нашим нај̄адачима.*

2.2.4. Наредна реченица пример је за ситуацију у којој је прави објекат или модална изрична реченица или именичка синтагма чији је атрибут управо ова врста зависних реченица. У овом случају је појам означен правим објектом обично апстрактан ентитет.

- (12) *Та фро̄јдовска омашка служи, наравно, у ѣрвом реду дей̄аѣѣ̄изацӣи. Но чӣѣао̄цу сам ос̄тавио мо̄ућнос̄ӣ да сам о̄икрӣје ѣрешку, фро̄јдовски лайсус.*

Значење глагола *ос̄тавитӣти* овде је врло слично значењу глагола *га̄ти*. Међутим, међу њима постоје неке разлике. Наиме, док би глагол *га̄ти* имплицирао да се грешка врло лако може уочити, глагол *ос̄тавитӣти* нам овакву импликацију не нуди. Њиме се казује да је грешка негде у тексту, али да читалац сам мора да је открије. Такође, *га̄ти* у свом основном значењу сугерише да појам означен неправим објектом нешто узима, док у вези са глаголом *ос̄тавитӣти* не знамо да ли је радња извршена, односно да ли је неко узео оно што је остављено. То се посебно уочава у примерима у којима је у функцији правог објекта модална изрична реченица.

2.2.5. У оваквим реченицама у улози субјекта и неправог објекта увек су људска бића, док је појам означен правим објектом углавном апстрактан.

⁴ При томе, сам чин умирања представља границу између два света (Кликовац 2006: 137).

(13) *Ост̄авимо изузет̄ности освајачима.*

Глагол *ост̄авит̄и* најчешће значи ‘(пре)пустити’. Претпоставља се да онај који нешто некоме препушта одустаје од тога, на изванредан начин се повлачи. На тај начин дозвољава неком другом да чини нешто што је до тада сам чинио.

2.3. Прави објекат и допуна за место

У овој групи глаголом *ост̄авит̄и* углавном се слика ситуација у којој агенс одлази, а пацијенс остаје на истом месту.⁵ Какво је место у питању, казују нам предлози.

Можемо разликовати неколико случајева. Први случај подразумева примере у којима је изражен појам одлажења. Одлазак је конкретан, физички. У другом случају одлажење је, такође, приметно, али оно није увек физичко. У питању су примери у којима се остављају кости, срце, душа; трагови, утисци. Трећи случај односи се на реченице у којима глагол *ост̄авит̄и* има значење проузроковача стања, док се четврти случај односи на примере у којима је изражен појам допуштања. Понекад се одлажење и допуштање преклапају.

2.3.1. Физичко одлажење

Међу примерима који следе врло је важан појам одлажења. У питању је физички одлазак. Наиме, неко некуда одлази, а том приликом нешто не носи са собом, већ га напушта на неком месту. Агенс је најчешће човек, док је пацијенс људско биће или предмет.

2.3.1.1. Допуна за место: именичка јединица у ППК ИЗА + генитив или именичка јединица у ППК ЗА + инструментал

У реченицама (14) и (15), у којима допуну за место чини именичка јединица у ППК *иза* + генитив или у ППК *за* + инструментал, појам означен субјектом креће се напред и оставља некога иза себе. Улогу агенса врши

⁵ У вези са овим глаголом занимљивом се чини и чињеница да је ситуација коју типично означава приказана тако да је обично агенс ентитет који се креће, а да је пацијенс статичан без обзира на то да ли иначе поседује могућност кретања или не.

ентитет који може да се креће. Онај ко је остављен на изванстан начин заостаје за оним ко одлази. Чак и ако пацијенс поседује способност кретања, агенс је бржи. Овај модел биће врло продуктиван када су у питању нека метафоричка значења: оно што се налази испред нечега сматраће се бољим од онога што се налази иза.

- (14) *Совјетџи су, наравно, оџишли, али су иза себе остџавили народ расџирџнуџи џрађанским раџом.*
- (15) *Милош и Зорка били су остџавили за собом Драџуџина и Љубиџу, и џосмаџрали како се коњ узинаџио [...]*

2.3.1.2. Допуна за место: именичка јединица у ППК ПОРЕД/КОД/НАСРЕД/ВАН/ИСПОД + генитив или у ППК НА/У + акузатив

Када се уз појам у генитиву у склопу допуне за место налазе предлози *џоред/код/насред/ван* и *исџод*, ситуација означена глаголом *остџавиџи* подразумева да агенс смешта или ставља појам означен пацијенсом на одређено место (које је прецизирано захваљујући предлозима), а потом са тог места одлази. Слично је и када је у питању ППК *на/у* + акузатив,⁶ што је илустровано примером (16):

- (16) *Наџбоље је да домаџица џесџо за буџерџаџ замеси још увече и остџави џа на хладно месџо, џа џек суџрадан надева и џече.*

2.3.1.3. Допуна за место: именичка јединица у ППК НА + локатив

У овом случају допуну за место чини именичка јединица у ППК *на* + локатив. Агенс је увек човек, док је пацијенс углавном предмет или људско биће. Глагол *остџавиџи* значи ‘не повести са собом, отићи без некога или нечега’, односно на тај начин ‘дозволити да неко или нешто буде на неком месту’. То се лепо уочава у примеру (17).

⁶ Треба напоменути, када је у питању конструкција *на* + акузатив, да се уз глагол *остџавиџи* предлог *на* чешће употребљава са локативом, те и да у зависности од употребе глагола с акузативом или локативом можемо разликовати две нијансе значења, о чему ће бити речи касније.

- (17) *Међуџим, уколико се деси да закуџац забораџи да искључи шџоретџ, а осџави [на њему] шерџу са јелом и најраџи се велика шџеџа, нормално је да ће он сносџи шџрошкове.*

Овде се остављање и допуштање преклапају будући да је агенс негде отишао, а претходно није скинуо шерпу са шпорета, чиме је допустио да она остане на њему. Затим, делује да је остављање шерпе на шпорету нешто што није требало да се догоди – агенс је вероватно заборавио да је склони. Такође, наведени пример јасно осликава разлику између употребе акузатива и локатива са предлогом *на*. Наиме, „оставити шерпу на шпорет” значи да је особа шерпу само спустила на шпорет, и то са одређеним разлогом, као и да вероватно није никуд даље отишла. Дакле, с акузативом глагол *осџавиџи* има значење ‘спустити / сместити на неко место’.

2.3.1.4. Допуна за место: именичка јединица у ППК ПРЕД/ПОД + инструментал

У примерима у којима је допуна за место реализована као конструкција са предлозима *џред* и *џод* глагол *осџавиџи* значиће ‘спустити’ онда када је пацијенс предмет. Уколико се у улози пацијенса налази човек, глагол *осџавиџи* имаће значење ‘напустити’ (18).

- (18) *Мене је женско осџавило џод врбовим жилама.*

2.3.1.5. Допуна за место: именичка јединица у ППК у + локатив

У примерима са конструкцијом у + локатив глагол *осџавиџи* такође има значење ‘не понети са собом’; дакле, ‘напустити’. Онај ко оставља некога или нешто на одређеном месту одлази од њега, настављајући даље.

- (19) *Власник никако не сме да осџави џса у ауџомобилу, јер је велика вероваџноћа да ће живовџња добџиџи џоџлоџни удар.*

2.3.2. Остављање апстрактних ентитета

Одлажење, такође, постоји у овом случају. Наиме, агенс је људско биће, док је појам означен правим објектом апстрактан, и то су најчешће различити осећаји којих човек треба да се „решџ”, односно да их не понесе тамо куда иде. То се лепо види у примеру који следи. Емоџије и осећаји концептуализују се као предмети.

- (20) *Том њриликoм највише јој је значила сујесција да све брије осџави код куће, а на њуџовање њонесе само добро расџоложење, чеја се заиста и њридржавала.*

2.3.3. Оставити траг

Агенс је у овим примерима најчешће неки апстрактан појам, али могу да буду и људска бића или предмети. У улози правог објекта углавном је појам *џрај*, док место на које се они остављају може представљати човека или неки географски појам. Кренућемо од примера (21) будући да он илуструје конкретну ситуацију.

- (21) *Осџавили су џрајове, њеџ сџоја, на снеју док су ишли на њљескавицу.*

Уочавамо да су трагови заиста видљиви и да представљају оно што је субјекат оставио иза себе ходајући по снегу, а површина по којој се кретао је на тај начин постала измењена. На основу овог примера треба разумети и остале, метафоричке (22). У њима *осџавиџи џрај на некоја* значи ‘утицати на некога, на неки начин га изменити’.

- (22) *У даљем џексџу њисма каже се да је владавина моћника у њроџеклом њериоду осџавила дубоке џрајове на овим њросџорима.*

Тако је у наведеном примеру владавина моћника оставила дубоке трагове на овим просторима и на тај начин их је изменила: остале су последице које сведоче да су у протеклом периоду на том месту владали моћни људи. Овакви примери врло су блиски реченицама у којима глагол *осџавиџи* има значење проузроковача стања. Глаголом *осџавиџи* слика се ситуација која је настала након деловања агенса, што се посебно може приметити када се у улози агенса налази ентитет који има место у времену.

2.3.4. Оставити живот/срце

У наредним примерима агенс је човек. Он одлази са неког места, а притом нешто не носи са собом. У питању је метафорички одлазак. Дакле, и у овом случају је за разумевање значења које поседује глагол *осџавиџи* важан појам одлажења.

- (23) *Више од полове Југословена је на њим бојиштима оставило своје кости.*
- (24) *У име другова позивам навијаче да испуне „Пионир“, а обећавам да ћемо оставити срце на њаркеју – рекао је бек „црвено-белих“ Млађен Шљиванчанин.*

Оставити кости (живот) из (23) значи ‘преминути’, ‘умрети’. Онај ко умире одлази из овог света (света живих), а његово тело остаје на њему. Са друге стране, пример који потиче из света спорта нешто је другачији. Наиме, *оставити срце на њаркеју* (24) значи ‘дати све од себе, ићи до крајњих граница сопствених могућности’. Овакве реченице треба посматрати у вези са метафором УТАКМИЦА ЈЕ БИТКА. Терен се, наиме, схвата као место борбе између двеју екипа, а употребом поменутог израза сугерише се колико су играчи посвећени игри, те готово да изгарају трудећи се. Међутим, чини се да је *оставити срце на њерену* постала спортска фраза, па се срце може остављати свуда – на паркету, на терену, на базену (зависи где се игра). Овом фразом се врло често оправдава и успех и неуспех неке екипе.

2.3.5. Проузроковање стања

У овом случају одлажење није конкретно, а врло често сам моменат одласка није нарочито изражен. Глагол *оставити* употребљен је у значењу проузроковача стања и синониман је глаголу *учинити*. Улогу агенса најчешће врше апстрактни ентитети, а ређе то чине људска бића или предмети. Кренућемо од конкретнијих примера:

- (25) *Скинуо сам конач, и ишчупао чиоде, али сам ружице, које су оне оставиле у харџији, заокружио малим круговима.*

Наведена реченица је врло слична примерима у којима се оставља траг, будући да и овде појам означен правим објектом представља последицу насталу након деловања нечега, док је носилац ситуације најчешће предмет који типично има улогу средства. Њиме се извршава радња која оставља одређене последице. Агенс је чешће апстрактан ентитет који има улогу изазивача стања, што уочавамо у наредном примеру.

- (26) *На Филипинима је невреме оставило 11 мртвих, на Тајвану 14, а у Кини најмање једној мртвој, мада биланс није коначан [...]*

Наиме, под невременом обично подразумевамо снажан олујни ветар који се у извесном смислу креће. Овде је оно учинило да неки људи буду мртви. Невреме је ентитет који има место у времену, а језички је осликана ситуација настала након његовог деловања.

2.3.6. Допуштање

За разлику од већине досадашњих примера, овде у вези са глаголом *ос̄тавитӣи* нема одлажења. Кључан је појам допуштања. Наиме, агенс допушта да неко/нешто негде буде, али сам не напушта то место, већ остаје на њему и на изванредан начин одлучује о „одласку” (или „останку”) појма означеног правим објектом. Стога глагол *ос̄тавитӣи* значи слично што и глаголи (*до*)*јустӣи*, *дозволӣи* и *задржа̄и*. То се може приметити у пр. 27:

- (27) *Уџакмица је нас̄тављена̄ после̄ њенаес̄так̄ минӯта̄, а судије су ос̄тавиле̄ на̄ џеренӯ њо̄ џројицӯ кошаркаша̄ Хемофарма̄ и Парџизана̄, док су ос̄талӣ послӣтӣ у свлачионицӯ.*

2.4. Прави објекат и допуна која означава метафоричко место

Реченице у којима глагол *ос̄тавитӣи* отвара место за прави објекат и допуна која означава метафоричко место подељене су у три групе у зависности од тога шта се у њима догађа са појмом одлажења. У првој групи одлажење је веома изражено. Другу групу чине примери у којима глагол *ос̄тавитӣи* има значење проузроковача стања, али је и одлажење присутно у мањој мери. У последњој групи налазе се примери у којима појам одлажења није изражен, а глагол *ос̄тавитӣи* синониман је глаголу *учинӣи*.

2.4.1. Одлажење

2.4.1.1. Међу примерима са допуном *иза* + генитив треба разликовати три случаја. Први од њих подразумева да се смрт човека концептуализује као одлазак из света на коме се налазе живи (28), те да после његове смрти (односно „одласка”) у свету живих остају одређени ентитети које човек не може да понесе са собом, на онај свет. Оно што је

човеку припадало својеврстан је доказ да је боравио на овом свету. Овај случај се наслања на примере у којима се оставља траг у физичком простору.

(28) *Па и када не о^стави^мо њо^шомс^тва иза нас, наш живо^т оставио је трага...*

Други случај се, такође, односи на кретање по путу, односно разумевања времена као кретања кроз простор (29). На том временском путу прошлост се налази иза човека, те је све што он иза себе оставља такође у прошлости.

(29) *Нај^би^тније је да се Оливера вра^тила и о^ставила њо^вреду иза себе.*

Трећи случај у вези је са метафором да се низање успеха схвата као кретање на путу до циља, а циљ је углавном прво место:

(30) *Јелена је јуче иза себе о^ставила неколико девојака, редовних учесника и освајача бодова у Свейском к^ују.*

На том путу налазе се спортисти који се крећу ка првом месту табеле, а њихов ранг или положај концептуализује се као место у простору. Онај ко иза себе некога остави сматра се бољим јер се налази ближе циљу.

2.4.1.2. У наредном примеру постоји одлажење. Агенс је река, која је мање типичан вршилац радње, али има могућност кретања. Она је, вероватно крећући се, нешто однела из душе и на тај начин створила празнину, замишљеност и чаму. Ти осећаји представљају оно што је остало у души након што је река нешто однела из ње. Душа се разуме као садржатељ за различите емоционалне ентитете.

(31) *[...] да јој је Уна[,] у чији њо^к је она њако Ches^то у^шајала очи и мисли, однијела не^што из њезине душе и о^ставила њра^знину, замишљеност и чаму.*

2.4.1.3. Израз *о^стави^ти њо с^трани* може се сматрати фразеологизмом, а има значење ‘занемарити’ или ‘пустити’. На оно што се оставља по страни не треба обраћати пажњу, нити о томе треба размишљати. Оно се „склања” како нас не би ометало.

- (32) *Заїшо смо йрл̄аву биоїрафију Аусїријанаца ост̄авили њо сїр̄ани, надајући се йраведној арбиїражи.*

2.4.2. Зауостављање

У наредном примеру илустрована је специфична употреба глагола *ост̄авиїи*:

- (33) *После дебакла ово је најлейши крај у Пекинїу. Одиїрали смо мушки, ост̄авили сјајної йроїивника на мали број їолова. Пресрећан сам, медаља на йрвој олимпїјади.*

Наиме, делује да рећи *ост̄авили смо сјајної йроїивника на мали број їолова* значи заправо ‘нисмо дозволили противнику да постигне већи број голова’, односно ‘зауоставили смо противника на малом броју голова’. Такође, подразумева се да је агенс остварио више голова од противничке екипе, те се и налази испред њих. Постоји одлажење, али није толико изражено.

2.4.3. Проузроковање стања / задржавање

У овом случају глагол *ост̄авиїи* има значење ‘задржати’ или ‘допустити / учинити да неко негде буде’, а појам одлажења није изражен.

- (34) *Збої їоїа је код руске їенисерке нейресїано и їињала нада у йобеду која би је ост̄авила у їрци за йолуфинале.*

Активност (трка) концептуализује се као садржатељ, али, у неком смислу, и као кретање/путовање до циља.

2.5. Прави објекат, допуна за место и допуна за циљ

У наредним примерима агенс је најчешће човек, док у улози трпиоца радње може бити било који ентитет. Глагол *ост̄авиїи*, поред места за прави објекат и за месну допуну, отвара и место за још једну допуну – допуну за циљ. У њеној функцији увек је намерна зависна реченица са везником *да* и презентом. При томе, у већини примера је могуће

премештати допуну за место⁷ из намерне реченице у вишу и обрнуто, а да се смисао реченице не измени. Такав је (35), где исто значи *ос̄тавӣтии сес̄тиру на селу да чува овце* и *ос̄тавӣтии сес̄тиру да чува овце на селу*:

(35) *Да су они заиста терористи, како их ош̄тужују, ња не би ос̄тавили сес̄тиру на селу да чува овце.*⁸

2.5.1. Могуће је разликовати два случаја. Први случај (36) представља ситуацију у којој глагол *ос̄тавӣтии* има значење ‘допустити, дозволити да неко буде на неком месту’:

(36) *А њо ш̄ио Симке и Агама није било неколико дана, веровао је да су ња прежалили и ос̄тавили да цркне у овом смрдљаку.*

Овде као да *ос̄тавӣтии* заправо значи ‘дозволити да се нешто догоди не предузимајући ништа’. Код ових примера понекад је присутан и појам одлажења, али је он у другом плану, а истиче се допуштање.

2.5.2. У другом случају глагол *ос̄тавӣтии* употребљен је у значењу *напустӣтии*:

(37) *Увече, 22. фебруара, ос̄тавим Лала и Душка Професора у канцеларији да њишу неки ш̄екс̄и за „Таковске новине”.*

Овде *ос̄тавӣтии* вероватно значи ‘напустити некога, односно отићи са неког места’, и то са циљем – да би појам означен пацијенсом могао да пише текст. Стога би се могло рећи да се ту одлажење преклапа са допуштањем. Наиме, да би агенс пустио да пацијенс пише текст, мора отићи.

⁷ Када је намерна реченица ближа предикату више реченице, сигурни смо да је у питању допуна за циљ. Уколико намерна реченица не стоји уз предикат, а могли бисмо да јој заменимо место тако да ипак стоји, такође имамо посла са допуном за циљ.

⁸ Допуну за место подвлачимо једном линијом, а допуну за циљ двема линијама.

2.6. Прави објекат и допуна за циљ

2.6.1. Допуна за циљ: намерна зависна реченица са везником *ДА* и презентом

2.6.1.1. У већини наредних примера *осџавиџи* има значење ‘(до)пустити’, ‘дозволити’. Подразумевамо да онај ко оставља некога или нешто заправо од њега „одлази” и пружа му могућност да оствари оно што је означено намерном реченицом. Одлазак најчешће није конкретан, физички, већ метафорички. Наиме, допуштање може да се реализује на неколико начина – агенс напушта место на ком се налази или престаје да чини оно што је чинио до тог тренутка, као у наредном примеру.

(38) [...] *као да је џада срећа закључила да им је гостџа џомајала у џом сеџу, џа је одлучила да их мало осџави да се сами сналазе.*

2.6.1.2. У другом случају глагол *осџавиџи* реализује различите нијансе значења. Најпре, у (39) значи ‘пустити да се нешто деси ништа не чинећи’.

(39) [...] *увек себи каже: убери себи јабука, али осџави најлеџшу да сама џадне!*

Наведена реченица слична је примерима из претходне групе, будући да је могуће рећи и: *осџави да најлеџша сама џадне*.

Затим, у реченици (40) глагол *осџавиџи* употребљен је у нешто другачијем значењу.

(40) *Наиме, ја сам цео јануар „осџавила” да џроведем с њим и са својом децом која имају зимски р[а]сџусџи.*

Особа која је саставила ову реченицу свесна је тога, те је реч ставила под наводнике. Овде *осџавиџи* значи ‘одвојити’, ‘издвојити’ или ‘наменити’. Наиме, сваки месец је део целине која представља годину и стога из те целине издвајамо један њен део за нешто (ВРЕМЕНСКА ЈЕДИНИЦА ЈЕ САДРЖАТЕЉ). Дакле, *осџавиџи* значи ‘издвојити из целине са неким циљем или наменом’. Овај пример приближава се примерима са допуном за намену, будући да оно што је нечему намењено не би требало да се дира, јер је добило своју сврху.

2.6.2. Допуна за циљ: именичка јединица у ППК НА + акузатив

Глагол *ос̄тавӣти* и овде има значење ‘одлазећи не понети нешто са собом’:

- (41) *Ако је неко љрӣтӣснӯтӣ невољом (бродолом, љо̄лава, љожар, љо̄лӣтӣчки љро̄џони) ос̄тавӣо с̄твари на чува̄ње, онда се сматрало љо̄себно љешким делик̄тӣом када дейо̄зӣтар изневери.*

Део из реченице *ос̄тавӣо с̄твари на чува̄ње* могли бисмо да парафразирамо овако: *ос̄тавӣо с̄твари да се чува̄ју*. Тако се уочава да јединица *на чува̄ње* има циљно значење.

2.7. Прави објекат, допуна за место и допуна за намену

У наредном примеру уместо глагола *ос̄тавӣти* могли бисмо употребити и глаголе *сачува̄ти*, *наљравӣти*, *обезбедӣти* итд. Ако остављамо више простора за друге ствари на неком месту, значи да тај простор „пружамо” другим стварима.

- (42) *Посуде за оловке и дрӯџӣ љрибор може̄ће да окачӣће независно и љако ос̄тавӣће више мес̄џа на љолицама, с̄толу и фиокама за дрӯџе с̄твари.*⁹

2.8. Прави објекат и допуна за намену

Уколико примере из ове групе упоредимо са примерима у којима имамо неправи објекат, уочићемо да имају слична значења будући да појам означен неправим објектом представља ентитет ком је нешто намењено. Стога би се могло рећи да су у наредним реченицама синоними глаголу *ос̄тавӣти* глаголи *наменӣти*, *одредӣти*, *одвојӣти*. При томе, углавном се оно што се оставља за некога или за нешто издваја из одређене целине. Допуна за намену је именичка јединица у ППК *за* + акузатив.

2.8.1. Глагол *ос̄тавӣти* овде има значење најближе значењу глагола *одвојӣти*, док појам одлажења није изражен:

- (43) *Заш̄то је руковод̄ство љредузе̄ћа одлучило да љо̄џово све ље љаре љодели, заш̄то неш̄то није ос̄тавило за развој и сличне с̄твари?*

⁹ Једном линијом подвучена је допуна за место, а двома допуна за намену.

Наиме, подразумевамо да се оно што се оставља за нешто „не дира” и да се у том смислу „удаљавамо” од тога, јер је оно сада добило своју намену.

2.8.2. Примери попут (44) поред нијансе намене поседују и временску нијансу значења. Наиме, оно што се оставља намењено је за неки други тренутак, и то тренутак који ће се догодити у будућности. У том смислу, глагол *осџавиџи* овде има и понешто од значења глагола *одложџиџи*. Ова употреба чини се занимљивом. Пре свега, сам глагол *одложџиџи* има бар два значења. Једно од њих подразумева смештање предмета на неко конкретно место, док друго подразумева померање неког догађаја за други временски тренутак. Дакле, једно је значење просторно, а друго временско. Тако је и са глаголом *осџавиџи*: неки предмет се може ставити на одређено место, а неки догађај може се померити за будући тренутак. И ово су примери у којима учавачамо да се време разуме као простор и да се неки апстрактни ентитети у том времену могу померати, као што се могу померати предмети у простору.

(44) *Још ње јесени Журајџца је обавио неке сиџне оџравке њо куџи, али оне љраве осџавио је за љролеђе.*

2.9. Прави објекат и околносна (ситуативна) допуна

Овај случај илуструје ситуацију у којој је са информативног аспекта важно при каквој се околности нешто оставља.

2.9.1. Околносна допуна: именичка јединица у ППК НА + акузатив

У (45) *осџавиџи* значи ‘напустити’, али је фокус на конституенту који гласи *на киџи*. Неко је остављен у тренутку када је киџа падала, те је, будући напуштен, остао изложен њеном деловању.

(45) *Кад некад среџнеш људе који су мене осџавили на киџи, џи њеш знаџи да су они.*

2.9.2. Околносна допуна: именичка јединица у ППК У + локатив

За разлику од претходних, у овом примеру се пацијенс не оставља на конкретном месту, већ у прошлом тренутку (46). Човек путује кроз време, а на том путу прошлост је иза, а будућност испред њега. Оно што је остало у прошлости човек, наравно, не може да понесе са собом, те га оставља иза себе. Околности при којима се остварује радња означена глаголом *осџавиџи* у овим примерима јесу утакмице. Оне представљају тренутке који заузимају неки временски период, а ми то заузимање схватамо као заузимање места у простору. Стога су овакви примери слични примерима из групе са допуном за место.

- (46) *Први рекеџ Србије није усџела да џоџрави бледи уџисак који је осџавила у џреџходна два меча на УС Оџену, изџубивши од 31. иџрачице свеџа.*

2.10. Прави објекат и допуна за време

Овај пример сличан је примерима у којима имамо и временску и наменску нијансу значења. Глагол *осџавиџи* такође значи ‘одложити’: плате и пензије не треба сада одмрзнути, већ касније. Односно, сада ништа не треба чинити у вези са тим. Време се концептуализује као физички простор.

- (47) *Укуџна корисџи би била мноџо веџа да се одмрзавање џлаџа и џензија осџавило до аџрила јер би НБС усџела до аџрила да значајно сџусџи инфлацију [...]*

2.11. Прави објекат, допуна за место и актуелни квалификатив

Следећи пример садржи, поред правог објекта и допуне за место, и актуелни квалификатив. Допуна за место и актуелни квалификатив могу заменити место, а да се смисао реченице не промени. Дакле, можемо рећи *Жену сам осџавио као луду у куџи* и *Жену сам осџавио у куџи као луду*.

- (48) *Жену сам осџавио као луду у куџи.*¹⁰

Чини се да овде глагол *осџавиџи* има значење ‘допустити да неко буде на неком месту некакав’. Агенс одлази са неког места и на тај начин допушта да појам означен правим објектом буде у некаквом стању. У овом

¹⁰ Допуну за место подвлачимо једном линијом, а актуелни квалификатив двама линијама.

случају појам означен субјектом као да није учинио ништа да то стање промени, односно одлазећи од жене допустио је да она таква остане. Ово је случај у ком се врло јасно уочава да се одлажење и допуштање преклапају: без одласка не би могло да се оствари допуштање.

2.12. Прави објекат и допунски предикатив

2.12.1. Допунски предикатив: придевска јединица у инструменталу без предлога

Агенс је у примерима из ове групе углавном човек, али може бити и нека глаголска или апстрактна именица. У улози пацијенса могу се наћи различити ентитети.

(49) *У њом дивном сребрном низу, њоновимо њо, онај једини њораз на крају и њежак и болан осѡавио нас је као реѡко који друѡи велики њораз, у сѡравним ѡре свеѡа, јер је дубоко часѡан.*

(50) *Уживао сам у Хамлеѡовој кожи ѡуних девеѡ месеци. Имам осеѡај да сам ѡа осѡавио сѡремнијим да ѡрихвайѡи живоѡ.*

У овом случају глагол *осѡавиѡи* отвара место за још један конституент. Чини се да је тај реченични члан допунски предикатив,¹¹ те да глагол *осѡавиѡи* овде има семикопулативно значење. Казује нам нешто ново о појму који је означен правим објектом приписујући му одређене карактеристике. Допунски предикатив овде је придевска јединица у инструменталу без предлога и представља одговор на питање *Каквим?*.

¹¹ У литератури се посвећивала пажња разликовању допунског предикатива и актуелног квалификатива. Александра Марковић долази до семантичких критеријума на основу којих би се могла направити дистинкција између ова два реченична члана и закључује следеће: у функцији допунског предикатива углавном се налазе придеви који означавају духовне особине, као и физичке особине са субјективнијим значењем, док се у функцији актуелног квалификатива налазе придеви са значењем физичких особина или стања подложних објективној процени, као и духовних особина или стања која се могу испољити кроз понашање (Марковић 2011: 35–36).

Говорећи о предикативном инструменталу, Милка Ивић пише да се појам означен правим објектом доводи у некакво (ново) стање, а то се својство „ствара вршењем глаголске радње” (Ивић 2005: 147). Дакле, глагол *осіавиѣти* у овој групи примера има значење ‘чинити да неко буде некакав’ или ‘допустити некоме да буде некакав’. Другим речима, он у овим примерима реализује значење проузроковача стања. Пораз из (49) својом је енергијом довео играче у ново стање – такво да се осећају усправним. Међутим, могуће је да овде и даље остаје нешто од одлажења. У (50) јасно је да је неки глумац напустио лик Хамлета, јер је престао да га глуми. Међутим, пре него што је престао са глумом, својим извођењем дела учинио је да Хамлетов лик буде спремнији да прихвати живот.

Најчешћи придеви у инструменталу без предлога јесу *оіворен* и *равнодушан*, који се могу употребити и у акузативу без предлога. Међутим, питање је постоји ли разлика међу њима. Димка Сааведра (2000: 134) одређује глагол *осіавиѣти* као прелазну „варијанту” глагола *осіаѣти*, истичући да се по правилу употребљава са акузативом. Примећује, такође, да се инструментал употребљава у једном случају – у најновијем језику, и то у штампи: *Онакав іѣиі никоіа не осіавѣља равнодушним* (Сааведра 2000: 134).¹² Сматра, наиме, да је у овом случају инструментал употребљен јер је „објекат у реченици универзални квантификатор – одрична заменица ’никог’, који због одсуства референцијалности чини изражавано стање иреалним” (исто: 134–135). Међутим, чини се да употреба инструментала не зависи од одсуства референцијалности будући да се он користи и када је референцијалност присутна. Са друге стране, и акузатив се у нашем корпусу може употребити у оба случаја – и када постоји конкретан референт и онда када га нема. Такође, чини се и да природа стања у ком се налази објекатски појам (реално или субјективно) нема већег утицаја на избор акузативне односно форме у инструменталу.

Борис Хлебџ (2008: 541) о глаголу *осіавиѣти* говори као о „творачком” глаголу који поседује елемент ’узроковати да јесте’. Наводи да може имати допуне у инструменталу и акузативу (Хлебџ 2008: 538). Аутор

¹² Занимљиво је да *Речник српскога језика* (РСЈ) и *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РМС) не бележе примере с инструменталом, већ се то чини само у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ). РМС не бележи чак ни примере с акузативом.

такође истиче да се својство субјекта у оваквим случајевима ствара вршењем глаголске радње (у дефиницијама изражено семом 'узроковати'), те да стога постоји већи нагласак на субјективном (исто: 548). Он лично и субјективно сматра кључним када су у питању сва јављања предикативног инструментала.

Да бисмо покушали да пронађемо разлику између употребе инструментала и акузатива уз глагол *осѣавиѣи*, послужићемо се примерима *Осѣавио је жену уѣлакану* и *Осѣавио је жену уѣлаканом*. Уколико бисмо замислили ситуацију означену глаголом *осѣавиѣи* у првој наведеној реченици, то бисмо могли учинити на следећи начин: агенс одлази, а у тренутку када то чини жена је уплакана. Иако ју је можда он довео у то стање, тај процес се налази у другом плану, а важно је одлажење. Са друге стране, када се допуна налази у инструменталу, ситуацију бисмо могли да представимо тако да је агенс неким поступцима учинио да жена буде уплакана, па је од ње отишао. Међутим, потребан је шири контекст да бисмо били сигурни како се ситуација развијала. Дакле, чини се да постоји танана семантичка разлика између употребе акузативне форме, односно форме у инструменталу, а могла би да се састоји у следећем: употребом акузатива у први план се смешта моменат одлажења и својство објекатског појма представља се као постојеће у тренутку вршења глаголске радње, а употребом инструментала истиче се проузроковање стања, а одлажење је мање изражено.

2.12.2. Допунски предикатив: именичка јединица у инструменталу без предлога

Овде оставити има значење 'учинити да неко постане некакав':

- (51) *Неколико сѣѣниѣих ѣовреда којима ће ѣодлеѣи у неколико наредних ѣодина осѣавиѣе ѣа боѣаѣем, болно оѣуѣеним од своје захѣевне средине.*

За разлику од претходних примера, овде не би могао да се употреби акузатив без предлога уместо инструментала. Међутим, могло би се рећи *осѣавиѣе ѣа као боѣаѣа*.

2.12.3. Допунски предикатив: именичка јединица у ППК ЗА + акузатив

У овом примеру *ос̄тавитӣи* значи ‘дати некоме нов положај’. При томе, постоји и значење циља/намене: тренер је наменио Самјуелу Етоу да буде капитен. Чини се да постоји и елеменат издвајања: тренер има тим, те ће од играча који у њему постоје издвојити једног и њему доделити положај капитена.

(52) [...] казао је Клементӣе, који ће ос̄тавитӣи Самјуела Е̄тоа за кайӣшена.

2.13. Прави објекат и актуелни квалификатив

У овом случају глагол *ос̄тавитӣи* поред места за прави објекат отвара и место за актуелни квалификатив допунског типа. Њиме се означава нека карактеристика објекатског појма која је актуелна у време реализовања ситуације означене глаголом (в. Поповић 2012¹⁴: 257). То обележје може бити стање, изглед, положај, статус или ранг (в. Subotić – Petrović 2000: 1150).

Моменат одлажења кључан је за овај модел, премда постоје прелазни случајеви, али и случајеви у којима се чини да доминира значење проузроковача стања. Ипак, и у таквим примерима може се уочити извесно одлажење. Говорећи о разлици између допунског предикатива и актуелног квалификатива, А. Марковић пише да се актуелни квалификатив употребљава „уз глаголе који су у својим примарним семантичким реализацијама или у оним реализацијама које нису превише удаљене од примарних значења” (2011: 35). Чини се да је у овим примерима глагол *ос̄тавитӣи* близак значењу које речници (РСЈ, РМС, РСАНУ) углавном бележе као секундарно. У питању је значење ‘напустити’, у ком је веома значајан семантички моменат одлажења, било оно конкретно или метафоричко.

2.13.1. Актуелни квалификатив: именичка јединица у генитиву без предлога

Именичка јединица која је овде у функцији актуелног квалификатива употребљена је са придевском вредношћу, а глагол *ос̄тавитӣи* употребљен је у значењу ‘учинити да неко остане некакав’, односно у значењу проузроковача стања. Израз *йразних руку* подразумева да је неко остављен без нечега што је очекивао да ће добити.

- (53) *Вицејремијерка Јагранка Косор њоново је оставила Брамерца њразних руку” и њоручила да Зајреб нема разлоја да њаква докуменња сакрива [...]*

2.13.2. Актуелни квалификатив: именичка јединица у ППК БЕЗ + генитив

У наредним примерима *оставињи* значи ‘учинити (проузроковати) да неко / нешто буде без нечега’.

2.13.2.1. У следећој подгрупи налазе се примери у којима је агенс најчешће човек, док се у улози пацијенса може наћи било који ентитет. Носилац ситуације овде нешто чини и успева да проузрокује да пацијенс нешто не добије или да без нечега остане. Агенс га доводи у ново стање – такво да је без нечега, или, ништа не чинећи, допушта да пацијенс своје стање не промени. Када је у питању одлажење, могу се разликовати два случаја.

1) У првом случају одлажење је конкретније и преклапа се са допуштањем:

- (54) *Журајичин њретходник умео је да оде кући на спавање и остави мањацин без надзора.*

Глагол *оставињи* у наведеном примеру има значење ‘(до)пустити’. Наиме, претходник је умео да оде кући на спавање и да тако допусти да магацин остане без надзора. У овом примеру одлажење је дословно, физичко, и у вези је са допуштањем.

2) У другом случају одлажење није конкретно, већ би се могло разумети на следећи начин: агенс, не чинећи ништа, допушта да пацијенс буде без нечега, па саму чињеницу да се ништа не чини поводом неке ситуације схватамо као напуштање.

- (55) *Не можемо њук да оставимо без лекара онда кад мора да брани њрад од Турака.*

Овде агенс никуда не одлази, али уколико би на неки други начин дозволио да пук нема лекаре, „напустио” би га.

2.13.2.2. Агенс је овде најчешће нека именица која означава појаву, док се у улози пацијенса углавном налази човек. Глагол *осїавиїи* има исто значење какво има у примерима у којима смо имали природне појаве у улози проузроковача стања. Осликана је ситуација настала након извршене радње означене глаголом *осїавиїи* (оно што је остало иза ње). Догађаји који се у оваквим примерима налазе у улози агенса природно заузимају неко место у времену, а имају и способност да изазову неку последицу:

(56) *Њихов њоложај је њосебан јер је узрок њихових невоља уїавном раїи, који је и мноїе груїе осїавио без власїиїиої крова над їлавом.*

Овде је одлажење у вези са протицањем времена. Када се догађај заврши, иза њега остане нека последица: рат се завршио, а људи су након њега остали без кућа, односно изгубили су их због рата.

2.13.3. Актуелни квалификатив: придевска јединица у акузативу без предлога

Овде је агенс најчешће човек, а глагол *осїавиїи* употребљава се у значењу ‘учинити/допустити да неко/нешто буде некакав’. У улози пацијенса може се наћи било који ентитет. У највећем броју примера посведочених у корпусу у функцији допуне налази се трпни придев,¹³ којим се квалификује привремено стање објекатског појма. Са друге стране, у допуни с инструменталом фреквентнији су придеви које сматрамо правима, премда има и трпних придева. Чини се да овде можемо разликовати неколико случајева.

1) Први од њих подразумевао би да неко одлази и том приликом за собом оставља објекатски појам у неком стању. Односно, могли бисмо рећи да је својство појма означеног објектом актуелно у тренутку одласка.

(57) *Дошли сїе и њоказали сїе нам шїа значи живоїи и оїишли сїе, а нас сїе осїавили несрећне.*

¹³ Већина придева из ових реченица може се заменити придевом у инструменталу без предлога. Изузетак би можда био придев *сам*. Наиме, врло необично звучи *Осїавио сам је самом* (према *Осїавио сам је саму*). Свакако, обичнија је допуна у облику акузатива без предлога.

(58) *Ту су сјавали, њоїлегдајше како су све остїавили исїреїурано...*

2) У другом случају нема израженог елемента одласка, већ би се могло рећи да *остїавиїи* има значење ‘допустити’ или ‘дозволити’. Можемо то приметити у следећем примеру.

(59) *Он тїврди да Народна банка Србије није тїребало да смањи референїну камаїну сїоїу, неїо да је остїави неїромењену или чак да је њовећа, збої смиривања девизної тїржишїа.*

2.13.4. Актуелни квалификатив: именичка јединица у конструкцији КАО + акузатив

И у овом моделу агенс је најчешће човек. Он у извесном смислу одлази, а иза њега нешто остаје у некаквом стању или својству. У већини примера из корпуса имамо неку временску одредбу – радња се смешта у временски ситуациони оквир. Тиме се наглашава када је настало својство објекатског појма.

(60) *[...] њоднео њријаву јер је, наводно, њилоїску кабину њосле леїа „остїавио као свињац”.*

(61) *Илија Милосављевић Коларац, тїакође је остїавио сву имовину као задужбину за њросветне циљеве.*

Одлазак може бити конкретан, какав је у (60). Наиме, пилот је напустио кабину а да је претходно није средио, те је она остављена „као свињац”. Такође, одлажење може бити и метафоричко (61). Тако је Коларац, пре него што је отишао „на други свет”, одредио да му имовина буде задужбина за просветне циљеве.

Наредни пример нешто је другачији.

(62) *Кад му је оїтац мобилисан у Јаворском раїу, њед їа је остїавио као храниоца њородице.*

Наиме, поменута реченица врло је слична реченици у којој тренер оставља играча за капитена (52). Дакле, конструкција *као* + акузатив има слично значење као ППК *за* + акузатив. Глаголу *остїавиїи* синонимни би били глаголи *одредиїи*, *изабраїи* итд. Појму означеном

правим објектом даје се нов положај (својство), а овде одлажење није изражено.

2.13.5. Актуелни квалификатив: именичка јединица у ППК С(А) + инструментал

Међу наредним примерима агенс је најчешће човек, али се у истој улози може наћи и неки апстрактан ентитет. Пацијенс је увек људско биће (или појам који је са њим у метонимијској вези – Русија = особе које у њој живе). Што се тиче значења глагола *осіавиџи*, у овом моделу јасно се види да неко одлази и да за собом некога оставља у одређеном положају.

- (63) *Сіаљин је заіпекао Русију с ралом, а осіавио је са аіомском бомбом.*
- (64) *Боловала је од дечије іпарализе као млада, шііо ју је осіавило са једном закржљалом ноіом.*

Дакле, особина објекатског појма актуелна је у тренутку у ком одлази пацијенс, што се посебно уочава у (63). У (64) видимо да је својство објекатског појма настало после деловања нечега. Наиме, након што је претрпела болест, особа је остала са једном закржљалом ногом. Глагол *осіавиџи* и овде има значење проузроковача стања.

2.13.6. Актуелни квалификатив: именичка јединица у ППК НА + локатив

Примери сврстани у ову групу осликавају две ситуације:

- (65) *Осіавио сам их на цегилу у іоследњих двадесетіак минуџа уііакмице у Беоіраду и више их не осіављам.*
- (66) *Уколико се іланира реоріанізаціја, сііечајни уіравник ће осіавиџи на снази іосііојеће уіоворе о закују.*

Најпре, израз *осіавиџи некоіа на цегилу*¹⁴ (65) можемо сматрати фразеологизованим, а има значење ‘напустити некога или отићи од некога ко се налази у неповољном положају’. Са друге стране, у (66) *осіавиџи* има значење ‘допустити да неко буде у неком стању’.

¹⁴ Сличан је и израз *осіавиџи некоіа на миру*, што значи ‘не ометати, не узнемиравати некога’.

Тада није изражен елемент одласка, већ (до)пуштања. *Ост̄авӣти нешто на снази* значи ‘допустити да и даље важи’, при чему се статус важења разуме као ентитет који се налази на некој висини.

2.13.7. Актуелни квалификатив: именичка јединица у ППК у + локатив

2.13.7.1. У овој подгрупи агенс је најчешће човек, док се у улози пацијенса, такође, углавном налазе људска бића. Глагол *ост̄авӣти* и овде има значење ‘допустити да нешто/неко буде у одређеном стању’, али се подразумева и нешто од значења ‘напустити’. Стога можемо разликовати два случаја. У првом случају израженији је моменат одлажења. Такав је следећи пример:

(67) *Поред све моје резерве, Вејенер је био врло оӣтимис̄ичан, и у њом рас̄положењу ја сам ња ост̄авио.*

Уочавамо да је субјекат отишао са неког места, напустио појам означен правим објектом, а када се то догађало, пацијенс је био „у том расположењу”.

Нешто другачију слику илуструје пример у ком глагол *ост̄авӣти* има понешто од значења ‘задржати’:

(68) *Домаћин је њроменом одбране у другој че̄вр̄тини њокушао да њромени риӣам, али је селек̄тор Душан Ивковић изменама ост̄авио свој тим у во̄с̄иву.*

Дакле, селектор је учинио да његов тим остане у вођству, односно да вођство задржи. Овде имамо значење проузроковача стања, а одлажење није изражено.

2.13.7.2. У оваквим примерима у улози агенса налази се глаголска или апстрактна именица, док се у улози пацијенса налази људско биће или појам који је са њим у метонимијској вези (град = становници града). Глагол *ост̄авӣти* има значење проузроковача стања, а одлажење није изражено. Као и у неким претходним групама, и овде имамо ентитете који могу да изазову некакву последицу. Међу таквим

ентитетима има и оних који заузимају место у времену. Именичке јединице у ППК у + локатив концептуализују се као садржатељи.

(69) *Смањење йроїочної кайациїейїа за йреїїну, односно две йраке, осїавило би їрад у йоїїїуном колаїсу.*

3. Преглед синтаксичких конструкција и значењских нијанси које су у њима релевантне

Табела 1: Преглед посведочених модела и значења која су значајна за сваки од њих

Синтаксичка конструкција	Релевантна нијанса значења	Синоними глаголу <i>осїавиїи</i>
Прави објекат (ПО)	одлажење	<i>найусїиїиїи, йусїиїиїи, йресїаїиїи</i>
	допуштање	<i>сачуваїиїи, задржаїиїи, йошїедеїиїи</i>
ПО и неправи објекат	физичко одлажење	<i>сїавиїиїи (неїде) са намером да неко узме</i>
	метафоричко одлажење	<i>намениїиїи</i>
	физичко и метафоричко одлажење	<i>даїиїи, йружїиїи, йреїусїиїиїи</i>
	одлажење (односно повлачење)	<i>йреїусїиїиїи</i>
ПО и допуна за место	физичко одлажење	<i>найусїиїиїи, смесїиїиїи</i>
	метафоричко одлажење	<i>найусїиїиїи</i>
	проузроковање стања (одлажење није изражено)	<i>учиниїиїи</i>
	допуштање	<i>доїусїиїиїи, дозволиїиїи, сачуваїиїи</i>
ПО и допуна која означава метафоричко место	одлажење	<i>найусїиїиїи</i>
	проузроковање стања + одлажење	<i>учиниїиїи</i>
	проузроковање стања (одлажење није изражено)	<i>учиниїиїи, задржаїиїи</i>
ПО, допуна за место и допуна за циљ	одлажење	<i>найусїиїиїи</i>
	допуштање + слабо изражено одлажење	<i>дозволиїиїи</i>
ПО и допуна за циљ	допуштање са одлажењем	<i>найусїиїиїи, дозволиїиїи</i>
	допуштање захваљујући престанку активности	<i>(до)йусїиїиїи, дозволиїиїи</i>
	нема одлажења	<i>сачуваїиїи, обезбедиїиїи, найравиїиїи</i>
ПО и допуна за намену	нема одлажења	<i>намениїиїи; сачуваїиїи;</i>

		<i>одложити</i>
ПО и околносна допуна	одлажење	<i>најусити</i>
ПО и допуна за време	нема одлажења	<i>одложити</i>
ПО, допуна за место и актуелни квалификатив	одлажење + допуштање	<i>најусити</i>
ПО и допунски предикатив	проузроковање стања (одлажење је у другом плану)	<i>учинити, дојусити, задржити</i>
ПО и актуелни квалификатив	физичко одлажење	<i>најусити</i>
	метафоричко одлажење	<i>најусити</i>
	одлажење + допуштање	<i>најусити, дојусити</i>
	допуштање (одлажење није изражено)	<i>(до)јусити</i>
	одлажење + проузроковање стања	<i>учинити, дојусити</i>
	проузроковање стања + изражено одлажење	<i>учинити, дојусити</i>

4. Закључак

У раду је анализиран глагол *оставити* из два угла – синтаксичког и семантичког. Анализу смо базирали на претпоставци да се између синтаксичког и семантичког понашања глагола успоставља корелација, односно на претпоставци да су различити модели у вези са различитим значењима и обрнуто.

Испитивањем ексцерпираних примера утврдили смо тринаест синтаксичких модела које гради глагол *оставити*. У свакој од конструкција налази се прави објекат (1), а уз њега се може наћи и неправи објекат (2), допуна за место (3), допуна која означава метафоричко место (4), допуна за место и допуна за циљ (5), допуна за циљ (6), допуна за циљ и допуна за намену (7), допуна за намену (8), околносна (ситуативна) допуна (9), допуна за време (10), допуна за место и актуелни квалификатив (11), допунски предикатив (12) и актуелни квалификатив (13).

Затим смо, анализом примера, дошли до следећег закључка: примарно значење глагола *оставити* просторно је, а ситуација која је њиме означена представљена је тако да је агенс ентитет који се креће (најчешће

по хоризонталном путу), а пацијенс ентитет који је статичан и најчешће се напушта на неком месту. Остала значења глагола настају захваљујући метафоричким пројекцијама, те се оно што се догађа у просторном домену транспонује на апстрактне домене, какви су време и домен поређења. У таквим случајевима агенс се креће напред или горе, а појам означен правим објектом остаје иза њега.

Оно што је заједничко за већину примера у којима је употребљен глагол *оси́ави́ти* јесте аблативност (односно удаљавање или одвајање). Стога се као кључан појам за разумевање значења ове лексеме издваја појам одлажења. Оно може бити физичко или метафоричко и може постојати у већој или мањој мери, те постоје и случајеви када га нема.

Наредни појам који је релевантан за глагол *оси́ави́ти* јесте допуштање, које је са појмом одлажења неретко у вези. Чин допуштања може да се оствари одлажењем тако што се ништа неће чинити, односно тако што ће се прекинути активност која се вршила над пацијенсом.

Исто тако, за разумевање семантике глагола *оси́ави́ти* важно је и проузроковање стања, које се често реализује уз одлажење и допуштање, те постоје бројни случајеви у којима се наведена значења преклапају. Да би имао улогу проузроковача стања, агенс мора бити ентитет који може да се креће или ентитет чије деловање можемо да разумемо као кретање у неком смислу.

Овај глагол могао би да буде предмет анализе неког обимнијег истраживања које би било засновано на већем корпусу, те би могло да донесе и статистичке податке о заступљености допуна које захтева глагол *оси́ави́ти*. Његово понашање могло би се пратити и кроз различите типове текстова. Такође, могао би да буде и предмет компаративне анализе, која би, поред понашања овог глагола, испитивала и понашања сличних глаголских лексема, какве су *оси́аи́ти*, *зай́ећи* и *наћи*.

ИЗВОРИ

Г: *Google препираживач*, www.google.rs.

ЕКСЈ: *Корпус савременој српској језика*, www.korpus.matf.bg.ac.rs.

РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XX, Београд: САНУ, 1957–.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.

ЛИТЕРАТУРА

- Даничић, Ђура (1858). *Србска синтакса*. Београд: Државна штампарија.
- Ивић, Милка (1954/2005). *Значења српскохрватској инструменталној и њихов развој*. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик.
- Марковић, Александра (2011). Два сродна реченична конституента – допунски предикатив и предикативни атрибут. *Наш језик*. XLII / 3–4: 29–37.
- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синтакса савременог српског језика : простија реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Поповић, Љубомир (1997). Интегрални модел међуодноса синтаксичког система, речника и текстова. *Научни саставанак славистике у Вукове дане*. 26/2: 469–482.
- Сааведра, Димка (2000). Конкуренција падежних конструкција код предикатива у саставу именског предиката. *Научни саставанак славистике у Вукове дане*. 29/1: 131–141.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (2012). *Грамматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Хлебец, Борис (2008). „Предикативни инструментал” у светлу колокацијске анализе. *Јужнословенски филолоџ*. LXIV: 545–550.

*

- Barić, Eugenija i dr. (1997). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Katičić, Radoslav (2002). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- Klikovac, Duška (2006). *Semantika predloga – Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika (za gimnazije i visoka učilišta)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Subotić, Ljiljana i Vladislava Petrović (2000). Apozitivni i/ili predikativni atribut. *Јужнословенски филолоџ*. LVI/3–4: 1141–1160.

Marina Bagi

ON THE SYNTACTIC AND SEMANTIC BEHAVIOUR OF THE VERB
OSTAVITI

SUMMARY

This paper presents the syntactic and semantic behavior of the verb *ostaviti*. The goal is to use examples from the corpus to determine the syntactic constructions that the verb builds and to find the relevant semantic nuances in each sentence model. Starting from the assumption that the syntactic and semantic behavior of the verb is correlated, i.e., on the assumption that different models are related to different meanings and vice versa, the excerpted examples are classified according to the complement required by the verb *ostaviti*. Afterwards, the situations that the verb denotes in these models are described. In this way, the syntactic constructions that the verb *ostaviti* builds are determined and the relevant semantic nuances in each sentence model are observed. A total of thirteen constructions that the verb *ostaviti* builds are noted. The most relevant semantic nuances for understanding its meaning are the notions of postponement and allowing. The meaning of the cause of the condition is also related to the two mentioned concepts. It is concluded that the basic meaning of the verb is spatial, and that the rest of it is derived by conceptual metaphors. This meaning runs through all sentence models, and there are also some transitional cases.

KEYWORDS: the verb *ostaviti*, sentence models, verb semantics, syntax, semantics.

Мср Марина Баги
Институт за српски језик САНУ
Република Србија
marina.bagi17@gmail.com

Тамара Ђурић
(Филолошки факултет, Универзитет у
Београду)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41:929 Elezović G
811.163.41'373
DOI 10.19090/prj.2022.53.341-357
Примљен: 14. 6. 2022.
Прихваћен: 13. 10. 2022.

ЈЕЗИЧКА СЛИКА ДЕТЕТА У „РЕЧНИКУ КОСОВСКО- -МЕТОХИСКОГ ДИЈАЛЕКТА” ГЛИГОРИЈА ЕЛЕЗОВИЋА *

САЖЕТАК

Тема овог рада је језичка слика детета која се истражује на грађи из „Речника косовско-метохиског дијалекта” Глигорија Елезовића. Циљ рада је да се опише стереотип *дејетиша* и да се тиме представи култура Косоваца у XIX веку. Називи за децу испитују се семантички, творбено, етимолошки и културолошки. Истражују се модели грађења, као и потреба за називима за децу, те се тиме упознаје и култура Срба на Косову. Испитује се статус хипокористика и пејоратива и разматра се потенцијал за погрдна значења код појединих назива за децу. Велики број негативно обележених назива за дете објашњава се са језичког становишта, као и са становишта сакралног модела детета. Анализирајући значења лексема којима се називају и квалификују деца, откривамо за које се вредности народ у XIX веку нарочито залагао.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: дете, творба, лексика, семантика, пејоративи, косовско-метохијски дијалекат, турцизми, културолошки концепт, народна педагогија.

* Рад је настао на основу истоименог мастер рада под менторством проф. др Рајне Драгићевић, који је одбрањен 31. августа 2020. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

1. Увод

1.1. Циљеви и корпус рада

Основни циљ рада је да се описом одабране лексике представи слика детета XIX, делом XVIII и почетка XX века на Косову. Циљ, одређен периодом и местом, произашао је из природе корпуса овог рада, док је *геџе* један од културолошких концепата. Језичком сликом детета пружићемо и ширу слику, јер „филозофија и психологија детета је важан сегмент сваке културе, тесно повезан са системом вредности, базичним друштвеним ставовима и начином живота” (Требјешанин 2000: 338). Намеравамо да утврдимо који су заборављени називи за дете, да их семантички и творбено осветлимо и да објаснимо потребу за таквим називима која долази пре свега од културе живљења у датом периоду.

Корпус за овај рад је „Речник косовско-метохиског дијалекта” Глигорија Елезовића, а користили смо се и „Српским рјечником” Вука Караџића,¹ јер се Елезовићев речник ослања на Вуков.² Дијалекатски речник, какав је Елезовићев, погодан је за анализу лингвокултуролошким приступом, поред лексичко-семантичког и творбеног. Павле Ивић у Поговору скреће пажњу да речник има етнографску вредност, те је тиме додатно оправдан водећи приступ. Захваљујући овом речнику, долазимо до драгоцених података „о народном животу, материјалној и духовној култури, схватањима, о везама са народима чији припадници живе у самом Вучитрну као суграђани Срба” (Елезовић 1935: 592).

1.2. Културолошки концепт *геџеџа* у српском језику

Угледајући се на начин којим Бартмињски представља стереотип *мајке* у пољском језику, представићемо лингвокултурему *геџе* као културолошки концепт. Бартмињски се служи разноврсним језичким материјалом: лексикографским дефиницијама, творбеним дериватима, семантичким дериватима и метафорама, изразима, фразеологизмима, етимологијом, анкетним подацима, сликом *мајке* у текстовима (према

¹ За оба речника коришћена су електронска издања на речничкој платформи gaskovnik.org.

² Елезовић није уносио речи којих има код Вука у идентичном значењу и облику.

Бартмињски 2011: 195–217). Анализа концепта *гејтејџа* неће бити потпуна као што је истраживање стереотипа *мајке*, јер би такво истраживање изискивало анализе које излазе ван оквира овог рада.³

Лексема *гејте* у „Речнику српскохрватскога књижевног језика”⁴ и у „Речнику српскохрватског књижевног и народног језика”⁵ има разгранате полисемантичке структуре. У чланку Речника САНУ⁶ гради се слика наивног, невиног и искреног детета, што јасно показује један од примера, *Ђеца, будале и њијани њравду њворе*, док се у појединим значењима огледа патријархална култура, нпр. по значењу 1. в. то је ‘мушкарче, мушкарчић’.

За ову прилику, у Речнику МС проценили смо да именица *гејте* има широко деривационо гнездо, које обухвата придеве (*гејтејџов*, *гејтејџи* итд.), именице са пејоративним значењем (*гејтејџина*, *гејтејџарлук* итд.), а ређе хипокористичним (*гејтење*, *гејтејић* итд.), као и глаголе (*гејтејџаријџи*, *гејтејџи се* итд.).

Бројност и сликовитост израза (*блајо од гејтејџа*, *млечно гејте*, *чудо од гејтејџа* и др.), које налазимо у „Фразеолошком речнику српског језика” (Оташевић 2012), као и културолошке информације које са собом носе, јесу потврда да је реч о културолошком концепту.

Реч *гејте* је од оних које улазе у основни лексички фонд. Такве су готово све речи које се тичу човека и његове непосредне околине, које су творбено просте и словенске по пореклу (према Драгићевић 2010: 130). У „Етимологјском рјечнику српскохрватскога језика” уз одредницу *dijete* налазимо и потврду да је реч „sveslavenska iz praslavenskog doba [...] od ie. korijena *dhei- ‘sisati’ koji se očuvao [...] kod nas u prijevodu doјiti, -im (v.) [...] dijete je prema tome ‘malo što sisa’” (Skok 1971: 403).

У „Асоцијативном речнику српског језика” (Пипер и др.: 2005), као врстоа анкетних података, налазимо велики број реакција на стимулусе

³ За потребе овог рада биће истакнути само закључци из мастер рада.

⁴ Даље у раду РМС.

⁵ Даље у раду РСАНУ.

⁶ За детаљнија истраживања треба узети у обзир и друге речнике и сагледати и упоредити сва значења.

геџе и *гечји*. Реакције (нпр. *мало*, *мајка*, *радосџи* итд.) формирале су слику детета које је драго и за које се везују претежно позитивна осећања.

Трагајући за схватањем детета у српској култури, Требјешанин се бавио, поред осталих језичких творевина, и пословицама, загонеткама, клетвама, благословима и сл. Већином умотворина исказује се значај порода, а нарочито мушког, као највећег благослова.

Такође, у корпусу за овај рад налазимо бројне називе за децу, који функционишу као кохипоними, чији је хипероним *геџе*, а који се притом могу додатно међусобно семантички груписати.

2. Језичка слика детета у „Речнику косовско-метохиског дијалекта” Глигорија Елезовића

2.1. Критеријуми за ексцерпирање и груписање одредница

Грађу сачињавају пре свега називи за дете.⁷ У одабиру одредница пошло се од значења именице *геџе* које се у речницима наводи најчешће као примарно. Дете је ‘људско биће у доба свог раног развоја, од рођења до времена полног сазревања; људско биће које ће се тек родити, заметак’ (РСАНУ). У прикупљању грађе придржавали смо се критеријума: именице *геџе*, *чего*, *геца* и сл. налазе се у дефиницији речничког чланка, *геџе* или *геца* је архисема дате лексеме, *гечак* или *девојчица* као архисеме и сл. Неке лексеме се објашњавају дефиницијом са речју *геџе* која долази одмах после дате одреднице и њених основних граматичких својстава, пр. *аџиће* ‘дете које је било на Христовом гробу’. Велики је број лексема које поред архисеме *геџе* у дефиницији речничког чланка упућују на речи од којих су постале, те се тек код тих одредница можемо обавестити о значењу дате речи, пр. *безбајниче* ‘в. безбајник; каже се за дете’. Такође, има одредница које не обавештавају да је реч о детету, ни дефиницијом ни примером, а за које смо, аналогijом према одредницама чији речнички чланци садрже ту информацију, претпоставили да се односе на дете, пр. *одвојниче* ‘према одвојник м’.

Лексеме су подељене на две групе по творбеном критеријуму: 1) именице изведене најпродуктивнијим суфиксом, *-че* и 2) остале именице

⁷ За потребе мастер рада грађа је обухватала поред назива за децу и изведенице од именице *геџе*, називе дечјих игара и играчака, као и дечји језик.

(„Остали називи за децу”). У раду уз мање познате речи дајемо њихова објашњења према речничким дефиницијама.

2.2. Именице са суфиксом *-че*

Продуктиван формант у речима на подручју косовско-ресавског дијалекта (према Ресо 1989: 61), суфикс *-че* показао се као најчешћи за градњу именица средњег рода које означавају дете. Приметили смо да постоје две врсте именица изведене овим суфиксом: 1) група именица које су изведене од одговарајућих именица мушког и женског рода, а за које налазимо потврда у самом речнику („Именице прве групе”) и 2) група именица које немају значењских еквивалената другог рода тј. нису изведене од назива за мушку или женску особу, него су мотивисане нечим другим („Именице друге групе”) (в. Табела 1).

Дати творбено-семантички критеријум могли бисмо укрстити са лексичко-семантичким, који произлази из одлика самих речи. По овом критеријуму постоје називи за дете по карактеристичним физичким или психичким особинама, по различитим околностима (сродство, спољашње околности) и по карактеристичној радњи (називи постали од глагола у којима се испољава нека карактерна особина, нпр. *злокобнице*, као и *potina agentis* тј. називи према послу који носиоци обављају, нпр. *чобанче*).

Табела 1: Именице са суфиксом *-че*

	1. група	2. група
Физичке особине	<i>бониче</i> , ⁸ <i>красниче</i> ‘лепо’, <i>мрсољивче</i> ‘слинаво’, <i>наказниче</i> ‘богаљасто’, <i>ненасијниче</i> ‘не може се наситити’, <i>ријџавче</i> ‘у подераним хаљинама’, <i>слинавче</i> ‘слинаво, фиг. балавац’, <i>џијавче</i> ‘подерано’, <i>џрањавче</i> ‘подерано’, <i>убожниче</i> ‘као просјак, бедно’, <i>чкољавче</i> ‘мршаво’, <i>џијулавче</i> ‘са	<i>џолишавче</i> ‘голо’, <i>исџорче</i> ‘фиг. кржљаво’, <i>џимџољче</i> ‘кржљаво’

⁸ Лексема означава ‘болесно дете’. Није јасно да ли се односи на физичку или психичку болест.

	штулавим ногама'	
Психичке особине	<i>анатѐмниче</i> 'обешењак', <i>безбајниче</i> 'нема среће', <i>бељајниче</i> 'ђаво', <i>железниче</i> 'обешењак', <i>искриниче</i> 'ђаво', <i>крвосерниче</i> 'мучно', <i>конојчарче</i> 'обешењак', <i>кукавче</i> 'јадно, беспомоћно', <i>налейниче</i> 'обешењак', <i>најѐмниче</i> , <i>нечасѐивниче</i> 'ђаво', <i>одвојниче</i> 'чудак, несоцијалних особина', <i>ојадниче</i> 'интригант', <i>оцајниче</i> 'јадник, без животне радости', <i>ѝакосниче</i> 'злобно', <i>ѝраведниче</i> , <i>ѝроклейниче</i> , <i>рђениче</i> 'бедник', <i>смеѝениче</i> 'обешењак', <i>сулудниче</i> 'није здраве памети', <i>ћућајче</i> 'јадник', <i>ћућанче</i> 'бедник', <i>чејајче</i> 'безочно'	<i>сиѝариче</i> 'необично препредено и паметно'
Околности	<i>близначе</i> 'близно', <i>врсниче</i> 'исте године као друго', <i>рисјанче</i> 'хришћанске вере', <i>црниче</i> 'у мучном стању'	<i>бејче</i> 'дем. од беба', <i>ѝодишњаке</i> 'годину старо', <i>јалавче</i> 'побачено; грехота је јести пред трудном женом штогод укусно, а њој не дати, јер може зато побацити', <i>јеѝимче</i> 'без једног или оба родитеља', <i>накоњче</i> , ⁹ <i>наоче</i> 'нађено, не знају се родитељи', <i>осойче</i> 'нерођено, у односу према другој деци, од истог оца или мајке', <i>ѝосойче</i> 'једно за другим рођена деца истог пола и од истих родитеља; народ верује да се не воле', <i>своचे</i> 'деца од две мајке, а једног оца', <i>сирочче</i> , ¹⁰ <i>суѝарче</i> 'последње у родитеља који су већ зашли у године'

⁹ Код Вука и облик: *наконче*. Осликава патријархат и потврда је сакралном моделу детета јер означава искључиво мушко дете у свадбеном обреду које млада подиже пред кућом.

¹⁰ Лексема има два значења које аутор одваја: 1) 'сиромашно дете' и 2) 'дете без родитеља'.

Радња	<i>ациче</i> ‘походило Христов гроб’, <i>душеваднице</i> ‘рђаво; плаче и тражи те ово, те оно и никад га задовољити’, <i>злокобнице</i> ‘предсказује зло’, <i>изешнице</i> ‘похлепно у јелу’, <i>измећарче</i> ‘слушче’, <i>искобнице</i> ‘доноси несрећу’, <i>крвљосанче</i> ‘које врши нужду или ради нешто што се презире’, <i>оћњосанче</i> ‘које се упрља, врши нужду где не треба’, <i>чобанче</i> , <i>шћейиниче</i>	<i>џушчарчићи</i> (мн.) ¹¹
-------	--	---------------------------------------

2.2.1. Именице прве групе

У првој групи изведеница суфиксом *-че* издвојено је 49 именица чије су мотивне речи истог значења, а мушког су или ређе женског рода. По овоме, чини се да суфикс *-че* има улогу неке врсте моционог суфикса, али „[м]оција код именица, међутим, ужег је обима: тиче се првенствено женског рода, а у ређим случајевима и мушког” (Ћорић 2008: 198). Овим именицама се свакако жели направити разлика између одраслих особа и деце. Реч је пре свега о деминутивној функцији суфикса, којом се назначава да је реч о младом људском бићу. У случајевима као што је лексема *наказниче* прецизније би било рећи да је функција суфикса деминутивно-пејоративна. Ово неуобичајено значење суфикса *-че* јесте одлика пре свега дијалеката и „резултат је преношења пејоративности са придевске основе на суфикс” (Жугић 2012: 227).

Лексеме које означавају дете по некој спољашњој особини углавном су негативне конотације, осим именице *красниче* која једина означава лепо дете. Неке од именица са негативном конотацијом тичу се одеће, па стварају слику детета које је оскудно одевено, а међусобно су синонимне: *риџавче*, *џиџавче*, *џрањавче*. Хипероним *дејте* и хипоними *риџавче*, *џиџавче*, *џрањавче* могли би функционисати као контекстни

¹¹ Није забележен облик једине у речнику, али може се претпоставити да је постојао. Није забележена ни одговарајућа именица мушког или женског рода од које је вероватно изведена.

синоними, имајући у виду обичаје ондашњег живота. Наиме, лошој или никаквој одевености деце „доприносио је и турски закон по којем деца која не носе панталоне не плаћају данак” (Требјешанин 2000: 231–232). Дакле, деца, нарочито на селу, слабо су се облачила или су носила типе. То је била сасвим уобичајена појава за оно време и својствена детету.

Највише је лексема које означавају неку карактерну црту. Бројност таквих речи може бити сведочанство о томе да су људи више бринули о карактеру него о спољашњем изгледу, или бар да су их особине, осећања, понашања и сл. интересовала подједнако као и материјалне ствари. Ово истичемо због предрасуда да у народном језику нема места апстрактној лексици. Међу овим називима посебно се издваја група лексема чија је друга сема по важности *обешењак*. Ипак, немирно дете није нужно лоше; несташлук је карактеристичан за децу. Такве су следеће лексеме: *анатџемниче, бељајниче, железниче, искрињиче, конојчарче, налејниче, најџемниче, нечастивниче,*¹² *ојадниче, њакосниче, њроклејниче, смејениче*. Могло би се рећи да све оне стоје у односу синонимије, готово да су истозначнице.

Именица *огвојниче* сведочи колико је важно да средина прихвати дете као свог члана. У питању је назив за дете које се не уклапа у друштво и као такво је маркирано. У етнографској литератури налазимо да је процес социјализације изузетно важан, представља прелаз детета из нечистог бића у људско биће (исто: 237), па отуда и употреба овакве именице.

Нарочито се издваја именица *џраведниче*, као ретки назив са позитивном конотацијом. Правда је од изузетне важности за Србе. Вероватно представља још један културолошки концепт. Требјешанин (2000: 249) примећује да старији уче децу „да цене правду као највишу светињу”, уз поштовање старијих, љубав према породици, народу и традицији.

Издавају се још и специфични називи у вези са народним веровањима да постоје они који могу да предвиђају шта ће се десити, *искобниче* и *злокобниче*. Лексема *злокобниче* слуги лоше вести онеме коме се прориче већ значењем саме основе *зло-*, а основа *коб*, која је првобитно означавала судбину, задобила је негативни призивок (према Skok 1971: 116–

¹² Нечастиво дете не мора бити искључиво рђавих особина, него може да значи вешту и хитру особу, према дефиницији мотивне речи: *нечастивник*.

117). Код Вука моћ предвиђања, односно видовитост, одређена је нарочитим рођењем (исп. *видовић*). Ове и сличне одреднице потврда су да је поред световног постојао и сакрални модел детета, по којем је дете нечисто биће и треба га обредима „очистити” кроз одрастање (према Требјешанин 2000: 291).

У „Српском рјечнику” изостају именице са суфиксом *-че* добијене према особинама. Највише је именица добијених према називу занимању, тј. према особи која се тим послом бави *јовегарче, јурбече, јасићорче, свињарче, чобанче* (углавном се тичу чувања стоке), *слушче* и *најамниче* (код Елезовића *измећарче*), *шејрчаг* (у примеру одреднице *шкаља* ‘камење’), *хазангарче*. Лексеме сведоче да је дете на селу морало да ради, пре свега пољопривредне послове, чим за то стаса. На тај начин дете се учи марљивости, послушности и „учи се да цени рад” (Требјешанин 2000: 249), па рад има и васпитну улогу. Има и другачије мотивисаних назива: *бјејунче, варошче, самоуче*,¹³ *скоче* ‘дем. од скот’, *сиурјанче* ‘копиле’, као и *унијаче* и *чивуче* (називи по вероисповести).

2.2.2. Именице друге групе

Друга група броји 16 именица. Највише је оних у категорији „Околности”. Међу њима има именица одређених узрастом: *бейче, јодишњаче*. Лексеме *јетимче* и *сироче* (у свом другом значењу: ‘без родитеља’) јесу синоними, а разлика је у пореклу назива.¹⁴ Одреднице *јосойче*,¹⁵ *осойче* и *своче* означавају различите односе међу децом, а заједничко им је да њихове односе одређују родитељи. Лексеме *осойче* и *своче* синонимне су и могу им се по значењу придружити лексеме *довоче* и *јасићорче* из Вуковог речника. Дакле, реч је о називима за децу из претходног брака. Именица *јрвенац* је антоним именице, данас готово

¹³ Одредница сведочи о недовољно развијеном школском систему у оно време; детаљније о томе в. *школа* у „Српском рјечнику”.

¹⁴ *Јетим* је турска реч, али Елезовић не каже ништа о њеном пореклу, о ком сазнајемо у Речнику МС. Означена је квалификатором *јокр.*, па је могуће да се заиста у овом говору не доживљава као страна реч.

¹⁵ Код Вука постоје облици *јособац, јособица, јособак*.

заборављене, *суџарче* ‘последње дете’. Још је једна разлика, културолошки обележена, међу овим именицама: *џрвенац* је искључиво ‘прво мушко дете у матере’.

Именице из групе назива посталих према физичким особинама представљају телесне недостатке детета и указују на дететову неразвијеност и мршавост, као што је био случај са именицама из прве групе. У групи назива према психичким особинама издвојила се тек једна именица. Наиме, лексема *сџариче* је добијена суфиксацијом, док је њој синонимна лексема *сџармали* добијена слагањем две основе, па се јасно види да друга основа је еквивалентна по значењу суфиксу *-че*. Једина је именица из „Именица друге групе” која је позитивне конотације: означава паметно дете.

Још је мање именица друге групе у „Српском рјечнику”: *довоче* ‘исп. *џасџорче*’ (и *доходац* у нешто другачијем значењу), *јединче*, *наконче*, *недоношче* ‘превремено рођено’, *џасџорче* (код Елезовића облик *џасџорак*), *џосмрче* ‘рођено после очеве смрти’.

2.3. Остали називи за децу

У групу од тридесет и три одреднице сврстане су речи које се творбено разликују од претходних, немају суфикс *-че*. Раније коришћена лексичко-семантичка подела послужила је за разврставање и ових одредница. У подели се издваја још једна група речи која окупља синонимне речи именици *деџе* у основном значењу, а које су углавном страног порекла (из турског, арнаутског језика итд.).

Табела 2: Остали називи за децу

Физичке особине	<i>воџрак</i> ‘малиша, ситан’, <i>козбаша</i> ₁ ‘јачи од других’, <i>џачук</i> ‘закржљало, кепец’, <i>џиџрак</i> ‘мали’, <i>џуџе</i> ‘дугме; здраво и једро’, <i>џмиџољак</i> (исп. <i>џмиџољче</i>)
Психичке особине	<i>велеџ</i> ‘окретан; обешењак’, <i>качкин</i> , ¹⁶ <i>козбаша</i> ₂ ‘наводи друге да раде што старији бране’, <i>коџиле</i> ₁ ‘обешењак’, <i>куџиџи</i> , <i>куџиџиџе</i> , ¹⁷ <i>леџа</i> ‘болесно’, <i>мајмун</i> , ¹⁸ <i>макања</i> ‘мало и лудо’, <i>манџиџеш</i> ‘махнито’, <i>уџала</i> ‘размажено’

¹⁶ Може се односити на ‘живахнијег дечака’. Постоји и именица *качак* у значењу ‘одметник’.

¹⁷ За лексеме *куџиџи* и *куџиџиџе*, које свакако имају погрдно значење, речник не пружа дефиницију која открива прецизно психичку особину, али пример

Околности	<i>домаћин</i> ‘каткад и мало мушко дете’, <i>јеџим</i> (исп. <i>јеџимче</i>), <i>којице</i> ₂ ‘незаконито’, <i>мајка</i> ‘мајке говоре детету у значењу <i>мили</i> ’, <i>џрвенац</i> ‘прво мушко’, <i>сујаре</i> (исп. <i>сујарче</i>)
Радња	<i>козарица</i> , <i>мрсијеџко</i> ‘мрси среду и петак, не пости’
„Дете”	<i>баор</i> (пеј.), <i>бир</i> ‘син, чедо’, <i>евљад</i> ‘пород’, <i>максъм</i> ‘невинашце’, <i>џиладија</i> ‘многo ситне деце’, <i>џискор</i> ‘ситнеж’, <i>сабија</i> ‘мушко дете’, <i>чедо</i> , <i>чедија</i> , <i>чора</i> ‘девојчица’

Значење *дејеџа* код именица *кучиџије*, *кучићи* и *мајмун* добијено је механизмом метафоре. Имају погрдни карактер, како оцењује сам аутор, настао из стереотипа о овим животињама. Засноване су на одликама дететовог понашања које наилази на осуду.

Именица *џуце*, која својим другим значењем нуди слику здравог и једрог детета, издваја се као антоним других именица типа *џмиџољак* и сл. Еталон *кај џуце* се користи да би се похвалио дететов раст. Поређење са малим дугметом, које на први поглед не изгледа пригодно, оправдано је тиме да је код *џуџеџа*, у овом случају, изражена сема *окруило* или *обло*,¹⁹ која се може довести у везу са тим да је дете *једро*.²⁰

Одредница *домаћин* осликава патријархалну свест оног времена. Није никаква реткост да је дете могло носити „титулу” домаћина, пошто је на челу патријархалне породице увек мушкарац па био он и малолетник, док именицу *мајка* не очекујемо као назив за дете.²¹ Специфична је по контекстној употребљивости, тј. има ограничен домен примене: искључиво дететова мајка је користи, као апелатив са позитивном конотацијом.

Ово кучиџије Сенџино дође џе ми украде сџолицу иде у прилог чињеници да је реч о негативним психичким особинама.

¹⁸ Речник даје и облик *мајмунче*. Нема значења које објашњава именицу као назив за одређену врсту животиње.

¹⁹ Међутим, ова сема није забележена ни у примарној дефиницији, али се може очекивати код прототипа *џуџеџа*, као једна од диференцијалних карактеристика. У РМС стоји да је *џуџе* ‘предмет (обично округао)’.

²⁰ Обично као једру особу подразумевамо особу код које је изражена облост.

²¹ Мада РМС бележи реч *мајкан*, означену квалификатором *хиј*. у значењу ‘јуначина, делија’. Уз одредницу *мајка* стоји и значење 3. фиг. ‘особа која штити и помаже’.

Вероватно је добијено из неке врсте елипсе у синтагми која садржи придев изведен од *мајка*, нпр. *мајкино дете* или *мајкино зло* и сл. или се употреба пренела из етичког датива, „датов својатања” (Стевановић 1989: 369), нпр. *Иди, мајци*. Ово значење именице *мајка* је територијално одређено, својствено је дијалекту, и још једном потврђује чврсту везу мајке и детета.

Именице *џилагија* и *чегија* указују на свој колективни карактер семантиком суфикса. Наставак *-ија* је турског порекла, доста је продуктиван и самим тим може развити велики број различитих значења (према Стевановић 1986: 465). У овим примерима суфикс развија пејоративно значење. У примеру код речи *џилагија* деца се доживљавају наметнуто, *Куј ће да нарани џоволику џилагију*. Код речи *чегија* упућује се на још једну збирну именицу *гечија*, оквалификовану као аугментатив и детериоратив.

Код Вука је нешто више именица позитивне конотације. Заправо, већина их је у вези са лексемом *златоје*, која осликава још један од обичаја нашег народа: млада у новој породици свима надева имена од милоште. Речничка дефиниција садржи синонимне називе, распоређене према лицима којима су намењене.

Вукови називи типа *маза* и *џека*, и поред тога што творбено личе на хипокористике, означавају размажену децу. Ови називи, употребљени као апелативи, имају погрдно значење, тј. служе задиркивању. Има и других назива насталих по дететовом понашању које није за похвалу: *џлачко* (код Елезовића *џлачљивко*, код које се упућује на Вукову одредницу) и *давало-узимало* ‘кад да, па узме натраг’. Припадају дечјем језику и најчешће се користе у обраћању као погрдни надимци.

Постоји доста назива са значењем ‘стармали’: *кејец*, *џрч*, *џуфлак џуфлачић*, који још једном потврђују да се код деце ценила памет.

Као и код Елезовића, велики је број одредница које значе *дете*: *евлад*, *мала*, *макиња* ‘исп. машута’, *маиуџа* ‘женско дете, узраста 5–6 година’, *мали*, *малиш*, *мушкић*, *џиле*,²² *соколак*, *чеданце*, *чегија*, *чедо*. Лексеме *мала*, *макиња* и *маиуџа* јесу синоними са значењем девојчица. Представљају један од ређих

²² У примеру *џиле од сокола*, *џиле* уопште означава нечије дете. За разлику од *мајмуна* и *кучића*, овај стереотип је позитиван. Исто вредновање важи и за именице *соко*, *соколак*.

случаја посебног именовања женске деце. Нарочито се издвајају две именице: *ишиџар* и *џограслица*, којој је најприближнија по значењу Елезовићева лексема *чора*. Лексема *џограслица* ‘девојчица’ и *ишиџар* ‘дечак’ сведоче о родној диференцијацији која наступа када деца напуне одређени број година.

Ипак, најбројнија је група назива посталих по одређеним околностима: *двоњак* ‘близанац’, *договац* ‘пасторак’, *јединац*, *једноџлавац*, *једномесечићи*, *којиџан*, *којиџле*, *маџаруо*, *наход* ‘нађено’, *находник*, *џособак*, *самац*. Именице *јединац*, *једноџлавац* и *самац* јесу истозначнице. Посебно културолошки обојени и у складу са сакралним моделом детета јесу називи *једномесечићи*, чија дефиниција садржи обичаје везане за свадбу и сахрану деце рођене истог месеца и од истих родитеља, и *маџаруо* ‘умре некрштено, па оживи и мучи другу децу’.

2.4. Погрдност и хипокористичност назива за децу

У речнику углавном изостају квалификатори за означавање хипокористичности или пејоративности уз називе за децу. Ретки су ауторови коментари да нека реч „не вређа” (*велеџи*), употребљава се „од сажалења” (*леџа*) или „изражава симпатију” (*кукавче*) и сл. Међутим, може се претпоставити да називи за именовање носиоца лоше особине спадају међу пејоративе.

Код одреднице *џосоиџићи* даје се пример *Ође очи џа џоваџу, кај џа су џосоиџићи*. Из еталона се види да реч *џосоиџе* садржи пејоративну нијансу значења, коју из дефиниције не видимо. Слично је са *осоиџићима* и *своџићима*. Називи за различита сродства често имају одређену представу која је амбивалентна: негативно обележена, нпр. *свекрва*, или позитивно, нпр. *мајка* (према Бартмињски 2011: 212). Према томе, породични односи, као најближи односи међу људима, плодно су тло за постанак многих стереотипа.

Знатно је већи број погрдних назива за децу него пожељних, што је очекивано и према резултатима истраживања о лексици за именовање жене у овом говору. Истраживање потврђује да „има доста погрдних назива за мушкарце и жене, али је број лексема са непожељним значењима који се односе само на жене упадљиво већи” (Драгићевић 2016: 38). Подударност резултата је предвидива зато што се на жену и децу гледа као на најниже у породичној задрузи.

Могло би се очекивати више хипокористика и позитивно обојених назива, ако је пород српском народу непроцењиво благо. Међутим, очекивање похвалних назива није потпуно оправдано за оно време. Узроке треба тражити у култури ондашњег живља, која је уздржана да се дете назове по добру, памети и лепоти, а „још је сигурније и боље децу не хвалити и не чудити се њиховој лепоти, како се не би урекла” (Требјешанин 2000: 130). Такође, схватање да је дете нечисто биће, што је одраз народног веровања произашло из паганског разумевања појава, иде у прилог већем броју негативно маркираних назива. По традиционалном одгоју, тепањем би се дете размазило, а то никако није било прихватљиво. Уз то, позната је чињеница о језику да не именујемо особине које су присутне и позитивне, као да се оне саме по себи подразумевају.

3. Закључак

Анализом одабраних лексема представљена је језичка слика детета из XIX века, а делом XVIII и почетка XX века, на Косову. Грађа из дијалекатског речника, уз то временски одређена, показала се погодном за анализу лингвокултуролошким приступом. Слика детета има и шири значај, пошто је њоме показан вредносни систем и живот датог периода и краја.

Сви називи за дете разврстани су према истим семантичким категоријама: физичке, психичке особине, околности и радње. У категоријама физичких и психичких особина одреднице су показале да је више негативно маркираних назива. То се објашњава језичким разлозима јер се тежи именовану онога што недостаје, што није добро и сл. Са друге стране, оправдано је и културолошким чињеницама, тј. сакралним моделом детета. Речи обојене позитивном конотацијом и хипокористици изостају због страха од урока или због паганског виђења детета као нечистог бића. Такође, више је негативних назива у циљу васпитања, тј. по правилима народне педагогије која одбацује тепање, као и због ниског дететовог положаја у породичној задрузи итд. Ретки називи по врлини, нпр. *йраведниче*, *красниче*, *сйариче*, стоје као антоними наспрам свих осталих. Показују да се код детета ценила његова разборитост, осећај за правду и лепота.

Творбено представљена грађа показала је тенденцију за извођењем назива за дете од именица мушког рода деминутивним и хипокористичним суфиксом *-че*. Међутим, суфикс губи оваква значења у сусрету са мотивним

речима које су пејоративно обележене, па добија функцију неке врсте деминутивно-пејоративног суфикса. Деминуција се задржава како би се показало да је реч о младом људском бићу.

Иако код неких именица за квалификовање мушкараца и жена нема истозначне именице за дете, може се очекивати извођење именица средњег рода. То смо претпоставили на основу великог броја назива за дете добијених управо овим творбеним типом. Именице постале према одговарајућим еквивалентима других родова специфична су особина Елезовићевог речника, јер налазимо их у знатно мањем броју код Вука. Очигледно је било важно да се овим именицама направи разлика између одраслих и деце. Потреба за њима објашњава се чињеницом да дете у раном узрасту није родно издиференцирано у очима говорника косовског поддијалекта, изузев одредница у којима се огледа патријархална култура, која увек даје предност мушком детету (нпр. *џрвенац, наконче*).

На основу значења мотивних речи, значења суфикса и појединих примера претпоставили смо да су неке речи служиле покуди или ређе похвали, и поред тога што квалификатора употребне вредности у речнику скоро да нема. Потенцијал за пејоративе имају речи којима се именују родбински односи, као и називи којима је маркирана неправилност или недостатак. Са друге стране, иза пејоратива не стоји нужно намера да се неко увреди, већ и намера да се неко заштити, што је својствено култури која се боји урока.

Дете Елезовићевог речника је прљаво, мршаво, у ритама, гладно. У таквим одредницама се осликава сиромаштво. Ипак, то је култура која промишља о осећањима (пр. *очајнице*), о моралу (пр. *џраведнице*), о значају религије (пр. *аџиче*), о значају социјализације (пр. *одвојнице*) и сл. Оваква представа о детету, коју граде негативне особине тј. погрдни називи, била је за оно време неприхватљива. На основу ње може се закључити какво је дете било пожељно, односно којим вредностима су Срби на Косову, у XIX веку, васпитавали своју децу. Према томе, народ, коме су духовна добра изнад материјалних, желео је да потомке васпита да буду уредни, вредни, марљиви, паметни, а никако не би смели да су размажени и непослушни. Важно је било да поштују старије и верске законе и, пре свега, да буду праведни.

ИЗВОРИ

- Елезовић, Глигорије (1932). *Речник косовско-меџохиској дијалектџа*, I (А–Њ). Београд: Српска краљевска академија.
- Елезовић, Глигорије (1935). *Речник косовско-меџохиској дијалектџа*, II (О–Ш). Београд: Српска краљевска академија.
- Оташевић, Ђорђе (2012). *Фразеолошки речник српској језика*. Нови Сад: Прометеј.
- Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић и Марија Стефановић (2005). *Асоцијативни речник српској језика : Део I, од сџимулуса ка реакцији*. Београд: Београдска књига – Филолошки факултет – Службени лист.
- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–III, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. I–. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Речничка платформа *Расковник*. <<http://raskovnik.org>> 22. 5. 2022.
- *
- Skok, Petar (1971). *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*. Загреб: Југославенска академџа знаности и умјетности.

ЛИТЕРАТУРА

- Бартмињски, Јежи (2011). *Језик – слика – свети : Етџнолингвистичке сџудије*. Београд: SlovoSlavia.
- Драгићевић, Рајна (2010). *Лексиколоџија српској језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић, Рајна (2016). Словенска лексика за људске особине и емоџије у Елезовићевом *Речнику косовско-меџохиској дијалектџа*. *Јужнословенски филолоџ*. LXXII/ 1–2: 33–64.
- Жугић, Радмила (2012). Семантичке реализације суфикса *-че* у именичким изведеницама средњег рода у призренско-тимочким говорима. *Зборник радова Филозофској факултџети*. XLII/1: 223–230.
- Стевановић, Михаило (1986⁵). *Савремени српскохрватски језик : Граматџички сџистџеми и књижевнојезичка норма*, I *Увод, фонџтика, морфолоџија*. Београд: ИРО Научна књига.
- Стевановић, Михаило (1989⁴). *Савремени српскохрватски језик : Граматџички сџистџеми и књижевнојезичка норма*, II *Синџакса*. Београд: ИРО Научна књига.
- Требјешанин, Жарко (2000²). *Предсџава о деџеџу у српској кулџури*. Београд: Југословенски центар за права детета.
- Ђурић, Божо (2008). *Творба именица у српском језику : Оџабране џеме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

*

Ресо, Asim (1989⁴). *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Београд: IP Naučna knjiga.

Tamara Đurić

THE LINGUISTIC IMAGE OF THE CHILD IN GLIGORIJE ELEZOVIĆ'S
'DICTIONARY OF THE KOSOVO AND METOHİJA DIALECT'

Summary

The aim of this paper is to describe the linguistic image of the child, and thus to present the culture of Kosovo in the XIX century. The main corpus for this research is Gligoriје Elezović's 'Dictionary of the Kosovo and Metohija Dialect'. Words denoting child are examined from semantic, morphological, etymological and cultural point of view. The need for words denoting child is analyzed, as well as the culture of Serbs in Kosovo. This article is searching for the potential of certain words for derogatory meanings. A substantial number of negatively marked words denoting child is explained from the linguistic standpoint, along with considering the sacral model of the child. Analyzing meanings of lexemes by which children are denoted and qualified, we discover values that people of the XIX century particularly strove for.

KEYWORDS: child, word formation, lexis, semantics, pejoratives, Kosovo and Metohija dialect, Turkish loanwords, cultural concept, folk pedagogy.

Мср Тамара Ђурић
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
Филолошки факултет, Универзитет у Београду
Република Србија
tdjuric96@gmail.com

УПУТСТВО АУТОРИМА
за приређивање рукописа за *Прилоге истраживању језика*

Часопис *Прилоги истраживању језика* објављује радове из области филолошких и лингвистичких проучавања: изворне научне радове студената и сарадника, настале на основу семинарских, дипломских и других оригиналних истраживања, као и прегледне радове. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Прилозима истраживању језика*.

У посебној напомени при дну прве странице чланка наводи се име и звање ментора или назив и број пројекта, односно назив студијског програма у оквиру кога је чланак настао, те назив институције која је финансирала пројекат или програм. Напомена треба да је везана за наслов рада; евентуално, на истој страни се налази и напомена која садржи податак о томе да је чланак у претходној верзији био већ изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом).

1. Рад доставити најкасније до **1. маја** за текућу годину **одштампан** или у **електронском облику** (имејлом у Ворду у docx или doc формату) на адресу *redli@ff.uns.ac.rs*. Том приликом **обавезно** доставити основне податке о аутору у тексту електронске поруке (титулу и научно звање, назив и адресу институције на којој је ангажован, имејл адресу и број контакт телефона).

РАДОВИ КОЈИ НЕ БУДУ ПОШТОВАЛИ ТЕХНИЧКА УПУТСТВА БИЋЕ ОДМАХ ВРАЋЕНИ АУТОРУ НА ДОРАДУ.

2. Радове рецензирају два квалификована рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија Уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензената. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег

рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. Рецензент ће, такође, навести да ли текст треба лекторисати. Уколико је одговор позитиван, аутор ће морати да плати лекторисање (што ће бити омогућено у Центру за језике).

4. Рад треба да је технички уређен на следећи начин: а) **обим**: до 30 000 карактера; б) **фонт**: Times New Roman, 12 pt; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; в) **формат**: А4; маргине: горња и доња 2 cm, лева и десна 3 cm; г) **размак**: 1,5; д) **језик рада**: српски, енглески, руски или други словенски језик.

5. Рад треба да садржи следеће елементе, овим редоследом:

а) Име и презиме аутора (12 pt) и **афилијацију** (10 pt) у горњем левом углу:

Јелена Перишић

(Институт за словенску филологију, Краков)

Уколико је аутор студент докторских студија, испод имена и презимена, афилијацију навести на следећи начин:

(Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Докторске студије језика и књижевности).

б) Наслов рада испод имена аутора (12 pt, верзалом, уз леву маргину, обострано поравнат), одвојен од имена једним празним редом.

в) Пре основног текста рада сажетак (од 100 до 250 речи; 10 pt; верзалом), , лева маргина увучена у односу на наслов 1,5 cm; текст сажетка одвојен празним редом, први ред увучен 1,5 cm и **кључне речи** (до 10 речи; 10 pt; верзалом) на језику основног текста одвојене од текста сажетка празним редом, без увлачења.

г) Технички уређен **основни текст** (12 pt), на следећи начин: *наслови поглавља* се дају у болду, а *поднаслови унутар поглавља* без болда, нумирисани (нпр. **1. Увод**, 2.1. Уводне напомене; 2.2.1. Типови), уз леву маргину, малим словима. Основни текст се од наслова поглавља одваја празним редом, а не одваја се од подналова унутар поглавља. Први ред текста увучен 1,5 cm; при чему се параграфи 1., 2. итд. одвајају од претходног параграфа један ред, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt.

д) **Изворе** (уколико их има) и **цитирану литературу** (центрирано, верзалом, 10 pt, од основног текста одвојено двама празним редовима), што се наводи према упутству у т. 8.

ђ) **Резиме** (сажет опис садржине рада, до 1/10 дужине основног текста) и **кључне речи на страном језику** (10 pt): име аутора уз леву маргину, италиком, наслов рада (верзалом, уз леву маргину, увучено 1,5 у односу на име аутора), испод наслова Summary, односно Резиме, текст резимеа, увучен први ред 1,5 cm; уколико је рад на српском, резиме може бити на енглеском, руском или другом словенском језику; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском.

ж) **Основне податке о аутору** на самом крају текста (т. 13).

б. **Цитирање** извора интегрише се у текст, и то на следећи начин:

а) упућивање на одређену студију у целини: (Васић 1998);

б) упућивање на одређену страну студије: (Васић 1998: 80);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (Радовановић 1986²: 66);

г) упућивање на одређене студије из године у којој их има више од истог аутора: (Бугарски 1986а: 55), (Бугарски 1986б: 110);

д) упућивање на ауторе с истим презименом: (Ивић, П. 1998: 124), (Ивић, М. 1970: 51);

ђ) хронолошким редом се наводе студије истог аутора на које се у тексту позивамо: (Halle 1959; 1962)

е) упућивање на студију два аутора: (Huddleston – Pullum 2002);

ж) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

з) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графичкој.

и) упућивање на истог аутора који је непосредно пре цитиран: (исто) или (исто: бр. стране).

Ако се упућује на страну литературу која је коришћена у оригиналу: (ibid) или (ibid: broj strane).

ј) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

[...] које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69)

7. У **фуснотама** (10 pt, footnotes, континуирано нумерисање, а не endnotes) дају се само коментари аутора; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст, проред

8. **Цитирана литература (10 pt)**. У текстовим писаним ћирилицом најпре се наводе радови објављени ћирилицом (распоређени по азбучном реду), а затим радови објављени латиницом (распоређени по абecedном реду); у текстовима писаним латинициом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа (Hanging indent).

Литературу навести на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Бугарски, Ранко (1996). *Језик у друшћиву*. Београд: Чигоја – XX век.

б) чланак у часопису:

Васић, Вера (1996). Лингвистички аспекти субординације агенса проаген- тивног типа у Вуковом преводу *Новой завети*. *Зборник Мајице српске за књижевности и језик*. XLIV/ 1–3: 93–104.

в) библиографска јединица с више аутора, односно до три аутора:

Ивић, Павле и Митар Пешикан (1996). Српско штампарство. У: *Историја српске културе*. Горњи Милановац – Београд: Удружење издавача и књижара Југославије – Дечје новине. 137–145.

г) библиографска јединица с више од три аутора

Akmajian, Adrian et al. (1991). *Linguistics, an introduction to language and communication*. 2nd ed. Cambridge, Massachusetts and London, England: The MIT Press.

д) зборник радова у ком аутор има текст:

Bugarški, Ranko (1982). Jezik i kultura sa sociolingvističkog stanovišta. U: *Jezik i kultura u nastavi stranih jezika* (ur. M. Stojnić). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 38–44.

ђ) речник:

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

е) чланак из новина:

За приказ ових извора треба додати податак о години, месецу и дану за дневне и недељне новине. Такође, користити „стр.” (или „р.” ако су новине на страном језику) код броја страна.

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

А ако се не спомиње аутор чланка:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). Politika, str. 10.

ж) публикација доступна on-line:

Veltman, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*.
<<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>>
02.02.2002.

9. Ако се као посебан прилог појављује **речник**, он се даје двостубачно тако да се организује речнички чланак (10 pt).

10. **Табеларни приказ** (10 pt) даје се на следећи начин, при чему се наслов табеле одваја изнад и испод за 6 pt:

Табела 1: Промена придева одређеног вида

	m	f	n
NOM	нови	нова	ново
GEN	новог(а)	нове	новог(а)
DAT	новом(е)	новој	новом(е)
ACC	нови/новог(а)	нову	ново

11. **Примери** се дају *италиком*; при навођењу **значења речи** користе се полунаводници [‘’], а цитати се стављају под наводнике [„”]. Краћи цитати се уграђују у текст, а дужи цитати (3 или више редова), као и дужи примери, издвајају се из текста (нов ред, увучено 1,5 cm, одвојено од основног текста 6 pt горе и доле, величина фонта 11 pt). Извори цитата/примера дају се у заградама у самом тексту рада.

У радовима на енглеском примери из ћириличких текстова наводе се у латиничној транслитерацији.

12. За **наглашавање** се користи италики, а не болд.

13. **Подаци о аутору** на крају целог текста (10 pt, уз десну маргину) треба да садрже следеће елементе: академска титула, име и презиме, институција (називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог), земља, имејл адреса *италиком* (без „Имејл:”). Уколико има више од три аутора, дају се подаци првог аутора..

ШЕМА РАДА

Јелена Перишић

(Институт за словенску филологију, Краков)

**БЛИСКОЗНАЧНЕ ИМЕНИЦЕ *ОСНОВА* И *ТЕМЕЉ* И МЕТОДЕ
ЊИХОВЕ СЕМАНТИЧКЕ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈЕ****празан ред, проред 1,5****САЖЕТАК****празан ред, проред 1,5**

Текст увучен први ред 1,5

.....крај текста.

празан ред, проред 1,5**1. Увод****1.1. Теоријски оквир, предмет, циљ, задаци**

Текст увучен први ред 1,5

.....крај текста.

празан ред, проред 1,5**2. Анализа и резултати анализе****празан ред, проред 1,5**

Текст увучен први ред 1,5

.....крај текста.

празан ред, проред 1,5

2.1. Новински стил (**брт после**)

2.1.1. Секундарни колокати лексеме основа

Текст увучен први ред 1,5.....

.....крај текста.

празан ред, проред 1,5

3. Закључак

празан ред, проред 1,5

Текст увучен први ред 1,5.....

.....крај текста.

празан ред, проред 1,5

празан ред, проред 1,5

ЛИТЕРАТУРА

празан ред, проред 1,5

Драгићевић, Рајна (2008). О значењској подспецификованости на примеру лексеме основа. *Јужнословенски филолог*. LXIV: 123–134.

Дражић, Јасмина (2014). *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.

*

Lakoff, George and Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago – London: University of Chicago Press.

празан ред, проред 1,5

празан ред, проред 1,5

празан ред, проред 1,5

Jelena Perišić

празан ред, проред 1,5

NEAR-SYNONYMS *OSNOVA* AND *TEMELJ* AND METHODS OF THEIR SEMANTIC DIFFERENTIATION**празан ред, проред 1,5**

Summary

празан ред, проред 1,5

Text First line indent 1,5.....

.....end of text.

празан ред, проред 1,5KEYWORDS: collocations, *osnova*, *temelj*, semantic underspecification, synonyms, semantics.**празан ред, проред 1,5**

Мср Јелена Перишић

Одсек за хрватску, српску и словеначку филологију

Институт за словенску филологију

Пољска

jelena.perisic@uj.edu.pl

САДРЖАЈ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Владимир Поломац_Марко Милошевић

ЛИЧНА ИМЕНА У ПОМЕНИКУ МАНАСТИРА КРКЕ 5

Весна Бајић

ПРЕДЛОГ МИКРОСТРУКТУРЕ РЕЧНИКА ИСТОРИЈСКИХ ТЕРМИНА
ПРЕДСТАНДАРДНЕ ЕПОХЕ РАЗВОЈА СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ
ЈЕЗИКА (НА ПРИМЕРИМА ЕКСЦЕРПИРАНИМ ИЗ ДЕЛА *ЖИТИЈЕ*
ПЕТРА ВЕЛИКАГО ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА (ЧАСТ 2, 1772))..... 33

Јована Војводић

ТЕРМИНОЛОГИЈА У *ПЕДАГОГИЦИ* КАТАРИНЕ МИЛОВУК (1866) 53

Кристина Стаменковић

СТАТУС ПАРТИЦИПАЋ У СРПСКИМ ГРАМАТИКАМА ИЗ ПРВЕ
ПОЛОВИНЕ 19. ВЕКА 93

Лука Николић

ПУЋЪ У ЕДАНЪ ДАНЪ: ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ И ТЕМПОРАЛНА
ОРГАНИЗАЦИЈА ФИКЦИОНАЛНОГ НАРАТИВА 113

Даница Томаш

НАРОДНА ЕТИМОЛОГИЈА КАО ИЗВОР КОМИЧНОГ У ДРАМИ ВИДЕ
ОГЊЕНОВИЋ *МАЈ НЕЈМ ИЗ МИТАР*..... 139

Марија Вуксан

ВЕЗАНИ ПРИДЕВСКИ СПОЈЕВИ С ПРИДЕВОМ *МИРАН*: РЕФЛЕКСИЈА
НА КОЛОКАЦИЈСКИ ПОРТРЕТ 153

Dušanka Zvekić-Dušanović

IMPERFEKAT U TIŠMINOM PREVODU ROMANA
SORSTALANSÁG/BESUDBINSTVO IMREA KERTESA 175

Paria Musso

A COMPARISON BETWEEN GRAMMATICALIZATION PROCESS OF FUTURE TENSE IN GREEK AND SERBIAN 191

Александра Шекеровић

О СИНТАКСИЧКОМ И СЕМАНТИЧКОМ ПОНАШАЊУ ГЛАГОЛА *ДРЖАТИ*..... 207

Бранислав Веселиновић

ПОСТАКЦЕНАТСКЕ ДУЖИНЕ У ГОВОРУ ЛОЗНИЧАНКИ 239

Linda Torresin

WHAT A MODERN INTERCULTURAL-BASED RFL TEXTBOOK SHOULD LOOK LIKE 271

Наїрага Љубомир Стојановић

Маја Степанов

ИМЕНИЧКА СИНТАГМА СА ПАДЕЖНИМ ДЕТЕРМИНАТОРОМ У ИНСТРУМЕНТАЛУ У АНДРИЋЕВОЈ ЗБИРЦИ ПРИПОВЕДАКА *БЕОГРАДСКЕ ПРИЧЕ*..... 291

Марина Баги

О СИНТАКСИЧКОМ И СЕМАНТИЧКОМ ПОНАШАЊУ ГЛАГОЛА *ОСТАВИТИ* 307

Тамара Ђурић

ЈЕЗИЧКА СЛИКА ДЕТЕТА У „РЕЧНИКУ КОСОВСКО-МЕТОХИСКОГ ДИЈАЛЕКТА” ГЛИГОРИЈА ЕЛЕЗОВИЋА..... 341

УПУТСТВО АУТОРИМА за приређивање рукописа за

Прилоје истраживања језика 359

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

Бр. 53

Издаје Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофског факултета у Новом Саду
Уредништво: Нови Сад, Др Зорана Ђинђића 2
021 459-626, 459-275
lingvist@ff.uns.ac.rs

Припрема за штампу
Игор Лекић

Штампа
Футура
Нови Сад

Тираж
100

СР – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.163.41

ПРИЛОЗИ проучавању језика / главни и одговорни уредник Исидора
Бјелаковић . – 1965, 1- . Нови Сад : Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, 1965-. -24 цм

Годишње
ISSN 055-1137
COBISS.SR-ID 42732295
